OD NORME DO UPORABE 1

Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga 15. i 16. rujna 2016. godine
na Filozofskom fakultetu u Osijeku

Izdavači
Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb

Za izdavače
Loretana Farkaš
Anita Šikić

Uredništvo
Vlasta Rišner, Maja Glušac, Jadranka Mlikota

Izvršna urednica
Maja Glušac

Recenzenti
Bernardina Petrović, Ivo Pranjković, Anastazija Vlastelić, Sanja Zubčić

Korektura sažetaka na engleskom jeziku
Vlatka Ivić

Tisak
Krešendo, Osijek
Tiskanje dovršeno u rujnu 2018.

Fotografija na naslovnici
Zdenko Brkanić, izvor Wikimedia

©Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Hrvatska sveučilišna naklada i autori, 2018.
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, fotokopirati ni na bilo koji drugi način reproducirati bez pismenog dopuštenja nakladnika.

ISBN 978-953-314-113-8 (Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku)
ISBN 978-953-169-411-7 (Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb)

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 140923076.

OD NORME DO UPORABE 1

Zbornik radova sa znanstvenoga skupa
Od norme do uporabe
održanoga 15. i 16. rujna 2016. godine
na Filozofskom fakultetu u Osijeku

Uredila
Jadranka Mlikota

Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
i Hrvatska sveučilišna naklada
Osijek, 2018.

SADRŽAJ

RIJEČ UNAPRIJED *7*

PLENARNA IZLAGANJA

Marija Znika
Standardnojezična norma u teoriji i praksi *8*

Diana Stolac
Raskorak između norme i uporabe *26*

RADOVI SA SKUPA

Silvija Ćurak, Monika Pejičić
Tvorba hipokoristika u Lanosovićevoj gramatici i slavonskom dijalektu *44*

Jadranka Mlikota, Ana Lehocki-Samardžić
Gramatički priručnici Ivana Mihalovića *65*

Vera Blažević Krezić, Milica Lukić
Hrvatski novocrkvenoslavenski jezik u prvoj polovici 20. stoljeća *93*

Blaženka Martinović
Naglasna norma neutralnoga varijeteta suvremenoga hrvatskog jezika *123*

Ljubica Josić, Petra Glavor Petrović
Profesijski ženski mocijski parnjaci sa završetkom
na mekonepčanik g *između norme i uporabe* *140*

Ivana Matas Ivanković, Goranka Blagus Bartolec
Objektne alternacije u dativu i akuzativu u hrvatskome jeziku 158

Lana Hudeček, Milica Mihaljević
Normativni problemi u jezikoslovnome nazivlju
(primjena standardnojezičnih normativnih pravila i terminoloških načela) ... 183

Maja Glušac, Barbara Majdenić
Sinonimni nizovi poprijedloženih vremenskih instrumentala
u hrvatskome jeziku 205

Ana Mikić Čolić
Tvorbeni postupci u žargonu: jezična kreativnost i/ili posuđivanje 232

Lidija Bakota
Leksikografski opis pomodnica u hrvatskome jeziku 253

RIJEČ UNAPRIJED

Zbornik *Od norme do uporabe 1* okuplja radove izložene na istoimenu skupu koji je Katedra za suvremeni hrvatski jezik osječkoga Filozofskoga fakulteta organizirala 16. i 17. rujna 2016. godine. To je drugi u nizu skup u organizaciji ove katedre – 2014. godine razmotrena su otvorena pitanja suodnosa *Jezika medija nekada i sada* koja su objavljena u istoimenu zborniku 2016. godine.

Cilj je novim skupom bio upotpuniti dosadašnje znanstvene spoznaje o normativnim pitanjima hrvatske jezične povijesti i suvremenosti na svim jezičnim razinama, kao i otvorena pitanja odnosa standardnih i nestandardnih idioma. Devetnaest sudionika skupa, čije radove donosimo u Zborniku, potvrdom su zainteresiranosti znanstvene kroatističke zajednice za normativna, jezično-povijesna i dijalektološka istraživanja.

Uvod u problematiku najavljenu skupom – suodnos norme i uporabe – plenarnim su izlaganjima dale prof. dr. sc. Marija Znika, profesorica u miru s Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, i prof. dr. sc. Diana Stolac s Filozofskoga fakulteta u Rijeci; stoga i radovi *Standardnojezična norma u teoriji i praksi* i *Raskorak između norme i uporabe* stoje na početku ovoga znanstvenoga ukoričenja. Otvorena su pitanja suvremene jezične norme promišljena u radovima na nazivoslovnoj, tvorbenoj, morfološkoj i sintaktičkoj razini – ti će radovi zajedno s jezično-povijesnim i dijalektološkim razmatranjima u Zborniku omogućiti bolje razumijevanje tijeka i naravi jezičnih promjena.

Zahvaljujemo svima koji su na bilo koji način pomogli u nastajanju Zbornika, a nadasve recenzentima koji su svojim stručnim i znanstvenim autoritetom te napomenama otklonili pokoju nejasnoću. Zahvaljujemo i svakom novom, budućem čitanju Zbornika koji podastiremo kroatističkoj znanstvenoj zajednici.

U Osijeku, studenoga 2017.

Jadranka Mlikota,
urednica

Marija Znika
marija.znika@gmail.com

STANDARDNOJEZIČNA NORMA U TEORIJI I PRAKSI

Prethodno priopćenje UDK 811.163.42'26

U radu se prati stanje norme u hrvatskom standardnom jeziku nakon druge polovice 20. stoljeća. Analiziraju se neka odstupanja od norme koja je opisana i propisana u jezičnim priručnicima. Po jezičnim se razinama navode ona odstupanja koja su ili frekventna ili posebno uočljiva. Pokušavaju se pronaći razlozi/uzroci takvu stanju bilo da je riječ o naslijeđu iz pretkodifikacijskog perioda, narječnim specifičnostima, utjecaju velikih europskih jezika, smanjenoj brižljivosti u izražavanju, posebice pri komunikaciji u elektroničkim medijima, ili pomodarstvu… Prati se različitost odstupanja i po funkcionalnim stilovima, posebice novinsko-publicističkom, administrativnom, razgovornom, a djelomice i u književno-umjetničkom. Navode se pokušaji normativnih korektivnih zahvata u gramatikama i jezičnim savjetnicima te prati njihov utjecaj na eventualno smanjivanje odstupanja od norme, odnosno utjecaj normativista na stabilizaciju norme u onom segmentu u kojemu su korekcije bile potrebne. Nakon „dijagnoze“ stanja norme, da se poslužimo medicinskim terminima, i praćenja „terapijskih učinaka nakon primijenjenih terapijskih postupaka“, donosi se „prognoza tijeka bolesti“, kao i preporuke koje bi mogle utjecati na smanjivanje odstupanja od norme, odnosno na manji broj pogrešaka u odnosu na propisana pravila. Kao alternativna mogućnost pokatkad se spominje povećavanje „propusnosti norme“, tj. dopuštanje i u gramatičkim priručnicima, a onda i u stilski neobilježenoj uporabi, i onih oblika koji prvotno nisu bili normativno dopušteni.

Ključne riječi: hrvatski standardni jezik, norma, odstupanja

1. Sam naslov otvara mogućnost da se definiraju barem dva naziva sadržana u njemu, to su standardni jezik i norma.

Do sedamdesetih godina 20. st. bio je i u nas, posebice u 19. stoljeću, kao i drugdje u Europi, u uporabi naziv *književni jezik*. Možda i pod utjecajem njemačkoga naziva *Schriftsprache*. Nezgoda je bila u tome što se tim krovnim nazivom razumijevalo i jezik književnih djela u kojima može biti dosta odstupanja od pravila sadržanih u krovnomu jeziku. Ta su odstupanja mogla imati, naravno, svoju svrhovitu, stilsku zadaću. No, kako veli R. Katičić: „Nije svaki književni jezik standardni…“ (Katičić, 2009: 50–53).

Književnom jeziku u opreci je „obični jezik“ (Mayer, 1999: 81). A književni jezik, kako veli Ljudevit Jonke (1999: 95) „…nije dakle samo jezik književnosti, nego jezik čitave narodne kulture: i sporazumijevanja, i rada, odnosno poslovnosti, i književnosti, i nauke, i poezije, dakle svega onoga u čemu se izražava kultura jednog naroda… Neki ga lingvisti nazivaju i standardnim jezikom jer **sve u njemu treba da bude određeno i jasno** [isticanje M. Z.], uvijek naime treba sasvim sigurno znati što koji znak ili riječ pokriva po značenju.“

2. Od Brozovićeva *Standardnoga jezika* iz 1970. i eksplicitno navedenih odrednica koje standardni jezik čine standardnim (autonomnost, normiranost, uporabna raslojenost, stabilnost u prostoru i elastična stabilnost u vremenu) i u nas se proširio naziv standardni jezik. U nekim drugim jezicima u optjecaju su i drugi nazivi (npr. u njemačkom *Hochdeutsch* ili *Bühnensprache* za birani izričaj i sl.).

Isto tako nećemo ovdje potanje razmatrati razlike između jezika kao sustava, dakle kao potencije koji podliježe lingvističkim pravilima, i jezika kao standarda – kao realizacije koji podliježe sociolingvističkim pravilima. O tome se podataka nalazi u literaturi (v. Silić, 1996).

Zna se da se hrvatski standardni jezik temelji na (novo)štokavskom narječju, ono mu je supstancija, ali on ima i svoju nadgradnju za koju nijedno narječje, pa ni izabrano (novo)štokavsko, nije bilo i nije dostatno, nego mu je bila i jest potrebna nadgradnja. Izabrano narječje bilo je tek „okosnica“ (Krstić, 1999: 53), ono je dalo supstanciju: glasovni i naglasni sustav, gramatička pravila te osnovni leksički fond s relativno ograničenom količinom riječi, ali ona razvijenom standardnom jeziku nije bila dostatna ni po svojem fondu „ni po svojim izražajnim mogućnostima“ (Krstić, 1999: 53). Nadgradnju izabranom narječju daju riječi i čitavi leksički sustavi, primjerice: terminološki sustavi, intelektualni rječnik, kojih u tom izabranom

narječju nema jer za uobičajenu komunikaciju u njemu nisu ni bili potrebni. Očito je iz toga da se ne može uspostaviti znak jednakosti između izabranoga narječja i standardnoga jezika.

Očito je isto tako da se standardni jezik ne može govoriti i ne govori ni u jednom kraju. On je nadregionalan, nadlokalan. „Ne služi samo potrebama jednog užeg kraja, nego čitavog naroda." (Mayer, 1999: 82). Zato ga čak i (novo)štokavci moraju učiti pa nitko ne može reći da potječe iz kraja u kojem se govori dobrim hrvatskim standardnim jezikom. Možda se samo u nekom govoru više uvažavaju koja od bitnih obilježja standardnoga jezika. Standardni jezik, dakle, svi moramo učiti. Standardni jezik nikome nije materinski, nego naučen kao i strani jezici, samo naučen s manje muke.

Pogrešno je misliti da neki nestandardni idiomi „nemaju svoje gramatike", svojega popisa jedinica i popisa pravila (propisa), i da se govoreći tim idiomima ne može pogriješiti. To što njihova gramatika možda nije napisana i što pravila možda nisu opisana, ne znači da „gramatike" uopće nema. I u govoru kakva najzabitijega mjesta može se pogriješiti, ako se ondje niste svikli. Gramatiku i takvih idioma usvojilo se nesvjesno, kad se svladavalo oblikovanje prvih rečenica ili oponašalo ono što se čulo od starijih. Ona je tamošnjim govornicima imanentna.

3. Svaki bi standardni jezik trebao imati svoje priručnike u kojima je sadržana (opisana ili propisana) njegova standardnost. Trebao bi imati: (normativnu) gramatiku, jednojezični rječnik, pravopis. Znamo isto tako da je hrvatski standardni jezik relativno kasno, tek od sedamdesetih godina 20. st., dobio potrebne priručnike gramatike, jednojezične rječnike i pravopise koji su suvremeno koncipirani, ali metodološki različiti, a onda i obuhvatom i opisom raznoliki, pa i to može biti izvor poteškoća u prihvaćanju hrvatskoga standardnoga jezika, osobito glede naglasaka, a pokatkad i oblika koji se u tim priručnicima navode.

U usporedbi s velikim europskim jezicima s dugom tradicijom standardnih jezika, hrvatski standardni jezik još je uvijek relativno „mlad" pa se ne mogu očekivati onakvi rezultati kao u tim jezicima s dugom tradicijom standardnosti. Narječna raznolikost hrvatskoga jezika također nije zanemariv segment u ovladavanju zakonitostima standardnoga jezika. Uz to valja istaknuti i potrebu svjesnoga napora govornika da ovladaju pravilima standardnoga jezika koji nikome nije materinski. U nedostatku volje da se uči govoriti standardnim jezikom, uz čestu nestandardnost govora medija, potrebu brze komunikacije i niz drugih čimbenika, imamo

danas u nekim segmentima nedostatnu realiziranost hrvatskoga standardnoga jezika. Neki primjeri nerealiziranosti standardnoga jezika češći su i stoga zamjetljiviji. To su i bili neki od poticaja za nastanak ovoga rada uz moje višegodišnje bavljenje standardnim jezikom bilo na razini gramatičkoga opisa, njegova kategorijalnoga proučavanja i opisa, bilo na razini stručnjaka koji ispravlja očite pogreške u raznovrsnim tekstovima, dakle u funkciji lektora.[1]

4. Drugi nosivi termin u naslovu ovoga izlaganja jest norma. Naveli smo kao jedno od bitnih obilježja standardnoga jezika njegovu normativnost.

Krenimo od naziva norma. Latinski *norma* znači mjera, pravilo. Norme se pojavljuju na svakoj razini ljudske djelatnosti koja vodi nekomu cilju i u svakom području ljudskoga djelovanja pa tako i u jeziku. Poznate su u svijetu ISO norme. Nekad su ovdje bile na snazi odredbe JUS-a – Jugoslavenskih standarda, a sad su na snazi odredbe Hrvatskih normi.

U jezikoslovlju se nazivom norma označuje skup pravila ili uopće osobina po kojima se uređuje jezik kakve manje ili više homogene govorne zajednice, koje pripadnici te zajednice smatraju obvezatnim i kojih se pridržavaju u govorenju i pisanju, posebno javnom. „Svaki književni jezik ima svoju normu, koja egzistira imanentno u samom književnom jeziku.“ (Jonke, 1999: 104). On navodi mišljenje čeških strukturalista Aloisa Jedličke i Bohuslava Havraneka o normi, to je: „ukupnost tih ustaljenih, tj. pravilno upotrebljavanih gramatičkih i leksikalnih sredstava i ustaljenih načina njihova upotrebljavanja (zakonitosti)“ (Jonke, 1999: 104). Jonke nastavlja: „Od norme je potrebno razlikovati njezinu kodifikaciju u jezičnim priručnicima, tj. bolji ili gori prikaz ove norme.“ (Jonke, 1999: 104).

Pišući 1963. o normiranju književnoga jezika kao lingvističkom zadatku, Radoslav Katičić navodi: „Mnogi tako vjeruju… kako su norme za književni jezik neopravdane i jalove te samo koče slobodni razvoj jezika koji se i pored njih pobjedonosno odvija.“ (Katičić, 1999: 115). On navodi i ovo: „Ne samo da je učenje jezika u programu srednjih škola svedeno na minimum, nego se često nastoji potpuno onemogućiti gramatička nastava. A bez poznavanja gramatike književnoga jezika ne može učenik nikada razumjeti smisao norma i svjesno ih se pridržavati.“ (Katičić, 1999: 114). Je li se u nastavi jezika od tada išta promijenilo na bolje, ili je stanje još gore? No, normiranje standardnoga jezika kao standardiziranoga sredstva

[1] Budući da nisam novoštokavski govornik, nego sam govornik staroštokavskoga ekavskoga govora donje Podravine, bilo je potrebno mnogo truda i muke svladati primjerice novoštokavske naglaske.

komunikacije nužno je jer bi u njegovu nekontroliranom razvoju bile „stalno ugrožene razlikovne opozicije njegova sustava“ (Katičić, 1999: 119).

Govoreći o vrstama norma u standardnome jeziku, Brozović veli da se „samo u standardnom jeziku može uz uporabnu (uzusnu normu) pojaviti i kodifikacijska i preskriptivna, te se one onda i javljaju, obje ili samo prva.“ (Brozović, 1999: 141).

Preskriptivna je norma propisivala kako treba govoriti. Tako se normu uglavnom shvaćalo u 19. stoljeću. Uz preskriptivnu normu vezana je i kodifikacija – sadržana u priručnicima u kojima se propisuje kako se mora govoriti. Uobičajilo se navoditi da norma propisuje kako treba govoriti, uzus kazuje kako se obično govori, a kodifikacija propisuje kako se mora govoriti. Norma nije jednom za svagda dana, ona se mijenja u skladu s razvojem jezika, nije dogma te dopušta otklone od jezičnih kanona.

S obzirom na jezična područja koja norma zahvaća, ona može biti pravopisna (ortografska), pravogovorna (ortoepska), gramatička i leksička.

Kakvo je u nas stanje s obzirom na pridržavanje pravila norma?

5. Pravopisnom normom uređuje se način pisanja pojedinih jezičnih jedinica, posebno u dvojbenim situacijama (tom se normom npr. određuje piše li se *na žalost* ili *nažalost*; *minhenski* ili *münchenski* i sl.), naravno ovisno o izboru pravopisnoga priručnika jer se pravila u njima, znamo, djelomice razlikuju, pa otuda i raznoliki izbori koji se onda s drugog gledišta mogu smatrati pogreškama: *grešnik – grješnik*, *bezgrešna – bezgrješna*, *neću – ne ću*. Što je po jednome pravopisu u nekim slučajevima dopušteno, po drugome nije. Slovopis više nije problematičan, grafija je ustaljena, osim u SMS-porukama i e-porukama gdje su problematične afrikate pa se ili pišu bez nadslovaka ili se pišu kombinacijom grafema, a takav primjer bilježimo i u registarskoj oznaci automobila iz Đakova gdje stoji Dj umjesto Đ.

5.1. Pravogovorna norma propisuje kako se pojedine jezične jedinice izgovaraju. Ta norma npr. određuje da treba izgovarati [*znaću*] iako se piše *znat ću*. Po toj normi nije standardnojezičan izgovor pri kojemu se primjerice gube (gutaju) vokali: *idem radt*, umjesto *idem raditi*, *kupću* umjesto *kupit ću*, *čelčana* umjesto *čeličana*, kao što nije prihvatljivo ni obezvučenje zvučnih suglasnika na kraju riječi: *starok* umjesto *starog* ili zamjena nekih suglasničkih skupina nekim suglasnikom: *fala* umjesto *hvala* i sl. Ako govornici i svladaju srednje otvoren, nenazalan izgovor vokala, ako svladaju izgovor bez redukcije vokala i pojednostavljivanja

suglasničkih skupina i sl., ostaje još nešto što se prilično teško svladava. Izgovor afrikata Č, Ć, DŽ, Đ – stalna je boljka mnogih govornika hrvatskoga standardnoga jezika. No, kako su primjeri u kojima te afrikate imaju razlikovnu ulogu vrlo niske frekvencije, pomaže nam kontekst da razumijemo je li riječ o *jahačici* ili o *jahaćici*, *spavačici* ili *spavaćici*, o *džemu* (pekmezu za kolače) ili *đemu* (žvali na konjskoj oglavini).

5.2. Pravogovornom normom uređuje se i naglasna (akcenatska) problematika, koja u hrvatskom standardnom jeziku ima posebnu vrijednost zbog raznolikosti mjesta i vrste naglaska, a u priručnicima se naglasci većinom uopće ne bilježe. Pravogovornom normom propisuje se npr. da treba govoriti *gramàtika,* a ne *gràmatika,* u G pl. *kúnā,* a ne *kȕna* i sl. Naglasak u govoru nerijetko otkriva govornikovo zavičajno podrijetlo jer većina narodnih govora nema četiri naglaska, a i mjesto naglaska se znatno razlikuje. Ako su pak govornici ovladali naglascima i zanaglasnim dužinama i valjano ih izgovaraju, nerijetko će čuti prigovor da im je izgovor jako „ruralan". Ovdje valja spomenuti još nešto: ne samo da se često izgovara pogrešan naglasak nego je naglasak na pogrešnome mjestu: *dolàzim* umjesto *dòlazīm.* Ako se i pogodi mjesto naglaska, često je naglasak pogrešan: *Neka dóđe*, umjesto *dôđē*; *pítam* umjesto *pîtām.* Čini se da naglasci ne bi smjeli biti velik problem jer se riječ razumije. No, ima primjera kada upravo naglasak mijenja smisao izrečenoga: *pòsjedajū po travi – posjédajū po travi*; *vûci* (kraći oblik plurala od imenice *vuk*) – *vúci* (imperativ glagola *vući*), *ȉmanje* (osobina onoga koji što ima) – *imánje* (posjed). Tako i *pȅčenje* (glagolska imenica od glagola *peći*), a *pečénje* (pečeno meso), *kûpimō* (prezent od glagola *kúpiti* npr. kruha) i *kȕpimō* (prezent od glagola *kȕpiti* npr. sijeno), *vlâdā* – *Vláda* itd. Budući da se naglasci hrvatskoga standardnoga jezika u pravilu ne bilježe u tekstovima, mogu nastati problemi u razumijevanju teksta zbog pogrešno izgovorenoga naglaska. Evo jednoga primjera: *Mlijekom se hrânitē*, *vunom òdijevatē*, *ovnove tovne kòljetē, a stada ne pásete. Nemoćnih nè krijepitē, bolesnih nè liječitē, ranjenih ne pòvijatē, zalutalih natrag ne dòvoditē, izgubljenih nè tražitē, nego nasilno i okrutno njima gospòdaritē.* (Iz teksta proroka Ezekijela). Iz teksta s prezentskim naglascima razumijeva se činjenično stanje što oni kojima se Ezekiel obraća čine, a što ne čine. Pročita li se to s infinitivnim naglascima (*krijépite, lijéčite* itd.), to je onda zapovijed, imperativ i posve se mijenja smisao teksta.

U nekih govornika zamjetna je težnja tzv. udarnom naglasku, bez razlikovanja kvantitete i kvalitete naglasaka. Uz naglaske, poseban su problem i zanaglasne dužine. Ne izgovaraju ih posve čak ni oni koji na radiju daju jezične savjete, kao što su

pokazala neka recentna istraživanja, primjerice ono američkog jezikoslovca Keitha Langstoma prikazano u izlaganju o standardnojezičnoj akcentuaciji u hrvatskom u kojem on propituje postoji li govoreni standardni jezik u hrvatskom. Izlaganje je Langstom održao u Rijeci na znanstvenom skupu *Perspektive jezičnoga planiranja i jezične politike* prikazujući izmjerene duljine naglasaka i zanaglasnih dužina u promatrane ispitne skupine. On konstatira da se zanaglasne dužine ne čuju čak ni u izgovoru savjetodavaca ni u glagolskim oblicima, a ni u primjerice genitivima imenica tipa: *djèvojākā*, *momákā*, *stâdā*.

6. Gramatička norma obuhvaća skup pravila kojima se uređuje samo ustrojstvo jezika. Gramatička norma daje u priručnicima temeljna pravila, ali ne opisuje sve moguće slučajeve pa nastaju dvojbe, a nerijetko i pogreške.

6.1. Ako je riječ o razini oblika, govori se o morfološkoj normi (kada se npr. propisuje treba li u genitivu množine imenice *prst* govoriti i pisati *prsti*, *prsta* ili *prstiju*). Na varijante bi u priručnicima valjalo upozoriti bilo da je riječ o neutralnosti i obojenosti pojedinog oblika, bilo da je riječ o njihovoj čestotnosti. Nemaju isti stilski učinak oblici *orli*, *voli*, *vuci* i *orlovi*, *volovi*, *vukovi*… Imalo bi se što reći i o množini nekih skupina imenica, primjerice tvarnih i zbirnih u njihovu temeljnom značenju ili s promijenjenim značenjem, ali i o tome postoje studije pa, koga zanima, može posegnuti za njima (Znika, 2002; Pišković, 2011 posebno str. 101 i d.; Kuna, 2003; Hudeček, 2006).

Morfološku razinu karakterizira i gubitak izraznih razlika u nekih oblika,[2] što ima svoj uzrok u gubitku semantičkih opreka koje su im bile u podlozi. Oprimjerit ćemo to gubitkom opreke živo ~ neživo što ima odraza ne samo u izboru akuzativnoga oblika imenica muškoga roda u jednini nego i odnosnih zamjenica. Tako ćemo često naći akuzativni oblik odnosne zamjenice za živo na mjestu na kojemu bi trebao stajati oblik za neživo:

To je tekst kojega treba lektorirati. – …koji treba lektorirati.

[2] Uz gubitak izraznih razlika u riječi koje morfemima izriču različite kategorije problem su i riječi preuzete iz drugih jezičnih sustava u kojih se neke kategorije uopće ne izražavaju morfološki različitim oblicima, primjerice u imenima *Ingrid*, *Karmen*, *Nives* ili pridjevima tipa *bež*, *kaki*, *roza*, *lila* i sl. U takvim primjerima orječje nadomješta izraz gramatičkih kategorija: *našoj Karmen*, *sreo sam Karmen*, *bež haljinom*, *kupila je haljinu bež boje* ili se u razgovornom funkcionalnom stilu takvim imenima dodaju sufiksi iz kojih su razvidne gramatičke kategorije: *Karmenicu*, *Inesicom.*

Uzalud priručnici opisuju i propisuju u pravilima uporabu tih oblika. Lektori i jezični savjetodavci tu isto gube bitku jer i dosta „pismenih" ljudi piše tako. Problem je što se pri tome gubi i razlikovnost među vrstama zamjenica:

koji, koga (odnosna) – *tko, koga* (upitna) umjesto *koji, kojega* (za živo) *koji, koji* (za neživo). Stoji li napisano *na ma kom se vidi*, ne znamo je li to – 1. *na ma komu* (bilo komu), 2. *na ma kojemu* (bilo kojemu).

6.1.1. Imenička i pridjevska sklonidba zamjenica i pridjeva. Upotreba posvojnih zamjenica i povratno-posvojne zamjenice kod nekih još izaziva nesigurnost, premda su naši stari gramatičari jasno formulirali pravila. Jedno takvo nalazimo i u Tkalčevićevu tekstu *Hrvatski jezik*: „Zaime naše *povratno-osobno i povratno-posjedovno* proteže se uviek na subjekt iste izreke, bilo koje mu drago osobe i broja; n. pr. *Ja sebi, ti sebi, on sebi škodi; oni sebi škode; ja čitam svoju, ti svoju, on svoju… knjigu*." (Veber Tkalčević, 1999: 27).

Posvojni pridjevi trebali bi se sklanjati kao neodređeni pridjevi. Tako je norma propisivala: *od bratova prijatelja*, *očevu znancu*, *majčinu pismu*. No, u nekim priručnicima dopušta se i njihova sklonidba, kakva je česta u razgovornom jeziku, kao određenih pridjeva: *od bratovog prijatelja*, *očevom znancu*, *majčinom pismu.* (Težak, Babić, 1992: 102–103). Kad se jednom normativno dopuštaju dvostrukosti u jeziku, norma slabi. Pitanje je smije li norma popuštati, a ako popušta, dokle može popuštati, a da bi još bila norma i imala svoje opravdanje i funkciju. U drugim područjima u normama nema popuštanja. Ako je što u strojarstvu dugo 500 milimetara, onda ne može biti dugo 502 milimetra, nego samo 500.

6.1.2. Određeni ili neodređeni oblik pridjeva. Normativno se u opisnih pridjeva razlikuju određeni i neodređeni oblici pridjeva. Ostali pridjevi jednim oblikom izriču ili određenost ili neodređenost. No, kako se oblična razlika u opisnih pridjeva svodi svega na nekoliko oblika u jednini muškoga roda (N, G, D, A, L, jd.) i u lokativu jd. pridjeva srednjega roda, značenjska razlika očito nije dostatna da sačuva obličnu razliku, to više što se ne samo u neštokavskim govorima ta značenjska razlika gubi, nego se ona gubi i u štokavskim govorima. „Pri tome bitna je činjenica da je u standardnom jeziku sama ta gramatička kategorija [sadržana u opreci određenost ~ neodređenost, istaknula M. Z.] neobvezatna, drugim riječima da predstavlja stilsku rezervu." (Brozović, 1988: 117). Prepoznavanje određenosti ili neodređenosti osobito je dvojbeno kad se pridjevi upotrebljavaju kao atributi. Pravila o nužnoj upotrebi samo jednoga od pridjevnih oblika relativno su dobro

opisana u gramatikama (imena mjesta, imena osoba, stručni nazivi, idiomi, fraze). Dvojbeno je prepoznavanje određenosti i neodređenosti kad oblik pridjeva nije propisan, kad je sloboda ostavljena onome koji se služi jezikom. Neodređeni se oblik posebno dobro čuva u poziciji predikatnoga imena: *Student je sposoban* ili u poziciji imenskoga predikatnoga proširka: *Došao je mokar*.

6.1.3. I upotreba pokaznih zamjenica *ovaj*, *taj*, *onaj* može se razlikovati. Dva su načela: jedno je od njih da se *ovaj* upotrebljava za ono što je blizu govorniku, *taj* za ono što je bliže sugovorniku, a *onaj* za ono što nije blizu ni jednome ni drugome. Drugo je načelo da se *ovaj* upotrijebi za ono što je tu ili što slijedi, a *taj* za ono što je spomenuto pa se može smatrati poznatim. Tu bi se moglo reći da uporaba slijedi člansku praksu, praksu upotrebe neodređenoga ili određenoga člana iz jezika s članom.

6.1.4. U razgovornom funkcionalnom stilu i manje brižnom služenju jezikom zamjetna je upotreba nominativnog oblika umjesto vokativnoga, i to u imenica u kojih se nominativni oblik može razlikovati od vokativnoga: *Molim Vas, Marta, Jura, Vid, dođite. Seka, sekica, lutkica jeste li dobro? Katarina, Vi ste novinarka?* (Pišković, 2011: 252). Oblikom nominativ funkcionira kao vokativ osobnih imena i apelativa. Pokatkad zbog nesigurnosti izbora oblika uvjetovanog početkom riječi ili zbog komocije. Ali zovnemo li primjerice koga: *Željko!*, dvojbeno je jesmo li zvali osobu koja se zove *Željko*, ili osobu koja se zove *Željka*. S imenom *Ljerka* takva problema u vokativu nema (o tome vidi i: Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2012: 81–105; Rišner, 2005: 143–172; Stolac, 2005: 173–184).

7. Tvorbena norma. U nas se katkad uočavaju i problemi pri tvorbi oblika jer tvoreni oblici izrazom ne izražavaju željeni sadržaj. Evo samo nekoliko primjera ilustracije radi:

u potražnji za odgovorom → u potrazi za odgovorom

mađaronizacija (proizvodnja mađarona) → *mađarizacija* (pomađarivanje)

zatvorenička bolnica (nisu joj vlasnici zatvorenici) → *zatvorska bolnica* (bolnica koja je i zatvor)

novinarska kuća (nisu joj vlasnici novinari) → *novinska kuća* (kuća, poduzeće u kojoj su novinari zaposlenici)

religiozni sociolog → sociolog religije (a je li religiozan ili nije, ne znamo, slič-

no kao i davno uočeno *ministar kulture*, što nije automatski zamjenjivo s *kulturni* ministar)

osvajalački pohod – osvajački pohod (u hrv. je osvajač)

kolholizacija seljaka – kolhozacija seljaka (tjeranje seljaka u kolhoze)

anketirana pokrajina – anektirana pokrajina (čusmo u TV vijestima, VIII. 2016.) itd.

Skloni bismo mogli biti olako zamijeniti imenice na *-itet* preuzete vjerojatno preko njemačkoga jezika kao posrednika primjerice *subjektivitet* sa *subjektivnost* analogno kao *kauzalitet → kauzalnost*, *invaliditet→ invalidnost* (napomena: *invalidi* radije žele čuti da su *invalidne osobe*, radije žele govoriti o *invaliditetu* nego o *invalidnosti*), ali u takvim zamjenama valja biti iznimno oprezan. Ponekad nije riječ o osobi i njezinoj osobini, subjektivnosti ili objektivnosti pri kakvoj procjeni, nego može biti riječ o čemu neživom pa se ne bi moglo automatski zamjenjivati *subjektivitet* sa *subjektivnost*, primjerice *pravni subjektivitet Hrvatske* – nije *pravna subjektivnost Hrvatske* (valja razlikovati osobinu i status: čovjek može biti subjektivan, a država ima subjektivitet, znači da ona jest subjekt u nekom odnosu. Možda bi se tako i moglo reći da *Hrvatska jest pravni subjekt* ili govoriti o *pravnoj subjektnosti Hrvatske*, ali pravnici bi to teško prihvatili).

Može se spomenuti i probleme u glagolskoj tvorbi, primjerice nerazlikovanje glagola tipa *istaći/isteći: vrijeme nam ističe* – umjesto *vrijeme nam ističe*, a *netko se ističe znanjem*… ili onih tipa *-iti/-jeti*, npr.: *pocrveniti/pocrvenjeti*: *pocrvenila je nokte / pocrvenjela je od nelagode.*

8. Kad je riječ o razini skupova riječi (sintagmi), rečenica ili o razini teksta, govori se o *sintaktičkoj normi*. Ona obuhvaća pravila kojima se konstruiraju rečenice, primjerice sročnost subjekta i predikata, atributa s imenicom, redoslijed sintaktičkih sastavnica u stilski neobilježenom ili stilski obilježenom redu riječi, smještaj enklitika, upotrebu veznika ili kada se npr. propisuje da treba razlikovati uzrok i posljedicu: *radi svojega spasenja (da bi se spasio)*; *kažnjen je zbog počinjenoga djela.* Nerazlikovanje toga dvoga ima podužu tradiciju jer doista nije uvijek lako razlikovati što je uzrok („uzrok čina“, A. V. Tkalčević, *Skladnja*, 1859: 57), a što posljedica. Propisuje se, primjerice, i pravilna upotreba uzročnoga veznika *jer* i vremenskoga *pošto* koji se nerijetko rabi u uzročnom značenju: *Nije mogao dalje igrati jer se umorio*, a nije pravilno npr. *Nije mogao dalje igrati pošto se umorio*. Pravilno je, nadalje, upotrebljavati veznik *jer*, a ne njegovu

čestu nestandardnojezičnu inačicu *jel.* Pogreške na sintaktičkoj razini češće su pri prevođenju, primjerice s engleskoga kad se nepotrebno rabi prijedložna konstrukcija:

upute *za korisnike* računala → upute *korisnicima* računala

upozorenje *za posjetitelje* zoološkog vrta → upozorenje *posjetiteljima* zoološkog vrta

ili ustaljena konstrukcija prevedena iz njemačkoga (*ohne dass*): krenuo je *bez da* je provjerio ima li sve potrebno → krenuo je *a da* nije provjerio ima li sve potrebno.

8.1. Nesloživost atributa i imenske riječi. Kad je riječ o odnosu tzv. dodataka uz imenice, valja uz izbor prikladnoga oblika, dakle uz obličnu sročnost, voditi računa i o njihovoj međusobnoj semantičkoj složivosti. Evo samo nekoliko primjera pogrešno odabranih atributa:

golemi slušatelji → golem (velik) broj slušatelja

stočarski fond u Hrvatskoj → stočni fond u Hrvatskoj

Golfska struja ima blagonaklon utjecaj na otok → blagotvoran (povoljno djeluje), a osoba može biti blagonaklona, sklona komu.

vitalna karijera → životna karijera (vidjelo se iz konteksta da je o tome riječ), a vitalna osoba, čovjek, osoba puna života

pitanje je još senzibilnije → osjetljivije (u politici npr.), a osoba je senzibilna, osjećajna

osoba ugleda → ugledna osoba, *osoba od ugleda*

problem međunarodnoga značaja (čiji problem?, međunarodni značaj ima problem) → *problem od međunarodnoga značaja*/*važnosti* (kakav problem)

pripremljeno kritično izdanje djela → pripremljeno kritičko izdanje djela (a pacijent je, recimo, kritično)

8.2. Prilozi količine te brojevi u sklonidbi i sročnosti. Prilozi količine i brojevi veći od *pet* zahtijevaju uza se imenicu u množini (*mnogo studenata*, *pet studenata*), a cijeli sklop slaže se s predikatom u jednini (i to srednjeg roda), a ne u množini. U tome se griješi, kao i u pravilnoj upotrebi brojeva *dva*, *tri*, *četiri* (koje se rjeđe sklanja jer se ne znaju njihovi oblici) te u pravilnoj upotrebi brojevnih pridjeva i brojevnih imenica. Primjerice:

mnogo ljudi su došli → mnogo ljudi je došlo – kao: pet ljudi je došlo

dva vojnika su otišli → dva vojnika su otišla

Proteže se na četiri kilometara plaže (TV vijesti VIII. 2016.) → *proteže se na četiri kilometra plaže*

predsjednici dvaju zemalja → predsjednici dviju zemalja

Luđak u Austriji nožem izbo dvoje mladića. (Vijesti 16. 8. 2016.) → *…nožem izbo dva mladića*, m. r.

Samo jedan od četiri slučajeva je otkriven. (HTV – vijesti 24. 8. 2016.) → *Samo jedan od četiri slučaja je otkriven.*

Specifični su primjeri pogrešne sročnosti u obraćanju osobama kojima se govori *Vi*:

Gospođo, jeste li htjela doći sutra? → umjesto *jeste li htjeli*

8.3. Prijedlozi. Prijedložni izrazi mogu biti različito upotrijebljeni u rečenici. Valja pri tom obratiti pozornost na pravilan i značenjem odgovarajući izbor prijedloga, ako je uopće potreban, te na rekciju glagola:

diskriminacija nad ženama → diskriminacija žena

među najširom javnosti → u najširoj javnosti

za razliku dostignutoga → za razliku od dostignutoga

svijest za potrebom čuvanja → svijest o potrebi čuvanja

nezadovoljstvo s čime → nezadovoljstvo čime

raspolaganje s činjenicama → raspolaganje činjenicama

prikladan čemu → prikladan za što

Druga je stvar kada u književnom djelu (npr. u Tina Ujevića) nađemo konstrukciju u kojoj neprijelazni glagol *žudjeti* ima objekt u akuzativu, što u standardnom jeziku nije ovjereno, u standardnom je jeziku *žudjeti za kim ili čim*, kada dakle autor svjesno narušava normu radi postizanja određenih stilskih efekata.

Pokazuje se prijeka potreba izradbe rekcijskoga rječnika hrvatskoga jezika u kojemu bi bile ne samo navedene rekcije nego po mogućnosti naveden i njihov stilski status. U nekim starijim gramatičkim priručnicima već se nalaze popisi češćih rekcija, primjerice u Della Bellinim *Gramatičkim poukama* iz 1728., str. 109,

Starčevićevoj *Ricsoslovici iliricskoj* iz 1812., str. 89 i dalje, te u već spomenutoj Veberovoj *Skladnji*, str. 35–36 i dalje, ali to nije dostatno.

9. Administrativni funkcionalni stil. Taj je stil vrlo plodan – administracija se umnožava a s njome, uz ustaljene obrasce, dolaze i nove izražajne mogućnosti. Pasiv je tako u administrativnome stilu češći nego u drugim stilovima. A inače hrvatski jezik nije ljubitelj pasiva: „Naš jezik posve je antipasivan, te neima upravo nikakva pasivnoga oblika, već ga posudjuje u povratnoga glagolja, pa se i njim služi samo, kad neima subjekta bivše aktivne izreke; n. pr.: *Vojska se sakupi, boj naviesti, bitka zametne, rat dovrši, mir sklopi* itd.“ (Veber Tkalčević, 1999: 37).

U priopćenju se ističe da su na sastanku razmatrana i druga pitanja iz djelokruga Ministarstva obrane, o kojima treba biti informiran predsjednik Sabora u sklopu privremenog obnašanja ovlasti predsjednika.

U administrativnom stilu brojna su poimeničenja pa se može govoriti i o nominalnom stilu:

Tomčić i Radoš dogovorili su se da se nedavno podneseni zahtjev za promaknuće časnika vrati Ministarstvu obrane na ponovno razmatranje.

Planiranje rashoda ovisit će o formiranju vlade i uključivanju koalicijskih partnera.

Ostvarivanje prava na izdavanje osobne iskaznice ovisi o pridonošenju potrebnih dokumenata za izdavanje iste.

Kašnjenje u plaćanju dugovanja još uvijek pogađa mnoga poduzeća.

Zbog nepridržavanja propisa o plovidbenom redu došlo je do potonuća jednoga i nasukavanja drugoga plovila.

Udruga u smislu ovog Zakona je svaki oblik slobodnog i dobrovoljnog udruživanja više fizičkih, odnosno pravnih osoba koje se, radi zaštite njihovih probitaka ili zauzimanja za zaštitu ljudskih prava i sloboda, zaštitu okoliša i prirode i održivi razvoj, te za humanitarna, socijalna, kulturna, odgojno-obrazovna, znanstvena, sportska, zdravstvena, tehnička, informacijska, strukovna ili druga uvjerenja i ciljeve koji nisu u suprotnosti s Ustavom i zakonom, a bez namjere stjecanja dobiti ili drugih gospodarski procjenjivih koristi, podvrgavaju pravilima koja uređuju ustroj i djelovanje toga oblika udruživanja.

U postupku ostvarivanja prava iz mirovinskog osiguranja osigurava se dvostupnost rješavanja u Zavodu, kao i sudska zaštita prava.

U administrativnom stilu novijega vremena zamjetne su ovakve konstrukcije:

zahtjev za izdavanjem putovnice → zahtjev za izdavanje putovnice (jer je glagolska rekcija *izdavati što*, a ne *izdavati za čime*)

zahtjev za povratom imovine → zahtjev za povrat imovine (tako i *zahtijevati što*, a ne *zahtijevati za čim*)

Radi skraćivanja rečenice nailazimo na ovakve konstrukcije u kojima nema sročnosti među svim članovima:

obuhvaća jedan ili više slučajeva → obuhvaća jedan slučaj ili više njih

Enklitike su nerijetko smještene na početku nove naglasne cjeline, posebice u pisanim tekstovima:

U postupku dodjele diploma će se poštovati specifičnosti KBF-a.

Od ideje do stvarnosti je dalek i trnovit put.

Kroatizirana riječ primat se odnosi prvo na stvarno jurisdikcijsko prvenstvo…

XY, vrhunski stručnjak za računalnu tehnologiju, je posjetio Zagreb.

10. Leksička norma odnosi se na uporabu pojedinih riječi. Njome se npr. određuje da je pravilnije ili preporučljivije govoriti i pisati *utikač* ili *šteker*, *tržnica* ili *pijaca*, *Beč* ili *Wien* itd. Rječnik je u načelu otvoren popis i u nj mogu ulaziti i ulaze nove jedinice pa ga je teže normirati. Brozović o tome veli: „Većina teoretičara smatra da norma zahvaća prvenstveno (orto)grafijske, fonetske i gramatičke pojave, a da su leksičke dobrim dijelom izvan njezina dometa. (...) Ograničenost normativnih ingerencija u leksičkoj sferi objašnjava se obično dvama osnovnim razlikama: prvo, rječnik je u načelu neograničen (ili točnije, ograničen je samo najtanji leksički sloj, onaj koji je ujedno i gramatički), a norma operira samo zaključivim popisima pojava, i drugo, u rječničkim je izborima stilski moment kudikamo utjecajniji nego drugdje u jeziku…“ (Brozović, 1999: 141–143). Za razliku od D. Brozovića, gramatičari Stjepko Težak i Stjepan Babić u *Gramatici* smatraju da je posebnost književnoga jezika u tome što je „normiran i u rječničkom blagu i u gramatičkoj strukturi.“ (Težak, Babić, 1992: 28). Taj dio teksta u *Gramatici* napisao je S. Babić.

Na leksik su mnogi govornici vrlo osjetljivi i ne osjećaju neke lekseme kao lekseme svojega standardnoga jezika. O tome se nalazi podataka i u knjigama jezičnih savjeta. No, pitanje je koliko se pozna leksički poklad vlastitoga jezika pa koji put, u želji da se postigne birani izričaj, pogriješi. Trebalo bi znati još mnogo štošta o semantičkim i sintaktičkim obilježjima riječi da se mogu oblikovati i sadržajno valjane rečenice. Iz iskustva znam da se malo čita pa je nekima rječnik prilično oskudan. Mnoge riječi jednostavno ne razumiju, npr. *grotlo*, *utiha*, *poklad (blago)*…

Valjalo bi znati i pravilno rabiti riječi preuzete iz drugih jezika: *transcedentan* – umjesto *transcendentan*, tako i: *doktrinalni* → *doktrinarni*; *pretedent* → *pretendent*…

11. Prognoza jezičnoga razvoja – gubitak opreka, pojednostavljivanje sustava oblika. Jezični razvoj odvija se u pravilu tako da se broj jedinica smanjuje, a ne povećava. Predvidivo je da će se to zbivati i s hrvatskim standardnim jezikom. Pri tom smanjeni broj jedinica može preuzimati funkcije koje te jedinice prvotno nisu imale te se tako funkcijski obogaćivati.

Gubitak semantičkih opreka, primjerice onih živo ~ neživo i određeno ~ neodređeno, utječe i na gubitak izraznih sredstava kojima su u podlozi bile te opreke. Tako će se u manje brižnom izražavanju tendencija upotrebe odnosnih zamjenica za živo u akuzativu (*kojega*) vjerojatno proširiti i na neživo (*koji*) kolikogod se jezikoslovci i lektori trudili zadržati izraznu i sadržajnu razlikovnost.

Gubi se sadržajna opreka između opisnih pridjeva kojima se izriče određenost i onih kojima se izriče neodređenost. Malen raspon oblika koji su do danas zadržali oličnu razliku nije jamstvo da će se tu razliku u budućnosti moći sačuvati i da neće doći do pojednostavljivanja paradigme pridjeva: umjesto različite paradigme određenih i neodređenih pridjeva, vjerojatno će u „komotnom izražavanju“ opstati samo paradigma određenih pridjeva kakva je primjerice opisana već i u Relkovićevoj *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici* iz 1767. godine za sve pridjevne riječi (pridjeve, zamjenice, redne brojeve), kako navodi Sanda Ham (2006: 36–37). Neodređeni će se oblik opisnih pridjeva možda zadržati u specifičnoj poziciji predikatnoga imena ili predikatnoga proširka jer su to pozicije rezervirane za neodređene oblike opisnih pridjeva i za ostale pridjeve koji nemaju dva oblika, ali izriču neodređenost pridržanu predikatu. Upotreba nominativnih oblika imenica, posebice imena, u funkciji vokativnih uzima maha ne samo iz komocije, nego i zato što

koji put nije sigurno kako bi glasio vokativ, ovisno o palatalnom ili nepalatalnom dočetku riječi (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 95–96).

12. Zaključno. Mnogo problema koji se tiču standardnosti hrvatskoga jezika riješeno je i teorijski i prilično dobro obuhvaćeno u novijim priručnicima. Valja ulagati svjestan napor u ovladavanju tih zakonitosti, počevši od škole, što uz angažman nastavnika zahtijeva povećanu satnicu za učenje gramatičkih pravila hrvatskoga jezika, te brižljiv odnos prema jeziku u sredstvima masovnog javnog priopćavanja.

LITERATURA

Babić, Stjepan i dr., 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU, Globus.

Brozović, Dalibor, 1970. *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.

Brozović, Dalibor, 1988. Jezik, SH, HS, hrvatski ili srpski, u: *Enciklopedija Jugoslavije*. Zagreb: JLZ.

Brozović, Dalibor, 1999. O sadržaju pojma norma u leksikologiji, u: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 141–150.

Della Bella, Ardelio, 1728. *Gramatičke pouke po ilirskom jeziku*. Venecija.

Frančić, Anđela; Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2005. *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Ham, Sanda, 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Globus.

Hudeček, Lana, 2006. *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Jonke, Ljudevit, 1999. Nekoliko članaka o osobitostima hrvatskoga književnog jezika, u: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 89–103.

Katičić, Radoslav, 1999. Normiranje književnoga jezika kao lingvistički zadatak, u: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 114–126.

Katičić, Radoslav, 2009. O standardnom i književnom jeziku. *Jezik*. 56: 50–53.

Krstić, Kruno, 1999. Hrvatski književni jezik, u: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 49–55.

Kuna, Branko, 2003. Između atributne i predikatne posvojnosti. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.* 29: 157–171.

Langstom, Keith, 2016. Does spoken standard language exist? A case study of Croatian standard accentuation. Plenarno izlaganje na znanstvenom skupu: *Perspektive jezičnoga planiranja i jezične politike*, Rijeka.

Mayer, Antun, 1999. O književnom jeziku, u: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 81–88.

Pišković, Tatjana, 2011. *Gramatika roda*. Zagreb: Disput.

Relković, Matija Antun, 1767. *Nova slavonska i nimačka gramatika*. Zagreb.

Rišner, Vlasta, 2005. O značenju i upotrebi vokativa u suvremenom hrvatskom jeziku, u: *Od fonetike do etike*. Zagreb: Disput, str. 143–172.

Silić, Josip, 1999. Hrvatski jezik kao sustav i kao standard, u: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 235–245.

Starčević, Šime, 1812. *Nova ricsoslovica iliricska*. Trst.

Stolac, Diana, 2005. Komunikacijske funkcije vokativa, u: *Od fonetike do etike*. Zagreb: Disput, str. 173–184.

Težak, Stjepko; Babić, Stjepan, [7]1992. *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Zagreb: Školska knjiga.

Veber Tkalčević, Adolfo, 1859. *Skladnja ilirskoga jezika*. Beč.

Veber Tkalčević, Adolfo, 1999. Ustroj hrvatskoga jezika, u: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 15–41.

Znika, Marija, 2002. *Kategorija brojivosti u hrvatskom jeziku na primjeru imenica*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

STANDARD LANGUAGE NORM IN THEORY AND PRACTICE

Abstract

The paper shows the state of the Croatian standard language norm in the second half of the 20th century. The analysis of the selected deviations from the norm, as described and prescribed in the linguistic handbooks, has also been presented. This is followed by noting the deviations, either very frequent, or very noticeable, observed on different language levels. An attempt is made to discover the reasons/causes of this state, either connected with the heritage from the pre-codification period, possible dialectal peculiarities, the influence of the major European languages, less care being given to expressing oneself properly, especially when using e-media or an attempt to be fashionable… We also track differences in deviations across all functional styles of the Croatian standard, with emphasis being given to its journalistic, administrative and conversational styles, as well as its literary-artistic style. The attempts of normative corrective efforts undertaken in the Croatian grammar books and language reference books are also stated and we observe their influence on possible decrease of deviations from the norm. We also tried to find out the influence normative experts have on stabilising the normative segments in need of corrections. After "diagnosing" the state of the norm, to express it in medical terms, and following "the therapeutic effects caused by therapeutic procedures", an attempt to make "the prognosis of the course of the disease" is then made, and recommendations are given for possibility decreasing deviations from the norm, i.e. to decrease the number of errors opposing the rules prescribed. Sometimes an increase in the "normative latency" is offered as an alternative, thereby allowing the use of forms not initially approved by the norm or being of a stylistically unmarked use.

Keywords: Croatian linguistic standard, norm, deviations

Diana Stolac
Filozofski fakultet u Rijeci
diana.stolac@ffri.uniri.hr

RASKORAK IZMEĐU NORME I UPORABE*

Izvorni znanstveni rad UDK 811.163.42'27

Govornici hrvatskoga jezika posljednjih desetljeća uočavaju značajne razlike između standardnoga jezika kakav se poučava u školi i kakav je opisan u gramatikama u odnosu na uporabu, i to ne samo privatnu nego i javnu. U radu se pokušava, na temelju značajki urbanoga standarda, pokazati taj raskorak, odnosno utvrditi neke promjene u percepciji standarda. Neke su od tih promjena zasigurno individualne ili usko funkcionalnostilske, mahom razgovorne, ali neke od njih možda pokazuju u kojemu će se smjeru razvijati, ili u kojemu bi se smjeru mogao razvijati hrvatski standardni jezik do kraja našega tisućljeća. Premda je opća percepcija vezana uz promjene u pravopisu ili u leksiku, posebice u uporabi anglizama, u ovome se radu prate značajke na jezičnim razinama: fonološkoj (npr. akcenatska odstupanja od ortoepske norme), morfološkoj (npr. izbor samo jedne od alomorfskih mogućnosti), rječotvornoj (npr. novi odnosi plodnosti sufikasa) i sintaktičkoj razini (npr. promjene kongruencijskih odnosa u atributnim sintagmama). Komentiraju se i značajke promjena na leksičkoj razini (npr. strukovno nazivlje). Građa je prikupljana od početka 21. stoljeća, iz pisanoga i govorenoga diskursa različitih funkcionalnih stilova. Radom se otvara rasprava o tome mogu li se na temelju uočenih tendencija sociolingvističkom analizom utvrđivati buduće promjene u jeziku.

Ključne riječi: hrvatski jezik, standardni jezik, urbani standard, uzus

* Rad je rezultat istraživanja na znanstvenoj potpori Sveučilišta u Rijeci br. 13.04.1.2.03.

1. UVOD

Govornici hrvatskoga jezika posljednjih desetljeća uočavaju značajne razlike između standardnoga jezika kakav se poučava u školi i kakav je opisan u gramatikama u odnosu na uporabu. Dapače, nisu to samo razlike koje se mogu uočiti u privatnim razgovorima, dakle u razgovornom stilu, kojemu je funkcija spontanost

i komunikacijska ugoda, pa se očekuje uključenost lokalnih jezičnih obilježja, u širokom rasponu od dijalektnih do idiolekatskih. Nalazimo ih, naime, i u javnome govoru, i to ne samo o govoru neškolovanih osoba, nego i u govorima koji su pripremljeni (ili bi bar trebali biti pripremljeni) javnih govornika čiji je govor uzor slušateljima (u govoru školovanih stručnjaka koji nastupaju u javnim medijima, u govoru političara i sl.).

Na tragu tih razlika objavljen je veći broj jezičnih savjetnika koji popisuju pojedine razlike i nude standardne likove (v. u popisu literature).

Teorijski su pristupi razlikama između jezika i govora u 20. stoljeću polazno temeljeni na distinkciji koju opisuje Ferdinand se Saussure (2000),[1] a proširuje ju Eugenio Coseriu (2011).[2] Osim jezika i govora u opoziciju se uključuje prvo norma, a potom i uzus.[3] I dok je norma[4] opisana u preskriptivnoj literaturi, prvenstveno u

[1] Navodi se godina posljednjega hrvatskog izdanja, dok je Saussureov prinos teoriji jezika iz zapisa s predavanja u Ženevi između 1877. i 1906. godine.

[2] Radi se o studiji *Sistema, norma y habla* (*Sustav, norma i govor*), koju je Coseriu objavio 1952. godine, koja je potom uključena u knjigu *Teoría del lenguaje y lingüística general* (*Teorija jezika i opća lingvistika*) 1962. godine, a hrvatski je prijevod objavljen 2011. S Coseriuovom teorijom hrvatsku je jezikoslovnu javnost upoznao Josip Silić.

[3] Kratak terminološki pregled vezan uz našu temu donosi Stolac, 2010/2011 (ovdje skraćeno i prevedeno na hrvatski). Razlučivanje pojmova *jezik* i *standardni jezik* jedno je od temeljnih pitanja suvremene lingvistike. *Jezik* je apstraktni pojam, „apstraktni jezični sustav zajednički svim govornicima jednog jezika" (Trask, 2005: 175), „apstraktni mentalni sustav pravila, načela i ograničenja koje dijele govornici" (Trask, 2005: 152). Jezik kao sustav podliježe lingvističkim zakonitostima (Silić, 2006: 23). *Standardni jezik* oblik je jezika usvojen naobrazbom. Brojne su definicije, a ovdje izdvajamo sljedeću: „varijetet jezika koji govornici smatraju najprikladnijim u službenoj komunikaciji i školstvu" (Trask, 2005: 334). Jezik kao standard podliježe sociolingvističkim zakonitostima (Silić, 2006: 23). Hrvatski se standardni jezik može definirati kao „jezik hrvatske polifunkcionalne javne komunikacije" (Silić, 2006: 36). Standardni jezik, dakle, govornicima služi kao sredstvo javne komunikacije u svim područjima djelatnosti, od znanstvenoga do umjetničkoga, od poslovnoga do novinarskoga područja, a ne može se zaboraviti ni svakodnevna neslužbena komunikacija, kao što su obiteljski i razni drugi razgovori. *Uzus* je termin koji pokazuje kako se obično govori, vezan je uz skupinu ljudi i kao uopćeni govorni čin viši je stupanj apstrakcije u odnosu na govor. Pokriva uporabu jezika pa mnoge činjenice uzusa ne uspiju biti opisane u preskriptivnoj literaturi, kao što su to gramatike. Dio dvojbi govornika hrvatskoga jezika proizlazi iz ovih neopisanih jezičnih značajki.

[4] Za uvid u teoriju i praksu normiranja izdvajamo zbornik *Norme i normiranje* iz 1999. godine. Za razvoj hrvatskoga jezika u 20. stoljeću izdvajamo dva zbornika radova koji pokazuju razvoj hrvatskoga jezika u posljednjem stoljeću drugoga tisućljeća prema različitim metodološkim načelima. Prvi je *Hrvatski jezik*, koji je uredio Mijo Lončarić, objavljen je u Opolu (Poljska) 1999. godine u okviru biblioteke Međunarodnoga slavističkog komiteta pod uredništvom Stanislawa Gajde. Biblioteka je predstavila razvoj svakoga pojedinoga slavenskog jezika (standardni jezik i narječja) prema dogovorenim načelima, a da bi se omogućila usporedna analiza razvoja slavenskih jezika u 20. stoljeću. Potom je uslijedio zbornik *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, objavljen u Zagrebu 2006. godine pod uredništvom Marka Samardžije i Ive Pranjkovića, a koji je obuhvaćao znanstvene preglede razvoja hrvatskoga jezika i razvoja znanosti o jeziku u 20. stoljeću.

gramatikama, uzus, stoga što pokriva uporabu jezika, i to u različitim funkcijama,[5] nije (sustavno) opisan.

U radu se pokušava, na temelju pojavnica u urbanome standardu, pokazati neke značajke uzusa, a koje pokazuju vidan raskorak u odnosu na normu. Time se pokušavaju utvrditi neke promjene u percepciji standarda. Neke su od tih promjena zasigurno individualne ili usko funkcionalnostilske, mahom razgovorne, ali neke od njih možda pokazuju u kojemu će se smjeru razvijati, ili u kojemu bi se smjeru mogao razvijati hrvatski standardni jezik do kraja našega tisućljeća.

U istraživanju obavljenome krajem 20. stoljeća zabilježena su odstupanja od norme hrvatskoga jezika[6] koja su uobičajena u uzusu, a podatci prikupljeni u istraživanju od početka 21. stoljeća pokazuju porast pojavnica i tipova odstupanja te ih možemo promatrati kao dio razvoja odnosa norme i uzusa, te potencijalno i kao dio razvoja norme hrvatskoga jezika. Naravno, samo potencijalno jer nisu sva odstupanja od norme izvori informacija o normativnim promjenama.

Odstupanja su uočena na svim jezičnim razinama te ćemo ih predstaviti u osnovnim crtama prema razinama.[7]

---

[5] Svaki je govornik svjestan da rabi jezik u različitim funkcijama te da to čini na različite načine. To najbolje opisuje pojam funkcionalni stil, odnosno funkcija jezika u pojedinom području uporabe jezika. Jezikoslovna se literatura ne slaže u popisu funkcionalnih stilova, ali se većina podjela može svesti na sljedećih pet funkcionalnih stilova: znanstveni, književno-umjetnički, administrativni, novinarski i razgovorni stil. U bliskoj budućnosti možemo očekivati redefiniranje ovoga popisa stilova jer naše vrijeme obilježava brzi razvoj novih tehnologija, a koje rezultiraju i različitim komunikacijskim mogućnostima i obrascima od onih koje su obilježile 20. stoljeće. Posebice su to komunikacija internetom i mobilnim telefonima, ali i promjene obrazaca novinarskoga javljanja „uživo" ili promjene marketinških obrazaca u reklamnom diskursu i sl. (usp. Kovačević, Badurina, 2001; Ivanetić, 2003; Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005; Silić, 2006; Hudeček, Mihaljević, 2009; Stolac, Vlastelić, 2014 te zbornici Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku).

[6] Dio rezultata istraživanja objavljen je, uz brojne primjere odstupanja od norme, u Stolac (2009/2010), dok je model istraživanja predstavljen na skupu Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku u Dubrovniku 18. travnja 2013. godine (naslov izlaganja: *Perspektive normativnih promjena u hrvatskom jeziku u 21. stoljeću,* u okviru sekcije *Standardni jezici i sociolekti u 21. stoljeću*) te u popularnoznanstvenoj emisiji Hrvatskoga radija *Jezik i predrasude* (urednica Irena Plejić Premec, prvo emitiranje 28. svibnja 2013.).

[7] U ovome se radu ne komentira pravopisna norma, njezin razvoj ni odstupanja od norme. Dio pravopisnih tema nije izravno vezan uz jezik (pisanje velikoga i maloga početnoga slova, sastavljeno i nesastavljeno pisanje, pisanje rezultata glasovnih promjena i sl.), pa su odluke o pravopisnim pravilima dogovor, čak i dio onih koje su vezane uz gramatiku (kao što je pisanje zareza vezano uz sintaktičku i tekstnu razinu i trebalo bi proizlaziti iz gramatike). Kako je cilj rada opis aktualne jezične situacije koji otvara raspravu o budućim promjenama u normiranju, to je za pravopisnu razinu nemoguće zbog visokoga udjela dogovora kao izvanjezične varijable.

2. FONOLOŠKA RAZINA

Na fonološkoj se razini zamjećuje veliki broj odstupanja. Posebno je zahvaćena akcentuacija, i to gotovo sva njezina obilježja, odnosno i inventar i distribucija.

Akcentuacija standardnoga jezika detaljno je opisana u normativnoj literaturi (usp. Vukušić, Zoričić, Grasselli-Vukušić, 2007), što znači da se osim opisa inventara (standard poznaje četiri naglaska, obilježena intonacijom i dužinom) donose detaljna pravila o njihovoj raspodjeli.

Standardni jezik treba učiti, a upravo je u savladavanje ortoepske norme potrebno uložiti značajan napor. Ostvaraji u javnome govoru pokazuju da mnogi govornici nisu bili spremni uložiti dovoljno napora i nemaju ortoepske kompetencije. Ne mislimo ovdje na naglasne nijanse i visoki stil nego na osnovna pravila koja se ne poštuju.

Tako se u dijela govornika ne razlikuju sva četiri standardna naglaska nego samo dva duga pokazuju intonacijsku opreku, dok je ne čujemo između dvaju kratkih naglasaka. Svođenje četveroakcenatskoga sustava na troakcenatski imalo bi ogromne posljedice za razumijevanje distribucijskih pravila, posebice onih o prijenosu siline na prednaglasnice. Ipak, kako je pritom i dalje osigurano sporazumijevanje, a to je bit komunikacije, neučenje standardne akcentuacije podržava percepcija da to nije važno, da se bez toga može. Naime, ekonomija u jeziku govori nam da, ako ostvarujemo sporazumijevanje neovisno o tome što ne rabimo sve mogućnosti, onda nam one i ne trebaju.

Ne stajemo na inventaru jer se u govoru čuje i zanemarivanje osnovnih distribucijskih pravila. Tako je postalo uobičajeno čuti naglasak na posljednjem slogu, posebice na riječima stranoga porijekla (*reli*, *meni*, *žiri*...), premda normativni priručnici (gramatike i rječnici) jasno propisuju pomak na penultimu, a mogući alaternativni izgovor donose u zagradama (Matasović, 2002 i drugi rječnici, v. u popisu literature). Dapače, izgovor prema opisanoj ortoepskoj normi percipira se kao arhaičan ili ruralan.

Ista je percepcija i u odnosu na čuvanje zanaglasnih dužina i primjenu prijenosa siline na prednaglasnicu. I ovdje je na djelu jezična ekonomija.

Koliko će takva odstupanja od norme utjecati na buduće normativiste, ne možemo, naravno, znati, ali se mora upozoriti na sve veći raskorak između kodifikacije i svakodnevne uporabe.

Od ostalih fonoloških odstupanja valja svakako istaknuti da dio govornika ne poznaje dobro rezultate razvoja staroga glasa „jata" (alterniranje *ije/je/i/e*) te ne razlikuje izgovor palatala *č* i *ć* te *dž* i *đ*. Devedesetih je godina 20. stoljeća bilo prijedloga da se neke od tih razlika ukinu, odnosno da se rabi jedan znak za sve realizacije „jata" te jedan srednji izgovor palatala, ali su ti prijedlozi izazvali veliki otpor i struke i javnosti te nisu prihvaćeni.

Na morfonološkoj razini odstupanjima su zahvaćene neke glasovne promjene, a od onih u kojima se vidno griješi valja izdvojiti promjenu *-l* na kraju sloga u *-o*. Radi se o riječima tvorenima sufiksom *-lac* i sustavnim pogreškama u nominativu jednine (*rukovodioc* umjesto *rukovodilac*) i genitivu množine (*rukovodioca* umjesto *rukovodilaca*). Otkad većina novinskih kuća ne zapošljava lektore i jezičnu redakciju tekstova prije objave prepušta novinarima i urednicima, nerijetko i na naslovnicama dnevnih novina nalazimo naslove kao: *Došao je novi rukovodioc*, *Utakmica odigrana bez gledaoca* ili *Izložbu je vidjelo puno posjetioca*.

3. MORFOLOŠKA RAZINA

Morfološka je razina detaljno opisana, od prve hrvatske tiskane gramatike Bartola Kašića iz 1604. godine do danas. Normativna je literatura popisala i opisala deklinacijske i konjugacijske obrasce i veliki broj iznimaka (usp. Babić, 1991; Silić, Pranjković, 2005; i druge gramatike). Većina govornika dobro poznaje morfološku normu i uočavamo na morfološkoj razini manje odstupanja od norme nego na drugim razinama. Ipak, ima ih, pa bilježimo ovdje nerazlikovanje deklinacije određenoga i neodređenoga pridjeva, isključivanje navezaka u pridjevskoj deklinaciji, nedekliniranje nekih vlastitih imena, prevladavanje nominativa na mjestu vokativa, ispuštanje dočetnoga *-i* u svim infinitivima glagola i sl.

Započnimo s deklinacijom imenica. Norma poznaje u instrumentalu jednine imenica ženskoga roda *i*-promjene dvije alomorfske mogućnosti, stoga u uporabi čujemo oboje: *meso s košću / meso s kosti* ili *juha sa solju / juha sa soli*. U genitivu množine imenica ženskoga roda *e*-promjene norma poznaje tri alomorfske mogućnosti, pa čujemo: *metla/metala/metli* ili *lopta/lopata/lopti*. Neke medijske kuće i njihovi prevoditelji forsiraju samo jedan lik (*košću*, *solju*, odnosno *metala*,

lopata),[8] čime nude obrazac za javnu uporabu i dugoročno sužavaju izbor koji norma dopušta. Hoće li to utjecati na buduće normativiste da i oni ukinu izbor, ostaje nam vidjeti.

Također nam ostaje vidjeti koliko će dugo dvije imenice iz povijesne *r*-deklinacije – *mati* i *kći* – odolijevati pritisku uzusa i nenormativnoj uporabi akuzativa *mater* i *kćer* za nominativ (*Njegova je mater svjedočila u njegovu korist*).

Urbani uzus sve rjeđe pokazuje cjelovitost deklinacijskoga sustava, a posebno se to odnosi na vokativ. Vokativ je padež koji je u množini svih imenica jednak nominativu, u jednini je izjednačen s nominativom za imenice srednjega roda, tako da samo imenice muškoga i ženskoga roda u jednini imaju posebne oblike (a i tu se bilježe brojne iznimke). Već je ta iznimnost polako načela uporabu, a svakako je tome doprinijela i primarna komunikcijska, a ne gramatička funkcija vokativa. Primarna je funkcija vokativa dozivanje, a služi i za izravno obraćanje sugovorniku, oslovljavanje, skretanje pozornosti sugovornika na dio poruke, provjeravanje protoka informacija u komunikacijskom kanalu, a ima i ekspresivnu funkciju, kada govornik želi iskazati osjećaje i osobni stav prema sugovorniku (u širokom rasponu od prisnosti do grdnje). Vokativ je u govoru izdvojen intonacijom, a u pismu interpunkcijom. I tu nastupa jezična ekonomija – uz toliko znakova za temeljnu komunikacijsku funkciju poseban gramatički morfem percipira se kao zalihosan, nepotreban.

I ovdje se može pretpostaviti da će u budućim normativnim priručnicima biti još više iznimaka, odnosno izjednačenosti vokativa s nominativom.

I za neke skupine imenica bilježimo odstupanja od norme. Tako za prezimena osoba ženskoga spola koja završavaju na *-a* normativna literatura donosi obrasce za deklinaciju (*knjiga sintaktičarke Marije Znike*), dok sve češće nalazimo okamenjeni nominativni lik u svim pozicijama (*knjiga sintaktičarke Marije Znika*), pod utjecajem ostalih prezimena osoba ženskoga spola koja se ne dekliniraju.

Ipak, najveće odstupanje od norme, i to potpuno neobjašnjivo, nalazimo u novoj pojavi: stupnjevanju imenica. U hrvatskom jeziku stupnjevanje obuhvaća dio pridjeva i dio priloga, čime se omogućava uspoređivanje. Posljednjih se desetljeća pojavio prvo *najkruh*, da bi potom uslijedili drugi: *najklinci*, *najfotke*, a provodi se i

[8] Ne smije se zanemariti činjenicu da se limitiranjem drugih opcija može ostvariti značenjska nejasnoća (je li *lopata* genitiv množine imenice *lopta* ili *lopata*, odnosno znači li rečenica *Dat ću vam puno lopata* da ćemo dobiti *lopte* ili *lopate*).

natječaj za *najučenika*, *najučenicu*, *najrazred*, *najučitelja* i *najškolu.* Ne vjerujemo da će buduće gramatike propisivati ovakvu morfološku hibridnost.

Prelazimo na pridjeve, za koje valja utvrditi da mnogi govornici više ne razlikuju deklinacije određenoga i neodređenoga pridjeva, pa poznavanje tih razlika može biti percipirano kao arhaično (*u Krležinu djelu*) u odnosu na češće nenormativno (*u Krležinom djelu*). Arhaičnim se drži i uporaba navezaka u pridjevskoj deklinaciji (*iz hrvatskoga jezika*), premda je navezak naveden u svim hrvatskim gramatikama počevši od Kašićeve iz 17. stoljeća.

I dok se nešto percipira arhaičnim, drugo se percirira modernim – indeklinabilnost sve većega broja pridjeva. Do pred kraj 20. stoljeća samo se mali i ograničeni broj pridjeva stranoga porijekla nije deklinirao (*drap*, *braun*, *fajn*), danas taj broj raste, na čelu s visokočestotnom riječi *super* (tu su još *turbo*, *mega*, *gala*, *full*, *cool*...).

Stupnjevanje imenica i indeklinabilnost pridjeva zadiranje je u temelje hrvatske morfologije, tako da za obje pojave ne vjerujemo da će ih buduće gramatike prihvatiti.

Iz morfologije na kraju izdvajamo glagole, kod kojih uočavamo sve raširenu uporabu infinitiva bez dočetnoga *-i* (*gledat*, *reć*), uporabu prezenta svršenih glagola za izricanje budućih radnji (*dođem odmah*) i svođenje sustava prošlih glagolskih vremena na perfekt.

I dok za navedene oblike infinitiva i prezenta možemo pretpostaviti uzroke u uporabi takvih oblika u hrvatskim dijalektima te ih stoga norma ne može prihvatiti, posljednji je primjer i teorijski važan. Ako se komunikacija dobro odvija samo pomoću perfekta, onda nam aorist i imperfekt (a dijelom ni pluskvamperfekt) ne trebaju, kazuju načela jezične ekonomije. Samo, nije svaki rezultat jezične ekonomije opravdan jer je nekada tanka granica između jezične ekonomije i osiromašenja jezika. A gubljenje tako značajnih kategorija kao što su to glagolska vremena zasigurno je osiromašenje, a ne opravdana štednja.

Možemo zaključiti: na morfološkoj je razini u uzusu najmanje odstupanja od norme, ali neka od njih ulaze u temelje jezika.

4. RJEČOTVORNA RAZINA

Tvorba riječi u hrvatskom jeziku dobro je opisana, posebice tvorba imenica (Babić, 1986), s utvrđivanjem plodnosti pojedinih sufikasa. Ovdje izdvajamo vidljiv rast plodnosti dvaju sufikasa: *-uša* u razgovornom stilu i *-ing* u novome popularno-sportskome nazivlju.

Imenički tvorbeni sufiks *-uša* opisan je u literaturi (Babić, 1986: 311–312) kao plodan sufiks, koji sudjeluje u tvorbi imenica s različitim značenjima, od kojih je većina pogrdna.

Samo ograničen broj imenica nema tu pogrdnu stilsku komponentu, npr. nazivi za životinje (*čegrtuša*), biljke (*povijuša*), zdravstvene zapise (*ljekaruša*), hranu (*čvarkuša*) te neki folklorni izrazi (*djeveruša*). Među folklornim nazivima možemo zabilježiti i neke nazive kava s blagom šaljivom komponentom (*krmeljuša*, *razgovoruša*, *sikteruša*).

Ipak, većina je naziva za osobe ženskoga spola obilježena pogrdnošću (*namiguša*, *blebetuša*, *klepetuša*, *potrkuša*, *divljakuša*, *prostakuša*, *soldatuša*, *oficiruša...*).

Ovaj toliko prisutan sem pogrdnosti otvorio je put tvorbi novih imenica sufiksom *-uša* koje bilježi tvorbena literaura (*kretenuša*, *bezveznjakuša*, *mutnjakuša...*), ali i neke koje tek treba popisati i opisati, počevši s visokočestotnim imenicama *sponzoruša* i *posvuduša* (*cajkuša*, *flertuša*, *frikuša*, *indolentuša...*). Nazivi za osobe vezane uz nove medije i načine komuniciranja također su tako dobile ime (*fejsbukuša*, *geekuša*), dok je riječ *forvarduša* dvoznačna jer označava i osobu koja šalje puno nepotrebnih poruka e-poštom, ali i te poruke. Svi su ti nazivi dio razgovornoga stila i nisu normirani. Ali je neupitno da su otvorili put značajnome rastu plodnosti sufiksa *-uša* i da su značenja prepoznatljiva. Tako su zabilježeni razgovori dviju medicinskih sestara koje se dogovaraju koja će sutra biti *šalteruša*, ili dviju kuharica u školskoj kuhinji o tome koja će sutra biti *sendvičuša*.[9]

Drugi zanimljiv sufiks je *-ing*. Dok literatura bilježi samo nekoliko imenica: „*dribling, kemping (kamping), parking, trening...*" (Babić, 1986: 316) različita normativna statusa, već je krajem 20. stoljeća porasao broj pojavnica (*multitasking*),

[9] Nekim je nazivima iz neživoga svijeta raniji slabo plodan obrazac sa sufiksom *-uša* otvorio vrata, takve su imenice *navlakuša* i *sačekuša*, hlače su *tregeruše*, dok je kava *instantuša*, a kobasica *podriguša*.

polazno s dvojnim ortografskim rješenjima (*mobbing/mobing*; *bullying/buling*). Svima je zajedničko da se strani sufiks dodaje osnovama stranoga porijekla.

Novo je 21. stoljeće donijelo nove adrenalinske sportove. U nekim je nazivima zadržana izvorna ortografija (*Skyrunning*, 'ultra maraton na visokim nadmorskim visinama'), što je siguran znak da ga norma ne prihvaća, neki su u skladu s hrvatskom grafijom (*treking*, 'kombinacija orijentacijskog i planinskog trčanja'), dok je posebno zanimljiv jedan hibridni naziv: *škraping* ('trčanje i brzo hodanje po britkim i strmoglavim obalnim stijenama'). Naime, strani je sufiks *-ing* dodan riječi koja se percipira kao domaća, lokalna ('karakteristična površina krškoga krajolika, uski žljebovi i brazde na vapnenačkim terenima'), a ne kao riječ strana porijekla (latinskoga).

Kako je dio riječi tvorenih sufiksom *-ing* norma prihvatila, ostaje vidjeti hoće li ova nova plodnost sufiksa imati odraza i u normiranju.

I na kraju jedna zamjedba vezana uz tvorbenu strukturu složenica – u drugoj polovici 20. stoljeća porasla je vezana tvorba, odnosno tvorba vezanim leksičkim morfemima, što postaje sve češći model (*etnofilm*, *ekohotel*, *euroskeptik*).

5. SINTAKTIČKA RAZINA

Premda je sintaktička razina u svim gramatikama hrvatskoga jezika dobro opisana, a posebno detaljno u onima u kojima se zahvaća i u razgovorni stil (Katičić, 1991; Silić, Pranjković, 2005), najveći je broj odstupanja od norme koje izvorni govornici ne primjećuju upravo na sintaktičkoj razini.[10] Ovdje izdvajamo samo neke od njih.

Posljednjih je desetljeća u jezičnim savjetnicima upozoreno na porast uporabe atributnih sintagmi koje nisu karakteristične za hrvatski jezik. Tako se nizanjem imenica izriče atribucijski odnos (*Pula film festival*, *internet bankarstvo*, *Škoda servis*) umjesto sročnim atributima (*Pulski filmski festival*, *internetsko bankarstvo*, *Škodin servis*). Zanimljivo je da se u nekim tipovima sintagmi takav način brzo razvio i obuhvatio gotovo sve pojavnice, kao kod naziva festivala (uključujući i

[10] Ovdje se donosi rezultat ankete provedene na nastavi na nefilološkom nastavničkom studijskom programu akademske 2016./2017. godine na Filozofskom fakultetu u Rijeci, koji pokazuje da je manje od 40 % studenata riješilo sve zadatke: *pozdravljam svih* > *pozdravljam sve*; *lagati koga* > *lagati kome*; *nadomak Šibenika* > *nadomak Šibeniku*; *dokument kojega su usvojili* > *dokument koji su usvojili*...

nepotrebno odstupanje u grafiji *Liburnia Film Festival*), dok je u drugima dvojnost: pojavljuje se *vaterpolo reprezentacija* i *vaterpolska reprezentacija*, ali je samo *nogometna reprezentacija*.

I atribuciju nesročnom imenicom valjalo bi zamijeniti sročnim atributom (*vrijeme kiša / kišno vrijeme*, *središte grada / gradsko središte*), ali tu nema obveze. Zanimljiv je primjer sintagme *svjetski prvaci*, koju rabe mediji koji imaju lektorsku službu, dok je u većini ostalih medija jedan naš sportski uspjeh bio sustavno praćen sintagmom *prvaci svijeta*.

Valja reći da je zamijećena uporaba prijedloga drukčija od opisane u normativnim priručnicima. Tako se u razgovornom stilu rabi prijedložni izraz *od* + genitiv (*knjiga od Marka*) umjesto sročnoga atributa (*Markova knjiga*), *za* + infinitiv (*za čitati*) umjesto prijedložnoga izraza s imenicom (*za čitanje*), *unatoč* + genitiv (*unatoč nevolja*) umjesto *unatoč* + dativ (*unatoč nevoljama*), *nadomak* + genitiv (*nadomak Osijeka*) umjesto *nadomak* + dativ (*nadomak Osijeku*), a u porastu je i uporaba dvaju prijedloga u nizu (*čokolada za u goste*, *cipelice za na ples*).[11]

Uporaba ili neuporaba prijedloga uz neke padeže jasno je opisana, kao što je to s instrumentalom. Iako je besprijedložni instrumental opisan kao instrumental sredstva, nalazimo brojne potvrde uporabe prijedloga *s* + instrumental u razgovornome stilu (*Vozili su se s autom*), ali i u administrativnom (*Vatru treba gasiti sa aparatom za gašenje sa ugljičnim dioksidom*).[12]

Odstupanje od norme u administrativnome stilu, dakle, u javnoj pisanoj komunikaciji gdje nema mjesta pogreškama, poseban je pritisak na normu, ali ima ih više. Jedno je vezano uz uporabu posvojne ili povratno-posvojne zamjenice (natpis na bankomatu: *Upišite vaš pin* umjesto *Upišite svoj pin*), a koja se nesigurnost često čuje u razgovornome stilu (*Majka je u školu upisala njezine dvije kćeri*). Nekada takva rečenica može biti dvoznačna (*Maja mi je dala njenu knjigu*).[13] U gramatikama je ovo sintaktičko pravilo složeno opisano, a ostaje nam nadati se da nevoljkost učenja i savladavanja takvih složenih pravila neće dovesti do korigiranja norme.

---

[11] Ovo se može proširiti i primjerima koji pokazuju uporabu prijedloga uz prilog (*kava za van*) ili uz broj (*šampon 3 u 1*).

[12] Naravno, ne može se sve svesti na dva osnovna značenja instrumentala, onoga s prijedlogom (instrumentala društva) i onoga bez prijedloga (instrumentala sredstva). Tako su ostvarive obje rečenice, i (1) *Rekla je to s osmijehom* i (2) *Rekla je to osmijehom*, jer (1) znači da je nešto rekla i osmijehnula se, a (2) da nije ništa rekla riječima, ali je poruku prenijela osmijehom.

[13] Dva su moguća posjedovatelja knjige: Maja ili neka druga ženska osoba.

I u području glagolske rekcije uočavaju se odstupanja u uzusu, što pokazuje sintaktičku nekompetenciju govornika (*Laži me*; *Pozdravljam svih*; *Pozivam svih na izložbu*... umjesto *Laži mi*; *Pozdravljam sve*; *Pozivam sve na izložbu*...).

Nekompetencija je vidljiva i u nesigurnosti u izricanju uzroka i namjere, što susrećemo i u privatnome (*Učinio je to radi ljubavi*) i u javnome diskursu (*Zatvoreno radi bolesti*; *Držite se za rukohvate radi nagloga kočenja*). Također je i u uporabi priloga mjesta *gdje*, *kamo* i *kuda*, a kao primjer navodimo jedan naslov iz novina *Gdje ide naše svinjogojstvo?*.

Sintaktičko-semantički je problem u neosviještenosti utjecaja nekih izvanjezičnih kategorija na gramatiku, kao što je kategorija živosti na akuzativ jednine. Stoga se mogu ostvariti ovakve rečenice i u privatnoj (*Na televiziji je film kojega sam već gledala* umjesto *Na televiziji je film koji sam već gledala*) i u javnoj komunikaciji (*Prihvaćen je projekt kojega ste predali u postupak prošle godine* umjesto *Prihvaćen je projekt koji ste predali u postupak prošle godine*).

Na kraju valja komentirati red riječi u rečenici. Rečenicu u hrvatskome jeziku obilježava slobodan red riječi, za koji ipak postoje određena pravila. Jedno od njih je i položaj zanaglasnice na drugom mjestu. Striktno poštivanje toga pravila traži ovakav ostvaraj: *Marko je Marković rekao*, dok je u posljednje vrijeme sve vidljivije da se upravo u ovim rečeničnim strukturama, koje započinju imenom i prezimenom, od toga pravila odstupa, da se percipiraju artificijelnima, te da je vjerojatno da bi se to moglo ogledati i u budućim opisima sintaktičke norme.

Na granici sintaktičke i leksičke razine uočavamo sve veći broj tautoloških sintagmi, koje su nesvjestan pokušaj da se tim (nepotrebnim) ponavljanjem nešto dodatno naglasi, npr. *oko stotinjak*, *no međutim*, *glavni prioritet*, *potencijalna mogućnost*...

6. LEKSIČKA RAZINA

Mnogi govornici hrvatskoga jezika najviše promjena u jeziku te odstupanja od jezika kakav su učili u školi vide na leksičkoj razini. Većinom je to uzrokovano nerazlikovanjem stilova u različitim komunikacijskim situacijama, odnosno nesposobnošću postavljanja granica između privatne i javne komunikacijske sfere, a što prati jezični izbor, manje vidljiv u gramatici, a posebno jasno vidljiv u izboru leksika.

Mnoge razgovorne lekseme tako čujemo i u službenoj komunikaciji (*spadati* umjesto *pripadati*). Također se zamjećuje značajno sužavanje mogućnosti iskazivanja razlika u značenju uporabom jednoga leksema iz sinonimskoga niza, što za glagol *pričati* znači da zamjenjuje niz različitih glagola govorenja (*reći*, *kazati*, *govoriti*, *priopćiti*, *obavijestiti*, *objelodaniti*, *razglasiti*, *razjasniti*, *izjaviti*, *spomenuti*, *tvrditi*, *navesti*, *tumačiti*, *svjedočiti*...). Da jedna riječ ne može zamijeniti toliki niz riječi slična značenja, najbolje pokazuje ovaj primjer iz političkoga diskursa: *Ministar je pričao o novim porezima*. Prati to i imenica *priča*, pa se o stvaranju koalicije dviju stranaka izvještavalo kao o *novoj priči*.

Takvi postupci vode osiromašenju, što možemo vidjeti i na drugim glagolima: *kretati* (sve kreće: od rasprodaja, preko projekata do nove jesenske televizijske sheme) ili *raditi* (rade se: kolači, kuće, zakoni...). U tome osiromašenju neke su sintagme postale neraskidive, s nezamjenjivim atributima, pa je tako svaka *komedija urnebesna*, a svaka *radionica kreativna*, i sl.

Ipak, svima najčešće za uho zapnu riječi stranoga porijekla (*menadžment*, *kamping*). Najuočljivija je uporaba anglizama, na što je već upozoravala stručna literatura od polovice 20. stoljeća (npr. Bujas, 1957; Filipović, 1990), da bi se na prijelomu tisućljeća značajno pojačala čestotnost, proširio korpus i počela razvijati osjetljivost na njihovu prečestu uporabu. Kada govorimo o prečestoj uporabi, mislimo na privatnu sferu i posebno govor mladih (Stolac, 2003), ali zasigurno nas zabrinjava nekritičnost prema tome leksiku u javnome prostoru – na javnim natpisima i u javnome govoru. Naravno, svjesni smo općih globalizacijskih procesa koji su zahvatili cijeli suvremeni svijet (Kovačec, 2004; Opačić, 2006), ali se ne može ne utvrditi i namjerna uporaba riječi engleskoga porijekla kojima se pridaje obilježje kulturnoga prestiža te je takav leksički izbor često znak pomodnosti govornika.

U tome su neke riječi postale „nezamjenjive" u iskazivanju nekih značenja, kao što je riječ *super*, koja pokriva široki dijapazon različitih pozitivnih značenja, i kao pridjev (*lijep*, *krasan*, *dobar*, *zanimljiv*...), a još više i kao prilog (*lijepo*, *dobro*, *uspješno*, *brzo*, *izvrsno*, *odlično*, *sjajno*, *vrhunsko*, *na najbolji način*...). Time što može zamijeniti brojne druge riječi *super* se ponaša kao joker.[14]

[14] Joker je karta koja nema boju, već njegovu funkciju u igri određuje, prema dogovoru, potreba kartaša i kontekst igre. Ovisno o kontekstu može biti sve, ali izvan konteksta je ništa. Tako se ponašaju i riječi tipa *super* (Kryžan-Stanojević, 1998).

Utjecaj engleskoga vidi se u uporabi niza grafijski neprilagođenih leksema (*cool*, *event*), potom djelomično prilagođenih (*kul*, *ful*) ili potpuno prilagođenih leksema (*lajkati*, *hejtati*, *šoping*, *sejvati*, *guglati*, *bukmarkati*...). Naravno, složenije je i slabije vidljivo kao strano uključivanje neodgovarajućih sintaktičkih konstrukcija (*spa zona*, *biti in*), dok su makaronizmi oni koji odmah upadaju u oči (*shopping centar*). Riječi stranoga porijekla prolaze više faza prilagođavanja dok ne postanu dijelom leksičkoga sustava hrvatskoga jezika. Nema provedenih istraživanja koja bi dala odgovore koliki je broj novih riječi koje jedan jezik može primiti a da ne ugrozi svoj identitet.

Govoreći o jezičnome identitetu, valja zastati na strukovnome nazivlju. Hrvatska je stručna i znanstvena zajednica uključena u znanstveno kumuniciranje na engleskom jeziku, što doprinosi razmjeni znanstvenih informacija, ali što može značajno ugroziti rad na hrvatskome strukovnom nazivlju. Ne smije se zbog globalne znanstvene komunikacije u vremenu brojnih novih znanstvenih spoznaja odustati od stvaranja pratećega hrvatskog nazivlja. U protivnome ćemo imati sve više nazivoslovnih problema[15] jer će ravnodušnost ili nebriga za hrvatski jezik u znanosti rezultirati uporabom neprilagođenih ili djelomično prilagođenih naziva iz engleskoga jezika umjesto hrvatskih naziva (npr. *leasing* > *zakup*; *tender* > *natječaj*; *monitoring* > *nadzor*...). To se ne mora dogoditi jer su razrađena terminološka načela za hrvatsko strukovno nazivlje (Hudeček, Mihaljević, 2009) te dostupni rječnici i terminološke baze.[16]

Sva su ova navedena odstupanja od standardnoga jezika na leksičkoj razini teme brojnih hrvatskih jezičnih savjetnika (npr. Barić i dr., 1999; Dulčić, 1997 i niz drugih), radijskih i televizijskih emisija, novinskih članaka i savjeta na mrežnim stranicama institucija koje skrbe za hrvatski jezik, ali i blogova brojnih pojedinaca.

---

15 Za teorijski aspekt i načela jezičnoga posuđivanja usp. Filipović (1986, 1990), za tvorbu riječi u hrvatskom jeziku usp. Babić (1991), za teoriju kalkiranja usp. Turk (2013), za terminološka načela usp. Hudeček, Mihaljević (2009).

16 Valja reći da se nazivoslovni strukovni problemi rješavaju kroz projekt *Izgradnja hrvatskoga strukovnog nazivlja – STRUNA* u okviru programa *Sociokulturna tranzicija iz industrijskog u društvo znanja* Hrvatske znanstvene zaklade, koja s manjim prekidom u posljednjem desetljeću pomaže ususatvljivanju hrvatskoga strukovnog nazivlja (usp. Stolac, 2011). Na mrežnim stranicama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje dostupna je terminološka baza za višerazinska pretraživanja te desetak terminoloških rječnika (www.ihjj.hr).

Prisutnost riječi stranoga porijeka te posebice kalkova (Turk, 2013) u urbanome uzusu veliki je pritisak na normu.

7. ZAKLJUČAK

U provedenom smo istraživanju vidjeli da je mnogim govornicima hrvatskoga jezika, neovisno o njihovim sociolingvističkim obilježjima, veliki problem održavanje jasne razlike između različitih funkcionalnih stilova te u skladu s time primjerenih jezičnih ostvaraja. Premda je dostupna kvalitetna literatura koja to obrađuje (npr. Kovačević, Badurina, 2001; Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005; Silić, 2006),[17] svjedoci smo neprimjerene uporabe jezičnih konstrukcija i posebno leksika.

Nije zanemariv ni jaki prodor privatnoga i razgovornoga u javnu službenu komunikaciju, pa se često pitamo kakav je zapravo hrvatski standardni jezik i čiji model govora treba slijediti.

U uvodu smo se pitali mogu li se na temelju uočenih tendencija sociolingvističkom analizom utvrđivati buduće promjene u jeziku. Naravno da ne možemo dati jednoznačan i na sve primjenjujući odgovor. Neke su promjene ili odstupanja od norme individualne i takve ne utječu značajno na normu, pa su nas zanimale one nadindividualne i njih smo opisali. Za neke smo pretpostavili da bi mogle utjecati na buduće normativne priručnike (naglasak na posljednjem slogu), dok za neke možemo gotovo sa sigurnošću reći da neće utjecati na normu (stupnjevanje imenica) ili bar s visokom vjerojatnošću to možemo pretpostaviti (indeklinabilnost pridjeva).

Jedno je od posebnih pitanja kako se snaći kao jezični korisnik (govornik), a kako kao normativist u opisanu raskoraku između norme i uporabe.

Kao govornici trebamo osvijestiti činjenicu da se standardni jezik uči, isto tako i odgovarajuća uporaba u jezičnostilskim funkcijama. Dobro razgraničavanje privatne i javne komunikacijske sfere doprinosi primjerenoj jezičnoj uporabi. Skrb za

[17] Ovome valja dodati niz zbornika Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku, koji se već desetljećima bave suvremenim proučavanjem i poučavanjem jezika. Izdvajamo nekoliko zbornika u kojima je objavljen značajan broj tekstova ove problematike (v. u popisu literature).

jezik nije posao samo institucija koje se bave proučavanjem ili poučavanjem jezika nego sviju govornika.

Kao normativisti trebali bismo se stalno podsjećati na to da je jezik proces i da nije nelogično da mnogo toga što je jezična činjenica nije opisano u normativnoj literaturi, stoga trebamo biti otvoreni upoznavanju i promatranju procesa u jezičnoj uporabi e da bismo ih mogli opisati i možda unijeti kodifikacijske promjene. Premda, upravo je pojam kodifikacije u našemu užurbanom vremenu poseban izazov.

Joop van der Horst u svojoj knjizi *Propast standardnoga jezika* (2016) analizira propast renesansnoga pojma standardni jezik. Nove jezične potrebe i nove tehnologije komuniciranja načele su tradicionalno standardološko ne samo pojmovlje nego i bit.

Vrijeme će pokazati koliko smo izdvajanjem i komentiranjem navedenih pojava predvidjeli pravce razvoja hrvatskoga standardnog jezika, ali smo ih svakako stavili pod povećalo i otvorili teme za razgovor o perspektivama razvoja.

LITERATURA

Gramatike (izbor):

Babić, Stjepan, 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku – Nacrt za gramatiku*. Zagreb: HAZU.

Babić, Stjepan i dr., 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika – Nacrt za gramatiku*. Zagreb: HAZU.

Katičić, Radoslav, [2]1991. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika – Nacrt za gramatiku.* Zagreb: HAZU.

Silić, Josip; Pranjković, Ivo, 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta.* Zagreb: Školska knjiga.

Vukušić, Stjepan; Zoričić, Ivan; Grasselli-Vukušić, Marija, 2007. *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku – Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Globus.

Rječnici (izbor):

Anić, Vladimir, 1991. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Klaić, Bratoljub, 1978. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: NZ MH.

Matasović, Ranko, ur., 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.

Šonje, Jure, ur., 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod M. Krleža i Školska knjiga.

Jezični savjetnici (izbor):

Barić, Eugenija i dr., 1999. *Hrvatski jezični savjetnik.* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena i Školska knjiga.

Dulčić, Mihovil, ur., 1997. *Govorimo hrvatski*. Zagreb: Hrvatski radio, Naklada NA-PRIJED d. d.

Zbornici Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku (izbor):

Andrijašević, Marin; Zergollern, Lovorka, 1997. *Tekst i diskurs*, Zbornik radova. Zagreb: HDPL.

Badurina, Lada; Pritchard, Boris; Stolac, Diana, 1998. *Jezična norma i varijeteti*, Zbornik radova. Zagreb – Rijeka: HDPL.

Granić, Jagoda, 2006. *Jezik & mediji – Jedan jezik : više svjetova*, Zbornik radova. Zagreb – Split: HDPL.

Stolac, Diana; Ivanetić, Nada; Pritchard, Boris, 2002. *Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj – izazovi na početku XXI. stoljeća*, Zbornik radova. Zagreb – Rijeka: HDPL.

Stolac, Diana; Ivanetić, Nada; Pritchard, Boris, 2005. *Jezik u društvenoj interakciji*, Zbornik radova. Zagreb – Rijeka: HDPL.

Jezikoslovna literatura:

Bujas, Željko, 1957. Utjecaj engleskih atributa. *Jezik*. VI/2: 62–63.

Coseriu, Eugenio, 2011. *Teorija jezika i opća lingvistika*. Zagreb: Disput.

Filipović, Rudolf, 1986. *Teorija jezika u kontaktu.* Zagreb: JAZU, Školska knjiga.

Filipović, Rudolf, 1990. *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo, razvoj, značenje.* Zagreb: JAZU, Školska knjiga.

Frančić, Anđela; Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2005. *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica (u suradnji s Brunom Nahodom), 2009. *Hrvatski terminološki priručnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2009. *Jezik medija – publicistički funkcionalni stil*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Ivanetić, Nada, 2003. *Uporabni tekstovi.* Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Kovačec, August, 2004. Izazovi globalizacije i hrvatski jezični standard. *Jezik*. 51/2: 60–66.

Kovačević, Marina; Badurina, Lada, 2001. *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

Kryžan-Stanojević, Barbara, 1998. „Joker-riječi" (JR) - pojava u suvremenome jeziku. *Strani jezici*. XXVII, 2: 80–85.

Opačić, Nives, 2006. *Hrvatski u zagradama – globalizacijske jezične stranputice.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Samardžija, Marko, ur., 1999. *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika.* Zagreb: Matica hrvatska.

Samardžija, Marko; Pranjković, Ivo, ur., 2006. *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska.

Saussure, Ferdinand de, 2000. *Tečaj opće lingvistike*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Silić, Josip, 2006. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika.* Zagreb: Disput.

Stolac, Diana, 2003. Podstil razgovornoga jezika – govor mladih, u: *Hrvatski književni jezik* (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa). Budimpešta: Hrvatska samouprava Budimpešte, str. 191–199.

Stolac, Diana, 2009./2010. The discrepancy between norms and usage. *Croatian Studies Review*. 6: 173–187.

Stolac, Diana, 2011. Tehničko nazivlje između norme i uzusa, u: *Peti hrvatski slavistički kongres*, knjiga 1. Rijeka: Filozofski fakultet Rijeka, str. 511–522.

Stolac, Diana; Vlastelić, Anastazija, 2014. *Jezik reklama*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Trask, Robert Lawrence, 2005. *Temeljni lingvistički pojmovi*. Zagreb: Školska knjiga.

Turk, Marija, 2013. *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi – Prilog lingvistici jezičnih dodira*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

van der Horst, Joop, 2016. *Propast standardnoga jezika*. Zagreb: Srednja Europa.

THE GAP BETWEEN THE NORM AND THE USAGE

Abstract

Speakers of the Croatian language in the recent decades have noticed significant differences between the standard language as taught in school and the one described in the grammar handbooks related to its usage, not only in private but also in public sphere. The paper tries to show this gap, based on the characteristics of the urban standard language, and to identify some changes in the perception of the standard. Some of these changes are individual or common in a certain functional style, mostly as conversational features, but some of them may show us the direction in which they will develop, or in which the Croatian standard language could develop in our millennium. Although the general perception is related to the changes in spelling or in the lexic, especially in the usage of English words, this paper observes the features at the linguistic levels. These changes are based on the characteristics of the urban standard language and are studied at all linguistic levels: at the phonological level (accentual deviations from the standard), at morphological level (the selection of a certain allomorph options), at word formation level (new relations in suffix productivity), on syntactic level (changes in congruence in attribute phrases). The changes at the lexical level are also commented (for example, specialised field terminology). All the materials have been collected from the beginning of the 21st century and include written and spoken discourse of different functional styles. The question is whether the future changes in the language can be determined by the sociolinguistic analysis based on the observed tendencies.

Keywords: Croatian language, standard language, urban standard language, common usage

Silvija Ćurak
Monika Pejičić
Filozofski fakultet u Osijeku
scurak@ffos.hr
monikapejicic@gmail.com

TVORBA HIPOKORISTIKA U LANOSOVIĆEVOJ GRAMATICI I SLAVONSKOM DIJALEKTU

Prethodno priopćenje

UDK 811.163.42'282(497.5-3 Orubica)
811.163.42'366
811.163.42'373.231"17"

U radu se donosi pregled tvorbe hipokoristika od muških i ženskih osobnih imena u gramatici Marijana Lanosovića *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache* iz 1778. godine i slavonskom dijalektu. U pregledu tvorbe hipokoristika u Lanosovićevoj gramatici služili smo se svim trima izdanjima gramatike te usporedili s tvorbom hipokoristika u suvremenom hrvatskom jeziku. Pri opisu tvorbe hipokoristika u slavonskom dijalektu ograničili smo se na posavski poddijalekt jer je Lanosović rodom iz Orubice čiji govor pripada posavskom poddijalektu. Cilj nam je bio utvrditi koliko je i je li uopće Lanosović onomastičku građu preuzimao iz svoga materinskoga govora. U zaključku donosimo sufikse koji su najplodniji pri tvorbi hipokoristika od muških i ženskih osobnih imena u Lanosovićevoj gramatici i posavskom poddijalektu te dodatak u kojem je popis osobnih imena koja se nalaze u drugome i trećem izdanju Lanosovićeve gramatike.

Ključne riječi: tvorba riječi, hipokoristici, Marijan Lanosović, slavonski dijalekt, posavski poddijalekt

1. GRAMATIKA MARIJANA LANOSOVIĆA

Dalibor Brozović definira standardni jezik kao „autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan“ i kaže da on nastaje kada se „jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je dotad funkcionirao samo za potrebe etničke

civilizacije.“ (Brozović, 1970: 128). Prema njegovoj periodizaciji hrvatske jezične povijesti[1] razdoblja razvoja jezičnoga standarda započinju u drugoj polovici 18. stoljeća. Dakle, procesi se standardizacije hrvatskoga jezika tada ubrzavaju. Tako su od druge polovice 18. stoljeća do tridesetih godina 19. stoljeća otisnute četiri gramatike. Riječ je o gramatikama Blaža Tadijanovića, Matije Antuna Relkovića, Marijana Lanosovića i Ignjata Alojzija Brlića (Farkaš Brekalo, 2013: 164). Svi su navedeni autori Slavonci. Premda su jezični priručnici hrvatskoga jezika nastajali i prije 18. stoljeća, sustavno je opisivanje hrvatskoga jezika u Slavoniji bilo moguće tek nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699., odnosno nakon oslobođenja Slavonije od osmanske vlasti (Košutar, 2015: 88). O povećanju jezikoslovnih aktivnosti i jačanju brige za jezik dovoljno govori podatak da je u drugoj polovici 18. stoljeća u samo 34 godine izašlo osam izdanja triju gramatika koje su napisali Slavonci (Tafra, 2012: 80). To je važan pokazatelj interesa za jezikoslovna pitanja u tadašnjoj Slavoniji, koji je posljedica kulturoloških prilika toga vremena, prije svega strujanja prosvjetiteljskih ideja, ali i činjenice da je Slavonija došla pod izravnu vlast Dvora, premda su se hrvatski staleži trudili da se oslobođeni teritorij pripoji Banskoj Hrvatskoj (Košutar, 2015: 88). Stoga je jačala svijest o važnosti stvaranja i opisivanja jezika oko kojega će se okupljati hrvatski narod. Iz tih su razloga slavonski gramatičari opisivali jezik koji je trebao imati naddijalektalnu narav, a osnovica je toga jezika bila štokavska ikavica, službeni jezik hrvatskih i bosanskih franjevaca. Branka Tafra (2012: 82) tako upozorava da su slavonski gramatičari „probili regionalne granice i da su rado preuzimali jezične elemente iz drugih dijalekata.“. To potvrđuje i Tomo Maretić (1910: 146, 147) koji o slavonskim gramatikama (gramatike M. A. Relkovića, M. Lanosovića i A. Brlića) kaže sljedeće: „...ni u jednoj od te tri gramatike ne samo nije vjerno prikazan slavonski govor, nego u sve tri ima koješta, što se nije nigdje i nikad među štokavcima govorilo, ili se bar nije govorilo u Slavoniji.“. Lanosovićev je jezik također „štokavska ikavica, naddijalektalne naravi“, a ta se naddijalektalnost ogleda „po trostrukostima u odrazu jata“, ali i u leksiku jer u Lanosovićevu

[1] Prema Brozovićevoj (1978: 21–23) periodizaciji hrvatska se jezična povijest može podijeliti na predstandardna razdoblja i razdoblja razvoja jezičnoga standarda. Predstandardna razdoblja jesu: 1. razdoblje – srednjovjekovna pismenost (od 9./10. stoljeća do kraja 15. stoljeća); 2. razdoblje – nastanak i razvoj hrvatskih pokrajinskih književnosti u 16. stoljeću; 3. razdoblje – evolucija i umnožavanje broja hrvatskih pokrajinskih književnosti i pokrajinskih pismenih jezika u 17. stoljeću i prvoj polovici 18. stoljeća. Razdoblja razvoja jezičnoga standarda jesu: 4. razdoblje – ikavska i ijekavska novoštokavština kao jedini pismeni jezik na jugoistočnome kompleksu u drugoj polovici 18. stoljeća i u prvim desetljećima 19. stoljeća te početci standardizacije u tome jeziku i njegov utjecaj na sjeverozapadni kompleks; 5. razdoblje – hrvatski narodni preporod i razvoj do kraja 19. stoljeća, priključenje sjeverozapadnoga kompleksa jugoistočnomu kompleksu; 6. razdoblje – razvoj u 20. stoljeću.

su rječniku brojni dijalektalizmi (Ham, 2013: 399). Sanda Ham (2013: 371) kaže da se hrvatske gramatike mogu promatrati kao gramatike hrvatskoga jezika pisane hrvatskim jezikom ili kao gramatike kojega drugog jezika pisane hrvatskim jezikom, ali kada govorimo o gramatikama iz 17. i 18. stoljeća, govorimo o gramatikama hrvatskoga jezika pisanim tuđim jezikom. Tako je i gramatika Marijana Lanosovića pisana njemačkim jezikom.

Marijan Lanosović (1742. – 1812.) rođen je u Orubici, slavonskome selu kod Nove Gradiške. Kršten je kao Stjepan Lanosović, ali je ime Marijan dobio kada je 1761. u Beču pristupio franjevačkome redu. Studirao je filozofiju u Budimu (od 1763. do 1766.) i teologiju u Osijeku (od 1766. do 1770.). Bio je profesor na učilištima u Slavonskom Brodu i Osijeku (Frkin, 1985: 21–23). Napisao je i u Osijeku 1776. objavio latinsku gramatiku *Uvod u latinsko ričih slaganje s nikima nimačkog jezika biližkama za korist slovinskih mladićah* (Katičić, 2013: 51).

Napisao je i gramatiku hrvatskoga jezika, ali, kako je to već rečeno, na njemačkome jeziku. Prvo izdanje njegove gramatike objavljeno je 1778. u Osijeku pod naslovom *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache* (Tanocki, 1996: 69). Sintagma *slavonischen Sprache* u naslovu gramatike znači da Lanosović „opisujući gramatičku normu daje prikaz hrvatskoga književnog jezika, uvažavajući prožimanja (posebice u leksiku) svih triju hrvatskih narječja.“ (Despot, 2005: 26). Prvo je izdanje gramatike Lanosović posvetio carici Mariji Tereziji, ali u drugome i trećem izdanju te posvete nema, a razlog je tomu vjerojatno caričina smrt (Despot, 2005: 26). Cijela knjiga broji 272 stranice, gramatika je na 120 stranica, njemačko-hrvatski rječnik naslovljen *Slavonischen Wörterbuch* na 122 stranice i uzorci razgovora na 30 stranica (Ham, 2013: 399). Drugo izdanje nije prerađeno, a objavljeno je 1789. godine. Treće je izdanje Lanosovićeve gramatike prerađeno, odnosno prošireno i objavljeno je 1795. u Budimu pod naslovom *Anleitung zur Slavonischen Sprachlehre* (Kolenić, 1991: 176). U prvome i drugome izdanju gramatike opisane su fonološka, morfološka i sintaktička jezična razina, dodani su popis osobnih imena, popis naziva blagdana te, kako je već naglašeno, rječnik i obrasci razgovora i pisama. Popis imena nalazi se iza rječnika pod naslovom *Anhang der vornehmsten Namen der Personen, Festäge, wie auch geistlichen und weltlichen Würden, die Deutschen von der Slavonischen Sprache abweichen* (Kolenić, 1991: 176). Primjeri su u prvome i drugome izdanju gramatike na hrvatskome i njemačkome jeziku, odnosno natukničke riječi u rječniku i imenaru su na njemačkome, a prijevod je na hrvatskome jeziku. Treće je izdanje znatno

proširenо te je uz opis hrvatske gramatike na njemačkome jeziku dodan i opis na mađarskome jeziku pa je treće izdanje Lanosovićeve gramatike hrvatsko-njemačko-mađarsko (Ham, 2013: 398). U imenaru se nalazi popis imena, a svako pojedino ime može imati nekoliko inačica. Imenar se u proširenome trećem izdanju nalazi među obrascima razgovora i pisama pod naslovom *Angang zu der Slavonischen Sprachlehre von den vornehmsten Namen der Personen, Festäge, geist und weltlichen Würden, und anderen nothwendigen Benennungen mit mehreren Gesprächen und verschiedenen deutsch illyrisch und ungarischen Briefen* (Kolenić, 1991: 176). Ham (2006: 43) kaže da Lanosovićevu gramatiku kritičari smatraju najboljom slavonskom gramatikom.

2. TVORBA HIPOKORISTIKA U GRAMATICI MARIJANA LANOSOVIĆA

U prethodnome smo poglavlju objasnili da je Lanosovićeva gramatika nastala u razdoblju ubrzavanja standardizacijskih procesa, odnosno u razdoblju razvoja jezičnoga standarda. Prema tome, shvatimo li Lanosovićevu gramatiku kao odraz standardizacijskih procesa, to nam daje pravo tvrditi kako je usporedba tvorbe hipokoristika u Lanosovićevoj gramatici i suvremenome standardnom hrvatskom jeziku zapravo usporedba tvorbe hipokoristika između dvaju sinkronijskih presjeka u hrvatskome standardnom jeziku, a razlike su između tih sinkronijskih presjeka rezultat dijakronijskih jezičnih promjena.

U ovome ćemo poglavlju tako opisati tvorbu hipokoristika u Lanosovićevoj gramatici i usporediti je s tvorbom hipokoristika u suvremenome standardnom hrvatskom jeziku. Međutim, ni u jednome izdanju Lanosovićeve gramatike ne obrađuje se tvorba riječi kao zasebna jezična razina, a hipokoristici se onda nigdje ni ne spominju. Stoga se u ovome radu hipokoristici u Lanosovićevoj gramatici analiziraju pomoću popisa osobnih imena koje Lanosović dodaje gramatici. U prvome i drugome izdanju taj se popis ne razlikuje, ali u trećem izdanju imena je nešto više, a primjeri su, osim na hrvatskom i njemačkom, doneseni i na mađarskome jeziku. Kako Lanosović nigdje nije označavao radi li se o osobnome imenu ili hipokoristiku toga imena, vrlo je teško utvrditi koja su imena hipokoristična. Međutim, kako je većina sufiksa kojima su u Lanosovićevoj gramatici tvorena imena, bilo osnovna ili izvedena, plodna i danas, usporedit ćemo njihovo značenje

sa značenjem tih istih sufiksa u suvremenome hrvatskom jeziku. Potom ćemo navesti razlike koje su rezultat dijakronijskih promjena u standardnome hrvatskom jeziku.

Za početak, važno je spomenuti da je većinu izvedenica od muških i ženskih imena Lanosović tvorio sufiksalnom tvorbom. Katkada je dolazilo do skraćivanja osnove, odnosno okrnjivanja osnove, što će biti vidljivo iz primjera. Te su izvedenice tvorene raznim sufiksima.

U *Hrvatskoj gramatici* (Barić i dr., 2005: 329) kaže se da se hipokoristici najčešće tvore okrnjivanjem imeničke osnove. Tvore se tako da se osnova okrnjuje do suglasnika drugoga sloga te se na nju onda dodaju sufiksi *-a*, *-e*, *-o*, *-ica*, *-ko*, a tim se sufiksima najčešće tvore hipokoristici od vlastitih imena. Osim toga, Eugenija Barić i dr. autori (2005: 329) kažu da se imenice odmila tvore i sufiksima *-ja*, *-ka*, *-le*, *-co*, *-jo*, *-ko*, *-šo*. Kako su ti sufiksi upravo oni koje nalazimo u tvorbi izvedenica od osobnih imena u Lanosovićevoj gramatici, opravdano je smatrati te izvedenice hipokoristicima.

Sufiksi kojima su tvoreni hipokoristici koji označuju mušku osobu u Lanosovićevoj gramatici jesu sljedeći:

-a: *Ambroža*, *Joza*, *Joka*, *Josa*, *Grga*

-e: *Ive*

-ica: *Petrica*

-ka: *Đuka*

-o: *Balto*, *Vaso*, *Beno*, *Gašo*, *Hristo*, *Ćiro*, *Imro*, *Frano*, *Cvijo*, *Gabro*, *Gavro*, *Đuro*, *Jovo*, *Ivo*, *Jero*, *Lovro*, *Miho*, *Mojo*, *Božo*, *Pavo*, *Rafo*, *Stipo*, *Tomo*, *Andro*, *Baro*, *Joso*, *Niko*

-ko: *Ferko*, *Milko*, *Janko*, *Lacko*, *Miko*, *Miško*, *Stanko*, *Vinko*, *Živko*, *Jerko*, *Joko*

-jo: *Bernjo*

-ro: *Pero*

-šo: *Glišo*, *Lošo*, *Tešo*

-zo: *Jozo*

-iša: *Bariša*, *Paviša*

-ša: *Jakša*, *Ivša*, *Pavša*, *Perša*

-jak: *Bernjak*

-čo: *Jančo*, *Marčo*

Sufiksom se *-a* u Lanosovićevoj gramatici rijetko izvode hipokoristici koji označavaju mušku osobu. Tako u prvome i drugome izdanju Lanosovićeve gramatike imamo samo dva primjera, a to su *Ambroža* i *Joza*. U trećem izdanju primjeri su sljedeći: *Ambroža*, *Grga*, *Joka*, *Josa*. To je stoga što je taj sufiks, kao uostalom i u suvremenome jeziku, plodniji u tvorbi imena kojima se označava ženska osoba (Babić, 2002: 72). Sufiksom *-e* u Lanosovićevoj gramatici, i to u trećem izdanju, završava samo jedna izvedenica i ona glasi *Ive*. Riječ je o hipokoristiku imena *Ivan*, odnosno prema Lanosoviću na njemačkome jeziku o hipokoristiku imena *Hans*. Sufiks *-e* vrlo je plodan u standardnome jeziku (Babić, 2002: 143). Međutim, kada je riječ o tvorbi izvedenica od osobnih imena, karakterističniji je za čakavsko narječje. S obzirom na to da je osnovica Lanosovićeve gramatike štokavska, ne čudi što su primjeri sa sufiksom *-e* rijetki.

Kada je riječ o sufiks *-ica*, u suvremenome je standardnom jeziku on jedan od najplodnijih imeničkih sufiksa (Babić, 2002: 166). Njime se, međutim, rijetko izvode hipokoristici koji označuju mušku osobu. U Lanosovićevoj su gramatici sufiksom *-ica* tvoreni hipokoristici *Ivica* u prvome i drugome izdanju i *Petrica* u trećem izdanju. Međutim, važno je još napomenuti to da u nekim slučajevima može doći do onoga što se u suvremenome hrvatskom standardnom jezik naziva gubljenjem hipokorističnosti zbog česte uporabe hipokoristika (Babić, 2002: 178). Takav je primjer već spomenuto ime *Ivica*, ali i brojne izvedenice ženskih osobnih imena sa sufiksom *-ica*.

Sufiksom *-ka* od skraćene osnove tvori se hipokoristik muškoga osobnog imena *Đurađ* (Babić, 2002: 283). Riječ je o hipokoristiku *Đuka* koji, osim u suvremenome jeziku, pronalazimo i u svim izdanjima Lanosovićeve gramatike.

Babić (2002: 295, 296) kaže da na *-o* završava 24 sufiksa, a da se sufiksom *-o* najčešće izvode imenice koje označuju muška osobna imena. Tako se sufiks *-o* spaja s osnovama jednosložnih imenica bez promjene. Međutim, višesložne se osnove krate tako da se odbaci drugi otvornik i dio iza njega ili da ostaje samo jedan zatvornik iza prvoga otvornika, a sve takve izvedenice imaju osjećajno, većinom hipokoristično značenje (Babić, 2002: 296). U prvome i drugome izdanju Lanosovićeve gramatike hipokoristici tvoreni na takav način jesu sljedeći: *Balto*,

Vaso, *Beno*, *Gašo*, *Hristo*, *Ćiro*, *Imro*, *Frano*, *Cvijo*, *Gabro*, *Đuro*, *Ivo*, *Jero*, *Lovro*, *Miho*, *Mojo*, *Božo*, *Pavo*, *Rafo*, *Stipo*, *Tomo*. Slično se tvori i hipokoristik *Tuno*, koji također pronalazimo u Lanosovića, samo što se kod toga hipokoristika odbacuje i početni slog imena *Antun*. U trećem izdanju gramatike primjeri su sljedeći: *Andro*, *Balto*, *Vaso*, *Beno*, *Baro*, *Gašo*, *Hristo*, *Ćiro*, *Imro*, *Frano*, *Cvijo, Gabro*, *Gavro*, *Đuro*, *Jero*, *Jovo*, *Ivo*, *Joso*, *Lovro*, *Miho*, *Mojo*, *Božo*, *Niko*, *Pavo*, *Rafo*, *Stipo*.

Sufiksom se *-ko* najčešće izvode imenice koje označuju muška osobna imena, a u tvorbi se pritom osnove često krate (Babić, 2002: 297). Osnove se krate tako što se izostavi sve iza prvoga otvornika ili tako da u osnovi ostane zatvornik iza prvoga otvornika. Pri spajanju osnove i sufiksa *-ko* završni se zvučni zatvornik zamjenjuje bezvučnim, a može doći i do drugih morfonoloških promjena. Moguće su i izvedenice od punih osnova kad nisu jednosložne. Sve te izvedenice u suvremenome jeziku označuju hipokoristike osnovnih riječi (Babić, 2002: 298). Velik broj hipokoristika od muških osobnih imena koji završavaju sufiksom *-ko* imamo i u Lanosovićevoj gramatici. U prvome i drugome izdanju Lanosovićeve gramatike riječ je o sljedećim primjerima: *Ferko*, *Milko*, *Janko*, *Lacko*, *Miško*, *Stanko*, *Vinko*, *Živko*, a u trećem izdanju primjeri su sljedeći: *Ferko*, *Milko*, *Janko*, *Jerko*, *Joko*, *Lacko*, *Miko*, *Miško*, *Niko*, *Stanko*, *Vinko*, *Živko*.

Izvedenice se sa sufiksom *-jo* u suvremenome jeziku tvore od skraćenih osnova tako da se odbaci dio iza prvoga otvornika ili zatvornika poslije prvoga otvornika (Babić, 2002: 311). U Lanosovićvoj gramatici tim je sufiksom tvoren samo jedan primjer u trećem izdanju gramatike. Riječ je o izvedenici *Bernjo*, hipokoristiku osobnoga imena *Bernardin*, ali tvorenomu po pravilima za tvorbu hipokoristika sufiksom *-o* pa se zapravo radi samo o umekšanome izgovoru hipokoristika tvorenoga sufiksom *-o*.

U svim izdanjima Lanosovićeve gramatike pojavljuje se sufiks *-ro* za tvorbu izvedenice *Pero*, odnosno hipokoristika od imena *Petar*. Tu mogućnost navodi i Babić (2002: 313) za suvremeni standardni jezik. Također, Babić (2002: 313) navodi sufikse *-šo* i *-zo* kao moguće sufikse za tvorbu hipokoristika od muških osobnih imena. Sufiks *-šo* možemo pronaći i u trećem izdanju Lanosovićeve gramatike u primjerima *Glišo*, *Lošo*, *Tešo*. Sufiks *-zo* javlja se u svim izdanjima gramatike samo u primjeru *Jozo*.

Izvedenice s lokalno obilježenom hipokorističnosti u suvremenome jeziku mogu se tvoriti sufiksom *-iša* (Babić, 2002: 361, 362). Takve hipokoristike

nalazimo i u Lanosovićevoj gramatici. U svim trima izdanjima primjeri su sljedeći: *Bariša*, *Paviša*.

Također, sufiksom *-ša* u suvremenome jeziku mogu se tvoriti izvedenice od imena koje tada znače hipokorističnost s blagom lokalnom obilježenosti (Babić, 2002: 364). U prvome i drugome izdanju Lanosovićeve gramatike taj sufiks susrećemo samo u hipokoristiku *Jakša*, odnosno hipokoristiku od imena *Jakob*. U trećem izdanju gramatike primjeri jesu: *Ivša*, *Jakša*, *Pavša*, *Perša*.

Važno je još spomenuti da u trećem izdanju Lanosovićeve gramatike imamo primjere izvedenica od osobnih imena tvorenih sufiksima *-jak* i *-čo*, a za koje nismo pronašli potvrdu u suvremenome standardnom jeziku da su plodni u tvorbi hipokoristika. Primjeri tvoreni tim sufiksima jesu: *Bernjak*, *Jančo*, *Marčo*.

Sufiksi za tvorbu hipokoristika koji označuju žensku osobu u Lanosovićevoj gramatici jesu sljedeći:

-a: *Staža*, *Pola*, *Aga*, *Bara*, *Kata*, *Dora*, *Liza*, *Marga*, *Manda*, *Žuža*, *Kaja*, *Ceca*, *Beta*, *Veva*, *Mara*, *Soja*

-ica: *Anica*, *Agica*, *Barica*, *Dorica*, *Franica*, *Ivica*, *Ivanica*, *Milica*, *Marica*, *Katica*, *Betica*

-ka: *Savka*, *Ivka*, *Joka*, *Verka*, *Orka*

-uška: *Anuška*

-ika: *Lizika*

-uša: *Katuša*

Jedan od najčešćih sufiksa kojim su tvoreni hipokoristici koji znače žensku osobu u svim trima izdanjima Lanosovićeve gramatike jest sufiks *-a*. Stjepan Babić u knjizi *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku* (2002: 72) kaže da su u suvremenome jeziku ženska imena češće izvedena sufiksom *-a* nego muška imena. Također kaže da izvedenice poput *Branka*, *Stanka* ili *Nika* mogu biti mocijska tvorba, ali i hipokoristici od imena *Branislava*, *Stanislava* ili *Nikolina*. On tako kaže da su najčešći hipokoristici od skraćenih osnova ženskih osobnih imena. Takvu tvorbu hipokoristika možemo pronaći i u Lanosovićevoj gramatici što se vidi iz sljedećih primjera: *Staža*, *Pola*, *Aga*, *Bara*, *Kata*, *Dora*, *Liza*, *Marga*, *Manda*, *Žuža*, koji se nalaze u prvome i drugome izdanju, a u trećem izdanju nalaze se, osim navedenih primjera, još i: *Kaja*, *Ceca*, *Beta*, *Veva*, *Mara*, *Soja*.

Sufiks je *-ica* jedan od najplodnijih imeničkih sufiksa u suvremenome jeziku (Babić, 2002: 166). Tako je i u Lanosovićevoj gramatici. U prvome i drugome izdanju gramatike hipokoristici ženskih osobnih imena tvoreni sufiksom *-ica* jesu: *Anica*, *Agica*, *Barica*, *Dorica*, *Franica*, *Ivica*, *Ivanica*, *Milica*, *Marica*. U trećem izdanju gramatike primjeri su sljedeći: *Anica*, *Agica*, *Barica*, *Katica*, *Dorica*, *Franica*, *Ivica*, *Ivanica*, *Betica*, *Marica*, *Milica*. Neki od tih primjera također su u suvremenome jeziku izgubili hipokorističnost zbog vrlo česte uporabe. Također, važno je napomenuti kako Lanosović ime *Milica* navodi kao inačicu ili pak hipokoristik imena *Marija*, a u suvremenome se jeziku ta dva imena ne povezuju. Tako se na Hrvatskome jezičnom portalu ime *Milica* navodi kao zasebna natuknica, kao osobno žensko ime. Tu je posebnost uočila i Ljiljana Kolenić: „Neobično je što Lanosović uz domaća imena s. v. *Maria* bilježi uz *Marija*, *Marica*, *Mara* – i *Milica*. Moguće je da je Marijan Lanosović 'preveo' to ime. Naime, u *Velikom rječniku stranih riječi* Bratoljuba Klaića riječ *Marija* po nekima 'potječe iz staroegipatskog jezika i znači ona koju bog voli'. Ako je Lanosović mislio na to značenje, tada je mogao prevesti ime s 'Milica', tj. koja je (bogu) mila. Takvo je objašnjenje moguće prihvatiti jer je i neka druga imena prevodio." (Kolenić, 1991: 180).

Prema Babiću (2002: 277) na *-ka* završava 28 sufiksa u hrvatskome suvremenom standardnom jeziku. Sufiksom *-ka* često se izvodi žensko ime od muškoga imena, a u razgovornome jeziku on se često rabi u tvorbi „od prezimena s oznakom ženskih osoba istoga prezimena, prvenstveno udanih." (Babić, 2002: 279). Međutim, ono što je važno za ovaj rad jest to da se sufiksom *-ka* izvode i hipokoristici od skraćenih osnova imenica ženskoga roda. Ipak, kao i kod hipokoristika tvorenih sufiksom *-ica* često je hipokorističnost zatrta ili su takve imenice stilski obilježene kao lokalne (Babić, 2002: 283). U prvome i drugome izdanju Lanosovićeve gramatike samo su dva hipokoristika od ženskoga osobnog imena tvorena tim sufiksom. Riječ je o imenu *Savka* koje Lanosović navodi uz njemačku natuknicu imena *Susanna* te o hipokoristiku *Ivka*. S obzirom na to da Lanosović nije označavao radi li se o hipokoristiku ili samo o inačici nekoga osobnog imena, ne možemo sa sigurnošću reći radi li se o hipokoristiku. Međutim, ono što je sigurno jest da se u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku *Savka* ne povezuje s imenom *Suzana*. Tako na Hrvatskome jezičnom portalu uz natuknicu *Savka* piše da je riječ o ženskome osobnom imenu, a inačica toga imena za mušku osobu glasi *Savo*. Hipokoristik *Ivka* izveden je od imena *Ivana* i tvoren je skraćenom osnovom. U trećem izdanju gramatike, uz već navedeni primjer *Savka*, pronalazimo sljedeće primjere: *Anuška*, *Joka*, *Lizika*, *Verka*, *Orka*. Pritom je važno objasniti da

je kod hipokoristika *Anuška* zapravo riječ o sufiksu *-uška* koji se u suvremenome jeziku ubraja među sufikse na *-ka* (Babić, 2002: 277). Isto tako, kada je riječ o hipokoristiku *Lizika*, zapravo se radi o sufiksu *-ika*. Kod hipokoristika *Joka*, *Verka* te *Orka* dolazi do skraćivanja osnove.

U hipokorističnome značenju s lokalnom vrijednošću može doći i sufiks *-uša* koji se u pojedinim krajevima štokavskoga narječja rabi i u tvorbi etnika (Babić, 2002: 357). U prvome i drugome izdanju Lanosovićeve gramatike primjeri hipokoristika od osobnih imena koji su tvoreni sufiksom *-uša* ne mogu se pronaći, ali u trećem izdanju gramatike nalazi se jedan primjer. Riječ je o hipokoristiku *Katuša*, odnosno hipokoristiku od ženskoga osobnog imena *Katarina*. Premda je taj sufiks vrlo čest u dijelu štokavskih govora, u Lanosovićevoj je gramatici samo jedan primjer hipokoristika s tim sufiksom što još jednom potvrđuje naddijalektalnu prirodu njegove gramatike.

S obzirom na vrlo ograničen broj nepodudarnosti u sufiksima za tvorbu hipokoristika u Lanosovićevoj gramatici i suvremenome standardnom jeziku, opravdano je tvrditi da je proces standardizacije hrvatskoga jezika već u svojim začetcima pokazivao visoku razinu znanstvene utemeljenosti i da Lanosovićevu gramatiku možemo smatrati normativnim priručnikom tadašnjega standardnog hrvatskog jezika.

3. TVORBA HIPOKORISTIKA U SLAVONSKOM DIJALEKTU

U drugom dijelu rada donosimo pregled tvorbe hipokoristika u slavonskom dijalektu da bismo uočili koji se sufiksi javljaju u današnjim govorima slavonskoga dijalekta u odnosu na Lanosovićevu gramatiku. Pri tom ćemo se ograničiti samo na posavski poddijalekt koji je Lanosovićev materinski govor da bismo uočili je li njegov materinski govor utjecao na onomastičku građu u gramatici.

Stjepan Ivšić (1913: 35) u studiji o posavskim govorima svrstava govor Orubice u šestu skupinu govora zajedno sa sljedećim mjestima: Đakovo, Gašinci, Satnica, Gorjani, Viškovci, Stari i Novi Mikanovci, Ivankovo, Vođinci, Retkovci, Rokovci, Andrijaševci, Privlaka, Otok, Komletinci, Vrbanja, Bošnjaci, Mačkovac, Dolina, Bodovaljci, Bili Brig, Nova Kapela, Vrbova, Velika, Draga, Radovanci, Stražeman. Posavski se poddijalekt danas rasprostire u slavonskoj Posavini oko

Županje, Slavonskoga Broda, Đakova, Vinkovaca, Požege i Nove Gradiške (Berbić Kolar, Kolenić, 2014: 14). Treba naglasiti da je glavno obilježje svih govora slavonskoga dijalekta osobit naglasak, akut, primjerice: *nõž*, *dõjde*, *jã*.

3.1. Tvorba hipokoristika u posavskom poddijalektu

Hipokoristici od muških osobnih imena u posavskom se poddijalektu najčešće tvore sufiksima:

-a: *Ȉva*, *Màta*, *Tüna*, *Ȁndra*

-o: *Ívo*, *Stípo*, *Józo*

-ko: *Slâvko*, *Jânko*

U nekim mjestima odnos između dvaju tvorbenih sufiksa *-a* i *-o* ima i značenjsku razliku pa imena na *-a* mogu značiti pogrdnicu ili nešto negativniji odnos prema osobi (*Ȉva*), a na *-o* obično imaju pozitivniji odnos prema osobi ili znače odmilicu (Berbić Kolar, Kolenić, 2014: 61). U prethodnom smo poglavlju vidjeli da sufiks *-o* navodi i Lanosović: *Miho*, *Joso*. Zanimljivo je da ćemo u današnjim posavskim govorima češće zabilježiti oblik *Mijo*. U navedenom je primjeru riječ o zamjeni glasa *h* glasom *j* jer svi govori slavonskoga dijalekta ne poznaju glas *h* i najčešće ga zamjenjuju glasovima *j*, *v*, *k* (*snaja*, *kruv*, *siromak*) ili ga potpuno izostavljaju (*odma* = *odmah*). To bi nas moglo navesti na zaključak da Lanosović ime *Michael* „prevodi" standardnim štokavskim oblikom. Kao i u Lanosovićevoj gramatici, u današnjim je posavskim govorima najplodniji sufiks *-o* pri tvorbi muških izvedenih imena.

Osim spomenutih sufiksa, pri tvorbi hipokoristika od muških osobnih imena pojavljuje se i sufiks *-ko*. Primjer *Jânko* pronalazimo i u Lanosovićevoj gramatici, no sufiks *-ko* vrlo se rijetko danas pojavljuje u posavskim govorima pri tvorbi muških izvedenih imena.

Hipokoristici od ženskih osobnih imena najčešće se u posavskom poddijalektu tvore sufiksima:

-a: *Réza*, *Káta*, *Mára*

-ica: *Slàvica*, *Ȁnica, Rùžica*, *Jèlica*

-ka: *Jȕlka*

-ača: *Marjȁča*, *Katȁča*

Primjeri tvoreni sufiksima *-a*, *-ica*, *-ka* potvrđeni su i u Lanosovićevoj gramatici. Treba napomenuti da je sufiks *-ka* rijedak u tvorbi izvedenih ženskih imena i u slavonskom dijalektu i u Lanosovićevoj gramatici. Osim navedenih primjera, zabilježen je i sufiks *-ača* kojim se tvore izvedena ženska imena, ali u posavskim govorima takva imena označavaju pogrdnicu. Isti je sufiks zabilježio i Stjepan Ivšić u *Današnjem posavskom govoru* (1911: 35) u istom značenju. U nekim mjestima tvorbeni sufiks *-a* i brzi naglasak (*Rèza*) također znači negativniji odnos prema osobi, slično kao i u muških imena na *-a*, što smo već spomenuli. Lanosović navodi i sufiks *-uša*: *Katuša* koji je karakterističniji za podravske govore slavonskoga dijalekta u pogrdnom značenju (Hamm, 1949: 47). Iz navedenog je razvidno da je u posavskim govorima i u Lanosovićevoj gramatici najplodniji sufiks *-ica* u tvorbi izvedenih ženskih imena. Treba napomenuti da je sufiks *-ica* inače plodan u tvorbi izvedenih ženskih imena i u standardnom hrvatskom jeziku.

4. ZAKLJUČAK

U pregledu tvorbe hipokoristika od muških osobnih imena u Lanosovićevoj gramatici i posavskim govorima slavonskoga dijalekta razvidno je da je sufiks *-o* najplodiji pri tvorbi izvedenih muških imena: *Ívo*, *Stípo*, *Đuro*, *Jovo.* Pri tome Lanosović navodi domaća imena koja i danas bilježimo u posavskim govorima iz čega se može zaključiti da je Lanosovićev materinski govor sigurno utjecao na bilježenje pojedinih izvedenih imena, no ne u tolikoj mjeri koliko smo očekivali. Potvrđuju to i primjeri imena zabilježeni u standardnom štokavskom obliku, npr. *Miho*.

Najplodniji su sufiksi pri tvorbi hipokoristika od ženskih osobnih imena u Lanosovićevoj gramatici i slavonskom dijalektu *-a* i *-ica*: *Staža*, *Pola*, *Rùžica*, *Jèlica*. Sufiks *-uša* obično označava negativan odnos prema osobi u posavskim govorima, a Lanosović ga samo navodi ne objašnjavajući značenje takvog hipokoristika. I u tvorbi je izvedenih ženskih imena svakako utjecao Lanosovićev rodni posavski poddijalekt, no izvedena ženska imena na *-ica* bilježimo i u standardnom jeziku.

DODATAK

Uz rad dodajemo popis osobnih imena koja se nalaze u drugome i trećem izdanju gramatike (prvo je izdanje identično drugomu), kako bi se moglo provjeriti od kojega se imena izvodi koji hipokoristik. Pritom, natuknička riječ na njemačkome jeziku bit će podebljana, a u trećem će izdanju mađarska riječ, odnosno ime, biti u kurzivu. Hrvatske smo riječi pisali prilagođenom grafijom.

Marijan Lanosović, 1789. *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache*

Osobna imena dodana drugome izdanju gramatike:[2]

Agnes, Agneza, Janja

Ambrosius, Ambroža

Andreas, Andrija

Anastasia, Staža

Antonius, Antun, Tuno

Apollonia, Pola, Apolonia

Anna, Ana, Anica

Agatha, Agica, Aga

Alexius, Aleksa

Balthasar, Balto

Barbara, Bara, Barica

Basilius, Vasilija, Vaso

Bernardinus, Bernjo, Bernardin

Benediktus, Beno

Bartholomäus, Bartol, Bariša

Blasius, Blaž

Carl, Karlo

Catharina, Kata, Katarina

[2] Usp. *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache*, 1789., str. 199–201.

Caspar, Gašo, Gaspar

Christian, Hristo

Cunegundig, Kinga

Coleta, Kola

Christophorus, Kerfto

Cosmas, Kuzman

Chrillus, Ćiro

Dionnsius, Dionisija

Dominicus, Nediljko

Dorothea, Dora, Dorica

Demeter, Mitar, Dimitar

Elias, Ilija

Elisabeth, Liza, Elizabeta

Ephraim, Jevrem

Emericus, Emerik, Imro

Ferdinand, Ferdinando, Ferko

Franciscus, Frano

Francisca, Franica

Friberich, Miroslav

Florian, Cvijo

Gabriel, Gabro

Georg, Đuro, Đurađ, Đuka

Gerhard, Gerardo

Gottfried, Bogoslav

Gratianus, Milko

Hans, **Hänschen**, Ivo, Ivica

Hieronymus, Jerolim, Jero

Johann, Ivan, Jovan, Ivo, Janko

Johanna, Ivanja, Ivica, Ivanica, Ivka

Jacob, Jakob, Jakša

Joseph, Jozip, Joza, Jozo

Ladislaus, Lacko

Leonhard, Leonardo

Leopold, Leopoldo

Lorens, Lovrinac, Lovro

Lucas, Luka

Margaretha, Margarita, Marga

Marcus, Marko

Magdalena, Mandalina, Manda

Maria, Maria, Milica, Marica

Michael, Mihojlo, Miho, Miško, Miat

Mohses, **Moses**, Mojsija, Mojo

Natalis, Božo

Nicolaus, Nikola

Paulus, Pavo, Paval, Paviša

Peter, Petar, Pero

Raphael, Rafo

Rosa, Ruža

Salomon, Solumun

Simon, Šimun

Stephan, Stipan, Stipo, Stevan

Stanislaus, Stanko, Stojan

Susanna, **Suschen**, Savka, Žuža

Theodorus, Todor

Thomas, Tomo

Tobias, Tobia

Weit, Vid

Wincens, Vinko

Wital, Živko

Zacharias, Zakarija

Marijan Lanosović, 1795. *Anleitung zur Slavonischen Sprachlehre*

Osobna imena dodana trećem izdanju gramatike:[3]

Agnes, Agneza, Janja, *Agnes*

Ambrosius, Ambroža, *Ambrus*

Andreas, Andria, Andro, *András*

Anastasia, Staža, *Anastásia*

Antonius, Antun, Antolia, Tuno, *Antol*

Apollonia, Pola, *Apolka*

Anna, Ana, Anica, Anuška, *Anna*

Agatha, Agica, Aga, *Agatha*

Augustinus, Augustin, Jago, *Ágotton*

Balthasar, Balto, *Bóldiszár*

Barbara, Barica, Bara, *Borbara*

Basilius, Vasilija, Vaso, *Basilius*

Bernardius, Bernjo, Bernjak, Bernardin, *Bernardinus*

Benedictus, Beno, Benedik, *Benedek*

[3] Usp. *Anleitung zur Slavonischen Sprachlehre*, 1795., str. 3–6.

Bartholomaus, Bartol, Bariša, Baro, *Bertalan*

Blasius, Blaž, *Balás*

Catharina, Kata, Kaja, Katarina, Katuša, Katica, *Katalin*, *Katicza*

Caspar, Gašo, Gašpar, *Gáspár*

Christus, Krst, Isukrst, *Krisztus*

Christian, Hristo, *Kristian*

Cunegundis, Kinga, *Kunegunda*

Coleta, Kola, *Koleta*

Christophorus, Krsto, *Kristof*

Cosmas, Kuzman, *Kozma*

Cyrillus, Ćiro, *Tzyrillus*

Cecilia, Ceca, *Tzetzilka*

Demeter, Mitar, Dimitar, Dimitrija, *Demeter*

Dionysius, Dionisija, *Dienes*

Dominicus, Nediljko, Dominik, *Domonkos*

Dorothea, Dora, Dorica, *Dorottya*

Dintel, Kristina, *Krisztinka*

Dreyfaltigkeit, Trojstvo, *Sz. Háromság*

Elias, Ilija, *Illés*

Elisabeth, Beta, Liza, Elizabeta, *Erzsébet, Órzse*

Engel, Anđeo, *Angyal*

Ephraim, Efrem, Jevrem, *Efrem*

Emericus, Emerik, Imro, Imrica, *Imre*

Ferdinand, Ferko, Ferdinando, *Ferdinand*

Franz, Frano, *Ferentz*

Franciska, Franica, *Frantzika*

Friderich, Miroslav, *Friderik*

Florian, Cvijo, *Florian*

Gott, Bog, *Isten*

Gabriel, Gabro, Gavro, Gavrilo, *Gábor*

Georg, Đurađ, Đuro, Đuka, Đurina, Jurje, Jurađ, *György*

Gerhard, Gerardo, *Gellért*

Gottfried, Bogomir, *Gottfrid*

Gregor, Grgur, Grga, Gligorija, Glišo, *Gergely*

Gottlieb, Bogoslav, *Gottlib*

Gratian, Milko, Milovan, *Grazián*

Genoveva, Veva, *Genoféva*

Hans, Ivša, Janko, Iveta, Ive, *Janós*

Hänschen, Ivica, Jančo, *Jantsi*

Hieronimus, Jerolim, Jerko, Jero, *Hyeronimus*

Johannes, Ivan, Jovo, Jovan, Ivo, *Janos*

Johanna, Ivanja, Ivica, Ivanica, Joka, *Johánka*

Jakob, Jakov, Jakob, Jakša, *Jakab*

Johannes Christos, Ivan Zlatousti, *Arany Szájú János*

Joseph, Josip, Josa, Joso, Jozo, Joko, Josif, *Jósef*

Ladislaus, Lacko, *László*

Leonhard, Linardo, *Lénárd*

Lorenz, Lovrinac, Lovro, Lošo, *Lórintz*

Liesert, **Lischen**, **Lisette**, Betica, Lizika, *Orzsike*

Margaretha, Marga, Margarita, *Margit*

Markus, Marko, *Márk*

Martinus, Martin, Marčo, *Márton*

Maria, Marija, Marica, Mara, Milica, *Maria*, *Maris*

Michael, Mihojlo, Miho, Miko, Miško, Mijat, *Mihály*

Moyses, **Moses**, Mojsija, Mojo, *Moyzes*

Natalis, Božo, *Natalis*

Nikolaus, Niklas, Niko, Nikola, Nikolaj, Nikolica, *Miklós*

Paulus, Pavo, Paval, Paviša, Pavša, *Pál*

Peter, Petar, Pero, Petrica, Perša, *Péter*

Raphael, Rafo, *Rafael*

Rosel, Ruža, *Rózsa*

Salomon, Solomun, Šamo, *Salomon*

Stephan, Stipan, Stipo, Stevan, *István*

Stephel, Stipica, *Pista*

Stanislaus, Stanko, Stojan, *Staniszlaus*

Susanna, **Suschen**, Savka, Žuža, Soja, *Zsusa*

Theodor, Todor, Tešo, *Tódor*

Veit, Vid, *Vid*

Veronika, Verka, *Veronika*

Vincenz, Vinko, *Ventzel*

Vital, Živko, *Vitalis*

Ursula, Orka, *Orsola*

Wenzel, Vienceslav, *Ventzel*

Zacharias, Zaharija, Zakarija, *Zakariás*

IZVORI

Hrvatski jezični portal.

http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search (pristupljeno 20. 1. 2017.).

http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1phXxY%3D (pristupljeno 20. 1. 2017.).

Lanosović, Marijan, 1778. *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache*. Osijek: Slavonská Knihovna.

Lanosović, Marijan, 1789. *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache*. Osijek: Slavonská Knihovna.

Lanosović, Marijan, 1795. *Anleitung zur Slavonischen Sprachlehre*. Budim: Bibliotheca Regla Monagensis ili Bayerische Staatsbibliothek München.

LITERATURA

Babić, Stjepan, 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: HAZU.

Barić, Eugenija i dr., 2005. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

Brozović, Dalibor, 1970. *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.

Brozović, Dalibor, 1978. Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu.* Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i Liber, str. 9–83.

Despot, Loretana, 2005. *Jezik slavonskih franjevaca (do preporoda)*. Osijek: Filozofski fakultet Osijek.

Farkaš Brekalo, Loretana, 2013. Štokavski hrvatski književni jezik u 18. stoljeću, u: *Povijest hrvatskoga jezika, 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće*. Zagreb: Croatica, str. 163–219.

Frkin, Vatroslav, 1985. Marijan (Stjepan) Lanosović, u: *Zbornik o Marijanu Lanosoviću*. Osijek: JAZU, str. 21–26.

Ham, Sanda, 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Globus.

Ham, Sanda, 2013. Hrvatske gramatike u 17. i 18. stoljeću, u: *Povijest hrvatskoga jezika, 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće*. Zagreb: Croatica, str. 371–427.

Hamm, Josip, 1949. Štokavština Donje Podravine. *Rad JAZU*, 275/2: 5–70.

Katičić, Radoslav, 2013. Hrvatski jezik u 17. i 18. stoljeću obuhvaćen jednim pogledom, u: *Povijest hrvatskoga jezika, 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće*. Zagreb: Croatica, str. 9–75.

Kolenić, Ljiljana, 1991. Tvorba osobnih imena u gramatici Marijana Lanosovića iz 1795. godine. *Fluminensia*. 1-2: 176–182.

Košutar, Petra, 2015. Slavonski jezični priručnici 18. stoljeća u europskom kontekstu. *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*. 4: 88–104.

Maretić, Tomo, 1910. *Jezik slavonskijeh pisaca, prilog istoričkoj gramatici hrvatskoj ili srpskoj*. Zagreb: Tisak dioničke tiskare.

Tafra, Branka, 2012. *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.

Tanocki, Franjo, 1996. *Slavonska jezikoslovna baština*. Osijek: Matica hrvatska.

THE FORMATION OF HYPOCORISMS IN THE LANOSOVIĆ'S GRAMMAR HANDBOOK AND IN SLAVONIAN DIALECT

Abstract

The paper outlines the formation of the hypocorisms of male and female personal names in Marijan Lanosović's grammar handbook *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache (*1778) and in the Slavonian dialect. The formation of hypocorisms was analysed in all three editions of the grammar handbook and compared with the formation of hypocorisms in the contemporary Croatian language. The description of the hypocorisms in the Slavonian dialect was limited to the Posavina subdialect, as the author himself is from Orubica where this subdialect is used. Our goal was to find out whether the author took the onomastic components from his mother tongue. The concluding part of the paper provides the list of the most frequent suffixes used in the formation of hypocorisms of male and female personal names in the Lanosović's grammar handbook and in the Posavina subdialect. The list is supplemented with the outline of the personal names that can be found in the second and third edition of the Lanosović's grammar handbook.

Keywords: word formation, hypocorisms, Marijan Lanosović, Slavonian dialect, subdialect from Posavina

Jadranka Mlikota
Ana Lehocki-Samardžić
Filozofski fakultet u Osijeku
jmlikota@ffos.hr
alehocki@ffos.hr

GRAMATIČKI PRIRUČNICI IVANA MIHALOVIĆA

Izvorni znanstveni rad UDK 811.163.42'36"18" Mihalović, I.

Ivan Mihalović, istaknuti bajski preporoditelj, autorom je dvaju gramatičkih priručnika: *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* (Baja, 1874.) i *Kratke slovnice za tri nižja razreda učionah pučnih* (Baja, 1875.). Navedeni su priručnici metajezično različiti − prvomu je metajezik mađarski, drugom hrvatski – no predmetom opisa *ilirskoga* (hrvatskoga) jezika potvrđuju jezična obilježja Hrvata u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća. U radu se donosi usporedba Mihalovićevih gramatičkih priručnika s obzirom na namjenu, ustroj, metodološke odrednice, gramatičko nazivlje, definicije vrsta riječi i normativni propis te se utvrđuje njihov prinos povijesti hrvatske gramatikologije i gramatikografije.

Ključne riječi: Ivan Mihalović, gramatički priručnici, hrvatski jezik druge polovice 19. stoljeća u ugarskom dijelu Podunavlja

1. UVODNO O MAĐARSKOJ SASTAVNICI HRVATSKE JEZIKOSLOVNE POVIJESTI

Prema Branki Tafri (2012: 366) mađarska se sastavnica hrvatske jezikoslovne povijesti tek naslućuje iz dosadašnjih istraživanja jezika pojedinih pisaca pa je svaki rad o hrvatsko-mađarskim jezikoslovnim dodirima vrijedan prinos budućoj sintezi takvih prožimanja.

Mađarsku je sastavnicu hrvatske jezikoslovne povijesti[1] moguće pratiti na trima razinama: grafijsko-orftografskoj, leksikografskoj i gramatikološkoj, pri čemu je najizrazitija prva, a tiče se razvijenoga staroga sjevernoga tipa hrvatske latinične grafije (Tafra, 2012: 368).[2] Druga je mađarska sastavnica – leksikografska – također većim dijelom istražena, osobito u radovima Lászla Hadrovicsa (1985) i Istvána Nyomárkayja (2000), a potvrdila je u hrvatskoj leksikografiji brojnost rječnika s mađarskim stupcem, polaznim i ciljnim, od Vrančićeva peterojezičnika do Jambrešićeva četverojezičnika (Dukat, 1905; Melich, 1907; Nyomárkay, 1992) i Špicerova dvojezičnika (Putanec, 1985). Treća pak mađarska sastavnica hrvatske jezikoslovne povijesti – gramatikološka – gotovo je neopisana što je u hrvatskoj filologiji ostavilo otvorenim pitanje jesu li postojale gramatike hrvatskoga na mađarskom jeziku kao što je bio slučaj s latinskim, njemačkim[3] i talijanskim (Tafra, 2012: 370). Na to pitanje djelomice odgovaraju Meršić i Vegh ističući kako „Tradicija pisanja hrvatskih gramatika mađarskim jezikom u povijesti mađarskoga i hrvatskog književnog jezika zaostaje za pisanjem hrvatskih gramatika na drugim uglednijim (latinskom, talijanskom, njemačkom) jezicima.“ (Meršić, Vegh, 2013: 344). Tomu u prilog ide i činjenica kako se jednojezične gramatike hrvatskoga pisane mađarskim metajezikom javljaju tek u drugoj polovici 19. stoljeća i u prvoj polovici prošloga (Meršić, Vegh, 2013: 344),[4] a tako je zabilježila i *Povijest hrvatskih gramatika* (Ham, 2006) – u njoj su dvije gramatike hrvatskoga na mađarskom nastale upravo u tom razdoblju; prva je Józsefa Margitayja *Horvát Nyelvtan* (Nagy-Kanizsa, 1884.) a druga istoga naslova Mihálya Munkácsyja (Budimpešta, 1920.). Riječ je o gramatikama kojima je mjesto u mađarskoj slavistici i kroatistici, kako upozoravaju Meršić i Vegh (2013: 345), među prvima u svojim radovima odredio Ernest Barić (2001: 319–323; 2006). Barić gramatikama hrvatskoga jezika na mađarskom, uz Margitayjevu i Munkácsyjevu, pridružuje i prvu takvu objavljenu u 19. stoljeću

---

1 Boljem poznavanju hrvatsko-mađarskih (i mađarsko-hrvatskih) jezikoslovnih prožimanja osobito su pridonijeli radovi kroatista budimpeštanskoga sveučilišta. Vidi: Kálecz-Simon, Vig (2014).

2 Ta je sastavnica hrvatske jezikoslovne povijesti do danas u jezikoslovnoj literaturi i najbolje obrađena. Usp. Moguš, Vončina (1969), Vince (1978), Meršić, Vegh (2013: 344–345).

3 O utjecaju njemačkih (bečkih) gramatika na gramatikografiju naroda Austro-Ugarske Monarhije vidi osobito: Nyomárkay (1997–1998: 281–287).

4 Prvoj polovici 20. st. pripadaju i dvije gramatike međimurskoga dijalekta na mađarskom jeziku, i to gramatika Jánosa Christa *A muraközi nyelv nyelvtana* (*Gramatika međimurskoga jezika*, Veszprém, 1942.) i Jenőa Hallera Láposija *Gyakorlati muraközi nyelvtan* (*Praktična međimurska gramatika*, Csáktornya, 1942.). Vidi: Bunjac, Stevanović, Vegh (2013: 67–164), Meršić, Vegh (2013: 344–353).

– gramatiku Ivana Mihalovića[5] *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* (Baja, 1874.).[6] Uzimajući u obzir namjenu tih triju gramatika (istaknutu u autorskim predgovorima), potom rješavanje pitanja službenoga jezika kojim govore Hrvati u Mađarskoj te odnos hrvatskih dijalekata prema književnom jeziku, Barić zaključuje: „Ilirske su gramatike kao dio jednog kontinuiteta, koji bismo mogli nazvati hrvatskom gramatičkom školom bile u uporabi u Hrvatskoj u 19. stoljeću do Maretića. U taj niz možemo pribrojiti i prve dvije *Hrvatske gramatike* iz 1874. i 1884. napisane na mađarskom jeziku. S Maretićem pobjeđuje karadžićevsko-daničićevski književnojezični model u koji pak možemo uvrstiti treću gramatiku iz 1920. godine Mihálya Munkácsyja.“ (Barić, 2006: 174).

Sve navedeno potvrđuje da je mađarska sastavnica ne manje bitnom sastavnicom hrvatske jezikoslovne povijesti, ali i to da je za njezin „iscrpniji opis (...) potrebno još istraživati (...)” (Tafra, 2012: 371). Tomu u prilog ide i činjenica da su dosadašnje bibliografije hrvatskih autora izvan hrvatskoga nacionalnoga prostora, posebice u ugarskom dijelu Podunavlja (Kujundžić, 1969; Bara, Žigmanov, 2011), tek djelomice popisale prinose autora nacionalnoj filologiji, a samim time tek djelomice i jezikoslovne (gramatičke) prinose Ivana Mihalovića.[7]

2. POGLED U JEZIKOSLOVNO DJELO(VANJE) IVANA MIHALOVIĆA

Djelo i djelovanje Ivana Mihalovića (Baja, 12. svibnja 1820. – Baja, 24. prosinca 1877.), istaknutoga bajskoga preporoditelja, autora većeg broja čitanaka za *katoličke pučke učione* te jezikoslovnih (gramatičkih i leksikografskih) priručnika,[8]

---

[5] Ime je i prezime Ivana Mihalovića bilježeno u inačicama: János Mihálovits, János Mihálovics, Iván Mihalovic, Ivan Mihalovics, Ivan Mihalović, Iván Mihalovics (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 122). S obzirom na to da se autorovo ime i prezime i na koricama uspoređivanih gramatika različito bilježi (János Mihálovics na naslovnici gramatike *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*, odnosno Ivan Mihálovics na naslovnici *Kratke slovnice za tri nižja razreda učionah pučnih*), u ovom radu ime i prezime bilježimo u kroatiziranom obliku kako se, uostalom, većinom i navodi u literaturi.

[6] U okviru znanstveno-istraživačkoga projekta *Hrvatsko-mađarski jezikoslovni dodiri u drugoj polovici 19. stoljeća* (UNIOS IZIP-2014-26) objavljen je pretisak Mihalovićeve gramatike, u izdanju Matice hrvatske Ogranka Osijek (2016.). U ovom se radu služimo navedenim pretiskom.

[7] Naime, u bibliografijama se hrvatskih autora koji su živjeli i djelovali u ugarskom dijelu Podunavlja bilježi samo prva Mihalovićeva gramatika *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* uz različito navođenje podataka o broju objavljenih izdanja. O tome osobito: Mlikota, Lehocki-Samardžić (2016: 258, bilješka 119). Druga Mihalovićeva gramatika *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučnih* (Baja, 1875.) u navedenim bibliografijama nije zabilježena.

[8] Vidi popisana (otisnuta i rukopisna) djela Ivana Mihalovića u: Mihálovics (1874 [2016]: 305).

do danas je još uvijek nedovoljno poznato premda je riječ o autoru koji je u monografskim publikacijama o hrvatskim preporoditeljima u ugarskom dijelu Podunavlja,[9] uz Ambrozija (Bozu) Šarčevića i Ivana Antunovića, redovito upisan.[10]

Taj samozatajni pedagog i zaslužni kulturni radnik (Velin, 1977: 85) aktivno se uključuje u preporodna gibanja Hrvata u južnoj Ugarskoj koja su bila usmjerena na pravo na uporabu hrvatskoga jezika i njegove ravnopravnosti u školstvu, Crkvi i javnom životu u Ugarskoj (Sekulić, 1994: 34). Takva se Mihalovićeva aktivnost ponajviše ogleda u objavljenim čitankama na hrvatskom jeziku; riječ je, zapravo, o prijevodima čitanaka mađarskoga pisca Ignáca Bárányа (1833. – 1882.) kojima je Mihalović popunio zamjetnu prazninu u osnovnim školama bačkih Bunjevaca i Šokaca (Velin, 1977: 87) čime je „pridonio ne samo izobrazbi budućih učitelja nego je pomogao čuvanju i skrbi bunjevačkoga žiteljstva, poglavito đaka, da jezik bude u školama i ustanovama ravnopravan s ostalim u Ugarskoj.“ (Sekulić, 1990: 117).[11] Valja pritom imati na umu da su se sedamdesetih godina 19. stoljeća „u pučkim školama u Bačkoj upotrebljavale iste školske knjige kao i u Hrvatskoj, bio je u uporabi ‘ilirski’ pravopis (...)“ (Sekulić, 1994: 15), što svjedoči, između ostaloga, i o tome „da su se prekogranični hrvatski autori druge polovice 19. stoljeća izravno uključivali u nacionalne tijekove oblikovanja književnoga jezika naslanjajući se na hrvatske (poslije)preporodne (jezične) graditelje moderne hrvatske nacije.“ (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 252). Rečeno će potvrditi i Mihalovićev rad na jezikoslovnim priručnicima, gramatičkim i leksikografskim posebice. Prva mu je objavljena gramatika hrvatskoga jezika pisana mađarskim *Gyakorlati*

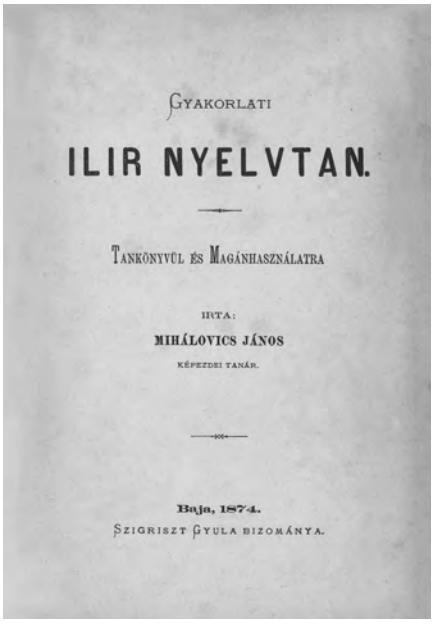
---

9 Sekulić preporodno razdoblje u ugarskom dijelu Podunavlja vremenski omeđuje od sredine 19. stoljeća (nakon dualističkoga uređenja habsburškoga carstva, odnosno nakon Austro-ugarske (1867.) i Hrvatsko-ugarske (1868.) nagodbe) do godine 1918. kada je hrvatski „puk razdijeljen u dva dijela trianonskim ugovorom: dijelovi Bačke i Baranje pripali su madžarskom državnom području, a drugi (južni) novoj južnoslavenskoj zajednici.“ (Sekulić, 1994: 1). U odnosu na početak preporodnoga razdoblja na hrvatskom (etničkom i jezičnom) području (tridesete godine 19. stoljeća) Sekulić preporodna gibanja Hvata izvan granica Trojedne Kraljevine, u Ugarskoj, određuje kao zakašnjela.

10 Među začetnicima preporoditeljskih ideja u ugarskom dijelu Podunavlja Sekulić (1994: 45) ističe Ivana Antunovića, pokretača preporodnoga glasila *Bunjevačke i šokačke novine* (Kaloča, 1870. – 1872.) i *Bunjevačke i šokačke vile* (1873. – 1876.), i Ambrozija Šarčevića. Među njihovim sljedbenicima navodi Miju Mandića, Pavla (Paju) Kujundžića, Ivana Mihalovića, Matiju Išpanovića, Stjepana Grgića, Blaža Modrošića, Franju Vujkovića Lamića, Ivana Palića, Stjepana Vujevića, Blaška Rajića, Lajča Budanovića (Sekulić, 1994: 7, 81, 84). Vidi i: Krpan (1991), Sekulić (1990, 1997).

11 Treba istaknuti kako je nakon donošenja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. Hrvatska na području zakonodavstva, uprave, bogoštovlja, nastave i pravosuđa postala samostalna (čl. XXXVIII.), ali je put „od slova zakona do ostvarenja prava bio (...) dug i veoma mučan (...)“ (Sekulić, 1990: 266). O nagodbenim člancima koji se tiču statusa hrvatskoga jezika vidi osobito: Samardžija (2014: 99–100).

Ilir Nyelvtan (Baja, 1874. [2016.], [2]1881.), u prijevodu *Praktična ilirska gramatika*,[12] a ona sadrži i te godine samostalno otisnut *Ilirsko-magjarski rječnik* (Kaloča, 1874.)[13] pa je, zapravo, riječ o jezikoslovnom priručniku koji donosi više od gramatičkoga opisa jezičnih činjenica. Pogled u normativni opis navedenoga priručnika potvrdio je da se gramatičkim i rječničkim dijelom u prvom (1874.) i u drugom (1881.) izdanju pridružuje zagrebačkoj filološkoj školi[14] (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2017: 19–25) te je iznimno vrijedan prinos očuvanju hrvatskoga jezičnoga identiteta među Hrvatima u ugarskom dijelu Podunavlja u drugoj polovici 19. stoljeća (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 300).

GYAKORLATI

ILIR NYELVTAN.

TANKÖNYVÜL ÉS MAGÁNHASZNÁLATRA

IRTA:

MIHÁLOVICS JÁNOS

KÉPEZDEI TANÁR.

Baja, 1874.

SZIGRISZT GYULA BIZOMÁNYA.

Slika 1. *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* Ivana Mihalovića (Baja, 1874.)

12 U radu gramatiku donosimo u navedenoj prijevodnoj inačici, premda je u literaturi prijevodno bilježena i kao *Ilirska gramatika* (Velin, 1977: 87), *Slovnica iliričkog jezika* (Sekulić, 1994: 83), *Slovnica ilirskoga jezika* (Skenderović, 2008: 216–217), *Gramatika ilirskoga jezika* (Pekić, 2009: 129). Uz primjere u zagradi bilježimo pokratu *PIG* i broj stranice s koje je primjer preuzet. Sve navode u radu prijevodno bilježimo, a izvorni (mađarski) tekst donosimo u bilješci izvornim slovopisom i pravopisom.

13 Osim u izvorima koji navode da je rječnik iste godine samostalno otisnut kad i gramatika kojoj je pridružen (Velin, 1977: 87; Krpan, 1991: 100; Sekulić, 1994: 199–200; Samardžija, 2014: 48), potvrda se tomu može pronaći i u napomeni na kraju rječničkoga dijela gramatičkoga priručnika *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* u kojoj se navodi kako je rječnik „Tiskan kod Martina i Holmeyera, biskupskih tiskara u Kaloči. 1874.“. U izvorniku: „Nyomtatott Malatin és Holmeyer érseki könyvnyomdászoknál Kalocsán. 1874.“.

14 S obzirom na normativnu pripadnost Mihalovićeve gramatike slovnicama zagrebačke filološke škole ne smatramo održivom tvrdnju Meršić i Vegh (2013: 344) da se u jednojezičnim gramatikama hrvatskoga jezika na mađarskom jeziku u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća prepoznaju obilježja novoštokavskoga izraza kao općeprihvaćenoga standardnoga jezika.

Za razliku od prve Mihalovićeve gramatike hrvatskoga pisane na mađarskom, druga gramatika *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučnih* (Baja, 1875.)[15] i metajezikom i predmetom opisa jest hrvatska.

KRATKA SLOVNICA

ZA TRI NIŽJA RAZREDA

UČIONAH PUČNIH.

Složio je
IVAN MIHÁLOVICS,
učitelj praeparandije.

U BAJI, 1875.
BRZOTISKOM DRAGUTINA PAULA.

Slika 2. *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučnih* Ivana Mihalovića (Baja, 1875.)

Tu je gramatiku novija filologija tek naslovom zabilježila; među autorovim djelima navode ju osim Velina (1977: 88–89) još i Sekulić (1994: 199), Krpan (1991: 99–100) i Samardžija (2014: 49), i to bez tiskarske pogrješke s naslovnice.[16] Prema Velinovim (1977: 88) navodima slovnica je imala ocjenjivača – Adolfa Vebera Tkalčevića; o vjerodostojnosti toga podatka Velin piše: „Posjedujemo sigurne i provjerene podatke prema kojima je Mihalović svoju kratku slovnicu poslao na ocjenu 23. studenog 1875. pod brojem 201. književniku, filologu i akademiku Adolfu Veber-Tkalčeviću (1825−1889). (Po pismenom saopćenju glavnog tajnika JAZU-a, akademika Andre Mohorovičića.) Stoga se nije čuditi što je Mihalović više puta s ponosom naglašavao da su ‘moju slovnicu iskusni ljudi ocijenili.’“ (Velin, 1977: 88).

15 U radu naslov kratimo u *Kratka slovnica*. Uz primjere koje navodimo iz *Kratke slovnice* u zagradi bilježimo pokratu *KS* i broj stranice s koje je primjer preuzet.

16 Naime, na naslovnici piše *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučnih* a ne *pučkih*.

Iz svega navedenoga može se zaključiti da je Veber bio ne samo prvi već do danas i jedini ocjenjivač Mihalovićeve *Kratke slovnice* pa je njezino značenje za povijest hrvatske gramatikologije i gramatikografije ostalo neistraženo, onako kako je, uostalom, većim dijelom ostao neistražen Mihalovićev cjelokupan filološki (jezikoslovni) rad. Ovaj rad nastoji biti prinosom boljem poznavanju ne samo Mihalovićeva gramatikografskoga rada, već uopće hrvatske gramatičke norme u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća.

3. GRAMATIKE IVANA MIHALOVIĆA

Mihalovićeve su gramatike obilježile autorovo bajsko razdoblje učiteljevanja;[17] između prve objavljene − *Praktične ilirske gramatike* (Baja, 1874.) i druge − *Kratke slovnice* (Baja, 1875.) samo je godina dana razmaka[18] što ide u prilog činjenici da je potreba za gramatičkim priručnicima izvan nacionalnoga (hrvatskoga) središta druge polovice 19. stoljeća bila iznimno velika. U ovom će radu usporedba Mihalovićevih gramatika obuhvatiti namjenu, ustroj, metodološke odrednice gramatika, gramatičko nazivlje, definicije vrsta riječi te normativni propis. S obzirom na to da se uspoređuju gramatičke činjenice u Mihalovićevim gramatikama, u ovom se radu ne ćemo osvrtati na pridodan *Ilirsko-magjarski rječnik* u *Praktičnoj ilirskoj gramatici*. Također će usporedbom biti obuhvaćena samo ona gramatička poglavlja koja su sadržajno zajednička objema gramatikama.

3.1. Namjena, ustroj i metodološke odrednice gramatika

Početne su stranice Mihalovićevih gramatika predgovorne, a u njima autor, između ostaloga, obrazlaže i njihovu namjenu. Prvotni je cilj *Praktične ilirske gramatike* bio „da se svakome Mađaru pruži prilika za učenje ilirskoga, odnosno južnoslavenskoga jezika, a da ne prestane biti Mađarem.“[19] (*PIG*, iz Predgovora, nepaginirano), a na naslovnici se donosi i podatak da ju autor oblikuje: „Kao udžbenik i

[17] Prema Ljetopisu Ivana Mihalovića (Mihálovics, 1874 [2016]: 304) od 1870. godine, nakon držanih predavanja u nižoj osnovnoj školi u Gornjem Sv. Ivanu, u trivijalnoj školi u Harkanovcima kod Našica, na ilirskom odsjeku glavne učione, u ženskoj šegrtskoj školi i u opetovnici u Mohaču, pomoćnim je profesorom u učiteljskoj školi u Baji kada i započinje njegov znatniji jezikoslovni rad.

[18] Iz predgovora (*Predloga*) *Kratke slovnice* doznaje se da ju je autor dovršio u Baji 14. kolovoza 1875.

[19] U izvorniku: „…hogy minden magyarnak alkalom nyújtassék az ilir, illetőleg: délszláv nyelv megtanulására anélkül, hogy ő magyar lenni megszünnék.“

za samostalno korištenje.“[20] (*PIG*, s naslovnice). Udžbenička će narav gramatike i namjena ponajprije Mađarima biti uočljiva i iz ustroja s obzirom na to da Mihalović „uz morfološka poglavlja (...) dodaje i Vježbe (dvostupačne hrvatske i mađarske rečenične primjere), Pojašnjenja riječi (hrvatskih na mađarski jezik, uporabljenih u Vježbama) i Zadatke za prevođenje (s hrvatskoga na mađarski jezik ili obratno)“ (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 125), ali i iz čestoga kontrastivnoga opisa hrvatskoga i mađarskoga jezičnoga sustava (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 270–271). Pritom također treba istaknuti da sva poglavlja *Praktične ilirske gramatike* ne odaju udžbenički ustroj: „u morfologiji promjenjivih i nepromjenjivih riječi, pretežu zadatci za prevođenje s hrvatskoga jezika na mađarski jezik i najvećim dijelom slijede nakon opisane gramatičke činjenice. Ostala gramatička poglavlja − fonološko, pravopisno, poglavlje o tvorbi i sintaksi hrvatskoga jezika − nisu udžbenički organizirana pa u njima izostaju zadatci za vježbu i prevođenje.“ (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 270).

— 13 —

II. gyakorlat.

Učitelj učenika uči	A tanító a tanulót tanítja.
Nauk utitelja sluša učenik	A tanító tanítását hallgatja a tanuló.
Učitelju čast i postenje	A tanítónak tisztelet becsület.
Učitelja učenik ljubi	A tanítót szereti a tanuló.
Učitelju! hvala tebi	Tanító! köszönet neked.
Pri učitelju dobro je biti	A tanító mellett jó lenni.
Učiteljem se učenik šetje	A tanítóval a tanuló sétál.

III. gyakorlat.

Lěto i prolětje jesu dŏba godine.	A nyár és tavasz esztendőrészek.
Prolětja svršetak jest počétak lěta	A tavasz vége, kezdete a nyárnak.
Prolětju i lětu redujemo se.	A tavasznak és nyárnak örülünk.
Prolětje i lěto željno čekamo.	A tavaszt és nyarat kivánva várjuk.
Prolětje i lěto! dajte nam toplinu.	Tavasz és nyár! adjatok nekünk meleget.
U prolětju i u lětu ima po tri mésecah.	A tavaszban és nyárban három három hó van.
Svakim prolětjem i lětom bivamo stariji.	Minden tavaszszal és nyárral öregebbekké leszünk.

Szavak magyarázata.

u. ban, ben, ba, be; *plicam aš u*, uszom, ol, ik; čistim, tisztitok; *otac*, atya; *radujem se*, örülök; *rastem* növök; *na*, n, an, en, on, ön; *ljuska*, pikkely; *kuham*, főzök; *dru-*

Slika 3. Vježbe za prevođenje u gramatici *Gyarkolati Ilir Nyelvtan*

Druga je gramatika, za razliku od prve, ponajprije udžbenikom – to je razvidno ne samo iz njezina naslova (*Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučnih*),

20 U izvorniku: „Tankönyvül és Magánhasználatra.“

već joj takvu namjenu autor određuje i predgovorom (*Predlogom*): „Školskoj je doduše mladeži ta slovnica namjenjena, nu ipak, da ju i manje vježbani mladi učitelji koristno rukovoditi znadu, tako je složena, da kao *povodac* učiteljem i methodiku u elementarnih učionah toli potriebnu gotovo predaje.“ (*KS*, 3). Iz danoga se navoda zaključuje i to da će *Kratka slovnica* moći poslužiti učitelju i kao metodički priručnik za poučavanje hrvatskoga jezika;[21] da je doista riječ (i) o metodičkom priručniku, nadalje, prepoznaje se i po tome što se jezične (gramatičke) činjenice opisuju pitanjima koja učitelj postavlja učeniku, a potom se induktivnom metodom (polazeći od primjera prema pravilu) učenik vodi do zaključka i definiranja gramatičke činjenice.[22] Tako, primjerice, nakon primjera općih (*stvarnih*) i vlastitih imenica Mihalović izvodi pravilo: „Pamtite djeco! Imena sviuh ljudih, državah, županijah, gradovah i selah, riekah, otokah, jezerah i pojedini predeljah jesu takodjer ‘*imena vlastita*’“ (*KS*, 11−12). Pretpostavljene učeničke odgovore uz postavljena pitanja katkad bilježi u zagradi,[23] a zagradom obuhvaća i dodatne upute učiteljima za odabir primjera za vježbu:[24]

„(Učitelj izbirne štivo u Čitanki, − i da naznačiti svako pojedino slovo).“ (*KS*, 7)
„− (Nek se isti glagolji preobrate u prošastom i budućem vremenu).“ (*KS*, 23)

U *Kratkoj* se *slovnici* učitelj i izravno braća učeniku,[25] poglavito pri izvođenju gramatičkih pravila i uz zadatke za vježbu,[26] što također potvrđuje da je gramatika i udžbenikom i metodičkim priručnikom:

---

21 O potrebi metodičke izobrazbe učitelja Mihalović i u predgovoru piše: „ako joj [slovnici – istaknule autorice] tko ništa dodati nemisli, t. j. ako će se kruto samo tih vježbanja držati, koja su u knjizi, slabi će uspieh dostignuti. – Zato je nuždno, da se marljivi učitelji k svakom svojem satu ili polusatu napred priprave, više primerah sebi spišu, il iz čitanke iztraže, da učenike bez nasjede zabavljati i vježbati mogu.“ (*KS*, 3).

22 Deduktivna metoda poučavanja rječe je zastupljena u priručniku. Razabire se u četvrtom paragrafu (*Stavak*) u kojem se, između ostaloga, definira i *manjkavi stavak*, tj. rečenica bez subjekta ili predikata: „Kad u stavku koja čest fali, stavak je manjkav n. p. Tko je pisao na tablu? Ja. – *‘Ja’* je stavak manjkavi, jer se nije dodalo *‘sam pisao’*.“ (*KS*, 8). I sintaktičko poglavlje Mihalović započinje deduktivnom metodom: „Stavak sastoji (!) od glavnih i pokrajnih čestih. Glavne su česti, kao što znate, podmet i nazivak.“ (*KS*, 29).

23 Usp. primjerice uz pridjeve pretpostavljeni učenički odgovor na pitanje o završetku osnove/nastavka pridjeva za sva tri roda: „Kakvim se slovom svršavaju u mužkom spolu? (suglasnikom) Kakvim u ženskom ? (a), kakvim u sriednjem ? (o, e)“ (*KS*, 15).

24 Često su dodatne upute učitelju kao završne rečenice paragrafa dane i bez zagrade. Usp. „Učitelj izbirne štivo u čitanki a djetca svako samostavno ime iztražuju i razlikuju.“ (*KS*, 12).

25 Izravnim obraćanjem učeniku u *Kratkoj slovnici* Mihalović i motivacijski djeluje na učenike; tako, primjerice, poučavajući o prilozima (*prislovima*), domeće: „Ali djetco ima i drugih prislovah. Ako budete pozorni, i ove ćete odmah naučiti.“ (*KS*, 24).

26 U zadatcima za vježbu Mihalović od učenika traži prepoznavanje gramatičke činjenice opisane u pojedinom poglavlju pa su glagoli poput *nadjite*, *izbirnite*, *iztražite* (u zadanom tekstu) najčešće na početku zadataka za vježbu.

„Dobro pamtite: na kolikoput se rieč izgovara, toliko je u njoj slovkah.“ (*KS*, 8)
„Slušajte: *sebe se, sebi si, sobom* jesu zaimena na osobu povratna !“ (*KS,* 18)
„Deder razdielite još njekoliko riečih.“ (*KS*, 8)
„Isti metnite [*znak uzklika* – istaknule autorice] svagdje i vi !“ (*KS*, 10)

PRVI ČLANAK.

1. §. GLASICE.

I. Djetco! napisat ću vam na tablu njekoliko riečih, pročitajte jih: *sat, med, vid, zob, zub.*

Pročitajte prvu, drugu, treću, četvrtu, petu rieč.

Koji su u ovih riečih oni znaci, koji svoj glas imaju? — (*a, e, i, o, u.*)

Jer trieba vam znati, da svaki glas vlastita znaka imade.

Naglasite prvi (*a*), drugi (*e*), treći (*i*), četvrti (*o*), peti (*u*) znak. —

Deder naglasite u prvoj ričči prvi znak (*s*), naglasite treći posebce.

Djetco! napisat ću vam na tablu tri znaka, svaki pojedini glas ima svega znaka, koji se zove slovo, ili pisme.

Naglasite mi prvi znak posebce (*g'*), drugi (*o*), tretji (*d'*).

Pokušajte produljiti svaki glas posebce (*g', a, d'*).

Koji glas možete produljiti? (*a*); Mogu-li se (*g'*, i *d'*), produljiti? — Napisat ću vam druga tri znaka (*med*), naglasite i produljite svaki znak posebce (*u', e, d'*). — Koji glas možete produljiti? (*e*).

Napisat ću vam treća tri znaka, (*vid*). Naglasite i produljite svaki znak posebce, (*v', i, d'*), koji glas možete produljiti? (*i*).

Napisat ću vam četvrta tri znaka, (*put*). Naglasite i produljite svaki glas posebce (*p', u, t',*) koji glas možete produljiti? (*u*).

Znate li vi djetco, zašto se mogu a, e, i, o, u, produljiti?

Slika 4. Uvodno poglavlje *Kratke slovnice za tri nižja razreda učionah pučnih*

Iz svega je navedenoga razvidno da je, za razliku od *Praktične ilirske gramatike* koja je namijenjena (i) Mađarima za samostalno učenje hrvatskoga jezika, *Kratka slovnica* prilagođena potrebama učenja hrvatskoga jezika u prvim trima razredima *pučkih učiona* pa je tom cilju i sadržajno podređena.[27] O tome Mihalović piše i u predgovoru ističući da se u pisanju oslanjao i na ministarsku nastavničku osnovu od godine 1868. koja je propisivala sadržaj učenja pojedinoga nastavnoga predmeta u razredima *elementarnih učiona*. Stoga ne čudi da je znatno manje obuhvatna opisom gramatičkih činjenica u odnosu na *Praktičnu ilirsku gramatiku* – tom su gramatikom (na 175 stranica teksta u 19 temeljnih poglavlja[28]) obuhvaćena fono-

[27] Zato Mihalović u *Kratkoj slovnici* pokoju jezičnu (gramatičku) činjenicu hrvatskoga jezika učenicima tek najavljuje, a ne opisuje. Usp.: „Ima još i više vrsti brojnikah, nu vi ćete jih u višjih razredih naučiti.“ (*KS*, 17).

[28] Kako Mihalović ispred svakoga poglavlja domeće i redni broj, naizgled se čini da je gramatičkih poglavlja više jer nakon devetoga poglavlja (IX. *Zaime*) bilježi trinaesto (XIII. *Glagolj*), umjesto deseto poglavlje.

loška i pravopisna pitanja, morfologija, tvorba i sintaksa hrvatskoga jezika pri čemu je „najiscrpnije opisana morfologija (promjenjivih i nepromjenjivih riječi), potom tvorba riječi dok su fonološka, pravopisna i sintaktička poglavlja tek pregledna bez sustavnijega opisa jezičnih činjenica.“ (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2017: 115).

Kratka je *slovnica* i brojem stranica (30 stranica teksta) kao i brojem poglavlja (članaka) i paragrafa doista kratka – Mihalović ju sadržajno organizira u dva obimom različita članka: *prvi članak* (str. 5–28) obuhvaća pravopisne,[29] fonološke i morfološke činjenice hrvatskoga jezika razložene u 17 numeriranih paragrafa između kojih su posebnim (samo jednim) naslovom primjeri za vježbanje:

> 1. Glasice. 2. Suglasice. 3. Slovka. 4. Stavak,[30] 5. Piknja, znak uzklika, i znak upita, Vježbanje, 6. Stvarno ili samostavno ime, 7. Spol, 8. Broj, 9. Pridavnik, 10. Prispodoba, 11. Brojnici, 12. Zaimena, 13. Glagolji, 14. Prislovi, 15. Predlozi, 16. Veznici, 17. Umetci.

Drugi je članak u *Kratkoj slovnici*, zapravo, tek jedan paragraf u kojem je opisan „Stavak, i njegove česti“ (str. 29−30) te se kao osamnaesti numeracijom nastavlja na paragrafe prethodnoga (prvoga) slovničkoga poglavlja (članka).

Iz svega se navedenoga može zaključiti da se osim metajezikom Mihalovićeve gramatike znatnije razlikuju i ustrojem i metodologijom iznošenja gramatičkih činjenica hrvatskoga jezika, na što je ponajprije utjecala već i naslovima i predgovorima jasno određena njihova namjena.

---

[29] U *Kratkoj* je *slovnici* pravopisom obuhvaćen tek jedan paragraf, peti, naslovljen *Piknja, znak uzklika, i znak upita* (*KS*, 8). Međutim, pravopisnih napomena ima unutar drugih paragrafa kojima pravopis nije predmetom opisa. Tako, primjerice, u trećem paragrafu, u kojem oprimjeruje rastavljanje riječi na slogove (*slovke*), Mihalović domeće i pravopisnu napomenu: „Kad cela rieč neima mjesta na kraju redka, onda se onako razstavlja, kako se izgovara : (*ša-ran*, *ke-či-ga*, *dra-go-volj-nost*)“ (*KS*, 8). Pravopisnom napomenom završava i četvrti paragraf, *Stavak*: „Stavak se uvjek velikim početnim slovom piše.“ (*KS*, 8), a dana je i uz opis vlastitih imenica: „Svako se vlastito ime velikim početnim slovom piše.“ (*KS*, 12).

[30] Potpoglavlje (*Stavak*) prvoga poglavlja jedino je koje ne pripada opisu fonoloških i morfoloških činjenica hrvatskoga jezika već sintaktičkom kojemu je opis dan u drugom poglavlju *Kratke slovnice*. U *Stavku* Mihalović samo definira osnovne sintaktičke pojmove – rečenicu (*stavak*), subjekt (*podmet*) i predikat (*nazov* ili *nazivak*), uz pravopisnu napomenu: „Stavak se uvjek velikim početnim slovom piše.“ (*KS*, 8).

3.2. Gramatičko nazivlje

Prije negoli što donesemo analizu gramatičkoga nazivlja u Mihalovićevim gramatikama, valja nam upozoriti na uporabljene lingvonime u njima.

U gramatikama je hrvatski jezik, kao predmet njihova opisa, različito imenovan. U *Praktičnoj* ga *ilirskoj gramatici*, osim u naslovu, nazivom *ilirski*[31] određuje i u predgovoru u kojem upotrebljava i naziv *južnoslavenski*.[32] U *Kratkoj slovnici* opisuje isti jezični sustav, hrvatski, ali ga ne imenuje posebnim lingvonimom, već ga tek u predgovoru određuje kao *materinski jezik*. Pretpostaviti je da je namjena slovnice (za početna, prva tri razreda usvajanja jezičnih činjenica) utjecala na izbor navedenoga opisnoga naziva umjesto uobičajenih lingvonima na hrvatskom, odnosno ugarskom, jezičnom prostoru druge polovice 19. stoljeća.

Gramatičko je nazivlje u objema gramatikama usporedivo bez obzira na različitost metajezika kojima su pisane. Naime, i u prvoj gramatici kojoj je metajezik mađarski Mihalović mahom rabi „hrvatsko – zagrebačko – jezikoslovno nazivlje, koje (...) redovito u definicijama i jezičnim opisima prijevodno bilježi i na hrvatski jezik“ (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2017). U toj gramatici, slijedeći u predgovoru svoj normativni uzor, Mažuranića, iz njegova četvrtoga izdanja *Slovnice Hèrvatske za gimnazije i realne škole*[33] (Zagreb, [4]1869.) preuzima ne samo hrvatsko već djelomice i latinsko nazivlje (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 128–129). U *Kratkoj* će *slovnici*, ponovno iz pragmatičnih razloga, izostaviti latinsko nazivlje, a uporabiti hrvatsko, zagrebačko. Slijeđenje hrvatske nazivoslovne tradicije potvrdit će tablični prikaz Mihalovićevih naziva s nazivima u Mažuranićevoj *Slovnici Hèrvatskoj*. Usporedba će obuhvatiti fonološko i morfološko gramatičko nazivlje jer su ta poglavlja zajednička uspoređivanim gramatikama/slovnicama. Naime, kako je u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* metajezik mađarski, hrvatski su nazivi ondje (uz latinske) nesustavni pa se ne mogu usporediti posvema s gramatičkim nazivima u *Kratkoj slovnici* i Mažuranićevoj *Slovnici Hèrvatskoj*. S druge pak strane, *Kratka* je *slovnica* sadržajno znatno manje obuhvatna i u odnosu na prvu Mihalovićevu gramatiku, a i u odnosu na Mažuranićevu *Slovnicu Hèrvatsku*, pa je i zbog toga

---

31 O ostalim lingvonimima koje su upotrebljavali bački Hrvati druge polovice 19. stoljeća vidi: Sekulić (1990: 245), Sekulić (1997: 11), Skenderović (2007: 87).

32 Da oba naziva u gramatici Mihalović sinonimično upotrebljava, vidljivo je iz njezina predgovora. Usp. autorovu napomenu o namjeni knjige: „za učenje ilirskoga, odnosno južnoslavenskog jezika“ (iz Predgovora, nepaginirano). U izvorniku: „…az ilir, illetőleg: délszláv nyelv megtanulására…“.

33 U radu naslov Mažuranićeve slovnice kratimo u *Slovnica Hèrvatska*.

nazivlje moglo biti tek djelomice uspoređeno. Nadalje, kako obje Mihalovićeve gramatike donose i sintaktička poglavlja, koja pak izostaju u Mažuranića, sintaktičko se nazivlje u tabličnom prikazu koji slijedi ne donosi. Ne uspoređuje se ni tvorbeno nazivlje jer *Kratka slovnica* ne sadrži tvorbu riječi.

GRAMATIČKO NAZIVLJE			
	Mažuranić, *Slovnica Hèrvatska* (⁴1869.)	**Mihalović, *Praktična ilirska gramatika* (1874.)**	**Mihalović, *Kratka slovnica* (1875.)**
fonološko	glasna slova, glasnici, samoglasnici (*vocales*)	glasice, glasnici	glasice, samoglasnici
	suglasnici (*consonantes*)	suglasnici	suglasica
morfološko	samostavno ime, samostavnik (*nomen substantivum*)	samostavno ime, samostavnik	samostavnik, samostavno ime
	mužki spol	mužki spol	mužki spol
	ženski spol	ženski spol	ženski spol
	srědnji, neznani spol	srědnji spol	srednji, nikakvi spol
	jednobroj (*n. singularis*)	jednobroj	jednobroj
	višebroj (*n. pluralis*)	višebroj	višebroj
	dvobroj (*n. dualis*)	dvobroj	dvobroj
	pridavno ime, pridavnik (*nomen adjectivum*)	pridavnik, pridavno ime	pridavnik, pridavno ime
	stupnji pridavnikah	prispodoba	prispodoba
	pèrvi stupanj (*positivus*)	prvi stupanj	prvi stupanj
	drugi stupanj (*comparativus*)	drugi stup	drugi stupanj
	tretji stupanj (*superlativus*)	treći stup	tretji stupanj
	brojnici, brojne rěči (*numeralia*)	brojno ime, brojnik	brojnici
	redni (*ordinalia*)	redni	brojnici redni
	glavni (*cardinalia*)	glavni	glavni brojnici
	dělni (*distributiva*)	dělni	brojnici djelni
	prislovni (*adverbialia*)	br. prislovni	prislovni brojnici
	zaime (*pronomine*)	zaime	zaimena
	osobna zaimena (*pronomina personalia*)	osobna	osobna zaimena
	posědovna zaimena (*possesiva*)	zaimena posědovna	osobna posjedovna zaimena

	GRAMATIČKO NAZIVLJE		
	Mažuranić, *Slovnica Hèrvatska* (⁴1869.)	**Mihalović, *Praktična ilirska gramatika* (1874.)**	**Mihalović, *Kratka slovnica* (1875.)**
morfološko			
	pokazna zaimena[34]	pokazna	zaimena pokazna
	upitna zaimena (*interrogativa*)	upitna	zaimena upitna
	odnosna zaimena (*relativa*)	odnosna	zaimena odnosna
	neopredělјena zaimena (*pronomina indefinita*)	neopredělјena	zaimena neopredeljena
	glagolji (*verba*)	glagolj	glagolji
	trajni glagolji (*verba durativa* ili *imperfectiva*)	trajni (*verba durativa*)	trajni glagolji
	dovèršni glagolji (*verba perfectiva*)	dovršni (*verba perfectiva*)	minući glagolji
	počestjujući (*frequentativa*)	počestjujući (*verba frequentativa*)	glagolji počestjujući
	prislovi (*adverbia*)	prislovi	prislovi
	predlozi (*praepositiones*)	prêdlozi	predlozi
	veznici (*conjunctiones*)	veznici	veznici
	umetci (*interjectiones*)	umetci	umetci

Svi uspoređeni gramatički nazivi potvrđuju Mihalovićevo slijeđenje Mažuranićeva (i) hrvatskoga gramatičkoga nazivlja. Naziv koji Mažuranić nema u *Slovnici Hèrvatskoj*, a zabilježen je u *Kratkoj slovnici*, naziv je *glasice* (što je tek leksička inačica Mažuranićeva naziva *glasnici*) te naziv *minući glagolji* koji pak bilježi Babukić (1854: 237) u *Ilirskoj slovnici*. Mihalovićev naziv *osobna posjedovna zaimena*, zabilježen u *Kratkoj slovnici*, dijelom je hrvatskoga gramatičkoga nazivlja druge polovice 19. stoljeća što se razabire iz prvoga izdanja Vebrove *Slovnice hèrvatske za srednja učilišta* (1871: 39) u kojoj je naziv *pridavnička ili posědovna osobna zaimena*. Mihalovićeva nazivoslovna podudarnost s vodećim slovničarima druge polovice 19. stoljeća ide u prilog tvrdnji da je dobro poznavao rad zagrebačkih slovničara te da je u svojim gramatikama baštinio hrvatsku nazivoslovnu tradiciju.

[34] Od svih uspoređenih naziva u tablici jedino uz naziv *pokazna zaimena* Mažuranić (1869: 65–67) ne upisuje i latinski naziv.

S obzirom na to da Mihalovićeve gramatike sadrže i pravopisna poglavlja, kao što ih, uostalom, sadrže i sve slovnice zagrebačke filološke škole, i u pravopisnom je nazivlju potvrđeno slijeđenje hrvatske (zagrebačke) nazivoslovne tradicije kako je razvidno iz sljedeće tablice:

PRAVOPISNO NAZIVLJE		
Mažuranić, *Slovnica Hèrvatska* (⁴1869.)	**Mihalović, *Praktična ilirska gramatika* (1874.)**	**Mihalović, *Kratka slovnica* (1875.)**
piknja, točka (*punctum*)	piknja	piknja
znak uzklika (*signum exclamationis*)	znak uzklika	znak uzklika
znak upita (*signum interrogationis*)	znak upita	znak upita

Sintaktičko je nazivlje u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* i *Kratkoj slovnici* manjim dijelom zastupljeno ponajviše stoga što su u objema gramatikama sintaktička poglavlja svedena na opis osnovnih sintaktičkih činjenica hrvatskoga jezika; naime, u *Praktičnoj* se *ilirskoj gramatici* kratak „opis sintaktičkih činjenica hrvatskoga jezika doista (...) ne može smatrati cjelovitim pogledom u rečenično ustrojstvo hrvatskoga jezika kakvo je, primjerice, u sintaksama hrvatskoga jezika druge polovice 19. st., u Veberovoj *Skladnji* ili pak u Babukićevoj *Ilirskoj slovnici*.“ (Mlikota, Lehocki-Samardžić, 2016: 284). Ipak, kako je u *Kratkoj slovnici* jednim sintaktičkim poglavljem obuhvaćen tek opis dviju osnovnih sintaktičkih jedinica, subjekta (*podmeta*) i predikata (*nazivka*, *nazova*), te njihovih dodataka,[35] ta je gramatika u odnosu na *Praktičnu ilirsku gramatiku* sintaktičkim činjenicama manje obuhvatna. Nikako ne treba smetnuti s uma ni različiti metajezik gramatika. Kako je metajezik mađarski u *Praktičnoj ilirskoj gramatici*, Mihalović će mađarskim sintaktičkim nazivima uzgredice pridružiti nekolicinu hrvatskih − za rečenicu, subjekt i predikat te nazive trodijelne podjele sintakse preuzete od Vebera.[36] U tablici koja slijedi usporedbom se obuhvaća hrvatsko sintaktičko nazivlje koje je zajedničko objema Mihalovićevim gramatikama, a potom se ono uspoređuje sa sintaktičkim nazivljem vodećih slovničara druge

[35] Navodi se još samo i razlika između jednostavne neproširene rečenice (*stavak prosti korenni*) i proširene (*stavak prosi* (!) *razprostranut*) te vrste riječi kojima se može izreći sintaktička uloga subjekta.

[36] Da se Mihalović u pisanju sintaktičkih poglavlja *Praktične ilirske gramatike* doista mogao služiti i Veberovom slovnicom, daje se nazrijeti upravo iz početnoga sintaktičkoga poglavlja u kojem sintaksu dijeli na *slaganje rěcih* (!) – *concordantia*, *zahtěvanje rěčih – rectio* i *redanje rěčih – ordo vocabulorum* (*PIG*, 171), što odgovara Veberovim dijelovima skladnje: *skladnja slaganja*, *dělovanja* i *poredanja* (Veber, 1871: 91).

polovice 19. stoljeća u čijim je priručnicima sintaksa predmetom opisa – s Babukićevom *Ilirskom slovnicom* (1854.) i Veberovom *Slovnicom hèrvatskom za srednja učilišta* (1871.). S obzirom na to da Babukić sinonimično, ali nesustavno, upotrebljava i njemačke (sintaktičke) nazive, oni će u tabličnom prikazu biti izostavljeni. Pri usporedbi Mihalovićevih naziva s Veberovim uzeto je prvo izdanje *Slovnice hèrvatske za srednja učilišta* s obzirom na to da je godinom izdanja Mihaloviću mogla biti poznatom, pa i putokazom u pisanju sintaktičkih gramatičkih poglavlja.

SINTAKTIČKO NAZIVLJE			
Babukić, *Ilirska slovnica* (1854.)	**Veber, *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta* (1871.)**	**Mihalović, *Praktična ilirska gramatika* (1874.)**	**Mihalović, *Kratka slovnica* (1875.)**
-	skladanja slaganja	slaganje rěcih (!) – concordantia	-
-	skladnja dělovanja	zahtěvanje rěčih – rectio	-
-	skladnja poredanja	redanje rěčih – ordo vocabulorum	-
izreka, stavak	izreka	-	stavak
subjekt, podmet, osnovna rěč	subjekt	podmet	podmet
predikat, pogovor, izrečenje	predikat	nazov	nazov, nazivak
prosti stavak, čist ili gol, neoděven	prosta izreka	-	stavak prosti korenni
prosti stavak razširen ili zaoděven	razširena izreka	-	stavak prosi (!) razprostranut
priděvak, atribut	atribut	-	bilježitelji (stavka)
objekt, predmet	objekt	-	docjelnici (stavka)
dopunjenje, opredělјenje okolnosti	pobliža oznaka predikata	-	prislovi
opredělјenje města	-	-	prislov mjestni
opredělјenje načina	-	-	prislov načinni

Iz uspoređenoga se nazivlja u Mihalovićevim gramatikama s Babukićevom i Mažuranićevom slovnicom može razabrati da Mihalović većim dijelom slijedi hrvatsko sintaktičko nazivlje druge polovice 19. stoljeća. Od Babukićeva i Mažuranićeva nazivlja djelomice se odmiče u nazivima tek pojedinih sintaktičkih jedinica. Tako, primjerice, umjesto naziva *predikat*, *pogovor*, *izrečenje*, koji su zabilježeni u Babukića i(li) u Mažuranića, Mihalović ima nazive *nazov*, *nazivak* što djelomice odgovara hrvatskom sintaktičkom nazivlju druge polovice 19. stoljeća; naime, u *Ilirskoj slovnici za početne učionice* (Trst, 1852.) Frana Volarića zabilježen je naziv *nazov* za predikat (Vlastelić, 2011: 161). Drugi pak Mihalovićev naziv za predikat (*nazivak*) nije dijelom hrvatskoga gramatičkoga nazivoslovlja.[37] Ustaljeno gramatičko (sintaktičko) nazivlje Mihalović ne slijedi ni nazivima za priložnu oznaku, atribut i objekt jer nazivi *prislov*, *bilježitelji stavka* i *docjelnici stavka* nisu dijelom sintaktičkoga nazivlja značajnijih gramatika druge polovice 19. stoljeća (Vlastelić, 2011: 159–175). No s obzirom na velik broj naziva koji su u Mihalovićevim gramatikama podudarni s nazivima u slovnicama druge polovice 19. stoljeća, zaključiti je da je Mihalović svojim gramatikama značajno utjecao na širenje (već tada vrlo razvijenoga i ustaljenoga) gramatičkoga nazivlja izvan granica hrvatskoga (etničkoga i jezičnoga) prostora.

3.3. Definicije vrsta riječi

Kada je pak riječ o gramatičkim definicijama, upozorit ćemo na definicije vrsta riječi u morfološkim poglavljima, i to stoga što su

1. morfološka poglavlja najopsežnija i za razliku od drugih razina gramatičkoga opisa zajednička objema gramatikama te zato što su

2. morfološke činjenice hrvatskoga jezika metodološki u objema gramatikama dane na isti način − opisom pojedine vrste riječi u zasebnim gramatičkim potpoglavljima/paragrafima.

Iako Mihalović u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* nema opće definicije pojma *vrsta riječi*, među *promjenjivim dijelovima govora* (A hajlítható beszédrészek) navodi imenice, pridjeve, brojeve, zamjenice i glagole[38] (*PIG*, 9). Za nepromjenjive vrste riječi nema nadređeni pojam, već u zasebnim poglavljima opisuje priloge,

[37] Usp. i: Maretić, 1932.

[38] U ovom dijelu rada donosimo suvremeno nazivlje za vrste riječi. O Mihalovićevim nazivima i njihovu odnosu prema gramatičkom nazivlju 19. stoljeća vidi tablične prikaze u poglavlju 3.2. ovoga rada.

prijedloge, veznike i uzvike. I u *Kratkoj slovnici* u posebnim paragrafima opisuje iste vrste (promjenjivih i nepromjenjivih) riječi, ponovno bez opće definicije pojma *vrsta riječi*, ali ovaj put i bez skupnoga naziva za promjenjive vrste riječi (*promjenjivi dijelovi govora*). Također ni u definicijama pojedinih vrsta riječi u *Kratkoj slovnici* ne razlučuje morfološku kategoriju promjenjivosti/nepromjenjivosti pa navedeni nadređeni kriterij pri razlikovanju vrsta riječi u slovnici izostaje.

Vrstama riječi u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* Mihalović pristupa kao *dijelovima govora*, dakle kao dijelovima rečenice, odnosno iskaza, pa je iz definicija razvidno da navedeni pojam kao hiperonim rabi u okviru sintaktičkoga poimanja jezičnih činjenica:

> „Samostalne (riječi) ili imenice dijelovi su govora koji znače osobu ili predmet ili nekakav čin ili zamišljenu osobinu, p. *Matia,* Mátyás; *stol*, asztal; *rad,* dolgozás; *zloća,* rosszaság." (*PIG*, 10).[39]
>
> „Glagol je dio govora koji znači da neka osoba ili predmet (subjekt) nešto čini ili trpi ili u nekom mirnom stanju postoji." (*PIG*, 85).[40]

Većina pak gramatičkih definicija vrsta riječi u Mihalovićevoj *Kratkoj slovnici* temelji se na modelu „X je riječ" što i jest čestim načinom gramatičkoga opisa (definiranja) tijekom 19. stoljeća. Željka Brlobaš (2011: 312), primjerice, ističe kako je Šimi Starčeviću u *Novoj ričoslovici iliričkoj* u definiciji *imena* (koje pokriva imenske riječi) kao i u definicijama drugih vrsta glavna poveznica leksem *rics* (riječ) ili *besida* (besjeda), a i Antun Mažuranić u općim definicijama pojedine vrste riječi upotrebljava leksem *rěč*. Tako se i u Mihalovića prijedlozi definiraju kao

> „rieči, koje samostavnikom predlažemo zato, da se misao u stavku bistro razumiti može (…)" (*KS*, 26),

a pridjevi kao

> „rieči, koje pridajemo samostavnikom, kad im svojstva i posebnosti želimo naznačiti (…)" (*KS*, 14).

Uz sintaktički je kriterij temeljni pri definiranju vrsta riječi i semantički, što je razvidno već iz ovdje danih definicija. U *Kratkoj* je *slovnici* gramatički opis/definicija dijelom utemeljen i na bitnim morfološkim obilježjima određene vrste riječi.

---

39 U izvorniku: „Az önálló- vagy a főnevek azon beszédrészek, melyek valamely személyt, vagy tárgyat, vagy valamely cselekedetet vagy képzelt tulajdonságot jelentenek, p. *Matia,* Mátyás; *stol,* asztal; *rad,* dolgozás; *zloća,* rosszaság."

40 U izvorniku: „Az ige azon beszédrész, amely kijelenti, hogy valamely személy vagy tárgy (alany) valamit cselekszik vagy szenved, vagy valamely csendes állapotban létezik."

Primjerice, uz semantičku definiciju osobnih zamjenica Mihalović će tek naznačiti da

> „*Ja, mi, ti, vi,* u svih spolih jednako se izgovaraju; *on ona ono, oni one ona* u svakom spolu drugačije.“ (*KS*, 18),

a kategoriju roda (*spola*) zamjećuje i u rednih brojeva:

> „Brojnici se redni mogu u svakom spolu izgovarati, n. p. *prvi*, *a, o – drugi a, o*, *– tretji a. e.* i t. d.“ (*KS*, 16)

Dio je definicija vrsta riječi Mihalović u objema gramatikama temeljio i na funkcijskom kriteriju kao što je razvidno iz definicija zamjenica i prijedloga u objema gramatikama:

> „Zamjenice kao i u drugim jezicima nalaze se na mjestu imenica.” (*PIG*, 69)[41] / „Dakle, jer ove rječi *ja ti on* mjesto imenah izgovaramo, zovu se *zaimena*.“ (*KS*, 17)[42]
>
> „Prijedlozi su takvi dijelovi govora koji označavaju međusobne odnose među riječima, te nadomještaju mađarski odnosni nastavak i postpozicije.“ (*PIG*, 130)[43] / „Te se indi rieči, koje samostavnikom predlažemo zato, da se misao u stavku bistro razumiti može, zovu *predlozi*.“ (*KS*, 26)

Veznik je kao vrsta riječi u *Kratkoj slovnici* prvotno također definiran funkcijskim kriterijem jer

> „se metje medju dvie rieći (!) da je spoji, t. j. da jednu drugoj priveže (…)“ (*KS*, 27),

ali navedenu definiciju Mihalović potom upotpunjuje sintaktičkim obilježjem i funkcijom: „Veznici spoje i pojedine rieči i stavke. n. p. *Nije Mirko visok, nego Gavro*. − *Nismo kopali, već kosili*. (…)“ (*KS*, 27).

---

41 U izvorniku: „A névmások mint más nyelvekben, - a főnevek helyét pótolják.”

42 Iz definicije zamjenica razvidno je da Mihalović metodološki pogrješno zaključuje kako sve osobne zamjenice, pa i zamjenice *ja* i *ti*, zamjenjuju imenice. Ta će se metodološka pogrješka ponoviti i uz definiciju osobnih zamjenica: „Ona indi zaimena, koja se mjesto osobnih vlastitih imenah izgovaraju ili pišu, zovu se *zaimena osobna*.“ (*KS*, 18).

43 U izvorniku: „Az elüljárók azon beszédrészecskék, melyek a szavak egymás közti viszonyát jelölik ki, - s pótolják a magyar viszonyragot és névutókat. Az elüljárók az utánok következő ejtegethető beszédrészeket mindig bizonyos esetekbe kívánják tétetni.“ Iz definicije je razvidno i to da Mihalović uspoređuje hrvatski jezični sustav s mađarskim. Razloge tomu Mlikota i Lehocki-Samardžić (2016: 271) vide u namjeni gramatičkoga priručnika: „S obzirom na to da je svoj gramatički priručnik, između ostaloga, Mihalović namijenio i Mađarima za samostalno učenje, usporedne napomene ponajprije s mađarskim jezičnim sustavom, a onda i sa sustavima s kojima su i hrvatski i mađarski povijesno bili u višestoljetnu dodiru (latinskim i njemačkim poglavito), potvrđuju da je, vođen ponajprije pragmatičnim razlozima, priručnikom doista nastojao olakšati učenje hrvatskoga (*ilirskoga*) jezika.“

U *Praktičnoj ilirskoj gramatici* sintaktički je kriterij upravo nadređeni kriterij u definiranju veznika s obzirom na to da

„Veznici označavaju međusobnu vezu između rečenica ili riječi.“ (*PIG*, 137)[44]

Prilozi u *Kratkoj slovnici*, za razliku od *Praktične ilirske gramatike*, nisu definirani kao vrsta riječi, već su definicijom obuhvaćene pojedine semantičke skupine priloga − vremena, mjesta, količine i načina − pri čemu se Mihalović služi pitanjima (*kad?*, *odkad?*, *dokad?*; *gdje?*, *kamo?*, *kuda?*, *odkud?*, *dokle?*; *koliko?*; *kako?*) kao metajezičnim sredstvom njihova razlikovanja.

Analiza gramatičkoga diskursa u opisu vrsta riječi potvrdila je da je navođenje bitnih morfoloških obilježja pojedinih vrsta preciznije i sustavnije u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* negoli u *Kratkoj slovnici*. *Kratka* je *slovnica* gramatičkim definicijama primjerena početnom usvajanju jezika pa su definicije temeljene najvećim dijelom na semantičkom, djelomice i na funkcijskom kriteriju. Razlog manjoj zastupljenosti sintaktičkoga kriterija u definicijama vrsta riječi u toj gramatici može biti taj što je i sam opis sintaktičkih činjenica ondje uzgredan, sveden na dvije stranice gramatičkoga teksta. Nadalje, u *Kratkoj* se *slovnici* izostavlja i hiperonimski naziv *dio govorenja* uz pojedinu vrstu riječi koji pak pretеže u definicijama u *Praktičnoj ilirskoj gramatici*. Ni jedna pak gramatika ne dijeli vrste riječi na promjenjive i nepromjenjive pa ni u definicijama pojedinih vrsta riječi nema navedenih odrednica. Temeljenje velikog broja definicija vrsta riječi na semantičkom kriteriju najizrazitije je obilježje obiju gramatika.

3.4. Normativni propis

Normativnim se propisom Mihalovićeve obje gramatike pridružuju slovnicama zagrebačke filološke škole. Kako im je godinom izdanja od slovnica otisnutih unutar hrvatskoga etničkoga (i jezičnoga) prostora druge polovice 19. stoljeća najbliža Veberova *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta* (1871), to će se u nastavku usporednim tabličnim prikazom s navedenom slovnicom potvrditi bitna zagrebačka obilježja i u gramatikama Ivana Mihalovića. Nadalje, s Veberovom će se slovnicom usporediti ona obilježja zagrebačke filološke škole koja se potvrđuju u objema Mihalovićevim gramatikama. To znači da će biti izostavljena usporedba gramatičkoga modela – kriterij podjele imeničnih sklonidaba – jer u *Kratkoj slovnici* autor ne dijeli imenice u sklonidbene vrste kako ih, prema nastavku u genitivu

[44] U izvorniku: „A kötőszók a mondatok vagy szavak egymás közti összefüggését jelölik ki.“

jednine, dijele zagrebačke slovnice, pa i Veberova, ali i Mihalovićeva *Praktična ilirska gramatika*. Također ne će biti moguće usporediti ni naglasni sustav jer ga u *Kratkoj slovnici* Mihalović ne donosi. U *Kratkoj* će *slovnici* upravo zbog toga što je opsegom znatno manja, pa onda i gramatičkim sadržajem manje obuhvatna u odnosu na preostale dvije uspoređivane gramatike, pokoje jezično obilježje biti moguće usporediti tek na temelju autorova metajezika ili na temelju rečeničnih primjera danih u toj gramatici za vježbu.

NORMA ZAGREBAČKE FILOLOŠKE ŠKOLE			
	Veber, *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta* (1871.)	**Mihalović, *Praktična ilirska gramatika* (1874.)**	**Mihalović, *Kratka slovnica* (1875.)**
slovopis	*jat* bilježi kao *ě*: *rěčoslovje*, *rěči*, *ždrělo*, *letěti*	*jat* bilježi kao *ě*: *vrěme*, *děte*, *dělo*, *město*	*jat* bilježi kao *ě/ie/je*: *děd*, *sěd*, *slěp*, *rěč*, *sněg*, *djetco*, *mjesta*, *djevojke*, *pjeva*, *djetca*, *djeco*, *rieči*, *rieč*, *cviet*, *ždriebe*, *rieči*, *rječi*, *rječju*, *niemi*, *razdielite*, *prieteći*, *prieti*, *rieka*, *Osieka*, *diete*
	slogotvorni /r/ kao *èr*: *Hervatski*, *versti*, *derčati*, *terčati*	slogotvorni /r/ bez popratnoga mukloga *è*: *vrt, hrt, krv, crn*	slogotvorni /r/ bez popratnoga mukloga *è*: *prvi*, *četvrti*, *smrt, vrt*, *hrt*, *krt*
	tj, *ć* = *ć*: *konjić*, *vjetrić, tretja*	*tj*, *ć* = *ć*: *ćud*, *moć*, *noć*, *cvětje*, *prolětje*	*tj*, *ć* = *ć* (u metajeziku): *treću*, *tretji*, *cvjetju*, *metje*, *bitjah*, *počestjujući*, *čestje*
	dj, *gj* = *đ*: *mladjan*, *izvadjaju*, *Gjuragj*, *Magjar*	*dj*, *gj* = *đ:* *gradjanin*, *grozdje*, *gjuro*, *gjurgjevo* *dž* samo u turcizmima: *džigerica*, *džak*, *džamija*	*dj*, *gj* = *đ* (u metajeziku): *medju*, *izmedju*, *groždje*, *orudje*, *gjumber*

NORMA ZAGREBAČKE FILOLOŠKE ŠKOLE			
	Veber, *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta* (1871.)	**Mihalović, *Praktična ilirska gramatika* (1874.)**	**Mihalović, *Kratka slovnica* (1875.)**
pravopis	morfonološki: „U hèrvatskom se jeziku (...) rěči pišu etimologički po pravilih slovničkih.“ (str. 19.)	morfonološki, a *načelom* se *blagoglasja* služe „Srbi, posebice je to vidljivo već kod imena njihove nacionalnosti *(sèrb)* umjesto pridjeva *sèrbski* kojega izvode pišu *srpski*, umjesto *od-ići* rabe *otići* itd.“ (str. 8.)	morfonološki (u metajeziku): *obće*, *iztraže*, *prolazka*, *nuždno*, *obširniju*, *podpun*, *uzporedno*, *razstavlja*, *redka*, *težko*
fonologija i fonetika	dugi je odraz *jata* fonem, dvoglasnički i jednosložni: „Glasnik ě izgovara se u dugih slovkah kano **ie** (dva glasa), a u kratkih kano **je**, ali tako da se **j** obaška čuje;“ (str. 4.)	dugi je odraz *jata* fonem, dvoglasnički i jednosložni: „Koriste [Ilirci] još *e* kao dvostruki glas s ˇ prijeglasom ě, koji ima dva različita glasa; u dugim ga slogovima izgovaraju kao *ie* ujedno, a kratkim slogovima kao *je* (...)“ (str. 1.)	dugi je odraz *jata* fonem, dvoglasnički: „Ta se glasica može izreći kao *e*, kao *i*, kao *je*, jer dva glasa ima. – Zato se zove *dvoglas*.“ (str. 6.)
morfologija	imenični genitiv množine sa *h*: *jelenah*, *ženah*, *stvarih*	imenični genitiv množine sa *h*: *šaranah*, *poljah*, *učiteljah*, *koritah*, *stvarih*…	imenični genitiv množine sa *h* (u metajeziku): *riečih, glasicah, stavakah, ženah*
	nesinkretizirani nastavci u DLI mn.: D mn. *jelenom*, *ženam*, *stvarim* L mn. *jelenih*, *ženah*, *stvarih* I mn. *jeleni*, *ženami*, *stvarmi*	nesinkretizirani nastavci u DLI mn.: D mn. *šaranom*/*učiteljem*, *koritom*/*poljem*, *klupam* L mn. *šaranih*/*učiteljih, koritih/ poljih, klupah* I mn. *šarani*/*učitelji*, *koriti*/ *polji, klupami*	nesinkretizirani nastavci u DLI mn. (u metajeziku): D mn. *prama ljudem* L mn. *u riečih*, *u povojih, u stavcih* I mn. *s rječmi*, *s brojnici*
	dvojina: *dva kralja*, *dva mosta*	dvojina: *dva šarana*, *dva korita*, *dva učitelja*, *dva polja*	dvojina: *dva papka*, *dva jelena*, *dva noža*, *dva ključa*

NORMA ZAGREBAČKE FILOLOŠKE ŠKOLE			
	Veber, *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta* (1871.)	**Mihalović, *Praktična ilirska gramatika* (1874.)**	**Mihalović, *Kratka slovnica* (1875.)**
morfologija	zanaglasni A jd. *ju* osobne zamjenice *ona*	zanaglasni A jd. *ju* osobne zamjenice *ona*	zanaglasni A jd. *je* osobne zamjenice *ona* (u metajeziku)
sintaksa padeža	*prama*, *prema* + D	*prama*, *prema* + D	*prama*+ *D* (u rečeničnim primjerima): *prama ljudem*

Iz usporedbe se triju slovnica – Veberove i dviju Mihalovićevih – zaključuje da su razlike među njima većim dijelom slovopisne naravi. Za razliku od Vebera Mihalović tek u drugoj gramatici umjesto znaka tzv. rogatoga *e* (*ě*) na mjestu i dugoga i staroga jata bilježi nekoliko slovnih rješenja: *ě*/*ie*/*je*. Slovni znak *ě* na mjestu staroga jata u *Kratkoj slovnici* bilježi uz tumačenje dvoglasnika (*dvoglasca*) u hrvatskom jeziku:

> „Napisat ću vam njekoliko riečih na tablu *děd*, *sěd*, *slěp*, *rěč*, *sněg*, dobro motrite hoćete li koju izmed poznatih glasicah u njih naći? (...) Ta se dakle glasica može izreći kao *e*, kao *i*, kao *je*, kao *ie*, jer dva glasa ima. – Zato se zove dvoglas.“ (*KS*, 6)

U metajeziku ga pretežito bilježi dvoslovima *ie/je* neovisno o duljini sloga; tek u dvjema riječima − *Cvětje* (8), *odliěno* (13) – metajezično bilježi i tzv. rogato *e* (*ě*). Kako je pak predmet opisa i metajezik u toj gramatici isti – hrvatski – može se uočiti i veći broj ostvaraja refleksa jata (*trieba* (5), *njekoliko* (5) / *niekoliko* (7), *pried* (12), *sriednjem* (15), *vrjemenu* (21), *sledeći* (6), *reč* (7), *cela* (8), *detco* (10), *razumiti* (6, 26), *viditi* (9), *trpiti* (26)), dok se takvi primjeri u gramatičkom dijelu *Praktične ilirske gramatike* (s mađarskim kao metajezikom) ne pronalaze.

Druga je pak slovna razlika u Mihalovićevim gramatikama, a u odnosu na slovnice zagrebačke filološke škole, pa i Veberovu, razvidna u nebilježenju popratnoga mukloga *è* uz slogotvorni /r/. Valja podsjetiti da će „kod zagrebačkih

slovničara to (…) obilježje prvi normativno propisati Adolfo Veber Tkalčević trećim izdanjem *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* (1876.), i to dvije godine nakon Mihálovicsa. Time i dosadašnje isticanje Veberova prvenstva među slovnicama zagrebačke filološke škole u napuštanju dvoslova èr za slogotvorni /r/ ipak treba pripisati Mihálovicsu.“ (Mlikota, Baraban, Aleksa Varga, 2017). O rečenom svjedoči i druga Mihalovićeva gramatika – *Kratka slovnica* – objavljena godinu dana poslije *Praktične ilirske gramatike*, ali i godinu prije spomenutoga trećega izdanja Veberove slovnice. No važno je napomenuti kako Mihalović poznaje i tradiciju bilježenja mukloga *è* uz slogotvorni /r/ pa u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* zapisuje:

> „Kao poluglas ga rabi više pisaca, s obrnutim dijakritikom è. Najnoviji ga pisci pak izostavljaju kao suvišnoga. Ovi prijašnji rabe ga na sredini sloga, ispred samoglasnika *r*, p. *vèrt*, kért; *hèrt*, agár; *kèrv*, vér; *cèrn*, fekete itd. Ovi posljednji ispuštaju ga kao suvišnoga, tako da nastaje: *vrt*, *hrt*, *krv*, *crn*; i to je pravilno, jer se ove riječi stvarno bez glasa *e* moraju kratko izgovarati.“ (*PIG*, 1)[45]

Slično pojašnjenje daje i u *Kratkoj slovnici*:

> „Koje su glasice u sljedećih riečih: *smrt*, *vrt*, *hrt*, *krt*. (...) To se *e* neizgovara, zato se i nepiše. – Da bi pak tko htio pisati, bez pogrieške može ovako pisati: *smèrt*, *vèrt*, *hèrt*, *kèrt*. – To je è zabjeleženo (?) krivom šibicom, i zove se *poluglas* ili *muklo*.“ (*KS*, 6)[46]

No bez obzira na dane napomene Mihalović se u objema gramatikama odlučuje za bilježenje slogotvornoga /r/ bez popratnoga mukloga *e*.

U *Praktičnoj* se *ilirskoj gramatici* otklanja od Veberove *Slovnice hèrvatske za srednja učilišta* i u bilježenju dvoslova *dž* za fonem /ǯ/; navodi ga među složenim suglasnicima te ga uspoređuje s bliskim glasom mađarskoga suglasničkoga sustava:

> „*dž*. – kao u mađarskome dzs, primjerice *džigerica*, máj; *džak*, zsák; *džamija*, mecset.” (*PIG*, 3)[47]

---

45 U izvorniku: „Mint félhangot használja több író, megfordított ékezettel è. A legújabb irók azonban mint feleslegest kihagyják. Használtatik az előbbieknél a szótag közepén *r* mássalhangzó előtt, p. *vèrt,* kert; *hèrt,* agár; *kèrv,* vér; *cèrn,* fekete stb. Az utóbbiaknál azonban mint felesleges kihagyatik s lesz: *vrt, hrt, krv, crn;* s ez helyesen van, mert e szavak valóban az *e* hang nélkül röviden kell kimondani.”

46 Na kraju napomena o bilježenju slogotvornoga /r/ Mihalović zadaje učenicima vježbu: „Napišite mi šest riečih poluglasom, i iste rieči bez glasice.“ (*KS*, 6.).

47 U izvorniku: „*dž.* mint a magyarban dzs. p. *džigerica,* máj; *džak,* zsák; *džamija,* mecset.”

Valja pak istaknuti da fonem /ʒ/ nije izvan okvira zagrebačkih slovnica s obzirom na to da ga s jedne strane u popisu suglasnika bilježi Vjekoslav Babukić u *Ilirskoj slovnici* (Tafra, 2013: 142) pa je „uz već navedeni utjecaj mađarskoga slovnoga sustava Mihálovicsu (...) mogla biti poznata i Babukićeva slovnica." (Mlikota, Lehocki-Samardžić, Baraban, 2016: 131). S druge pak strane Mihaloviću je moglo biti poznato i ilirsko bilježenje dvoslova *dž* u turcizmima *džigerica*, *pendžer*, *sindžir*, *uzendžia*, popisanima na kraju prvoga godišta *Danice* u *Sbirci někoji rěčih, koje su ili u gornjoj ili dolnjoj Ilirii pomanje poznane* (Tafra, 2013: 143) s obzirom na vrlo žive veze bačkih preporoditelja s ilircima u matičnoj zemlji.

Na jezičnoj je razini otklon od norme zagrebačke filološke škole vidljiv tek u bilježenju zanaglasnoga akuzativa jednine zamjenice *ona* koji u *Kratkoj slovnici* Mihalović u metajeziku bilježi kao *je* usuprot zagrebačkom obliku *ju* kakav je, između ostaloga, normirao u svojoj prvoj gramatici, *Praktičnoj ilirskoj*. No kako u *Kratkoj slovnici* Mihalović ne donosi sklonidbeni uzorak zamjenice *ona*, to se o njezinu akuzativnom zanaglasnom obliku *je* može zaključiti tek iz autorova metajezika i danih rečeničnih primjera za vježbu. U svim je pak ostalim jezičnim pojedinostima Mihalović svojim gramatičkim priručnicima prepoznatljiv predstavnik zagrebačke filološke škole.

4. ZAKLJUČAK

Ivan Mihalović kao istaknuti bajski preporoditelj svojim je jezikoslovnim (gramatičkim i rječničkim) priručnicima te brojnim prijevodnim čitankama popunio zamjetnu prazninu koja je nakon dualističkoga uređenja habsburškoga carstva postojala u hrvatskim školama u ugarskom dijelu Podunavlja. Objavljene samo u godini dana razmaka *Praktična ilirska gramatika* i *Kratka slovnica* baštinile su hrvatska jezična obilježja kako su ih u svojim slovnicama baštinile i zagrebačke slovnice na hrvatskom etničkom prostoru druge polovice 19. stoljeća. Premda metajezično i namjenom posve različite, Mihalovićeve gramatike opisuju isti jezični sustav – hrvatski – te su opisom i propisom bitnim sastavnim dijelom hrvatske gramatikologije i gramatikografije 19. stoljeća. Objavljenim priručnicima Mihalović upotpunjuje mađarsku sastavnicu hrvatske jezikoslovne povijesti te istodobno potvrđuje da su autori izvan hrvatskih granica uvijek djelovali kao dio svojega, hrvatskoga, naroda i kulture te vrlo angažirano prinosili očuvanju hrvatskoga jezičnoga identiteta u ugarskom dijelu Podunavlja druge polovice 19. stoljeća.

IZVORI

Mihálovics, János, 1874. *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*. Baja: Szigriszt Gyula Bizománya [pretisak Osijek: Matica hrvatska Ogranak Osijek, 2016].

Mihálovics, Ivan, 1875. *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučnih*. Baja: Brzotiskom Dragutina Paula.

LITERATURA

Babukić, Věkoslav, 1854. *Ilirska slovnica*. Zagreb: Bèrzotiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja.

Bara, Mario; Žigmanov, Tomislav, 2011. Vrela za povijest Hrvata u Vojvodini – monografske publikacije do 1918. *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata*, str. 247–271.

Barić, Ernest, 2001. Narječja u književnojezičnoj koncepciji Józsefa Margitaija (na temelju njegove Hrvatske gramatike, Horvát Nyelvtan, iz 1884.), u: *Drugi hrvatski slavistički kongres*. Sv. 1. Zagreb, Osijek: Hrvatsko filološko društvo, Filozofski fakultet, str. 319–323.

Barić, Ernest, 2006. *Rode, a jezik?!: radovi jezikoslovne kroatistike*. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj.

Brlobaš, Željka, 2011. Gramatičke definicije vrsta riječi u Jezičnici horvatsko-slovinskoj J. Đurkovečkoga. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 37/2: 309–331.

Bunjac, Branimir; Stevanović, Marijeta; Vegh, Ivona, 2013. Gramatike „međimurskoga“ jezika iz 1942. godine. *Filologija*. 61: 67–164.

Dukat, Vladoje, 1905. Jembrešićev „Lexicon latinum“. *Rad JAZU*, knj. 162, str. 192–234.

Hadrovics, László, 1985. *Ungarische Elemente im Srebokroatischen*. Budimpešta: Akadémiai kiadó.

Ham, Sanda, 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Kálecz-Simon, Orsolya; Vig, István, pr., 2014. *Bibliografija radova budimpeštanskoga sveučilišta (izbor)*. Budimpešta: Katedra za slavensku filologiju Instituta za slavensku i baltičku filologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta „Eötvös Loránd“.

Krpan, Stjepan, 1991. *Hrvatski uglednici u mađarskom Podunavlju*. Budapest: Biblioteka Dunav, Tankönyvkiadó.

Kujundžić, Ivan, 1969. *Bunjevačko-šokačka bibliografija. Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata*. Poseban otisak iz *Rada* 355, str. 667–769.

Maretić, Tomislav, 1932. Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka. *RAD JAZU*, knj. 107, str. 13–90.

Mažuranić, Ivan, [4]1869. *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I. Rěčoslovje*. Zagreb: Troškom knjižare Fr. Župana (Albrechta i Fiedlera).

Melich, János, 1907. *A magyar szótárirodalom*. Budimpešta.

Meršić, Žuža; Vegh, Ivona, 2013. Mađarska gramatika međimurskoga jezika. *Studia Slavica Saveriensia*. 1-2: 344–353.

Mlikota, Jadranka; Baraban, Borko; Aleksa Varga, Melita, 2017. Gyakorlati Ilir Nyelvtan Jánosa Mihálovicsa, u: *Od početaka do danas. 120 godina kroatistike u Budimpešti*. Budimpešta: Institut za slavensku i baltičku filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta Loránda Eötvösa, str. 19–25.

Mlikota, Jadranka; Lehocki-Samardžić, Ana, 2016. Gyakorlati Ilir Nyelvtan Ivana Mihalovića – prinos mađarskoj sastavnici hrvatske jezikoslovne povijesti, u: János Mihálovics, *Gyakorlati Ilir Nyelvtan*. Baja: Szigriszt Gyula Bizománya, 1874. [pretisak, Osijek: Matica hrvatska Ogranak Osijek], str. 251–303.

Mlikota, Jadranka; Lehocki-Samardžić, Ana; Baraban, Borko, 2016. Tragom Mažuranićeve Slovnice Hèrvatske u gramatičkom priručniku Jánosa Mihálovicsa Gyakorlati Ilir Nyelvtan. *Rasprave. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 42/1:121–145.

Moguš, Milan; Vončina, Josip, 1969. Latinica u Hrvata. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*. 11: 61–81.

Nyomárkay, István, 1992. Mađarska građa u Jambrešićevu rječniku, u: Andrija Jambrešić, *Lexicon latinum* [pretisak, Zagreb: Zavod za hrvatski jezik], str. LI–LIII.

Nyomárkay, István, 1997.–1998. Bečke gramatike i mađarska i slavenska gramatikografija u 18. i 19. stoljeću (Uvod i zadaci). *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 23-24: 281–287.

Nyomárkay, István, 2000. *Kroatističke studije*. Zagreb: Matica hrvatska.

Pekić, Petar, 2009. *Povijest Hrvata u Vojvodini*. *Od najstarijih vremena do 1929. godine*. Zagreb: MISL.

Putanec, Valentin, 1985. Lanosovićevi rukopisni rječnici, u: *Zbornik o Marijanu Lanosoviću*. Osijek: JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek, str. 219–238.

Samardžija, Marko, 2014. *Hrvatski jezik u stoljeću velikih promjena. Od Joakima Stullija do pobjede vukovaca*. Zaprešić: vlastita naklada.

Sekulić, Ante, 1990. *Bački Bunjevci i Šokci*, II. izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

Sekulić, Ante, 1994. *Hrvatska preporodna književnost u ugarskom Podunavlju: do 1918. Prinosi za povijest književnosti u Hrvata.* Knjiga III. Zagreb: Sekcija Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog centra P. E. N.-a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu.

Sekulić, Ante, 1997. *Rasprave o jeziku bačkih Hrvata*. Zagreb: Matica hrvatska.

Skenderović, Robert, 2007. Suradnja biskupa J. J. Strossmayera i Ivana Antunovića. *Croatica Christiana Periodica*. 31/59: 85–103.

Skenderović, Robert, 2008. Uloga jezika u nacionalnim integracijama Hrvata i Srba u ugarskom Podunavlju, u: *Dijalog povjesničara – istoričara*. Zagreb, str. 215–231.

Veber, Adolfo, 1871. *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta*. Zagreb: troškom spisateljevim.

Velin, Stjepan, 1977. Ivan Mihalović – pedagog i zaslužni kulturni radnik, u: *Narodni kalendar 1977*. Budimpešta: Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, str. 85–88.

Vince, Zlatko, 1978. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Vlastelić, Anastazija, 2011. Parčićevo sintaktičko nazivlje. *Filologija*. 56:159–175.

Tafra, Branka, 2012. *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.

Tafra, Branka, 2013. Dvjestota obljetnica rođenja Vjekoslava Babukića (1812–2012), u: Vjekoslav Babukić, *Osnova slovnice slavjanske naréčja ilirskoga*. Zagreb: kod Milana Hiršfelda, 1836. [pretisak, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje], str. 81–175.

IVAN MIHALOVIĆ'S GRAMMAR HANDBOOKS

Abstract

Ivan Mihalović is a reputable reformer from Baja, Hungary, and the author of two grammar handbooks: *Gyakorlati Ilir Nyelvtan* (Baja, 1874.) and *Kratke slovnice za tri nižja razreda učionah pučnih* (Baja, 1875.). The two handbooks differ metalinguistically – Hungarian being metalanguage of the former and Croatian of the latter – but dealing with the subject of the *Illyrian* (Croatian) language they verify the linguistic features of Croats in the Hungarian part of the Danube valley in the second half of the 19th century. This work draws a comparison of the Mihalović's grammar handbooks in their intended usage, organisation, methodological guidelines, grammatical terminology, defining the parts of speech and the normative regulation, and it also determines their contribution to the history of the Croatian grammaticology and grammaticography.

Keywords: Ivan Mihalović, grammar handbooks, Croatian language in the second half of 19th century in the Hungarian part of the Danube valley

Vera Blažević Krezić
Milica Lukić
Filozofski fakultet u Osijeku
vblazevic1@ffos.hr
mlukic@ffos.hr

HRVATSKI NOVOCRKVENOSLAVENSKI JEZIK U PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA

Izvorni znanstveni rad UDK 811.163.42'36"19"

Početkom 20. stoljeća težište glagoljske liturgijske djelatnosti (ali i znanstvenoga rada) prenosi se na otok Krk zahvaljujući djelovanju biskupa Antuna Mahnića i osnutku Staroslavenske akademije 1902. godine. Biskupov najbliži suradnik u ono vrijeme bio je češki svećenik Josip Vajs. Osim što je godine 1905. tiskao treće izdanje *Parčićeva misala* (a potom i latinično izdanje iz 1927.), Vajs je 1905. objavio *Tri glagolske mise*, u Pragu je 1907. otisnuo *Vesperal rimsko-slovjenski*, a 1914. objavio je u Rimu *Penije rimskago misala*. Godine 1920. tiska u Pragu *Psaltir*, a 1922. i *Služebnik'* (Čin i pravilo mise). Normu hrvatskoga (i češkoga) novocrkvenoslavenskog jezika Vajs nastoji urediti temeljnim priručnicima i jezičnim raspravama objavljenima u crkvenim glasilima svojega vremena (npr. *Sveta Cecilija*), a sve na tragu koncepcije Dragutina Antuna Parčića. Vajs tako izdaje azbukvar i gramatiku s rječnikom pod naslovom *Abecedarium palaeoslovenicum in usum glagolitarum* 1909. i 1917. godine. Neumorno je radio na sustavnome izdavanju biblijskih knjiga nastojeći rekonstruirati crkvenoslavenski prijevod Biblije, što je uostalom *misao vodilja* svih *obnovitelja* hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga u 19. stoljeću. Iz prethodno istaknutoga razvidno je kako će se u radu pomnije opisati Vajsov praktičan rad na obnovi crkvenoslavenske liturgije u 20. stoljeću, što znači da će se uz temeljna liturgijska izdanja prikazati i ocijeniti rasprave i priručnici kojima je pokušao urediti hrvatsku novocrkvenoslavensku normu u prvoj polovici 20. stoljeća.

Ključne riječi: Josip Vajs, hrvatski novocrkvenoslavenski jezik, Staroslavenska akademija u Krku, 20. stoljeće

1. POLOŽAJ I ULOGA HRVATSKOGA NOVOCRKVENOSLAVENSKOGA JEZIKA U PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA

Kada iz filološkoga očišta pokušavamo opisati hrvatskoglagoljsko bogoslužje u prvoj polovici 20. stoljeća, čini se opravdanim započeti s riječima velikoga Eduarda Hercigonje, i to onima kojima je završio poglavlje o hrvatskoglagoljskome tisku u svojoj knjizi *Na temeljima hrvatske književne kulture* zaključivši kako ima „(...) neke, pomalo tužne, sudbinske simbolike u činjenici da je nakon Parčića sljedeće, Vajsovo, izdanje hrvatskocrkvenoslavenskoga Misala otisnuto (1927.) u Rimu – latinicom" (2004: 165). Podsjetimo na to da je Josip Vajs (Donja Liboc kod Praga, 1865. – Prag, 1959.) bio profesor na Karlovu sveučilištu u Pragu, slavist i teolog koji je za noviju povijest hrvatskoga glagolizma iznimno značajan jer na poziv krčkoga biskupa Antuna Mahnića dolazi u Krk kako bi rukovodio znanstvenim radom novoosnovane Staroslavenske akademije (1902.).[1] Poznato nam je i to da je za tisak pripremio drugo odnosno treće izdanje *Parčićeva misala* iz 1905. godine, kada je osnaženim dekretom Rima iz 1898. godine (o uporabi csl. jezika u Zadarskoj, Goričkoj i Zagrebačkoj nadbiskupiji) ponovno zaustavljen rad na latiničnoj transkripciji temeljne liturgijske knjige – misala. Vajsova liturgijska izdanja utemeljena su na *novoj* jezičnoj koncepciji ćirilometodijanaca druge polovice 19. stoljeća, tzv. *obnovitelja* hrvatskoga (novo)crkvenoslavenskog jezika čije je djelovanje započelo nakon razdoblja istočnoslavenizacije hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga u 17. i 18. stoljeću (misali i brevijari R. Levakovića, I. Paštrića, M. Karamana).[2] Ivan Berčić, Ivan Črnčić i Dragutin Antun Parčić izdavali su, djelujući u Rimu, temeljne liturgijske knjige (misal, brevijar, ritual) na crkvenoslavenskome jeziku i glagoljici, okušali su se u oblikovanju pravopisnih i gramatičkih priručnika kojima je opisana i propisana hrvatska novocsl. norma, a aktivni su bili i u javnome životu, ostavivši svoj trag, znanstveni i prigodničarski, u uglednim hrvatskim časopisima i novinama svojega vremena. Njihove su stranice zasvjedočile raspravu o jeziku i pismu temeljnih knjiga hrvatskoga crkvenoslavenskog bogoslužja, kako u drugoj polovici

[1] Vajs na Krku boravi još kao student, ali od poziva biskupa Mahnića 1898. pa sve do 1906. ondje živi i djeluje u kontinuitetu. Sa Staroslavenskom akademijom surađivao je sve do kraja Prvoga svjetskog rata. Rad Akademije zabranjen je nakon što je talijanska vojska okupirala Krk i zabranila rad svih hrvatskih ustanova.

[2] Pojam *novocrkvenoslavenski jezik* odnosi se na jezik liturgijskih knjiga od 17. stoljeća naovamo; to je jezik koji se javlja usporedo s književnim jezikom kojem je osnovica narodni *domaći* idiom, dok se pojam *hrvatski novocrkvenoslavenski jezik* odnosi na jezik liturgije 19. i 20. stoljeća koji je potvrđen u liturgijskim izdanjima Dragutina Antuna Parčića, Josipa Vajsa, Ivana Goluba i Josipa Leonarda Tandarića.

19. stoljeća tako i u 20. stoljeću. U njihovu djelovanju stoga prepoznajemo osnovne elemente jezičnoga planiranja (kao lingvističkoga sredstva jezične politike, usp. Samardžija, 2006: 117–126;[3] Mićanović, 2006), a isto potvrđuju načela i postupci J. Vajsa. Kada govorimo i pišemo o položaju i prirodi hrvatskoga novocrkvenoslavenskog jezika 19. i 20. stoljeća, možemo izdvojiti načela i postupke koji pripadaju planiranju statusa i korpusa hrvatskoga novocsl. jezika,[4] a to su sljedeći:

- odluke i propisi Rima, točnije Sv. Stolice, koji se tiču (hrvatskoga) crkvenoslavenskoga bogoslužja,
- opis i/ili propis hrvatskoga novocsl. jezika koji zastupaju temeljni pravopisni i jezični priručnici (pravopis/azbukvar, gramatika, rječnik),
- briga o učenju hrvatskoga novocsl. jezika kako u Rimu tako i u hrvatskim ilirskim/glagoljaškim sjemeništima među kojima su najpoznatija bila u Zadru i Omišu,[5]

---

[3] Jezično planiranje nije samo posao jezikoslovaca nego u njemu svjesno sudjeluju i brojni, različiti izvanjezični, društveni čimbenici (Škiljan, 1988: 8). Definira se kao skup racionalnih i uglavnom institucionalnih postupaka kojima neko društvo utječe na jezične oblike javne komunikacije i na formiranje svijesti svojih sudionika o tim oblicima (Samardžija, 2008: 34–36). Heinz Kloss (1904. – 1987.) mijenja tzv. Haugenov model nastajanja standardnih jezika (četiri aspekta jezičnoga razvoja koji *dijalektu* daju status *jezika*, a *vernakularu* status *standarda*: selekcija, kodifikacija, elaboracija, prihvaćanje) i uvodi pojmove planiranje statusa (selekcija kod Haugena) i planiranje korpusa (kodifikacija i elaboracija kod Haugena). Planiranje statusa obuhvaća, osim odluke o izboru, koja ima politički aspekt, i plan izvedbe procesa kojim se jezik uvodi u uloge koje su za njega planirane, plan izvedbe kontrole i prosudbe tijeka kojim se jezik uvodi u nova područja, a i planiranje mogućega moderniziranja, proširivanja, standardiziranja i kodificiranja jezičnoga korpusa. Planiranje korpusa također se smatra dijelom jezične politike, i to dijelom koji je „najlingvističkiji" aspekt jezične politike (usp. Trudgill, 2010: 143–158; Mićanović, 2006: 23–26).

[4] Obnova crkvenoslavenskih liturgijskih knjiga u 19. stoljeću fenomen je koji najviše može zanimati sociolingvistiku zbog uloge koja je dana jezičnomu varijetetu u svrhu konfesionalnoga probitka i nacionalne potvrde, a određena načela jezičnoga planiranja i jezične politike primijenjena u tiskarstvu te borba za prevlast i diplomatsko vodstvo – kako u vrijeme istočnoslavenizacije tako i u vrijeme *organizirane Cyrillo-methodiane* u slavenskim zemljama prema Rimu – osiguravali su prepoznatljivu jezičnu propagandu. Ivan Jovović zaključuje da „Barski misal iz 1893. godine možemo označiti kao sociolingvistički relikt davno minulih stoljeća, mada, u konačnici, i kao neuspjeli politički projekat njegovih inicijatora" (2012: 183).

[5] U vrijeme istočnoslavenizacije djeluju dva istaknuta glagoljska (ilirska) sjemeništa: jedno u Zadru (osnovano 1727. od strane V. Zmajevića, ali realno utemeljeno statutom M. Karamana 1748.) i jedno u Prikom kod Omiša, uglavnom za poljičke glagoljaše (između 1748. i 1756. utemeljeno nastojanjima nadbiskupa P. Bizze i uz pomoć mletačke vlasti). S pojačanim strahom austrijske vlasti od panslavizma i austroslavizma, sredinom XIX. st. latiniziraju se ilirska sjemeništa (1829. i 1835.), proglašuje se u njima crkvenoslavenski jezik fakultativnim u cijeloj Dalmaciji 1840. pa ih se i posve ukida (Zadar 1840.). Ilirsko sjemenište u Prikom prestaje s radom 1880. Austrijska vlada 1871. zahtijeva da se u Zadarskoj nadbiskupiji dokine crkvenoslavenski i uvede latinski u bogoslužje, ne želi da se odobrenje dano Crnoj Gori i Barskoj nadbiskupiji proširi na područje Austro-Ugarske Monarhije (1887.). Ministar kulta i instrukcije, barun Gautsch, 1888. zabranjuje učenicima srednjih škola slušati misu na crkvenoslavenskome jeziku i sl. (usp. Stojković, 1930: 124; Fućak, 1975: 108). Nadalje, u drugoj polovici 19. stoljeća biskup Strossmayer u đakovačko je sjemenište također uveo obvezu učenja staroslavenskoga jezika. Kolegij je od 2. veljače 1862. do ljeta 1864. godine predavao vrsni filolog, predvodnik riječke filološke škole Fran Kurelac (usp. Lukić, 2014a: 211). U ulozi profesora staroslavenskoga jezika u Bogoslovnome sjemeništu u Đakovu našli su se Vilim Korajac (od 1863. do 1878. godine), Konstantin Miladinov i dr. (Srakić, 1990: 126–132).

- na pismo i jezik hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga usmjerene polemike iz hrvatskih (crkvenih) časopisa 19. i 20. stoljeća (*Hrvatska straža*, *Vrhbosna*, *Katolički list*, *Katolička Dalmacija*, *Pučki list*, *Glasnik Biskupija bosanske i sriemske*, *Sveta Cecilija: list za pučku crkvenu glasbu i pjevanje* i dr.).

Istraživanje Vajsova znanstvenoga i praktičnoga rada na polju crkvenoslavenskome pokazalo je kako je zaslužan za tzv. *drugo razvojno razdoblje* hrvatskoga novocsl. jezika.[6] Njegove rasprave, napose priloge o načelima jezične koncepcije iz časopisa *Sv. Cecilija*, polemiku sa suvremenicima (F. Binički, R. Strohal), monografiju *Najstariji hrvatskoglagoljski misal* iz 1948. i dr., slovopisne/pravopisne i gramatičke priručnike za opis i propis hrvatske novocsl. norme 20. stoljeća te, na kraju, pripremu i objavljivanje temeljnih hrvatskih novocsl. liturgijskih knjiga u latiničnoj transkripciji (*Vesperal* (*Večernje na Nedělje i Svetce po sve lěto, po crkvenim knigam glagolskim*), Krk 1907.; izdanja pripremljena za svećenike (mali proroci: Joel 1908., Ozea 1910., Abakum 1912., Hagej-Sofonija 1913., Zaharija-Malahija 1915.); *Slověnski Psaltir*, Prag 1916., 1920.; *Misi slavnije o Bl. Marii Děvě i za umršeje obětnije slověnskim jezikom,* Prag 1919.; *Rimski misal slověnskim jezikom*, Rim 1927. i dr.)[7] – možemo tumačiti kao važne postupke i korake u planiranju drugoga razdoblja hrvatskoga novocsl. jezika.

---

[6] Prepoznajemo tri razdoblja hrvatskoga novocrkvenoslavenskog jezika tijekom 19. i 20. stoljeća kroz koja se mijenjao njegov status, a mijenjali su se i priređivači temeljnih liturgijskih knjiga ostavivši za sobom pravopisne i jezične priručnike u kojima je razrađena njihova jezična koncepcija. Tako su prvo razdoblje – od 1859. do 1893. godine – obilježili Ivan Berčić, Ivan Črnčić i Dragutin Antun Parčić, a kruna je njihovih nastojanja *Rimьski Misalь slavênьskimь ezikomь presv. G. N. Urbana Papi VIII povelêniemь izdanь – Missale Romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini* (Rim, Congr. de Propaganda Fide, 1893.). Drugo razdoblje – od 1902. do 1930. godine – kao središnja tema ovoga rada u potpunosti je obilježeno djelovanjem Josipa Vajsa, a svojevrstan je vrhunac doživjelo izdanjem latiničnoga *Rimskoga misala slověnskim jezikom... – Missale Romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini* (Rim, Congr. de Propaganda Fide, 1927.). Treće razdoblje odnosi se na vrijeme nakon II. vatikanskoga koncila – od 1969. do 1992. godine. Nastojanja Ivana Goluba i Josipa Leonarda Tandarića povezana su s radom na obnovi češkoga novocrkvenoslavenskoga jezika V. Tkadlčika i F. V. Mareša, a među izdanjima trećega razdoblja izdvajamo Tandarićev *Rimski misal,.. ČIN MISI s izbranimi misami* iz 1980. godine.

[7] Vajsovu bibliografiju prvi je organizirao i posložio Josef Kurz u povodu sedamdesete godišnjice Vajsova života (*Byzantinoslavica* XI, Prag, 1935–1936: 221–257). U nas je osvrt na Vajsovu bibliografiju dao Vjekoslav Štefanić u prilogu *Staroslavenska akademija u Krku, 1902–1927* (*Croatica Sacra*, Zagreb, 1944 (22/23): 3–56). Vajsove radove iz područja hrvatskoga glagolizma prikazala je i razvrstala Marija Pantelić (1957: 10–22) podijelivši ih u četiri skupine: 1. znanstveni radovi, 2. praktični rad na obnovi i usavršavanju staroslavenske službe Božje, 3. izdanja neliturgijskih hrvatskoglagoljskih tekstova, 4. prilozi bibliografiji znamenitih ljudi. Posljednji je o Vajsovu životu i djelu pisao Josip Bratulić (2015: 17–35).

Uvođenjem hrvatskoga jezika u bogoslužje prema odredbama II. vatikanskoga sabora nastaje prekid s glagoljaškom tradicijom u bogoslužju, ali uz trajno prisutnu želju da se uspomena na crkvenoslavensku liturgiju očuva makar po načelu prigodnosti. Nastojanja Ivana Goluba da se red mise (uz nove euharistijske molitve) prevede na hrvatski novocsl. jezik 1969. godine dodatno su osnažena primjerom novoga češkoga liturgijskog izdanja (u latiničnoj transkripciji i redakciji Vojtěcha Tkadlčíka, uz pomoć F. V. Mareša i dr.) *Rimskyj misal slovênskym jazykem izvoljenijem apostolskym za archibiskupiju olomuckuju iskusa dêlja izdan* (Olomouc, 1972.). U tome smislu možemo govoriti o tzv. trećemu razdoblju hrvatskoga novocsl. jezika. Na tim osnovama i hrvatskoglagoljski književni centar pokušava ostvariti koordinaciju s moravskim centrom češkoga novocrkvenoslavenskog jezika (V. Tkadlčík). Hrvatski novocsl. *Rimski misal,.. ČIN MISI s izbranimi misami* (Zagreb, 1980.) priređuje J. L. Tandarić, a V. Tkadlčík izdanje ocjenjuje u lingvističkome smislu vrlo zanimljivim, ističući slobodu i raznolikost hrvatskoga novocsl. jezika (na svim razinama), osobito u odnosu na ruski novocsl. i češki novocsl. jezik (usp. Tandarić, 1993: 157–160; Mareš, 1983: 123–130). Vojtěch Tkadlčik i F. V. Mareš su, poput I. Berčića i D. A. Parčića u nas u 19. stoljeću, potom J. Vajsa početkom 20. stoljeća i J. L. Tandarića u drugoj polovici 20. stoljeća (*Rimski misal,.. ČIN MISI s izbranimi misami,*1980.), prihvatili oblikovati i propisati normu češkoga novocrkvenoslavenskog jezika, i to tako da su za književni temelj uzeli uzorna (izvorna) *domaća* izdanja sa samih početaka redakcijskih formiranja (*Kijevski i Praški listići*). Rezultat njihovih nastojanja jest eksperimentalni (latinični) tekst *Staroslavenskog misala* iz 1972. godine, a vrhunac njihova rada predstavlja *Misal* iz 1992. koji se koristio u bogoslužju Olomoucke dijeceze prilikom proslave iznimnih (dopuštenih) blagdana (usp. Mareš, 1983: 123–130; Hauptová, 1996: 229–232). Prva inačica *Misala* u redakciji Vojtěcha Tkadlčíka, tzv. *Glagoljski misal* iz 1963. godine, nije bila službeno odobrena. Čuva se u strojnome prijepisu u knjižnici Centra Aletti Velehrad-Roma u Olomoucu, a pomnije ju je opisao Miroslav Vepřek (2015: 87–106).

Vratimo se jezičnoj koncepciji Josipa Vajsa. Razvoj naime hrvatske novocsl. slovopisne, pravopisne (ortoepske) i fonološke norme, ali i morfološke (potom sintaktičke i leksičke), nastavlja se u 20. stoljeću. Vajsove pravopisne i gramatičke priručnike opisao je Josip Bratulić (2012: 101–103, 2015: 17–35), dok su Parčićevi rukopisni priručnici (osim otisnutoga *Maloga azbukvara* 1894.) danas manje poznati i istraženi. Godine 1909. Vajs izdaje prvu glagoljsku početnicu,

tj. vježbenicu za čitanje, a dodaje i sažet prikaz csl. gramatike (*Abecedarium palaeoslovenicum in usum glagolitarum*, Krk 1909.). U podnaslovu se poziva na priručnik D. A. Parčića (čime se nastavlja kontinuitet u okviru novocsl. pravopisne i gramatičke tradicije), onaj koji se danas pripisuje Ivanu Brozu. Predgovor je pisan latinskim jezikom, a uz Parčićevu poziva se i na druge csl. gramatike (V. Vondráka, A. Leskiena i F. Pastrneka). Vajsov *Abecedarium* donosi tablicu glagoljičnih slova oble i uglate stilizacije (*Alphabetum*), usporedan prikaz stare ćirilice, oznake brojevne vrijednosti u oba pisma i latinične korelate. Naznačeni su tipovi velikih slova (otisnuti u starim izdanjima) nakon čega se donosi, kao i u Brozovu/Parčićevu *Malome azbukvaru*, popis ligatura (I–VIII). Vajsova gramatika pisana je latinskim jezikom s primjerima deklinacije i konjugacije koji su ispisani latiničnim slovima na ukupno 26 stranica. Predložak za vježbu čitanja oblikovan je izborom glagoljičnih tekstova, i to psalama (XXI–CVI) iz glagoljskoga brevijara iz 14. stoljeća. Vajs ga ne označuje posebno, a Bratulić ističe da je to *Dragućki brevijar* iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Drugo izdanje Vajsove početnice također nosi naziv *Abecedarium palaeoslovenicum in usum glagolitarum* (Krk, 1917.). Opis azbuke i temeljnih pravopisnih pravila ne razlikuje se mnogo od prvoga izdanja, a gramatički je dio opet ispisan latinskim jezikom – poglavlje o glasovima i poluglasovima (posebno o *jatu*), deklinacijske i konjugacijske paradigme. Primjeri su tiskani latiničnom transkripcijom i uz nju uglatom glagoljicom. I za Vajsovo misalsko izdanje iz 1927. godine danas se može tvrditi da je otisnuto u latiničnoj transkripciji, odnosno prijelaznim postupkom između transliteracije i transkripcije. Paginacija je zabilježena rimskim brojevima (V–XXXVI), a donosi se i glagoljični pretisak dijelova *Čin misi*, *Pravilo misi* te nekoliko izabranih misnih uzoraka (njima su dodani primjeri gregorijanskoga pjevanja). Priručnik na kraju donosi rječnik (*Glossarium*) s novom paginacijom (1–74). Crkvenoslavenske riječi objašnjene su navođenjem latinskih istoznačnica i sličnoznačnica. Bratulić zaključuje kako su Vajsove početnice uzorna djela kada je o sažetku gramatike riječ, ali i s obzirom na tiskarsko umijeće. Snimke glagoljskih originala vrlo su kvalitetne (osobito u prvome izdanju), a velik format izdanja ukazuje na njihovu važnost (usp. Bratulić, 2012: 102).

RIMSKI MISAL

SLOVĚNSKIM JEZIKOM
PRĚSV. G. N. URBANA PAPI VIII
POVELĚNJEM IZDAN

MISSALE ROMANUM

SLAVONICO IDIOMATE
EX DECRETO SACROSANCTI CONCILII TRIDENTINI
RESTITUTUM
S. PII V PONTIFICIS MAXIMI
IUSSU EDITUM
A PIO X REFORMATUM
ET
SSMI D. N. PII XI
AUCTORITATE VULGATUM

ROMÆ
TYPIS POLYGLOTTIS VATICANIS
MDCCCCXXVII

Slika 1. Naslovnica *Vajsova misala* (1927.)

Premda su Vajsove početnice s gramatičkim sažetcima ishodišno namijenjene krčkim glagoljašima, riječ je o priručnicima koji se mogu smatrati opisnima i propisnima za hrvatski novocsl. jezik. Valja upozoriti na to da su povijesne gramatike uglavnom opisne/deskriptivne, a ne normativne, odnosno preskriptivne. Ipak, kako je još kod Parčića riječ o modernome 19. stoljeću i uspostavljanju/obnovi izvorne (nepisane) hrvatske csl. norme, revitalizaciji vođenoj određenim odlukama i načelima te popraćenoj javnom raspravom, uz opis se ne može

zaobići ni pitanje propisa hrvatskoga novocsl. jezika u 19. stoljeću (odluke i propisi Rima – vanjskojezičnopolitički okvir/planiranje statusa – npr. propisi u *Malome azbukvaru*: *trebalo bi sad čitati...*, *pravilnije bi bilo...*). Vajs i 20. stoljeće ne mogu se izuzeti iz toga pravila. Diana Stolac (2006: 297–320) ističe da su, osim poznatih standardoloških gramatičkih opisa, hrvatsku gramatikologiju obilježile upravo gramatike koje nisu opisivale hrvatski standardni jezik, ali su znatno doprinijele njegovu razumijevanju, a među njima su na prvome mjestu gramatike (staro)crkvenoslavenskoga jezika[8] (uz gramatičke opise pojedinih hrvatskih dijalekata, ali i kontrastivne gramatike hrvatskoga jezika s nekim stranim jezikom).[9]

Već smo istaknule kako su načela Vajsove jezične koncepcije određena širim, izvanjezičnim crkvenim i javnopolitičkim okvirom. Položaj crkvenoslavenskoga bogoslužja u vrijeme liberalizma i narodnosti (usp. Hrvatski katolički pokret od 1903. do 1920. i djelovanje biskupa Mahnića, Bozanić, 1991: 144) ovisio je, među ostalim, o tome koliko i kako ćirilometodska ideja može biti u službi narodnoga jedinstva, posebice nakon osnivanja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1918., kasnije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1921.) te Kraljevine Jugoslavije (1929.).[10] Dekret Kongregacije obreda u Rimu iz 1898. crkvenoslavensko je bogoslužje doveo u nezahvalan položaj. U sadržaju toga dokumenta stoji da se crkvenoslavenski jezik ne smije izjednačiti s latinskim. Tražio se popis glagoljskih i latinskih župa, a povlastica glagoljanja odnosila se

---

8 Primjerice udžbenik Ivana Broza *Oblici jezika staroga slovenskoga za VII. i VIII. razred gimnazije*. Prvo izdanje izišlo je 1889. godine uz dodatak *O postanju oblika jezika hrvatskoga ili srbskoga*. Udžbenik je doživio još šest izdanja: 1896., 1900., 1905., 1911., 1918. i 1923. godine.

9 S druge strane, Stjepan Babić služi se pojmom kodifikacijske norme, razlikujući je od uporabne (uzualne) norme. Kodifikacijska norma zabilježena je u jezičnim priručnicima (kakvi su i Parčićevi), a može biti deskriptivna ili preskriptivna. Deskriptivna samo registrira uporabnu normu, a preskriptivna podrazumijeva da se u jezičnim priručnicima traži uporaba određenih jezičnih sredstava kojima se književni jezik želi približiti ili prema kojima se želi preustrojiti (usp. Babić, 1999: 184–185). Čiste deskripcije ili preskripcije uglavnom nema (usp. funkcije školske i znanstvene gramatike), ali Babić ističe da je preskriptivna norma uglavnom dominantna u početcima oblikovanja književnoga jezika. U Vajsovim se priručnicima također prepoznaje kombinirani pristup koji uključuje i opis i propis.

10 U to se vrijeme smatra kako glagoljica „nije samo prosti liturgični jezik nego i velika narodna tekovina, koja odaje slavensko etnografsko obilježje“ (Ivanišević, 1929: 36). Ćirilometodska ideja, a u njezinu okviru i crkvenoslavenski jezik bogoslužja, u službi su narodnoga jedinstva u *jugoslavenskome* smislu, i to već 1906. godine kada nastaje hrvatsko-srpska koalicija, a osobito nakon osnivanja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. (Kraljevine Srba, Hrvata Slovenaca 1921., Kraljevine Jugoslavije 1929.). *Borba za glagoljicu* stoga nije bila samo crkveno pitanje nego i narodno, a uz odbor svećenika koji se za ćirilometodsku ideju i glagoljicu zalagao u Rimu sastavljen je 1902. u Splitu i odbor javnih osoba koje su se imale suprotstaviti pritiscima Beča i Rima kada je o hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku i glagoljici riječ. U taj su odbor ušli: načelnik općinske uprave Vicko Milić i dva člana općinske uprave Eduard Grgić i Vicko Katalinić (Ivanišević, 1929: 40).

na župe Istre, Primorja i Dalmacije u kojima nije narušen kontinuitet *glagoljske mise* od 1868. do 1898. godine (Ivanišević, 1929: 31; Fućak, 1975: 144–145). Sjeverna Hrvatska, Slavonija i Bosna i dalje imaju zabranu služenja *glagoljicom* i *glagoljskim jezikom* u bogoslužju.[11] Kako bi ispunili navedene zahtjeve i dokazali svoje pravo na glagoljaštvo, i to prema naputku pape Lava XIII. i na poticaj biskupa J. J. Strossmayera, upućeni biskupi i svećenici, *branitelji glagoljice*, udružili su se u poseban odbor[12] koji je trebao istražiti glagoljaštvo u župama Istre i Dalmacije kroz stoljeća, a ponajprije u zadanome tridesetogodišnjemu razdoblju. Toga su se zadatka prihvatili don F. Bulić i kanonik F. Volarić. Njihova su nastojanja bila plodonosna, a na temelju prikupljenih podataka oblikovan je memorijal (spomenica) koji je potpisalo 535 svećenika primorskih biskupija. U njemu, među ostalim, stoji kako je crkvenoslavensko bogoslužje hrvatski narodni privilegij, stoga se treba odnositi na sve hrvatske župe, jednako kao i hrvatski obrednik i lekcionar. Deputacija na čelu s biskupom J. Stadlerom, F. Bulićem i krčkim kanonikom J. Volarićem predala ga je papi (usp. Bozanić, 1991: 48–49).[13]

---

[11] Termini *glagoljaštvo* ili *glagoljica* (*glagolica*) zapravo su *terminus technicus* za crkvenoslavenski jezik u rimokatoličkome bogoslužju tijekom druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća (Botica, 2015: 257).

[12] U knjižici Frane Ivaniševića *Pobjeda glagolice kroz tisućljetnu borbu* (1929: 33–35) doznajemo kako je splitski odbor s radom započeo već 1898. godine, a njegovi su članovi redom bili ugledni svećenici, znanstvenici i ćirilometodijanci: Frano Bulić, svećenik, arheolog, konzervator i povjesničar, ravnatelj Arheološkoga muzeja i predsjednik svećeničkoga odbora za obranu glagoljice; Frano Ivanišević, publicist, etnograf i pučki prosvjetitelj, župnik Jesenica i član odbora; Ivan Lubin, župnik Kaštel Sućurca i član odbora; Toma Morović, župnik Vranjica i član odbora; Josip Bervaldi, hrvatski crkveni povjesničar i arheolog, dušobrižnik Solina i član odbora. Pavo Jurišić (2011: 1014) napominje kako je riječ o odboru koji je sastavio vrhbosanski nadbiskup J. Stadler u okviru zadatka koji mu je Sveta Stolica povjerila, i to kao povjereniku za pitanje glagoljice u Dalmaciji, Istri, Bosni i Hercegovini. Jurišić dodaje kako je neobično to što Frano Ivanišević u svojoj knjižici prešućuje Stadlerovu ulogu u osnivanju spomenutoga odbora i, uopće, u borbi za glagoljicu koncem 19. i početkom 20. stoljeća. S druge pak strane, Fućak (1975: 149) navodi kako je kardinal Rampolla uistinu *preko glave svih dalmatinskih i istarskih biskupa* za pitanje glagoljice zadužio J. Stadlera, ali kada se on don F. Buliću obratio za pomoć, već je bio sastavljen spomenuti odbor u Splitu (usp. Lukić, 2011: 44). Članovi su odbora u tajnosti (bez znanja austrijskih vlasti i dalmatinskih biskupa) prikupljali potpise župnika od Kotora do Trsta, što je trajalo dvije godine, a konačno je 535 svećenika dalo svoje odgovore.

[13] Biskup Strossmayer 1902. godine naložio je da se u svim dekanatima njegove biskupije na koroni raspravlja o *glagoljskome bogoslužju*. Vinkovački je crkveni kotar bio dijelom Bosansko-srijemske biskupije sa sjedištem u Đakovu koja se, u ono vrijeme, sastojala od deset dekanata (Katedralni ili Đakovački, Kopanički, Brodski, Vinkovački, Županjski, Tovarnički, Kukujevački, Mitrovički, Posavački (Županja i Šid) i Petrovaradinski). Milica Lukić ističe kako je jedino Vinkovački, zbog velikoga političkog pritiska, proveo ideju biskupa Strossmayera u djelo odlučno zahtijevajući: 1) da se u „našim stranama" oživi staroslavenska liturgija, 2) da se svećenici nauče služiti glagoljskim misalom i časoslovom, 3) da se bogoslove u sjemeništu obvezatno poučava u glagoljskome pismu i crkvenoslavenskome bogoslužju, 4) da se pribave glagoljski misali, 5) da se na blagdan Sv. Ćirila i Metoda kao i na velike svetkovine pjeva glagoljska misa (usp. Lukić, 2014b: 249–250).

Nakon dekreta iz 1902. kojim se potvrđuju postojeće odluke Rima,[14] papu Lava XIII. 1903. naslijedio je glagoljaštvu nesklon papa Pio X. Godine 1905. sazvao je sastanak s biskupima Dalmacije, Istre i Gorice kako bi raspravljali o pitanju glagoljaštva. Sastanku su prisustvovali hrvatski i slovenski biskupi uručivši papi spomenicu (zagrebački Posilović, zadarski Dvornik, šibenski Pulišić, splitski Nakić, hvarski Zaninović, dubrovački Marčelić, kotorski Uccelini, senjski Maurović, krčki Mahnić, porečki Flopp, tršćanski Nogel, gorički Jordan i ljubljanski Jeglič). U njoj svećenici ističu kako su s narodom i željama naroda u izravnome doticaju te kako je, među ostalim, pravo na crkvenoslavensku službu Božju uz obrednik i lekcionar na narodnome, hrvatskome jeziku pravo cijeloga hrvatskog naroda.[15] Biskupi su, nadalje, s prefektom Kongregacije obreda kardinalom Vanutellijem vijećali o glagoljaštvu. Iako su se svi biskupi, osim porečkoga Floppa, zalagali za glagoljsko bogoslužje, utjecaj je njihovih protivnika bio jači. Zaključci s toga sastanka nisu odmah objavljeni, ali je prema objavama u talijanskim, mađarskim i austrijskim časopisima postalo jasno kako Rim nije bio sklon odobriti povlasticu glagoljskoga bogoslužja svim hrvatskim biskupijama i župama (usp. Ivanišević, 1929: 39; Reljanović, 2001: 370–371). Krajem 1906. (točnije 18. prosinca) Kongregacija obreda objavljuje odluke biskupskoga sastanka u Rimu koje su u potpunosti, uz neke manje iznimke, bile istovjetne onima od 5. kolovoza 1898. (povlastica glagoljanja odnosi se na župe Istre, Primorja i Dalmacije, a sjeverna Hrvatska, Slavonija i Bosna i dalje ne mogu glagoljati). Biskupi su ponovno dužni sastaviti popis crkava koje bi imale povlasticu crkvenoslavenskoga bogoslužja. Hrvati odgovaraju organiziranjem prosvjeda u općinama te u saboru u Zadru i Beču. Svojim se zalaganjem za glagoljsko pitanje osobito istaknuo zastupnik Juraj Biankini. Biskupi su se potom sastali u Zadru zaključivši kako je potrebno odgoditi objavljivanje dekreta s obzirom na razočaranu javnost. Dekret iz 1906. još je jednom objavljen u službenome glasilu Svete Stolice 22. srpnja 1909., ali se ni nakon toga nije provodio.

---

[14] U međuvremenu je donesen dekret iz 1900. za Zadarsku nadbiskupiju, a održan je i Prvi hrvatski katolički sastanak u Zagrebu (od 3. do 5. rujna 1900.). Već 22. siječnja 1901. zagrebački nadbiskup J. Posilović u ime vrhbosanskoga nadbiskupa J. Stadlera i u svoje ime šalje kardinalu prefektu Kongregacije obreda pismo i spomenicu 19 porečko-pulskih župa ističući njihovo pravo na crkvenoslavenski jezik i bogoslužje (usp. Fućak, 1975: 150–151; Bozanić, 1991: 100–101; Lukić, 2011: 45). Sve su to bile posljedice izazvane zabranama crkvenoslavenskoga bogoslužja koje su izrekli zadarski nadbiskup Rajčević i porečko-pulski biskup Flapp.

[15] Taj je odbor svoje zahtjeve hrvatskomu episkopatu sročio u trima točkama: 1. da crkvenoslavenska liturgija bude proglašena pravom čitavoga hrvatskog naroda, a ne samo pojedinih crkava, 2. da se naš narod njome može služiti bez ikakva ograničenja, 3. da Ritual i Epistular hrvatskoga naroda ostanu u uporabi (usp. Ivanišević, 1929: 39; Fućak, 1975: 155; Lukić, 2014b: 254).

U to je vrijeme već ozbiljno napredovalo i pitanje transkripcije glagoljskih liturgijskih knjiga i drugih crkvenih priručnika za glagoljaške crkve. Njega je osobito apostrofirala Staroslavenska akademija u Krku, osnovana 1902. godine sa svrhom čuvanja i promicanja staroslavenske baštine (krčki biskup Antun Mahnić, njegov generalni vikar Franjo Volarić i drugi zaštitnici glagoljice u prvoj polovici 20. stoljeća). Članovi Staroslavenske akademije počeli su razmišljati o uvođenju latinice u glagoljske crkvene knjige, ali se tomu protivio crkveni propis koji je ponovno bio istaknut u dekretu Kongregacije obreda iz 1898. Sveta Stolica je, ipak, promijenila to gledište i pokazala volju da i u pitanju transkripcije podrži želje hrvatske akademske i crkvene zajednice. Godine 1903. u pismu biskupu Stadleru u načelu je odobrila, u biskupijama u kojima je već odobreno crkvenoslavensko bogoslužje, tiskanje *Parčićeva misala* latinicom. O toj je promjeni predsjednik F. Volarić na glavnoj skupštini l. ožujka 1905. obavijestio prisutne članove Akademije. Josip Vajs navedenu odluku spominje u prilogu iz časopisa *Sv. Cecilija*. Pojavu prvih probnih latiničnih otisaka misala Vajs smješta u rujan 1904. godine kada je Josip Stadler, nadbiskup vrhbosanski, na konferenciju u Senju donio u arcima složen misal uz dekret Sv. Stolice prema kojemu papa Lav XIII. dopušta iznimno tiskanje misala latiničnim slovima za svećenike glagoljaše slaboga vida. Premda nije poznat priređivač toga izdanja, Vajs zaključuje kako nije bio dorastao povjerenomu zadatku. Po službenoj je dužnosti Vajs to izdanje morao ocijeniti, a tom je prilikom ustvrdio da ono, u odnosu na Parčićevo, nazaduje.

Godine 1914. umire papa Pio X., a njegov nasljednik Benedikt XV. imao je više znanja i razumijevanja za crkvenoslavenski jezik i bogoslužje u hrvatskim župama. Rapalski je ugovor iz 1920. također donio važne promjene isključivši hrvatske krajeve[16] s crkvenoslavenskom službom Božjom iz Kraljevstva (Kraljevine) Srba, Hrvata i Slovenaca. Nasilna je talijanizacija zabranila uporabu narodnoga jezika i csl. bogoslužja. Iste je godine, s druge strane, Sveta Stolica sklopila konkordat sa Srbijom i njime na Srbiju protegnula povlasticu csl. bogoslužja u okviru dekreta iz 1892. i 1898. Bio je to povod na temelju kojega su biskupi nove države, u koju je ušla i Srbija, na svojoj konferenciji 1918. molili Sv. Stolicu da u cijeloj državi dopusti csl. bogoslužje, ali uz transliteriran

[16] Istra, Zadar, Cres, Lošinj, Lastovo, Palagruža i Rijeka pripali su Italiji.

misal, i to s glagoljice na latinicu.[17] Molba je ponovljena i proširena 1919., a kako odgovor nije stizao, splitski je svećenički odbor s don F. Bulićem na čelu jugoslavenskomu episkopatu uputio *predstavku* hvaleći glagoljsko bogoslužje. Podsjetimo, Bulić je s I. Danilom 1882. sastavio *Spomenicu* kojom su se svećenici u ono vrijeme zalagali za latinična izdanja csl. bogoslužbenih knjiga, ponajprije misala. Sklapanje konkordata između Sv. Stolice i Jugoslavije omogućilo bi uspostavu i širenje csl. bogoslužja na svim područjima nove države. U tome pismu Bulić i potpisnici nadalje obrazlažu potrebu za izdavanjem latiničnoga csl. misala, kao i lekcionara na narodnome jeziku. Premda je konkordat sklopljen tek 1935. (neratificiran), molbe iz spomenutoga pisma Kongregacija je odobrila za cijelu državu, i to već 17. travnja 1921. Nekoliko godina kasnije, točnije 1927., napokon je otisnut transliterirani crkvenoslavenski *Misal*,[18] a namijenjen je i odobren, kako u *Predgovoru* stoji, *universo clero lingua slavonica rite utenti*. Godine 1929. tiskan je pak hrvatski *Obrednik* (usp. Fućak, 1975:

---

[17] Sastanak jugoslavenskih katoličkih biskupa od 27. do 29. studenoga 1918. vodio je zagrebački nadbiskup Antun Bauer, a prihvaćeni su sljedeći zaključci: 1. izboriti kod Sv. Stolice pravo na crkvenoslavenski jezik i bogoslužje (po rimskome obredu) za čitavo područje naše države, 2. s obzirom na to da je glagoljično pismo *teško za čitanje*, pri tiskanju novoga *Misala* potrebno je tražiti dopuštenje za latiničnu transkripciju. Ivanišević (1929: 55) ističe kako su te zaključke pozdravili i svećenstvo i narod obiju vjeroispovijesti. Na zboru katoličkih biskupa u Zagrebu iduće su godine (1919.) ponovljene (i proširene) te iste molbe. Godine 1920. Franjo Bulić uputio je novu *predstavku* katoličkomu jugoslavenskom episkopatu na čijemu je čelu bio nadbiskup A. Bauer. U njoj se iznova veliča *slavna prošlost staroslovenskog jezika*, prikazana je tridesetogodišnja *borba za glagoljicu*, ponavlja se kako je *glagoljica realno*, *sveopće*, *narodno pravo*, a zaključuje kako u novoj državi nema političkih i inih zapreka koje bi mogle ugroziti crkvenoslavenski jezik. Konkordat koji nova država treba sklopiti sa Sv. Stolicom stoga treba povesti računa o tome privilegiju, napominju potpisnici. Nadalje, splitski svećenički odbor htio je da temeljna crkvenoslavenska liturgijska knjiga – *Misal* – već bude spremna za tiskanje, i to latiničnim slovima jer, po njima, *duh jezika nije u slovu nego u besjedi* (Ivanišević, 1929: 57). Uz *Misal* valja hrvatskim jezikom otisnuti *Epistular* i *Ritual*. *Predstavka* završava navodom koji episkopat treba uputiti Sv. Stolici kako bi se mogao uvrstiti u sadržaj konkordata, a glasi ovako: „U čitavom kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca priznaje se neograničena uporaba staroslovenskoga jezika u službi božjoj po svim katoličkim crkvama povjerenim svjetovnom i redovničkom svećenstvu pri tihoj i svečanoj sv. misi, u koju svrhu priredit će se Misal u staroslovenskom jeziku sa transkripcijom u latinska slova, dočim za obrede i drugu službu božju priredit će se Ritual i Epistular u hrvatskom pučkom dotično slovenačkom jeziku prema dosadanjem običaju“ (usp. Ivanišević, 1929: 57). Nadbiskup Bauer uspješno je zagovarao *našu stvar* kod pape Pija XI. tako da su pripreme za izlazak novoga *Misala* mogle započeti, i to već 1921. Novo je misalsko izdanje, posredovanjem veleposlanika u Vatikanu Josipa Smodlake i ministra vjere u Beogradu Vojislava Janjića, velikim dijelom financirala država, a materijalnu je pomoć pružilo i svećenstvo. Za novoga urednika *Misala* imenovan je Josip Vajs. Boraveći u Zavodu Sv. Jeronima od 1924. do 1927. priređivao je tekstove za *Misal* i nadzirao tisak. Krajem veljače 1927. otisnut je zadnji arak u Rimu, a početkom lipnja iste godine stigao je njegov prvi primjerak (s ukupno 830 stranica) u Split. Tisano je ukupno 3000 primjeraka.

[18] Priredio ga je J. Vajs, no u pripremi koralnih melodija Vajsu je pomogao P. Anselmo Sedláček, dok je korekturu *Misala* načinio Josef Vašica, profesor staroslavenskoga jezika u Olomoucu. Svoje priopćenje po izlasku *Misala* Vajs (1927: 241–244) završava riječima o izdanju koje služi ćirilometodskoj ideji, stoga transkripcija neće mnogo pomoći onima koji nisu spremni produbiti filološko znanje i ljubav prema (staro) crkvenoslavenskome jeziku. Ponajprije je strogo zabranjeno mijenjati ili sa živim jezikom usklađivati jezik *Misala* jer temeljni cilj projekta nije postići razumljivost za puk, nego očuvati crkvenoslavensko bogoslužje kao sastavnicu ili zalog narodnoga (pa i sveslavenskoga) jedinstva.

162–163). Biskupi su i dalje bili dužni obavijestiti Svetu Stolicu o župama koje na crkvenoslavenskome jeziku služe misu, a pjevane su *mise na glagoljici* u Kraljevini Jugoslaviji dopuštene samo na blagdan Sv. Ćirila i Metoda.

Sv. Cecilija

SMOTRA ZA CRKVENU GLAZBU S GLAZBENIM PRILOGOM. GLASILO CECILIJINA DRUŠTVA I SAVEZA HRV. PJEVAČKIH DRUŠTAVA U ZAGREBU

SV. 6. STUDENI, PROSINAC 1924. GOD. XVIII.

Nekoliko bilježaka o izdanju glagolskog misala latinicom.[1]

Dr. Josip Vajs — Prag.

Pitanje transkripcije glagolskog misala latinicom nije od jučer ili danas, već se o tome raspravljalo već prije 40 godina. Spominjem talijansku spomenicu, što su je izdali g. 1882. Bulić i Danilo, zahtijevajući, da se u crkvenim knjigama mjesto glagolskoga uvede latinsko pismo.[2] Parčić se je tome protivio. Ipak kad se je pripravljao za tisak glagolski misal, čini se, da nisu bili odmah složni glede toga, kojim će se slovima tiskati. U Parčićevoj ostavštini u Krku nalaze se naime nekoji pokušaji tiska ćirilicom. I pok. Jagić i Milčetić bili su zato, da se crkvene knjige, ako se uopće imaju transkribirati, transkribiraju ćirilicom. Protiv glagolice navodile se poteškoće kod čitanja osobito za starije svećenike radi slabog vida. Ćirilicu zagovarala je povijest, što je ona uz glagolicu slavensko pismo, iako nešto mladje od glagolice. Napokon je ipak zaslugom Parčića odlučeno, da se novi misal tiska glagolskim slovima. Vrijedno je, da se spomene, koji su sve faktori kod tog pitanja sudjelovali. Protiv ćirilice bio je prokurator sv. Sinoda, glasoviti Pobjedonoščev i austrijska diplomacija. Prvi se je bojao, da će se time širiti katolicizam medju pravoslavnima, austrijska se pako diplomacija plašila panslavizma. Kad je pobijedila glagolica, onda su se obojica smirili.

Mišal, koji je bio za tisak spremljen već. g. 1878., tiskan je g. 1893. u Rimu u tipografiji poligloti sv. kongregacije de propaganda fide. Iza misala, što ga je g. 1741. izdao u Rimu Matej Karaman, to je prvo novo izdanje misala.[3] Taj misal bio je tiskan u prvom redu za Crnu goru, s kojom je sv. Stolica sklopila konkordat te je dne 31. III. 1887. uvela u liturgiji porabu staroslavenskog jezika. No više nego Crna gora trebali su taj misal naši glagoljaši u Dalmaciji, u krčkoj biskupiji te u biskupijama senjskoj i modruškoj, u kojima je blagopok. biskup dr. Juraj Posilović g. 1893. odredio, da se mjesto šćaveta imade rabiti u svim župama staroslavenski jezik. Zato mi je dobro rekao svojevremeno jedan kardinal, da u Crnu goru nije valjda išao niti jedan primjerak novog misala. To

Slika 2. *Nekoliko bilježaka o izdanju glagolskog misala latinicom* (Vajs, 1924: 173)

2. ANALIZA VAJSOVIH ZNANSTVENIH I STRUČNIH PRILOGA IZ ČASOPISA *SV. CECILIJA*

S obzirom na to da su političke, akademske i crkvene prilike početkom 20. stoljeća zahtijevale usmjeren angažman na znanstvenoj obradi i usavršavanju (jezičnome, pismovnome, tipografskome i dr.) temeljnih crkvenoslavenskih li-

turgijskih knjiga, uz pripremu cjelovitoga hrvatskoga novocsl. prijevoda Biblije, Staroslavenska akademija, osnovana 1902. godine, i njezin izvrsnik – češki slavist Josip Vajs – koji je bio odgovoran za program rada Akademije i njezinu izdavačku djelatnost, našli su se pred izazovnim, odgovornim i opsežnim zadatkom. Vajsova je jezična koncepcija, što smo ustvrdili sadržajem prethodnoga poglavlja, odražavala i podržavala izvanjezične prilike – društvene, političke, crkvene – kao i konkretna rješenja prethodnika (ponajprije I. Berčića i D. A. Parčića). Analiza Vajsovih znanstvenih i stručnih priloga iz časopisa *Sv. Cecilija*, kojima je pokušao opisati i pojasniti načela vlastite jezične koncepcije i konkretna rješenja zasvjedočena u novome liturgijskom izdanju (*Misal*, 1927.), pokazala je kako su odluke koje je donosio (ponajprije na temelju korespondencije koju je vodio s V. Jagićem) morale biti u sprezi s izvanjezičnim – crkvenopolitičkim i državnopolitičkim – prilikama. Izdvojile smo nekoliko protočnih tema iz Vajsovih priloga koje podržavaju sociolingvistički okvir našega kratkog istraživanja, stoga ih valja izložiti i protumačiti.

2.1. Što je (i zašto) *umjerena transkripcija*?

Vajs je u svojim priopćenjima uglavnom pisao o razlozima za podržavanje načela tzv. umjerene transkripcije ili srednjega puta,[19] potom o načelima konzervativnosti i razumljivosti (zahvaljujući njihovu pomirivanju u Vajsa, primjerice, možemo pratiti kombiniranje rješenja školskoga i Akademijina pravopisa, usp. bilježenje *l'*, *n'*, *r'* te bilježenje đerva), te o dosezima slavističkih istraživanja koja valja praktično primijeniti u procesu uređivanja *Misala*.

---

[19] O Vajsovu latiničnome izdanju *Misi slavnije o Bl. Marii Děvě i za umršeje obětnije slověnskim jezikom* (Prag, 1919.) u *Sv. Ceciliji* pisao je Janko Barlè (1919: 114–116), hrvatski povjesničar, etnograf i glazbeni pisac zaslužan za brojne i važne radove o povijesti glazbe te o povijesti Zagreba, Turopolja, Slavonije i Zagrebačke biskupije. Tom je prigodom istaknuo kako je riječ o projektu namijenjenu „jugoslavenskim glagoljašima" koji ima pomoći u ispravnome čitanju bogoslužnih tekstova. Tako ustrojena, knjiga funkcionira kao praktičan dodatak njegovoj staroslavenskoj slovnici *Abecedarium Palaeoslovenicum* koju je 1909. pa 1917. izdala Staroslavenska akademija u Krku. Slovnica dakako nudi vježbu za čitanje (*Ordo et Canon missae* i nekoliko misnih formulara). Vajsovo izdanje o kojemu Barlè piše primjer je ispravnoga, srednjega puta jer misal nije knjiga za filologe (ispušteni znakovi za pouglase, bilježenje *jata*, bilježenje stcsl. grafema *št* i *žd*, bilježenje umekšanih *l'*, *n'*, *r* i sl.). S druge pak strane, Vajs je upravo najbolji poznavatelj crkvenoslavenske problematike, a kako je njegov četverogodišnji boravak na Krku rezultirao plodnim istraživanjem glagoljskih spomenika, V. Jagić nazvao ga je *uzornim poznavalcem stare glagolske pismenosti*. Barlè svemu dodaje želju da se, prije nego što iziđe cjelovita transkripcija misala, skupina znanstvenika još jednom sastane kako bi se apostrofirala trenutačno neriješena pitanja (postavljanje naglaska za nepromjenjive dijelove mise i sl.).

Baš kao što je pitanje pisma temeljnih csl. liturgijskih knjiga izazvalo javnu polemiku znanstvenika i crkvenjaka u Parčićevo vrijeme, ono je ostalo aktualnim pitanjem i za vrijeme Vajsova djelovanja u prvoj polovici 20. stoljeća. Samo na stranicama *Sv. Cecilije* izišlo je nekoliko priloga koji apostrofiraju temu pisma novih liturgijskih izdanja. Uz Vajsove (1921: 86–87 i dr.), posebno se ističu prilozi velikoga slovenskog ćirilometodijanca F. Grivca (*Katolički list*, 1919: 375), R. Strohala (O jeziku i pismu u crkv. knjigama za slav. bogoslužje u rimokat. Crkvi, *Sv. Cecilija*, 1919: 11; Novi slav. misal u rimokat. Crkvi, *Sv. Cecilija*, 1919: 9)[20] i F. Biničkoga (Novi glagolski misal, *Sv. Cecilija*, 1919: 73). Grivec se u vezi s pismom opredijelio za ćirilicu, što je opravdano kako s povijesnoga tako i s pismovnoga (grafijskoga) stajališta. Ćirilična bi transkripcija uistinu bila uzorna i idealna, nastavlja Vajs, međutim ćirilica bi izazvala teškoće i otpor kod *primorskih glagoljaša*. Ta nesloga oko ćirilice dodatno bi oslabila položaj Slavena u Rimu. Imajući na umu sve istaknuto, Vajs predlaže da se, ako Sv. Stolica dopusti transkribirana izdanja, uz latinicu neke mise tiskaju i ćirilicom.

Javna rasprava o pismu kojim valja otisnuti nove glagoljske liturgijske knjige, podsjeća Vajs (1924: 173–176), nije novotarija 20. stoljeća. Za latinična su se izdanja u okviru hrvatske *Cyrillomethodiane* u drugoj polovici 19. stoljeća žustro zalagali potpisnici *Spomenice* (*Memoria sulla conversione dell' alfabeto Glagolito nel Latino pei libri liturgici slavi di Rito Romano*, F. Bulić i I. Danilo, 1882.). Čak je i Parčić, koji se latiničnomu rješenju suprotstavio u korist glagoljice i očuvanja glagoljskoga privilegija, što potvrđuje njegova ostavština na otoku Krku,

[20] Pišući o jeziku i pismu novih liturgijskih izdanja, Strohal ističe kako je jezik važno povratiti na izvornu crkvenoslavensku normu (biranim i dogovorenim rješenjima, npr. pisanje *žd*, *št*, *jata* i sl.), s bitnom razlikom u njezinoj elastičnosti koju donosi funkcionalnost, odnosno tekstovni registar (praktična uporaba i znanstvena uporaba). Ako bi se novocsl. izdanja u 20. stoljeću približila jezičnoj normi hrvatskih csl. spomenika 14. i 15. stoljeća (perpetuirana pretpostavka o načelima Berčićeve, Črnčićeve i, napose, Parčićeve jezične koncepcije), bio bi to jezik sličan jeziku najstarijih srpskih književnika Save, Domencijana, Sćepana Prvovjenčanoga, arhiepiskopa Danila i Grigorija Camblaka, što je postupak koji napokon povezuje načelo konzervativnosti i funkcionalnosti, onako kako je to Parčić svojom koncepcijom također naumio činiti. Osim što tradira izvornu hrvatsku csl. normu, ona pospješuje – riječima R. Strohala – narodno jedinstvo, stoga je riječ o dobroj političkoj i patriotskoj odluci. Govorimo li o pismu, Strohal drži da glagoljicu nije teško svladati, ali da je latinična transkripcija opravdana (predlaže konkretna slovopisna i pravopisna rješenja: *ê* za *jat* s izgovorom *dugo e*, apostrof na mjestu poluglasa itd.). F. Binički također se zalaže za latinicu premda se slaže kako bi ćirilica mogla pomoći narodnomu jedinstvu Hrvata i Srba, no s njom se ne bi složilo hrvatsko svećenstvo zbog straha od približavanja Istočnoj crkvi. Nadalje, Strohal daje praktične savjete hrvatskim bogoslovijama ističući kako u njih valja dovesti učitelja koji bi nedjeljom, u trosatnome terminu, studentima tumačio crkvenoslavensku liturgiju. Za potrebe te obuke trebala bi se pripremiti nova Čitanka sa literarnim uvodom. Binički i Strohal također su nastavili pisati o slovopisnim i pravopisnim pitanjima. Binički se htio približiti tadašnjemu pravopisu, s tim se praktičnim rješenjem složio R. Strohal, ali ne i J. Vajs („Prof. dr. Fr. Binički je u „Sv. Ceciliji" istaknuo, da bi se transkripcija misala imala još nešto usavršiti t. j. više približiti živomu jeziku. Ja se toga ne bih usudio činiti.". Usp. Vajs, 1924: 175).

pokušavao tiskati ćirilicom (a načinio je i rukopisni latinični prijepis *Misala*, op. a.). Za ćirilicu su bili, poznato je, i V. Jagić i I. Milčetić, a glagoljici je konačno mjesto u hrvatskim novocsl. knjigama izborio upravo D. A. Parčić. Tomu je pomogla činjenica da su protiv ćirilice u njegovo vrijeme bili Konstantin Pobjedonoscev, savjetnik ruskoga cara Aleksandra III. (strah od katolicizma među pravoslavnima), i austrijska diplomacija (strah od panslavizma i austroslavizma) (usp. Stojković, 1930: 124; Fućak, 1975: 108).

2.2. O prethodnicima i napretku hrvatskoga novocrkvenoslavenskog jezika

Josip Vajs pohvalno je pisao o svojemu prethodniku D. A. Parčiću i tzv. prvome razdoblju hrvatskoga novocsl. jezika. Da se Vajs drži nastavljačem *velike trojice* – Berčića, Črnčića i Parčića – nema sumnje, što je riječju i sam potvrdio – prilozima iz *Sv. Cecilije* jednako kao i ocjenom *Parčićeva misala* u knjizi *Najstariji hrvatskoglagoljski misal* (Zagreb, 1948.). O Parčićevoj pretjeranoj učenosti i koncepciji koja je, po nekima pa čak i po V. Jagiću (1894.), *Misal* udaljila od svećenika glagoljaša i svih onih s nedovoljnom filološkom izobrazbom također je mnogo pisano, ali Vajs spominje novije – javnosti manje poznate – anonimne dopise koji za crkvenoslavensko *potonulo dobro* odgovornim drže upravo Parčića i njegov filološki kriticizam. Zadržavanje nečitljive glagoljice, *primitivnoga pravopisa* (!) i ustrajanje na morfološkome, sintaktičkome i leksičkome arhaiziranju posve je neprirodno za slavensko bogoslužje 19. i 20. stoljeća – stoji, među ostalim, u spomenutim anonimnim dopisima. Vajs se navedenim optužbama oštro suprotstavio upozorivši kako će još malo Parčiću biti pripisana sva Karamanova[21] krivnja i odgovornost. U njegovu *Misalu* postoje tek određeni, neveliki problemi o kojima je V. Jagić pisao 1894., a uglavnom se tiču slovopisne i pravopisne novocsl. norme: pisanje jerovskih znakova, bilježenje grafema *šta*, *jat* i sl. Njih bi uspješno mogla

[21] Mateo Karaman, splitski duhovnik i pisac, kasnije zadarski nadbiskup (Split, 6. lipnja 1700. – Zadar, 7. svibnja 1771.). Školovao se u splitskome sjemeništu, a doktorirao je filozofiju i teologiju. Od 1724. do 1731. djelovao je kod zadarskoga nadbiskupa Vicka Zmajevića kao profesor u zadarskome sjemeništu. Od 1732. do 1737. na Zmajevićev nagovor odlazi misionariti u Rusiju kao kapelan njegova brata, ruskoga admirala Matije Zmajevića. Ondje je učio crkvenoslavenski liturgijski jezik. U Rimu je od 1738. predavao crkvenoslavenski jezik, a Zbor ga je imenovao priređivačem novog izdanja glagoljskoga *Misala* (*Misal' rimskij slavenskim jazykom*, 1741.); objavio je također *Bukvar slavenskij* (1739., 1753., 1763.), tiskan usporedno glagoljičnim i ćiriličnim slovima. Uvjeren da crkvenoslavenski jezik ruske redakcije treba biti književni jezik južnih Slavena, poduzeo je bitne korake u njegovu normiranju – napisao je gramatiku (rukopis), nekoliko znanstvenih rasprava, *rusificirao* jezik *Misala*, a 1748. otvorio u Zadru i sjemenište za školovanje glagoljskoga svećenstva (nazvano Zmajevićevim jer ga je osnovao V. Zmajević 1729.).

razriješiti načela Vajsove latinične transkripcije pod uvjetom da Sv. Stolica dopusti tako opremljena novocsl. izdanja. U okviru jezičnoga planiranja nije dovoljno raspravljati samo o unutarjezičnim pitanjima (normiranje, kodificiranje jezika), nego uz njih valja planirati i njegovo širenje, kultiviranje, odnosno treba se na primjeren način potruditi da se hrvatski novocsl. jezik ostvari u svim predviđenim ulogama te da se, sukladno s njima, oblikuje odgovarajući društveni stav o njegovoj važnosti, značaju i ugledu (sastavnice planiranja statusa i korpusa jezika, usp. Trudgill, 2010: 143–158; Mićanović, 2006: 23–26). Vajs je o tome, poput Parčića, mnogo promišljao, stoga nije slučajno važnost slovopisa i pravopisa izjednačio s pitanjem obrazovanja glagoljaških učenika, ponajprije svećenika:

> „Treba nam škole, obuke i naobrazbe u staroslavenskom jeziku, ne bude li toga, propast će i staroslavensko bogoslužje. Upravo zato su pape i dalmatinski biskupi Zmajević, Kačić i drugi utemeljili „seminaria illyrica“. Prijašnja vlada nije za nje marila, pa su morala propasti, a propao je i glagolizam. Potrebno je zato, da se podignu barem u sjemeništima stolice za staroslavenski jezik. Ako ne budemo bolje poznavali taj jezik, njegovu gramatiku, sintaksu i rječnik, biti će u tom pitanju vazda razložnih mijena i čudnovatih predloga.“ (Vajs, 1922: 99)

2.3. Prema konačnim rješenjima latiničnoga misalskog izdanja iz 1927.

Pojavu prvih probnih latiničnih otisaka *Misala* Vajs smješta u rujan 1904. kada je Josip Stadler, nadbiskup vrhbosanski, na senjsku biskupsku konferenciju donio u arcima složen *Misal* uz dekret Sv. Stolice prema kojemu papa Lav XIII. dopušta iznimno tiskanje *Misala* latiničnim slovima za svećenike glagoljaše slaboga vida. Iako nije poznat priređivač toga izdanja, Vajs zaključuje kako je riječ o osobi koja nije dorasla povjerenomu zadatku. Po službenoj je dužnosti Vajs spomenuto izdanje morao ocijeniti, a tom je prilikom ustvrdio kako ono nazaduje u odnosu na Parčićevo izdanje. Tih je mjesesci Vajs sastavio i popis svih pogrešaka (*Errata corrige*) u izdanju te ga je, po nalogu krčkoga biskupa Antuna Mahnića, poslao u Beč Vatroslavu Jagiću, a Jagić je njegove prijedloge odobrio naloživši njihovu provedbu. Taj posao na kraju nije obavljen jer je Vajs u proljeće 1905. pošao u Rim kako bi Sv. Stolicu uvjerio da u drugome izdanju *Parčićeva misala* nema nepristojnih izraza i hereze, što su bile optužbe na njegov račun. Kada je dobio dopuštenje, *Parčićev misal* opremio je novim misama i sitnim ispravcima rubrika

pa je izišlo – Vajsovim riječima – *II. zapravo III. izdanje Parčićeva misala*. Sudbina pak prvoga latiničnog pokusa koji je nadbiskup J. Stadler donio u Beč ostala je Vajsu nepoznata, ali je u ovome prilogu iz *Sv. Cecilije* Vajs donio crtice iz korespondencije koju je vodio s V. Jagićem, i to one crtice kojima je tema izlazak novoga, transkribiranoga *Misala* (Jagićevo pismo Vajsu na njemačkome jeziku od 15. ožujka 1905. te na hrvatskome jeziku od 26. prosinca 1905.). Vajs je odmah ustvrdio kako se Jagić s tim postupkom u načelu nije slagao jer je držao da *staromu jeziku ne pristoji novo odijelo*. Među primjerima na koje je Jagić upozorio Vajsa ponovno se nalaze pitanja bilježenja vokalizacije nekadašnjega slabog *poluglasa* – tzv. jaka čakavska vokalnost (usp. Mar. *otьčьstviê* 196, Ass. *otьčьstvïê* 172, Vat. Illir. 4 *ot(ь)čstviê* 8d, Kar. *otečestva* 15b, Par. *otьčьstviê* 15b, Vajs *otčastvja* 16a) ili bilježenja *sekundarnih jerova* (poluglasa) odnosno njihove vokalizacije (*ogań* ili *ogń* prema stcsl. *ognь*). Zanimljivo je pitanje (na morfološkoj razini) bilježenja dočetaka u složenoj deklinaciji pridjeva i participa (*-j* za jd. – *olučajej*, *bojej se*, *-i* za mn. – *otlučaei*, *bojei se*). Riječ je o umjetnome (dogovorenom) rješenju koje omogućuje razlikovanje jedninskih od množinskih oblika, što nije u skladu sa stanjem u izvornim hrvatskim csl. spomenicima 14. i 15. stoljeća.

Beč, 26. 12. 1905.

Prečasni gospodine!

O prazdnicima, kako su nas učili naši starci, treba se bogu moliti i činiti dobra djela. Želeć i po mogućnosti zadovoljiti jednomu i drugomu, pročitao sam za sada dvije prve sveščice Vašeg rukopisa. A pošto mislim, da je dobro, ako se mi prije privatno porazumijemo, nego li što ću dati poluslužbeni odziv o tome poslu, hoću Vam svratiti pažnju na neke stvari želeći dobiti objašnjenja. U opće mislim, da je onako, kako je kod Vas ispravljeno, dobro učinjeno. Ja se s onim Vašim ispravcima potpuno slažem. Moja „dubia" sastoje se u tome:

1. Godina — čas; može ostati! Ako ju je zamijenio izraz „čas", tada neka bude čas.
2. Hrst — Hrist (Krst); ja razumije se nemam protu nijednog oblika ništa.
3. vsegda — vsagda; može biti jedno i drugo, što je običnije?
4. sedmodesetnica — sedmdesetnica; za to bih volio, da je ostalo sedmodesetnica.
5. imna — iman; ja bih volio masc. g. iman ili himan nego li fem. imna.
6. Može biti i *veršš* ali ja bih volio veraš.
7. Ne bi li trebalo ogań, žazal, zemalsci, buran, molitav (ili molitva), korabalnik ili korabnik, otačastvija, rođdastvo?
8. Slažem se u opće s Vašim pravilima za *va* i *v*, ili *vaz* i *vz*; ipak sam opazio neko kolebanje. I tu valjalo bi provesti pravilo, da se piše *v* ako slijedi vokal ili jedan konsonant (osim *v*, zato je dobro *va* věki), isto tako *vz*, kada slijedi vokal ili jedan konsonant (osim *v*).
9. Našao sam čas sde, čas zde, zbor mjesto sbor; bolje bi bilo zadržati s po etimologiji.
10. Meni se ljepše vidi *lor* nego li *lik*, gdje se ne govori o transced. „liku angjeoskom" već o horu u crkvi. Kad se napiše „v liče" lako bi čitalac mogao misliti na „lice", dok je „v *horě*" svakomu razumljivo.
11. Našao sam, da pišete nom. sing. složenih adjektiva ili particpa otlučaje*j*, boje*j* se, vsijaje*j*. Čini se, da ste htjeli time razlikovati singular od plurala na *i*. Možda imate pravo. Ali mi smo do sada u transkripciji pisali i u nominativu singulara otlučaje*i*, boje*i* se.
12. Ispraviti valja vselenaja — vseljenaja, prěispodńaja — prěispodńaja, v pěnih — pěniih, klnešte*i* — klnušte*i* (!)

To su gotovo sve primjedbe, koje bih mogao učiniti na dvije sveščice. Ja ću nastavljati čitanje i dalje. Ali već sada vidite, da se moje opaske potežu na vrlo neznatne stvari, dok je u glavnome taj posao prekrasan, moći će stati na put kvarenju staro jezika od nepozvanih ljudi, a promjenama ponajviše ortografskim olahkoćeno je razumijevanje teksta.

Sada samo da se odvažite na *šl* — *žd*, ili na *ć* — *đ*.[1] Ako se odvažite na ѱ = ć i u štampi, morat ćete i *žd* (жд) pretvoriti u *đ*, a primjeri kao angjeo mogli bi se štampati sa *ǵ*(!)

S pozdravom Vaš iskreni poštovalac, V. Jagić.

Slika 3. Pismo Vatroslava Jagića Josipu Vajsu (26. prosinca 1905., Beč)

3. NEKE POSEBNOSTI HRVATSKOGA NOVOCRKVENOSLAVENSKOGA JEZIKA

Nerijetko je Vajs raspravljao o posebnostima grafemičke, morfološke, leksičke i sintaktičke razine hrvatskoga novocsl. jezika te o tekstovnim uzorima koje je slijedio u pripremanju novoga misalskog izdanja. Glede slovopisne i pravopisne norme, posebno se osvrnuo na problem bilježenja znakova za nekadašnje poluglase te na problem bilježenja vokalizacije poluglasa. Nadalje, pisao je o bilježenju *jata*, stcsl. grafema *št* i *žd*, bilježenju dočetaka u složenoj dekinaciji pridjeva, strategijama prevođenja sintaktičke konstrukcije *dativ apsolutni*, nazivlju koje je Parčić tradirao u odnosu na istočnoslavenizirana izdanja, a koja je Vajs, ondje gdje je to dopušteno, nastojao uskladiti sa stanjem u izvornim, primjernim hrvatskim csl. spomenicima od 14. do 16. stoljeća (*Vatikanski misal Illirico 4*, *Prvotisak misala*, *Novakov misal*, *Hrvojev misal*, *Brozićev brevijar* i dr., Gadžijeva i dr., 2014) i stcsl. spomenicima 10. i 11. stoljeća (*Marijinsko*, *Zografsko i Assemanijevo evanđelje*). Primjere donosene u nastavku rada crpile smo iz *Vajsova misala* (1927.),[22] a gdjegdje smo zatečeno stanje usporedile sa stanjem u *Parčićevu misalu* (1893.) i drugim (uzornim) stcsl., hrvatskim csl. i istočnim novocsl. spomenicima.

3.1. Grafemička razina (slovopisna i pravopisna norma)

Iako je 1906. godine Vajs otišao iz krčke Staroslavenske akademije u Prag, nastavio je raditi na uređivanju latiničnih novocsl. izdanja. Novo izdanje *Vesperala* (*Večernje na Nedělje i Svetce po sve lěto, po crkvenim kńigam glagolskim*, Krk 1907.) ponajprije je trebalo biti na usluzi vjerskomu puku (odobrili su ga biskupi senjski i krčki). Izdanja pripremljena za svećenike (mali proroci: Joel 1908, Ozea 1910, Abakum 1912, Hagej-Sofonija 1913, Zaharija-Malahija 1915; Psaltir 1916) uz brošuru *Slověnski Psaltir* (Prag, 1920.) podržavaju ista ona načela i ciljeve koje je već podržalo izdanje *Vesperala*, a među njima ponajprije promoviranje novocsl. izdanja u latiničnome prijepisu. Vajs ističe kako spomenuta izdanja već dosljedno bilježe tzv. *sekundarno a* za nekadašnji jaki poluglas, a druge – *jerovske* – znakove ispuštaju (Vajs, 1924: 173–176).[23] Za *l'* i *n'* rabi *ļ*, *ń*; za *št* piše *ć*,

[22] Ponajprije iz kanona mise koji je u *Vajsovu misalu* (1927.) otisnut glagoljicom i latinicom.

[23] Nije uvijek mislio jednako, samo nekoliko godina ranije u *Sv. Ceciliji* piše: „Ja sam ipak zato, da se zadrži poluglas (pišem dakle: dьn, dnьs,) a svatko neka čita, kako mu drago: den ili dan, otec ili otac.“ (Vajs, 1919: 113–114).

za *žd* pak *đ*, a za *đerv ģ*. Većinu istaknutih Vajsovih rješenja Jagić je podržavao, što potvrđuje pismo koje mu je uputio 24. svibnja 1922. O načelima Vajsove koncepcije (i uređivanju liturgijskih izdanja) pisao je kao o onima koja proizlaze iz koncepcije Berčića, Črnčića i Parčića, a mi bismo dodatno istaknuli da je riječ o drugoj (pretposljednjoj) dionici hrvatskoga novocrkvenoslavenskog razdoblja. Posljednju će obilježiti nastojanja I. Goluba i J. L. Tandarića u drugoj polovici 20. stoljeća.

Valja napomenuti kako Vajsova pokusna latinična izdanja nisu bila bez kritičara. Nekim načelima i rješenjima Vajsove tzv. *umjerene transkripcije* ili *srednjega puta* (prijelazni postupak od transliteracije prema transkripciji, usp. Šepić, 1929: 528–531; Ritig, 1929: 531–533) prigovarali su pop Vinko Premuda i Ante Šepić. Dvostruka rješenja i nesustavnosti, čak i u izdanju *Misala* iz 1927., ne mogu se opravdati srednjim putem, drže kritičari.

U konačnome otisku *Misala* Vajs je prepoznao dva grafemička problema (slovopisna, pravopisna i fonološka norma) koja su posebno izazovna za latinično novocsl. misalsko izdanje. Riječ je o:

1) bilježenju vokalizacije nekadašnjih jakih poluglasa, ali i tzv. jake vokalnosti te sekundarnih *jerova* (npr. *pěsan*, *danas*, *vapaļ*, *korabaļ*, *ogań*),[24]
2) bilježenju pozicije nekadašnjih psl. skupina */t'/ (< */tj/), */t'/ (< */ktī/, */gtī/), */sk^{c}/, */skj/, */stj/ i */d'/ (*/dj/, uz */zdj/, */zgj/).

Nije bio siguran treba li ostati kod bilježenja stcsl. grafema *št* i *žd* ili valja, kako Vajs piše, „učiniti koncesiju mjesnom izgovoru" (Vajs, 1927: 243). I u tome se pitanju oslonio na primjerne, izvorne hrvatske csl. spomenike, ponajprije na *Prvotisak misala* iz 1483., stoga je odlučio pisati *ć* (i *šć*, op. a.) – *đ* (i *j*, op. a.), kao što piše i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Osobito mu je važno bilo poslušati V. Jagića u vezi s napomenama o čuvanju starine, stoga je kanon mise otisnut, uz latinicu, i glagoljičnim slovima. Tiskara ih više nije imala, stoga su glagoljični kanon mise morali otisnuti cinkografičkim pločama koje su oblikovane prema *Parčićevu misalu*. U tome jest ključ svih razlika između glagoljičnoga i latiničnoga teksta kanona mise.

Nadalje, uporaba slova prema izdanjima Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti *ļ*, *ń* supostoji s bilježenjem umekšanih *l* i *n* slijedom *l*, *n* + *ja*, *ju*, *je* (*ńi-*

[24] Vajs ističe da je sve te primjere već našao u *Misalu* kneza Novaka.

ga, *ot neděļe* 112a, ali *neděl+ja*, *neděl+ju* 112a, 112b – po uzoru na ćirilične digrafe *ju*, *ja*, *je*).[25] Tu je i nedosljedno bilježenje vokalizacije *jerova* (*va věk : v věk*) itd. (usp. Šepić, 1929: 526–529; Bolonić, 1981: 43–44; Blažević Krezić, 2016). Vajs svoj pristup tumači kao kombiniranje Akademijina i školskoga pravopisa,[26] a u svrhu promoviranja eklektične koncepcije koja, na Parčićevu tragu, s jedne strane teži osigurati konzervativnost i arhaičnost, a s druge funkcionalnost. Riječ je o načelima koja su i Parčić i Vajs u konkretnim rješenjima provodili znanstvenom strogošću pa je rezultat često znao biti upravo suprotan – za laike konfuzan ili nedovoljno jasan. Mogu to potvrditi funkcionalno nijansirani načini bilježenja *đerva*. Podsjetimo, čuvanje grafema *žd* u mlađim, neliturgijskim spomenicima (od 14. do 16. stoljeća) karakteristično je samo kod izvoda iz psl. skupine */zdj/ u primjerima *dažd*, *dažditi*, a sve kako bi se oni razlikovali od imperativa *dai* (usp. Damjanović, 2009: 370). *Vajsov misal* u glagoljičnome dijelu reda mise (s kanonom) bilježi *daždь* 279a, ali u latiničnome *daj* 279b (razlika imenice *daždь* i glagola *dažditi*, u kojima je *žd* izveden od *psl. /zdj/, a ne */dj/, od imperativa *dai*, usp. Damjanović, 2009: 370), potom u glagoljičnome *têmьžde* 275a, u latiničnome *těmđe* 275b, zatim *takoždeže* 273a : *takođeže* 273b, *prêžde* 272a : *prěđe* 272b itd. Poznato je da su Vajsu i ranije zamjerali nedosljednost u provedbi slovopisa Akademijinih filoloških izdanja (uz jednoslove *ļ*, *ń*, *ģ* prisutni su i dvoslovi *lj*, *nj* te *đ*, uz *ģ* i *j*). Valja ipak napomenuti da ta slovna višestrukost nije uvijek slučajna, baš kao što ni u Akademijinim filološkim izdanjima razlikovanje – u pismu – jednofonemskih i dvofonemskih ostvaraja (npr. fonem /ǯ/ ili glasovni slijed /dž/) nije nevažno (usp. Badurina, 2012: 80). U *Misalu* 1927. slovom *ģ* bilježi se *đerv* u tuđicama (npr. *Anģela* 274b), a slovom *đ* ili slovom *j* bilježi se stcsl. *žd*. Vajs tako na svoj način potvrđuje da kodifikatori hrvatskoga novocsl. jezika, kao moderni filolozi, teže grafemičkim sredstvima ukazati na etimološke pozicije i jezičnu prošlost.

---

[25] Vajs (1919: 113) o tome piše: „U živom jeziku neka se svako služi pravopisom, koji se njemu više sviđa. U prepisivanju pako starih tekstova moraju da se s tim načinom prepisivanja sprijatelje i oni, koji nisu prijatelji akademičkog pravopisa, jer nas k ovoj transkripciji ne vodi samovolja, već stvarni razlozi. O ŕ= rj (palatalnom, mekom r) ne treba da napose govorim, jer je taj vrlo rano, osobito u staroslavenskim spomenicima postao tvrdim r.“.

[26] Misli se na hrvatske školske pravopise iz 1862. i 1864. u kojima se slijede prepoznatljiva rješenja zagrebačke filološke škole, odnosno Gajevih filoloških sljedbenika. U tim pravopisima konzervirana su ilirska pravopisna (etimološko načelo) i slovopisna rješenja: *rogato e* (i kod J. Vajsa), *samoglasno r* pisano s popratnim samoglasnikom, *nastavačno h* u genitivu množine kao pravopisna konvencija za izgovaranje produženoga samoglasnika po slavonskoj tradiciji (što je njezino točnije određenje, kako je pokazala Branka Tafra, od morfološkoga razjednačavanja u imeničkoj množini), ostvarivanje *tj*, *dj* na granici morfema (*bratja*, *ladja*) (usp. Badurina, 2015: 420–421). Hrvatski vukovci nastupili su s raspravama o grafiji i ortografiji zalažući se za fonološki pravopis, dok će fonološki slovopis Đuro Daničić konačno predložiti u *Ogledu*, i to za *Akademijin rječnik* 1878. Taj jednoslovni slovopis primijenjen je dosljedno samo u *Rječniku* i ostalim Akademijinim izdanjima.

Tablica 1. Transkripcija grafema *šta* u *Vajsovu misalu* (1927.)

Vajsov misal (1927.) (kanon mise – glagoljica)	*Vajsov misal* (1927.) (kanon mise – latinica)
da (...) ogradimь se pomoĉiju 271a	*da (...) ogradim se pomoćju* 271b
pričeĉajuće 270a	*pričešćajuće* 270b

Tablica 2. Transkripcija grafema *žd* u *Vajsovu misalu* (1927.)

Vajsov misal (1927.) (kanon mise – glagoljica)	*Vajsov misal* (1927.) (kanon mise – latinica)
da (...) ogradimь se pomoĉiju 271a	*da (...) ogradim se pomoćju* 271b
pričeĉajuće 270a	*pričešćajuće* 270b

3.2. Sintaktička i leksička razina – načelo konzervativnosti i načelo funkcionalnosti

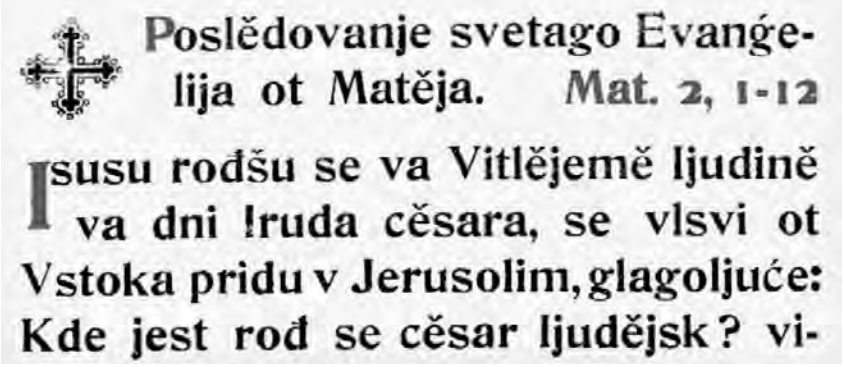
U kontekstu ranije spomenute (ponovljene) molbe Sv. Stolici za dopuštenje crkvenoslavenskoga bogoslužja u svim hrvatskim župama (don F. Bulić, 1919), Vajs podsjeća na važnost sustavnoga pripremanja novih liturgijskih knjiga. Ne smije se pri tome misliti samo na načelna dopuštenja i sadržajna usklađivanja nego i na sitnice u slovopisu i pravopisu, a onda i u *nomenklaturi* ili *nazivoslovlju* (ponajprije u časoslovu), ističe Vajs (1920: 69–70). Sam naziv *časoslov* nije u skladu s tradicijom naših glagoljaša koji su tu knjigu nazivali *brevijar*. Riječ *časoslov* došla je posredstvom istočnjačkih (unijatskih) knjiga (*orologij – časoslov*). *Časoslov* se dijeli na četiri dijela: *Psaltir*, *Proprium de tempore*, *Proprium Sanctorum* i *Commune Sanctorum*. Riječ *proprium* glagoljaši nisu doslovno prevodili (Brozićev brevijar: *Početije služab ot Svetac okolo vse leto*, Hrvojev misal: *Početije navlaštnih misal ot Svetac* i dr.). Parčić je, pokazat će nazivlje, još jednom tradirao R. Levakovića i M. Karamana nazvavši te dijelove *Opće* i *Vlašte*. Vajs spomenute nazive također preuzima, kako u *Misalu* tako i u *Brevijaru*. Nadalje, ističe kako nije dobro što su istočni Slaveni poprimili grčko nazivoslovlje, dok su se naši glagoljaši zadovoljili s latinskom terminologijom. Kako su stare termine – *čin*, *služba*, *jutrnja*, *večernja*, *pavečernica*, latinizme *mšja*, *prefacija*, *oracija* – Levaković i Karaman izbacili, tako je morao činiti i Parčić, ponavlja Vajs, a tako će se činiti i nadalje jer se, u pro-

tivnome, nikada neće postići *sloga i jednoličnost* (ostaju termini *Časoslov*, *Čtenje*, *Glavica*, *Verš*, *Otvět*, *Opće* ili *Općina Svetcem*, *Vlašte o Svetcih* i *o Vrěmeni* i dr.). Tvrdnje su to koje govore u prilog nadnacionalnoj, sveslavenskoj *namisli* obnoviteljskoga projekta u 20. stoljeću, odnosno o funkciji novocrkvenoslavenskoga jezika koja se od Parčićevih vremena nije bitno promijenila (usp. hrvatski csl. *bitatorija/invitatorium* – istočni novocsl. i hrvatski novocsl. *zazov*; *rešpon/responsorium*; *kapitul/capitulum – glavica*; *skaz/rubrika – skaz* ili *červenica* i sl.).

Tekst *Parčićeva misala* Vajs je ispravljao, ponajprije one dijelove koji su mu dobro poznati i za koje postoje noviji rezultati istraživanja u okviru staroslavenske filologije (psaltir, evanđelja, poslanice i dr.). Intervencije koje je oprimjerio tiču se leksičke razine – Parčić ostavlja, slijedeći izvornu hrvatsku csl. normu, oblik *vanmi* prema lat. *intende*, a Vajs vraća stcsl. *nalęci* (isto je tako s Vajsovim *va sně* u odnosu na Parčićev oblik *vь vidênii* – Tablica 3) – i sintaktičke razine – evanđeoski tekst na Sveta tri kralja bilježi već u *Vatikanskome misalu Illirico 4* vremensku rečenicu – *jegda rojen bist Isus* (sve do *Parčićeva misala* 1893. – *Egda roždenь bistь* 33b), i to prema latinskome uzoru – *cum natus esset Iesus*, a Vajs vraća dativ apsolutni prema grč. izvorniku – *Isusu rođšu se* 37a (Slika 3, Slika 4).

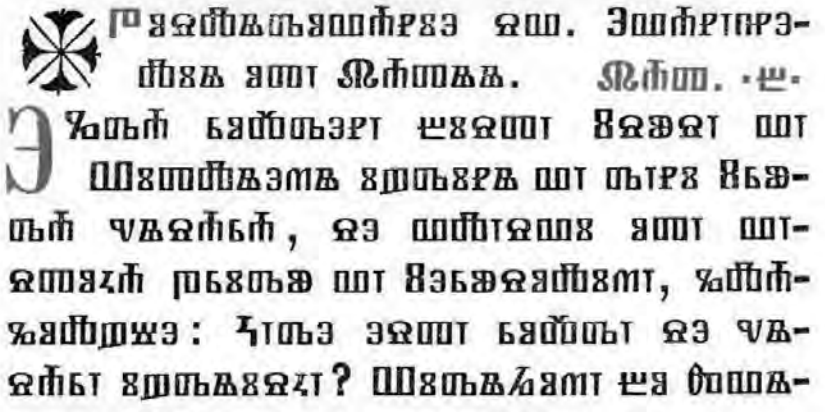
Tablica 3. Leksičke posebnosti u *Vajsovu misalu* (1927.) – povratak stcsl. izvorima

Vat. Illir. 4	P.	Kar.	Par.	Mar.	Ass.	Vajs.
v' snê 75c	***va sni*** 116a	***vь vidê'nïi*** 126b	***vь vidênii*** 132b	***vь sьnê*** 106	***vь sьnê*** 138	***va sně*** 134b

Poslědovanje svetago Evanǵelija ot Matěja. Mat. 2, 1-12

Isusu rođšu se va Vitlějemě ljudině va dni Iruda cěsara, se vlsvi ot Vstoka pridu v Jerusolim, glagoljuće: Kde jest rođ se cěsar ljudějsk? vi-

Slika 4. *Vajsov misal* 37a (1927.)

Slika 5. *Parčićev misal* 33b (1893.)

4. ZAKLJUČAK

U radu je problematizirana ćirilometodska ideja i, u njezin sadržaj upisana, obnova crkvenoslavenskih liturgijskih knjiga u prvoj polovici 20. stoljeća. Možemo slobodno ustvrditi kako je proces oblikovanja novocrkvenoslavenskoga jezika druge razvojne faze u cijelosti vezan za rad krčke Staroslavenske akademije koju je 1902. godine osnovao biskup Antun Mahnić. Ta je ustanova u prva dva desetljeća 20. stoljeća bila rasadište glagoljske liturgijske djelatnosti (ali i znanstvenoga rada), a najbliži Mahnićev suradnik u ono vrijeme bio je češki svećenik Josip Vajs. On je novu – drugu fazu – hrvatskoga novocrkvenoslavenskoga jezika započeo 1905. godine tiskanjem crkvenoslavenske liturgijske knjige koju držimo najvažnijim izvorom za proučavanje prve faze novocrkvenoslavenskoga jezika. Riječ je o drugome, a po nekim autorima i trećemu izdanju glagoljskoga *Misala* Dragutina Antuna Parčića iz 1893. godine. Nakon uvodnih napomena kojima su oslikane društveno-političke i crkvene prilike u hrvatskim krajevima početkom 20. stoljeća te položaj (i uloga) crkvenoslavenskoga jezika i bogoslužja u našim župama (planiranje statusa i korpusa hrvatskoga novocrkvenoslavenskog jezika), analizirani su znanstveni i stručni prilozi Josipa Vajsa, objavljeni u časopisu *Sv. Cecilija* između 1919. i 1927. godine, koji su temom usmjereni na jezik i pismo novih crkvenoslavenskih liturgijskih izdanja, ponaprije *Misala* u latiničnoj transkripciji (1927.). Rezultati do kojih smo došli analizom korespondencije J. Vajsa i V. Jagića (pisma: 15. ožujka 1905., 26. prosinca 1905., 24. svibnja 1922. i dr.), potom analizom spomenutih priloga iz časopisa *Sv. Cecilija*, ponajprije onih koji se tiču polemike o pismu novoga mi-

salskog izdanja (J. Vajs i suvremenici – F. Binički, R. Strohal, J. Barlè i dr.) te Vajsovih (pr)opisnih priručnika (početnica s gramatičkim sažetkom – *Abecedarium palaeoslovenicum in usum glagolitarum*, Krk 1909., 1917.) podržavaju temeljnu funkciju hrvatskoga novocrkvenoslavenskog jezika početkom 20. stoljeća (među ostalim bio je u službi ideja *narodnosti* i *liberalizma*). Potvrđuju to pokušaji uspostavljanja ravnoteže između načela konzervativnosti (bilježenje stcsl. i hrvatskoga csl. *jata*; *dativ apsolutni*; staroslavenizmi, npr. *nalęci*, *va sně*) i funkcionalnosti (bilježenje stcsl. *št*, *žd*; ispuštanje *jerovskih* znakova i bilježenje vokalizacije), i to na svim jezičnim razinama. Konkretna rješenja *Vajsova misala* iz 1927. usklađena su s istaknutim načelima i reprezentativnim stcsl., hrvatskim csl. i novocsl. (istočnoga i hrvatskoga tipa) liturgijskim spomenicima kao što su: *Marijinsko evanđelje* (11. stoljeće), *Zografsko evanđelje* (10./11. stoljeće) i *Assemanijev evanđelistar* (11. stoljeće); *Vatikanski misal Illirico 4* (14. stoljeće), *Prvotisak misala* (1483.), *Novakov misal* (1368.), *Hrvojev misal* (1403./1404.), *Brozićev brevijar* (1561.); *Karamanov misal* (1741.), *Parčićev misal* (1893.).

5. POPIS KRATICA

Ass. – *Assemanijev evanđelistar* (11. stoljeće)
csl. – crkvenoslavenski (-a, -o)
dr. – drugi (-a, -o)
grč. – grčki (-a, -o)
i sl. – i slično
itd. – i tako dalje
Kar. – *Karamanov misal* (1741.)
Mar. – *Marijinsko evanđelje* (11. stoljeće)
novocsl. – novocrkvenoslavenski (-a, -o)
npr. – na primjer (naprimjer)
op. a. – opaska autor(ic)a teksta
P. – *Prvotisak misala* (1483.)
Par. – *Parčićev misal* (1893.)
psl. – praslavenski (-a, -o)
stcsl. – starocrkvenoslavenski (-a, -o)
usp. – usporedi

Vajs. – *Vajsov misal* (1927.)

Vat. Illir. 4 – *Vatikanski misal Illirico 4* (14. stoljeće)

POPIS IZVORA

Frangeš, Ivo i dr., prir., 1971. *Misal po zakonu rimskoga dvora*. Prvotisak: godine 1483. Pretisak – Zagreb: Liber – Mladost.

Jagić, Vatroslav, prir., 1960. *Quattuor Evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianus glagoliticus, characteribus cyrillicis transcriptum.* Graz: Die Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.

Karaman, Mateo, prir., 1741. *Missalь rimskiĵ slavenskimь êzykomь – Missale romanum slavonico idiomate* (Rim: Congr. de Propaganda Fide, Ex typographia polyglotta). Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka rukopisa i starih knjiga, sign. 37 RIIA-4°-3, a, b.

Parčić, Dragutin Antun, prir., 2011. *Rimьski Misalь slavênьskimь ezikomь prêsv. G. N. Urbana Papi VIII povelêniemь izdanь – Missale romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini* (Rim: Congr. de Propaganda Fide, Ex typographia polyglotta, 1893). Pretisak. – Podgorica: NVO "Ivan Mažuranić", Fond za manjine Crne Gore.

Rački, Franjo, prir., 1865. *Assemanov ili Vatikanski evangelistar.* Zagreb: Slovi Antuna Jakića.

Vajs, Josip, 1909. *Abecedarium palaeoslovenicum in usum glagolitarum [...]*. Veglae: Sumptibus Academiae Palaeoslavicae Veglensis.

Vajs, Josip, 1917. *Abecedarium palaeoslovenicum in usum glagolitarum [...]*. Veglae: Sumptibus Academiae Palaeoslavicae Veglensis.

Vajs, Josip, prir., 1927. *Rimski misal slověnskim jezikom prěsv. G. N. Urbana Papi VIII povelěnjem izdan – Missale Romanum slavonico idiomate ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini*. Rim: Congr. de Propaganda Fide.

Vatikanski misal Illirico 4, rukopis, 14. stoljeće, *BAV*, *Borg. illir. 4*, preslika. Zagreb: Staroslavenski institut.

POPIS TABLICA I SLIKOVNIH PRILOGA

Tablica 1. Transkripcija grafema *šta* u *Vajsovu misalu* (1927.)

Tablica 2. Transkripcija grafema *žd* u *Vajsovu misalu* (1927.)

Tablica 3. Leksičke posebnosti u *Vajsovu misalu* (1927.) – povratak stcsl. izvorima

Slika 1. Naslovnica *Vajsova misala* (1927.)

Slika 2. *Nekoliko bilježaka o izdanju glagolskog misala latinicom* (Vajs, 1924: 173)

Slika 3. Pismo Vatroslava Jagića Josipu Vajsu (26. prosinca 1905., Beč)

Slika 4. *Vajsov misal* 37a (1927.)

Slika 5. *Parčićev misal* 33b (1893.)

LITERATURA

Babić, Stjepan, 1999. Problem norme u hrvatskom književnom jeziku, u: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 182–202.

Badurina, Lada, 2012. Hrvatski slovopis i pravopis u predstandardizacijskome razdoblju, u: *Zbornik radova 40. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola, Hrvatski seminar za strane slaviste, str. 65–96.

Badurina, Lada, 2015. Hrvatski slovopis i pravopis u 19. stoljeću, u: *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće*. Zagreb: Croatica, str. 403–430.

Barlè, Janko, 1919. Dr. Josef Vajs: Misi slavnije, o bl. Marii Děvě i za umršeje obětnije slověnskim jezikom. *Smotra za crkvenu glazbu sa glazbenim prilogom. Glasilo Cecilijinog društva u Zagrebu*. 13/5: 114–116.

Binički, Fran, 1919. Novi glagolski misal. *Sveta Cecilija. Smotra za crkvenu glazbu sa glazbenim prilogom. Glasilo Cecilijinog društva u Zagrebu*. 13/4: 73.

Blažević Krezić, Vera, 2016. *Jezik* Misala *Dragutina Antuna Parčića* (doktorska disertacija u strojopisu). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Bolonić, Mihovil, 1981. O transkripciji glagoljskih obrednih knjiga. *Croatica Christiana Periodica.* 5/8: 36–51.

Botica, Ivan, 2015. Glagoljaštvo prvih desetljeća 20. stoljeća u Nižićevim bilješkama. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*. 47/1: 255–281.

Bozanić, Anton, 1991. *Biskup Mahnić, pastir i javni djelatnik u Hrvata.* Zagreb – Krk: Kršćanska sadašnjost.

Bratulić, Josip, 2012. Staroslavenske početnice i čitanke u XIX. i XX. stoljeću. *Nova Croatica, časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu.* 6/6: 91–106.

Bratulić, Josip, 2015. Josip Vajs – učenik i učitelj hrvatskih glagoljaša, u: *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju – Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskoga instituta.* Zagreb: Staroslavenski institut, str. 17–36.

Damjanović, Stjepan, 2009. Staroslavenski i starohrvatski u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima, u: *Povijest hrvatskoga jezika, 1. knjiga: Srednji vijek.* Zagreb: Croatica, str. 351–401.

Fućak, Jerko, 1975. *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Gadžijeva, Sofija i dr. = Ana Kovačević, Milan Mihaljević, Sandra Požar, Johannes Reinhart, Marinka Šimić, Jasna Vince, 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut.

Hauptová, Zoe, 1996. Rimskyj misal. Povelěnijem svjataho vseljenskaho senma vatikanskaho druhaho obnovljen i oblasziju, Pavla papež šestaho izdan. *Slovo.* 44-45-46: 229–232.

Hercigonja, Eduard, 2004. *Na temeljima hrvatske književne kulture: filološkomedievističke rasprave.* Zagreb: Matica hrvatska.

Ivanišević, Frano, 1929. *Pobjeda glagolice kroz tisućljetnu borbu.* Split: Hrvatska štamprija gradske štedionice – Split.

Jovović, Ivan, 2012. Osvrt na Barski glagoljski misal iz 1893. godine. *Lingua Montenegrina*. 5(2)/10: 183–191.

Jurišić, Pavo, 2011. Posljednji pobornici glagoljice, u: *Kačić. Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, sv. XLI.–XLIII. (2009–2011). Zbornik u čast Emilija Marina (za 60. rođendan)*. Split: Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja – Split, str. 1013–1030.

Kurz, Josef, 1936. Josef Vajs: prehled jeho dila k jeho 70. narozeninam. *Byzantinoslavica*. 6/11: 221–257.

Lukić, Milica, 2011. Od arhivskoga dokumenta do visokoškolske udžbeničke građe (korespondencija đakovačkoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera i sarajevskoga nadbiskupa Josipa Stadlera), u: *Dijete i jezik danas (dijete i tekst): zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa Dijete i jezik danas*. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Učiteljski fakultet, str. 27–52.

Lukić, Milica, 2014a. Cyrillomethodiana oživljena ili O Strossmayerovu projektu obnove ćirilometodske baštine, u: *Divanimo, dakle postojimo. Književnojezične i jezičnopovijesne studije*. Osijek: Ogranak Matice hrvatske u Osijeku, str. 210–241.

Lukić, Milica, 2014b. Za sveto pravo naše – za glagoljicu majku našu ili O uspomeni na glagoljaša Jakova Stojanovića, u: *Divanimo, dakle postojimo. Književnojezične i jezičnopovijesne studije*. Osijek: Ogranak Matice hrvatske u Osijeku, str. 242–277.

Mareš, František Václav, 1983. Das neue kroatisch-neukirchenslavische Missale. *Slovo.* 32-33: 123–130.

Mićanović, Krešimir, 2006. *Hrvatski s naglaskom – standard i jezični varijeteti.* Zagreb: Disput.

Pantelić, Marija, 1957. Bibliografija izvornih radova J. Vajsa s područja hrvatske glagoljske književnosti. *Slovo*. 6-7-8: 10–22.

Reljanović, Marijo, 2001. Enciklika Grande Munus i pitanje obnove glagoljaštva u Dalmaciji. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*. 43: 355–374.

Samardžija, Marko, 2006. *Hrvatski kao povijesni jezik*. Zaprešić: Vlastita naklada.

Samardžija, Marko, 2008. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u NDH.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Srakić, Marin, 1990. Jakov Stojanović: Iz života u bogoslovnom sjemeništu u Đakovu. *Croatica Christiana Periodica*. 14/25: 126–132.

Stojković, Marijan, 1930. Pokušaji uvođenja ruskoslavenske gramatike Meletija Smotrickoga kod Hrvata katolika. *Nastavni vjesnik.* 38: 120–131.

Stolac, Diana, 2006. Hrvatska gramatikologija u 20. stoljeću, u: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću: zbornik radova*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 297–320.

Strohal, Rudolf, 1919. Novi slav. misal u rimokat. Crkvi. *Sveta Cecilija. Smotra za crkvenu glazbu sa glazbenim prilogom. Glasilo Cecilijinog društva u Zagrebu*. 13/1: 9.

Strohal, Rudolf, 1919. O jeziku i pismu u crkv. knjigama za slav. bogoslužje u rimokat. Crkvi. *Sveta Cecilija. Smotra za crkvenu glazbu sa glazbenim prilogom. Glasilo Cecilijinog društva u Zagrebu*. 13/1: 11.

Šepić, Ante, 1929. Dra. Josipa Vajsa latinska transkripcija glagolskoga vesperala, psaltira i misala. *Bogoslovska smotra.* 16/4: 528–531.

Škiljan, Dubravko, 1988. *Jezična politika.* Zagreb: Naprijed.

Štefanić, Vjekoslav, 1944. Staroslavenska akademija u Krku (1902–1927). *Croatica Sacra*. 13-14/22-23: 3–56.

Tandarić, Josip Leonard, 1993. Novi staroslavenski misal, u: *Hrvatska glagoljska liturgijska književnost – Rasprave i prinosi.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 157–160.

Trudgill, Peter, 1995. *Sociolinguistics: an introduction to language and society.* Michigan: Penguin.

Vajs, Josip, 1919. Kako ćemo prepisivati glagolske tekstove za liturgičku porabu. *Sveta Cecilija. Smotra za crkvenu glazbu sa glazbenim prilogom. Glasilo Cecilijinog društva u Zagrebu*. 13/5: 113–114.

Vajs, Josip, 1920. Nešto o nomenklaturi u glagolskim liturgičkim knjigama. *Sveta Cecilija. Smotra za crkvenu glazbu sa glazbenim prilogom. Glasilo Cecilijinog društva u Zagrebu*. 14/6: 69–70.

Vajs, Josip, 1921. Još o transkripciji glagolskih liturgičkih tekstova. *Sveta Cecilija. Smotra za crkvenu glazbu sa glazbenim prilogom. Glasilo Cecilijinog društva u Zagrebu*. 15/7: 86–87.

Vajs, Josip, 1922. O glagolici i glagolskim liturgičkim knjigama. *Sveta Cecilija. Smotra za crkvenu glazbu sa glazbenim prilogom. Glasilo Cecilijinog društva u Zagrebu*. 16/8: 99–100.

Vajs, Josip, 1924. Nekoliko bilježaka o izdanju glagolskog misala latinicom. *Sveta Cecilija. Smotra za crkvenu glazbu sa glazbenim prilogom. Glasilo Cecilijinog društva u Zagrebu*. 18/8: 173–176.

Vajs, Josip, 1927. Novo izdanje staroslavenskog misala. *Sveta Cecilija. Smotra za crkvenu glazbu sa glazbenim prilogom. Glasilo Cecilijinog društva u Zagrebu*. 21/6: 241–244.

Vajs, Josip, 1948. *Najstariji hrvatskoglagoljski misal s bibliografskim opisima svih hrvatskoglagoljskih misala.* Zagreb: JAZU.

Vepřek, Miroslav, 2015. Nepoznata verzija crkvenoslavenskog rimokatoličkog misala Vojtěcha Tkadlčíka iz 1963. godine. *Slovo*. 65: 87–106.

CROATIAN NEW CHURCH SLAVONIC LANGUAGE IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Abstract

At the beginning of the 20th century the focus of Croatian Glagolitic liturgy (as well as scientific work) was transferred to the island of Krk thanks to the action of the bishop Antun Mahnić and founding of the Old Church Slavonic Academy in 1902. The Bishop's closest associate at that time was a Czech priest Josip Vajs. Not only did Vajs publish the third edition of the *Parčić's Missal* in 1905 (and later the Latin edition in 1927), but he also published *Three Glagolitic Masses* in 1905, *Roman-Slavonic Vesperale* in 1907 and *Roman Missal Penia* in Rome in 1914. In Prague in 1920 he published *Psaltir*, and in 1922 *Služebnik'* (the act and the rules of the mass). Josip Vajs tried to regulate and renew the norm of the Croatian (and Czech) New Church Slavonic language by publishing basic manuals and discussions on language in church periodicals of his time (e.g. *Saint Cecilia* / *Sv. Cecilija*), all in the trace of Dragutin Antun Parčić's conception. Vajs also printed a spelling book, grammar book with a dictionary entitled *Abecedarium palaeoslovenicum in usum glagolitarum*in 1909 and 1917. He worked tirelessly on systematicaly publishing the biblical books, trying to reconstruct the Church Slavonic translation of the Bible, which is, after all, the *guiding principle* of all the *reformers* of the Croatian Glagolitic liturgical books in the 19th century. From the above mentioned, it is apparent that this paper will describe Vajs' practical work on the restoration of the Church Slavonic liturgy in the 20th century, which means that along with the fundamental liturgical editions, it will present and evaluate the discussions and the manuals where he tried to set the Croatian New Church Slavonic norm in the first half of the 20th century.

Keywords: Josip Vajs, Croatian New Church Slavonic language, Old Church Slavonic Academy in Krk, 20th century

Blaženka Martinović
Filozofski fakultet u Puli
bmartino@unipu.hr

NAGLASNA NORMA NEUTRALNOGA VARIJETETA SUVREMENOGA HRVATSKOG JEZIKA

Izvorni znanstveni rad

UDK 811.163.42'35
811.163.42'34

Novija sociolingvistička istraživanja hrvatskoga jezika, na tragu teorije o diglosiji, idu u smjeru dvaju varijeteta suvremenoga hrvatskoga jezika. Takav pristup nije moguće potpuno primijeniti na izgovornu normu hrvatskoga jezika, naime sadašnje stanje propisa (kodeksa) naglasne norme (razasutoga u neortoepskim priručnicima), koji se drži višim varijetetom, i uzusa, svakodnevne uporabe koja bi bila nižim varijetetom, otvara pitanje neutralnosti/obilježenosti jednoga i drugoga (iz)govora. Istraživanja kodeksa pokazala su da govornici svjesno odmiču od njega, ili mu se i ne primiču, jer ne uživa prestiž, koji je važnom značajkom višega varijeteta. Iz toga se nametnulo detaljnije istražiti tzv. srednji varijetet, to jest, u našemu slučaju, neutralni jer polazimo od teze da taj varijetet nije amalgam niskoga i visokoga, već samostalan, opisiv i cjelovit iz kojega su (svjesnim odmicanjem ili primicanjem) nastali ostali varijeteti (niži ili viši). Neutralni varijetet ovdje želimo postaviti kao referentnu točku iz koje opisujemo naglasnu normu hrvatskoga standardnoga jezika, a to pretpostavlja popis značajki, čime ćemo se ponajviše pozabaviti. Govoreni korpus navedenoga idioma pronalazimo u radijskoj emisiji *Govorimo hrvatski* HRT-a. Cilj je takvih istraživanja prije svega udariti temelje normativnome ortoepskome priručniku koji bi bio naglasno neutralan, neobilježen i općeprihvaćen u javnoj uporabi.

Ključne riječi: neutralni varijetet, naglasna norma, kodeks, uzus

1. UVOD

Na pitanja što je i kakav je govoreni neutralni tip hrvatskoga standardnog jezika u nas nema jednoznačna odgovora ni dogovora. Naime ortoepski se podatci probiru iz postojećih (neortoepskih) normativnih priručnika i iz govora (tek pretpostavljenih) komunikacijski kompetentnih govornika. Polazi se od pretpostavke

da situacijski ili komunikacijski kompetentni govornici doista prilagođavaju svoj izraz i situaciji i slušatelju (imajući u vidu uklopnu motivaciju), pri čemu normativna korektnost nije presudna, ali neutralnost jest. Normativna korektnost tek je orijentir, kodeksu se (svjesno) primičemo ili od njega (svjesno) odmičemo. Cilj je rada, stoga, postaviti temelje opisu naglasne norme neutralnoga varijeteta. Krećemo od teze da je naglasna norma neutralnoga varijetet opisiva i cjelovita, svjesnim odmicanjem ili primicanjem nastaju niži i viši varijeteti.

Rezultati ranije komparativne analize priručnika (Martinović, 2016) dani su u ovome (preliminarnome) istraživanju na provjeru u praksi. Nakon što su potvrđena mjesta u sustavu koja diferenciraju varijetete, istražuje se govor (pretpostavljenih) kompetentnih govornika (za potrebe ovoga rada to su jezikoslovci u radijskoj emisiji *Govorimo hrvatski*), čime ćemo potvrditi ili opovrgnuti zacrtana mjesta, ali ćemo i definirati varijetet kojim se govori u medijima.

2. VARIJETETNOST HRVATSKOGA STANDARDNOG JEZIKA

Jezično planiranje na makrorazini usmjerava se idealnim komunikacijskim situacijama, a ni planiranje na mikrorazini još se u nas nije odmaknulo od idealnoga govornika pa je, stoga, individualno planiranje jedino koje ide u smjeru kompetentnoga govornika (vodeći se, prije svega, „osjećajem“). Često se idealnoga govornika opisuje kao onoga iz čijega se govora ne zna odakle je.[1] Budući da se komunikacijske situacije ne odvijaju u kontroliranim uvjetima, u situacijsku konstelaciju uključeni su: govornik i slušalac, njihov identitet i status, njihovo znanje o jeziku i svijetu, određeni medij (pismena ili usmena komunikacija), socijalni kontekst i tema, sveobuhvatnijom se definicijom čini ona koja kazuje da *najbolje govori onaj koji zna što, kako, kada (u kojem društvenom kontekstu) o nečemu govoriti*. Takav se govornik prilagođava komunikacijskoj situaciji na svim razinama, pa i ortoepskoj. Idealnost govora – u smislu jezične korektnosti – ne vrijedi, dakle, uvijek i svugdje, idealan je govor onaj koji je jednako kodiran i za govornika i za slušatelja, ili čak, s intencijom, nije jednako kodiran (Garrett, 2010).

[1] „Najbolje izgovara onaj, po čijem je načinu izgovora najteže poznati, iz koje pokrajine potječe ili – drugim riječima – onaj, koji u svom izgovoru pokazuje najmanje lokalne značajke.“ (I. Esih).

Suvremene gramatike i rječnici vrlo su otvoreni funkcionalnostilskome raslojavanju gramatičkih i leksičkih inačica pa se navodi da je što poželjno u „biranome stilu/jeziku“, u „njegovanome jeziku“, a nešto je drugo u „razgovornome jeziku“, u „jeziku novijega doba“, ili da je „administrativno“, „publicistički“ ili „razgovorno“, prema ustaljenim načelima standardnosti (usp. Pranjković, 2010). Za naglasne se dublete takvo pojašnjenje rijetko ili gotovo uopće ne nalazi jer ortoepija još uvijek nije opisana u svome raslojavanju. Zanimljivo je zamijetiti i to da se inačice na svim razinama u suvremenim priručnicima promatraju i funkcionalnostilski definiraju obično s obzirom na tri stila: administrativni, publicistički i razgovorni. Ostaje u njima nedorečeno što je od svega neutralno, a što bi bilo, primjerice, značajkom znanstvenoga stila, tj. akademskoga diskursa. Pretpostavljamo da je u priručnicima „birani stil“ izjednačen sa značajkama znanstvenoga stila/akademskoga diskursa.

Suvremena sociolingvistička istraživanja jezičnu uporabu opisuju u okviru dvaju varijeteta suvremenoga hrvatskoga jezika (razlikujući standardni varijetet (uži termin) od standardnoga jezika (prostora varijeteta)): visoki/viši i niski/niži, preuzeti iz Fergusonove teorije o diglosiji (Kalogjera, 2009; Udier, Gulešić Machata, 2011; Matešić, Plešković, 2014.). Riječ je o varijetetnosti koja se isprepleće u pojedinome funkcionalnome stilu, što se posebice istraživalo na primjeru gramatičke i leksičke norme u znanstvenome i publicističkome stilu (Matešić, Plešković, 2014). S motrišta naglasne norme (ortoepske u užemu smislu) još je uvijek otvorenim koja je točka polazištem za određivanje varijetetnosti/neutralnosti/obilježenosti. Viši varijetet odnosi se na normu zapisanu u priručnicima (koja je nejedinstvena jer podatci u priručnicima nisu usuglašeni; Martinović, 2016)[2] i na uporabu uže akademske filološke zajednice. Otvorena pitanja višega varijeteta tiču se obilježenosti, područja primjene i njegova prestiža. Niži varijetet odnosi se na uzus, svakodnevnu uporabu.[3] Budući da je uzus vrlo heterogen, ostaje

[2] Jedinstvo priječe tri tendencije kojima priručnici nisu jednako skloni: 1) labaviji pristup distribucijskim pravilima u određenih kategorija riječi, 2) previranja u tvorbi riječi i neutralizacija likova s pomaknutim, čelnim naglaskom, 3) ujednaka naglasne paradigme i pretakanje jedinica iz tipa u tip.

[3] Kod dosadašnjih opisa nižega i višega varijeteta (usp. Udier, Gulešić Machata, 2011: 337; Matešić, 2013) za ortoepsku se normu najčešće navodi ovo: a) viši (kodificirani) varijetet – usvojeni tonski naglasci i zanaglasne dužine; dosljedna primjena distribucijskih pravila prozodijskih jedinica, pomicanje naglaska na proklitiku, slogotvorni *r* u kvantitetskoj opreci, razlikovanje određenih i neodređenih oblika pridjeva naglaskom; b) niži varijetet – usvojeno naglasno mjesto, gubljenje kvantitete i neutralizacija kvalitete na kratkim slogovima – prijelaz prema udarnome sustavu, slogotvorni *r* uvijek kratak, redistribucija naglasaka u određenih kategorija riječi, ne ostvaruju se zanaglasne dužine. Vrsta naglasaka i distribucijska pravila, čini se, ipak nisu dovoljan kriterij razdiobe, naime usvojen novoštokavski naglasni sustav ne znači i dosljedno slijediti zacrtana distribucijska pravila, i obrnuto. Raspodjelna pravila naglasaka često u literaturi postaju kriterijem za razgraničavanje neutralnoga izgovornog standarda, no potrebno je sagledati cijeli naglasni sustav.

otvorenim pripada li njemu govoreni neutralni tip standardnoga jezika. U prijašnjim istraživanjima ponudili smo rješenje u triglosiji jer je uočljivo da je varijetetnost naglasne norme posljedica (implicitnoga ili eksplicitnoga) rastakanja sustava koji se doživljava neutralnim (i njega smještamo u centar).[4]

Prema uobičajenim značajkama diglosije (koje je ponudio F. Coulmas i koje se danas primjenjuju na varijetetnost bilo kojega jezika, usp. na primjeru crkvenoslavenskoga jezika i rad K. Lozić Knezović i G. Galić Kakkonen, 2010) visoki varijetet hrvatskoga standardnog izgovora i varijetete koji danas još nisu (potpuno) opisani, i drže se nižima, možemo prikazati ovako:

ZNAČAJKE DIGLOSIJE I HRVATSKA NAGLASNA NORMA	SADAŠNJI VISOKI VARIJETET	SADAŠNJI NEUTRALNI VARIJETET	SADAŠNJI NISKI VARIJETET
funkcija	formalnost	formalnost	intimnost
kontekst uporabe	formalan	formalan/ neformalan	neformalan/formalan
norma	naučena	naučena	intuitivna/naučena
standard	arhaičan, obilježen	neutralan	razgovoran, obilježen
područje primjene	akademski diskurs (ograničeno) – monofunkcionalan	javni diskurs u širem i užem smislu – polifunkcionalan	javni i privatni diskurs – polifunkcionalan
poznavanje	pasivno/aktivno	aktivno	aktivno
prestiž	niski/visoki	visoki/srednji	srednji/niski
stečenost	naučeno	naučeno	usvojeno[5]/naučeno

Tri se značajke nameću kao problematične u definiciji sadašnje naglasne norme visokoga varijeteta: 1. obilježenost standarda – preporučene inačice doživljavaju se obilježenima, a ne neutralnima, 2. područje primjene – govoriti visokim ili neutralnim varijetetom u medijima tek je otvoreno pitanje, uzimajući u obzir da mora biti *asocijativno i kontekstualno neopterećen* i 3. prestiž – varijetet koji nema prestiž i ne upotrebljava se (osim u uskim krugovima jezikoslovaca) ne može biti

[4] U preporukama učenja jezika kao stranoga preporučuje se naglasna norma nižega varijeteta (Udier, Gulešić Machata, 2011), no ona je teško opisiva i ide od tonskoga do dinamičkoga sustava.

[5] Uzimamo u obzir da je neki oblik standardnoga jezika već i polazni materinski idiom – J1, ili se paralelno usvaja s kojim drugim idiomom (djeca su danas izložena nekim vidovima standardnoga jezika već od najranije dobi).

visokim. Sve te značajke govore u prilog tezi da zapisani visoki varijetet valja ponovno kodificirati. I ostale su značajke diglosije (prema Fergusonu) u poremećenu odnosu: neuključeniji je kod u zajednici (iz H/V se ne posuđuje i ne kopira u druge varijetete); institucionalno (priručnicima i na mikrorazini) nije uređena funkcionalna odvojenost, naime odvija se samo na individualnoj razini (individualnim planiranjem); nije sredstvo obrazovanja, zbog društvene prihvaćenosti taj se varijetet izbjegava. Naglasna norma (današnjega zapisanoga) visokoga varijeteta, dakle, ne doživljava se pravilnom u svijesti govornika. Uzmemo li u obzir i da je jedna od temeljnih funkcija standardnoga varijeteta/jezika (Garvin, 1993) funkcija normativne orijentacije (tj. služi kao orijentir u pitanjima jezične korektnosti), onda je jasno da naglasna norma visokoga varijeteta tu funkciju nema, naime od nje se svjesno odmiče (neutralizacijom zanaglasnih dužina, labavijem pristupu distribuciji naglasaka, pomicanjem naglaska prema početku riječi, neprenošenjem naglaska na proklitiku). Budući da su funkcije neodvojive od stavova o jeziku, otvara se pitanje jezične lojalnosti. Ona je povezana s funkcijama ujedinjavanja i odvajanja, a kad je posrijedi naglasna norma, jezična lojalnost nije uočljiva prema visokome varijetetu, već se, suprotno, lojalnost iskazuje prema tzv. nižim varijetetima standarda. Funkcija je prestiža uvelike ograničena na manju skupinu govornika (filologe). Iz svega se nameće potreba revidiranja jezične norme jer se proturječnost između kodifikacije i „realne norme“ (Mićanović, 2004) razrješava promjenom kodifikacije. Na ortoepskome planu dosad nije bilo uobičajeno graditi normu temeljenu na uzusu pa je raskorak uzusa i kodeksa postajao sve veći. Upravo nekodificirana norma koja se doživljava neutralnom dopušta oživljavanje hibridne terminološke sintagme *uporabna norma* (što više nije metodološki problem miješanja stupnjeva apstrakcije: kodeks, norma, uzus), naime značajke uporabe kompetentnih govornika dosegle su status norme.[6]

3. NEUTRALNI VARIJETET

Neutralni varijetet odnosi se na uzus u široj službenoj uporabi. Standardni jezik u svojoj definiciji također sadrži pojam neutralnosti, i to spram konkurentnih varijeteta. Prema ustaljenoj definiciji takva standardna, kodificirana prozodija treba biti općeprihvaćena, općeobvezatna, regionalno neutralna. Sadašnji propis još

[6] O kodifikaciji „postojeće uporabne norme“ govorio je Brozović 70-ih godina prošloga stoljeća u drugačijim društveno-političkim prilikama.

uvijek nije takav,[7] premda priručnici uvodno naglašavaju da donose *kodificirani, općestandardni, općeobvezatni, općejezični, neobilježeni, neutralni, priopćajni te asocijativno i kontekstualno neopterećen standardni jezik*.

Neutralno naglašivanje bilo bi ono standardnojezično naglašivanje koje ne pruža informaciju o tome odakle govornik dolazi, i to ne samo u prostornome smislu nego i u društvenome, vremenskome i funkcionalnome. Govornici u javnim nastupima koji žele biti neutralni ne nalaze i (svjesno) ne traže potporu u sadašnjoj propisanoj naglasnoj normi, s nekoliko razloga: slaba je naučljivost norme (težak je put od dinamičkoga do visinskoga sustava); ne uživa prestiž (ne konotira viši status i kompetenciju) i nije neutralna (ne reducira teret „socijalne identifikacije").[8]

Mjesta na kojima se spotiču i uzus i kodeks jesu ova: 1. dvojbena distribucijska pravila u tonskome/visinskome sustavu (silazni je ton izvan početnoga sloga inherentan svim govorima), 2. proklitike koje o(p)staju nenaglašene, 3. nerazlikovanje neutralnoga i hiperkorektnoga pomicanja naglaska ulijevo, 4. dvojba ujednačiti paradigmu ili oblik, 5. (ne)dokidanje kvantitetske opreke izvan naglašenoga sloga i 6. (ne)dokidanje naglasnih preinaka u paradigmi.

Svi rječnički priručnici u svoje uvodne retke unose napomene o „vođenju računa i o govornom uzusu naobraženih sredina", „donošenju svega onoga što je izražajni potencijal hrvatske jezične zajednice uz sustavno naznačivanje funkcionalnih razina…" (VRH, X), no to se ne primjenjuje i na naglasnu normu. Priručnici koji u svojim uvodnim poglavljima naznačuju da su u njima probirana neutralna naglasna rješenja (kao što su primjerice HJS i VRH) neutralnost napose vide u prenošenju naglaska prema početku riječi u složenicama (prema načelu proširenosti i prihvaćenosti). U manjemu broju priručnika (posebice u suvremenim gramatikama) raslojavanje jezične stvarnosti promatra se prema silaznome naglasku nepočetnoga sloga, i to određenih kategorija riječi (pr. *poljopȑivreda*, *informâtor*, *Voltêr*, *esadê*, *u vlȁkovima*, *iskústvo – iskûstāvā*; *muškárac – muškârācā*).

Polarizacija kodeksa i uzusa kompetentnih govornika vidljiva je, dakle, u pristupu suvremenim naglasnim tendencijama, naime kodeks (posebice rječnici)

---

[7] Preklapanje izgovora anketiranih govornika i naglaska pojedinoga priručnika, prema istraživanju, kreću se od 32 do 56 %. (Martinović, 2016).

[8] Dovoljno je prelistati suvremene gramatike i promotriti naglasak brojeva te uočiti koliki je raskorak uzusa i kodeksa, naime u gramatikama se još uvijek bilježi obvezna prokliza s brojeva na veznike (*dvádeset ȉ dvā*).

podupire pomicanje naglaska prema početku riječi tvorenica (*ìstovjetan*, *plàvokos*, *sàmoobrana*), a izbjegava silazni ton istoslogovnom metatonijom na središnjemu slogu (*poljoprìvreda*, *svjetlòžūt*, *atentátor*, *nekoliko podátākā*), uz pokoju iznimku u napomenama suvremenih gramatika. U uzusu kompetentnih govornika očekujemo suprotne tendencije.

Ono što motivira ovakva istraživanja jest svijest da naglašivanje prema važećemu propisu ne čini izgovor poželjnim.[9] Poželjnost izgovora sadašnjega propisa zasigurno umanjuju nagomilane zanaglasne dužine,[10] zatim metatonije silaznih naglasaka te pomicanje naglaska na proklitiku. Kratka anketa među studentima kroatistike (onima kojima će jezik uskoro biti strukom) također je potvrdila takvu tezu. Ispitanici su dalje izražavali stupanj slaganja na skali od 1 do 5 gdje je 1 – potpuno neprihvatljiv izgovor, nepoželjan ostvaraj, stilski obilježen, nije neutralan; a 5 – potpuno prihvatljiv izgovor, poželjan ostvaraj, neobilježen, neutralan.[11]

---

[9] Ponudili smo studentima preddiplomskoga studija kroatistike u Puli (N = 51; I. god. = 32; III. god. = 19) na procjenu poželjnosti tekst koji je čitan na tri različita načina (tekst je čitao i snimio Jordan Bičanić, u audiostudiju Odsjeka za fonetiku u Zagrebu, a slušnom procjenom snimke su verificirale fonetičarke E. Pletikos Olof, J. Vlašić Duić i autorica rada); 1. s propisanim naglascima, dosljedno primjenjujući distribucijska pravila, s prijenosom naglaska na proklitiku, s izgovorom svih zanaglasnih dužina; 2. s propisanim naglascima u većoj mjeri, uzimajući u obzir ustaljena mjesta odstupanja od distribucijskih pravila (koja donose i neki suvremeni priručnici kao dubletne) te s kraćenim zanaglasnim dužinama i 3. s većim odstupanjem od distribucijskih pravila, s pokojom dokinutom kvantitetskom oprekom, bez prijenosa naglaska na proklitiku i bez zanaglasnih dužina ili njihova gomilanja. Evo tih tekstova:
1. Hêj, Dàlmatīnče! Nèmōj dùgo bîti nà sūncu. Sjȅdni óvdje nà pānj, ù hlād. Nàviknuo si se tî na žìvot nà mōru, zabòravio si dà je i kòd nās na sjeverozápadu ljȅtnō sûnce ȍpāsno. Srȅća je štȍ ćе zbȍg hládnē zímē ȍvo ljȅto bîti bez kòmārācā. Jèsam li ti rȅkao dà su mi djèca otputòvala? Zrînka je vȅć dvâ mjèsēcā u Ìtāliji, a Mârta je jȕtrōs odlètjela u SAD. Nè znām kàko ću bèz njīh, prȉjatelju môj!
2. Hêj, Dalmàtīnče! Nèmōj dùgo bîti na sûncu. Sjȅdni óvdje na pânj, u hlâd. Nàviknuo si se tî na žìvot na môru, zabòravio si dà je i kòd nās na sjeverozápadu ljȅtnō sûnce ȍpāsno. Srȅća je štȍ ćе zbȍg hládnē zímē ȍvo ljȅto bîti bez kòmārācā. Jèsam li ti rȅkao dà su mi djèca otputòvala? Zrînka je vȅć dvâ mjèsēcā u Ìtāliji, a Mârta je jȕtrōs odlètjela u SAD. Nè znām kàko ću bèz njīh, prȉjatelju môj!
3. Hêj, Dalmatînče! Nèmoj dùgo bîti na sûncu. Sjȅdni óvdje na pânj, u hlâd. Nàviknuo si se tî na žìvot na môru, zabòravio si dà je i kod nâs na sjeverozápadu ljȅtno sûnce ȍpāsno. Srȅća je štȍ ćе zbȍg hlâdne zíme ȍvo ljȅto bîti bez komârāca. Jèsam li ti rȅkao dà su mi djèca ȍtputovala? Zrînka je vȅć dvâ mjèsēca u Itâliji, a Mârta je jȕtrōs odlètjela za SAD. Nè znam kàko ću bez njîh, prȉjatelju môj!
Na skali od 1 – nepoželjno, nije neutralno, obilježeno do 5 – poželjno, neutralno, nije obilježeno prvi čitani tekst dobio je prosječnu ocjenu 2,59 (I. god. 2,66; III. god. 2,47), drugi tekst 3,59 (I. god. 3,5; III. god. 3,74), a treći 3,57 (I. god. 3,72; III. god. 3,32). Godina studija pokazala se relevantnom jer nakon položenih standardoloških kolegija rasla je i svijest o prestižu standardnoga idioma.

[10] I u dosadašnjim je istraživanjima potvrđivano da se ostvaraj zanaglasnih dužina, posebice nakon dugouzlaznoga naglaska, ocjenjuje manje prestižnim i poželjnim, usp. Lazić, Škarić, 2002; Škarić, Varošanec-Škarić, 2003.

[11] Riječi (probirane iz suvremenih priručnika i koje su tipski primjeri) procjenjivalo je 38 studenata kroatistike u Puli (I. i III. godina studija), različitih startnih idioma. Anketa je provedena u ljetnome semestru ak. 2015./2016. Riječi su bile poredane slučajnim redoslijedom, svaka je riječ puštena dva puta s razmakom od 1,5 sekunde, a nakon parova od 10 riječi napravljena je kraća stanka od desetak sekundi. Riječi je čitao fonetičar Jordan Bičanić i snimljene su u audiostudiju Odsjeka za fonetiku u Zagrebu, a snimke je verificiralo troje akcentologa.

U nastavku su rezultati preliminarnoga istraživanja, i to onoga dijela koji se tiče neutralnoga i neneutralnoga silaznoga tona izvan početnoga sloga.

Tablica 1. Neutralnost silaznoga tona izvan početnoga sloga

Ustaljenost silaznoga tona izvan početnoga sloga u određenih kategorija riječi		
GOVORNA RIJEČ	PROSJEK	SD
Aùstrālija	1,39	0,84
Austrálija	1,79	1,06
Austrâlija	4,71	0,56
poljoprìvreda	3,32	1,22
poljopr̀ivreda	4,71	0,76
telèvīzija	1,74	0,99
televízija	3,63	1,13
televîzija	3,87	1,28
kòlēgij	2,08	1,33
kolêgij	4,63	0,74
dekòltē	3,32	1,64
dekoltê	3,61	1,31
dekoltȅ	3,58	1,39
radìjātor	1,37	0,67
radijâtor	4,32	0,83
pòdātākā	3,45	1,55
podátākā	1,13	0,52
podâtākā	3,37	1,46
otišao je ù kuću	3,82	1,25
otišao je u kùću	3,89	1,19
povuci ga zȁ rūku	3,24	1,49
povuci ga za rûku	4,37	0,96

Silazni ton izvan početnoga sloga u ostalih kategorija riječi		
GOVORNA RIJEČ	PROSJEK	SD
mandòlīna	1,68	1,05
mandolína	3,47	1,39
mandolîna	2,50	1,59
akàdēmskī	1,74	1,23
ȁkadēmskī	4,55	0,75
akadȅmskī	1,39	0,71
jùnāk	4,53	0,88
junâk	1,39	0,81
junȁk	1,40	1,56
frìzēr	4,00	1,32
frizêr	1,45	0,64
frizȅr	2,63	1,24
frìzērka	3,66	1,26
frizérka	2,61	1,59
frizêrka	1,63	0,81
frizȅrka	2,45	1,29
Dalmàtīnka	3,87	1,17
Dalmatínka	1,82	1,23
Dalmatînka	1,95	1,07
Dalmatȉnka	3,29	1,23
to je zȁ mene	4,16	1,11
to je za mȅne	2,71	1,36

Rezultati u prvome stupcu svjedoče o tome da su prepoznati neutralni naglasni likovi sa silaznim tonom izvan početnoga sloga, koji se javlja u predvidljivim kategorijama riječi. Neutralan je ostvaraj u određenim posuđenicama, ovisno ponajviše

o čestoti uporabe i broju slogova,[12] zatim u određenim složenicama koje u drugome dijelu nose osnovu ili leksem sa silaznim tonom,[13] javlja se paradigmatski u G mn. i V jd. određenih imenica[14] te u sklopovima prednaglasnica i naglasnica.[15] Gramatike i ostali priručnici takva mjesta još ne definiraju i ne opisuju detaljno, tek ih gdjegdje navode kao razgovorne likove, no prepoznaju silazni ton u izgovoru složenih kratica; u vlastitim imenima te u tzv. stilističkim riječima (markirane riječi i usklici). U NHKJ i HER donosi se silazni ton nepočetnoga sloga u određenih riječi (posuđenica, složenica, vlastitih imena), no nesustavno:

NHKJ	RHJ-LZ	HER	HJS	ŠRHJ	VRH
poljoprȉvreda	poljoprìvreda	poljoprìvreda (poljoprȉvreda)	poljoprìvreda	poljoprìvreda	poljoprìvreda
Austrâlija	Àustrālija	Àustrālija (Austrâlija)	Austrálija i Aùstrālija	Àustrālija	-
-	radìjātor	radìjātor (radijátor)	radijátor i radìjātor	radìjātor	radijátor, radìjātor
dekòltē	dekòltē	dekòltē (dekoltê)	dekòltē	-	dekòltē

[12] Primjerice dvosložne i trosložne češće uporabljive posuđenice neutralne su bez silaznoga tona izvan početnoga sloga (*sènātor*, *pròjektor*, *kòrektor*, *dìrektor*, *stùdent*), a višesložne se doživljavaju usiljeno s prenesenim naglaskom (*manipùlātor*, *torèādor*, *recìtātor*, *okùpātor*, *radijātor*). No i u posuđenica s manjim brojem slogova i koje su češće u uporabi, ali fonološki i morfološki „odaju" strano podrijetlo, ustaljen je neutralan silazni ton izvan početnoga sloga (*toalȅt*, *rokokô*, *ragû*, *kakadû*, *dekoltê*, *lavabô*).

[13] Pr. *poljoprȉvreda*, *kupoprȍdaja*, *primoprȅdaja*, *jugozâpad*, *kvazipjȅsnīk*, *samoȍbmana*, *samȍbrana*, *samozâštita*; *supernȅbodēr*, *superrâdnīk*, *superpȕška*…, uključujući i superlative pridjeva (*nâjljȅpšī*).

[14] V jd. – trosložne i višesložne imenice muškoga roda s nepostojanim *a* te višesložne imenice ženskoga roda s dugouzlaznim naglaskom na pretposljednjem slogu (analogijom prema *glúmac – glûmče*: *kamenorézac − kamenorêšče*; *abrevijatúra − abrevijatûro*); G mn. – u višesložnica svih rodova s kratkouzlaznim i dugouzlaznim naglaskom na predzadnjemu slogu osnove (*podâtākā*, *Dalmatînācā*, *akadȅmīkā*; *gramȁtīkā*, *rečȅnīcā*; *zelȅnīlā*, *račȕnālā* itd.).

[15] Gramatike propisuju da se samo u izgovornoj cjelini prijedloga i enklitičkoga oblika zamjenice (*zâ nj*), prijedloga i I jd. zamjenice *mnom* (*sȁ mnōm*), niječne čestice *ne* i neprefigiranih glagola (*nè znām*) obvezno ostvaruje prijenos siline naglaska na prednaglasnicu. U okviru govorne riječi uobičajeno je pak i prenošenje naglaska s naglašenih oblika lične zamjenice na jednosložni prijedlog (*nà mene*, *nàd tobōm*), s jednosložnih ili dvosložnih imenica m. i ž. r. s dugosilaznim ili kratkosilaznim naglaskom (*ù grād*, *ù kuću*), s dvosložnih imenica s. r. s dugosilaznim naglaskom (*nā mōre*), s dvosložnih imenica s. r. s kratkosilaznim naglaskom (*nà srce*), s nekih imenica m. i ž. r. s kratosilaznim naglaskom i zanaglasnom dužinom (*nȁ pamēt*), s imenica ž. r. s uzlaznim naglaskom i preinakama u paradigmi (*nà glāvu*), s aorista na negaciju (*nȅ ukrāde*). Broj slogova varira fleksijom pa se to odražava i na proklizu: *ù kući*, ali *u kȕćama*; *nà vlāk*, ali *od vlākōvā*, *u vlākovima* i sl. U ostalim slučajevima zvuči stilski obilježeno.

U govoru se i priručnicima jasnije razlučuje neutralno pomicanje naglasaka od hiperkorektnih ostvaraja, kao što je primjerice ovo:[16]

GOVORNA RIJEČ	PROSJEK	SD
akàdēmskī	1,74	1,23
äkadēmskī	4,55	0,75

GOVORNA RIJEČ	PROSJEK	SD
prepísati	4,55	0,75
prȅpisati	1,50	0,97

U imenica i pridjeva pomicanje je naglaska gotovo na neutralnoj razini, za razliku od glagola u kojih se jasno luči standardno (*napísati*, *napísao*, *ne pročìtām* itd.) od nestandardnoga (*nȁpisati*, *nȁpisao*, *nȅ pročitām/ne pr̀očitām*). Norma je ipak nepopustljiva prema pomicanju ulijevo u četverosložnih i višesložnih imenica koje se mijenjaju prema uzorku *jùnāk − junáka* (*dȍgovarāč*, umjesto *dogovàrāč – dogovaráča*; *dȉvizionār*, umjesto *diviziònār – divizionára*; *ȉstraživāč*, umjesto *istražìvāč – istraživáča*; *ȉspovjednīk*, umjesto *ispovjèdnīk – ispovjedníka* i sl.). Višesložne imenice (peterosložnice i dalje) rijetke su u uporabi s naglaskom na početnome slogu jer se izbjegava grupiranje nenaglašenih slogova iza naglašenoga. Zamjećujemo također da je pomicanje posljedicom: ili promjene leksičkoga naglaska (prevagom naglaska na prvome slogu) unutar istoga tipa (*kukùruz − kukùruza > kȕkuruz − kȕkuruza*), ili jake tendencije dokidanja intersilabičkih alternacija (*jȍrgovān − jȍrgovāna*, a ne *jorgòvān − jorgována*, isto i: *ȍceān*, *fȅstivāl* i sl.), ili bijega naglaska sa spojnika (*Srȅdozēmlje*, *ȉstomišljenīk*, *mnȍgostrukōst*, *mlȁdolikōst* i sl.), ili općenito pomaka prema početku riječi (*čȕdovīšte*, umjesto *čudòvīšte*). U komparativnoj analizi na većemu korpusu uočeno je da se ŠRHJ ponajviše opire pomicanju naglaska prema početku riječi. Pomicanju naglaska prema početku najsustavnije su pristupili HJS i VRH (čime potvrđuju, dijelom, neutralan status idioma koji opisuju):

[16] Dakako da postoje i dvojbena mjesta u uporabi koja govornici teže prepoznaju kao preporučljiva:

GOVORNA RIJEČ	PROSJEK	SD
nävrijēme	2,82	1,67
navrijéme	2,84	1,37
dodúšē	2,92	1,55
dȍdušē	3,66	1,46
okrúgao	3,74	1,43
òkrūgao	3,29	1,57

NHKJ	RHJ-LZ	HER	HJS	ŠRHJ	VRH
čitatéljstvo	čitatèljstvo	čitatéljstvo	čȉtatēljstvo i čitatèljstvo	čitatèljstvo	čȉtatēljstvo i čitatèljstvo
čùdovīšte	čùdovīšte (čudòvīšte)	čùdovīšte	čùdovīšte i čudòvīšte	čùdovīšte	čùdovīšte i čudòvīšte
poslúšnōst	poslúšnōst	poslúšnōst	pȍslūšnōst i poslúšnōst	poslúšnōst	pȍslūšnōst i poslúšnōst
žȉvotopīs	životòpis (žȉvotopis)	životòpis (žȉvotopis)	žȉvotopīs i životòpis	životòpis	žȉvotopis i životòpis
mȉlozvūčje	mȉlozvūčje	mȉlozvūčje	mȉlozvūčje i milòzvūčje	-	mȉlozvūčje i milòzvūčje
novògrčkī, nȍvogrčkī i novogȑčkī	nȍvogrčkī (novògrčkī)	nȍvogrčkī	nȍvogrčkī	nȍvogrčkī	nȍvogrčkī

Naglašivanjem prema pravilima norme visokoga varijeteta, kakvim možemo smatrati kodeks, ne dosežemo prestiž, koji je temeljem visokoga varijeteta, a ne uvijek ni neutralnost (posebice jer je teško i odgonetnuti što je među brojnim dvostrukostima neutralno).

4. *GOVORIMO* (NEUTRALNO) *HRVATSKI*

Razlike u stavovima prema visokome varijetetu između akademskih građana, posebice koji su strukom filolozi, i ostalih građana obrazovanih u drugim područjima zabilježene su u istraživanjima pisanoga korpusa. Istraživanja visokoga varijeteta govorenoga standarda pokazuju da ne uživa prestiž, kao što ga uživa pisani standard i ostale norme standarda, pa ni među onima kojima je jezik strukom. Ostaje otvorenim koji varijetet ima prestiž.

Govoreni korpus hrvatskoga jezika, koji bi poslužio detaljnome istraživanju, još nije izrađen pa je za ovu zgodu poslužila radijska emisija *Govorimo hrvatski* u kojoj jezične savjete čitaju jezikoslovci. Preslušano je 50 emisija koje su emitirane od 14. ožujka 2016. do 31. kolovoza 2016. (a neke su snimljene i mnogo ranije), oko 120 minuta govora. Savjete je čitao 21 govornik jezikoslovac, a praćene su i najave 4 urednika emisije. Cilj je slušanja/percepcije izgovora bio utvrditi govori li se u toj emisiji visoki, neutralni ili niski varijetet i jesu li govornici dosljedni

jednome varijetetu. Preskriptivni i empirijski standard na primjeru naglasne norme najlakše se diferenciraju prema mjestu naglaska, zatim prema trajanju naglašenoga ili nenaglašenoga vokala te manje prema tonu (koji je teže diferencirati slušnom procjenom). Slušnom je procjenom najtočnije odrediti mjesto naglaska pa su za ovo istraživanje probirane ponajviše naglasne inačice koje se razlikuju upravo mjestom naglaska, a to su: inačice u kojima se pomiče naglasak prema početku riječi, zatim govorne riječi u kojima se (ne)pomiče naglasak na proklitiku te izgovorne inačice sa silaznim tonom (ne)početnoga sloga.

U neutralnome varijetetu očekujemo pomicanje naglaska prema početku riječi, i ono je potvrđeno, no rabi se paralelno s neprenesenim naglaskom i kod istih govornika: *s Filòzofskōg fakulteta / s Fȉlozofskōg fakulteta*; *s Instituta za hrv. jezik i jezikòslōvlje / s Instituta za hrv. jezik i jèzikoslōvlje*; *medìcīnskō nazivlje / mȅdicīnskō nazivlje*; *u svakòdnēvnōj komunikaciji / u svȁkodnēvnōj komunikaciji*; *istòznačnice / ȉstoznačnica*. U toj su radijskoj emisiji u prepletu inačice neutralnoga varijeteta (*dȕgovječnōj*, *blȉskoznačni*, *fȅstivāl*) s onima visokoga varijeteta (*nezaobìlazna*, *pročìtala*, *nepòbitna*, *pojèdīnīm*, *nepóstojānima*, *raznòlikōst*, *tradícījskī*, *kalìgrafskōm*, *svakòdnēvno*).

U naglašivanju proklitika i pomicanja i nepomicanja mogu biti neutralna te takva ustaljena prenošenja (*ìz njē*, *nà tō*, *òd nās*, *ù sebi*, *nà njima*, *nè smētā*, *nè može*, *prèd kućōm*, *ide nȁ noge*) i ustaljena neprenošenja (*u škôlama*, *ni u snȕ*, *prema môru*, *prema njôj*, *za svȅ*, *ispred sèbe*) govornici ponajviše ostvaruju. Zabilježili smo i prenošenja koja su odlikom višega varijeteta: *ì vama ì sebi*, *ù našēm*, *ù našīm*, *ù ovōm*, *ù kojōj*, *ì drugō* te neprenošenje koje je odlikom nižega varijeteta (s tendencijom da postane gotovo neutralno na korpusu zamjenica): *od njȋh*, *za njû*, *ne slûži.*

Govornici u radijskoj emisiji ostvarivali su silazni ton nepočetnoga sloga u predvidljivim i očekivanim (neutralnim) pozicijama: G mn. (prevagnula je ujednaka oblika, ne paradigme) *talijanȉzāmā*, *turcȉzāmā*; zatim u višesložnim posuđenicama, primjerice *iritȁntne*, *televȉzijskī*, *dijamȁntnī*, *dijalȅktnē*, *turȉstkinje*, *feminȉstica*. Također smo zabilježili silazni ton izvan početnoga sloga i u ostalim pozicijama, kod manjega broja govornika, što pripisujemo nižemu varijetetu: *crvenkȁpica*, *romanȉzam*, *standȁrd*, *studȅnti*, *fakultêtski* te u nekoliko primjera dosljednu primjenu zacrtanih distribucijskih pravila, kao odliku sadašnjega višega varijeteta: *rèkōrdnā*, *krìtērij*, *tùristkinje*, *o kòntekstu*, *stàndardnōm*, *u dijàlektu*.

Zaključni osvrt na naglasnu normu preslušanih radijskih emisija prikazujemo tablično, prema šest razlikovnih elemenata varijeteta, koje smo zacrtali na početku rada:

	RAZLIKOVNI ELEMENTI	*GOVORIMO HRVATSKI*
1.	dosljedno pomicanje naglaska na proklitiku	**ne** (**da** samo ondje gdje je ustaljeno, ili ovisi o podrijetlu govornika)
2.	silazni ton samo na početnome slogu	**ne** (izvan početnoga u očekivanim je pozicijama)
3.	nepomicanje naglaska ulijevo	**da** (ponegdje neutralno pomicanje, hiperkorektno vrlo rijetko)
4.	ujednaka naglaska u paradigmi (po vertikalnoj osi)	**ne** (preteže ujednaka oblika, po horizontalnoj osi, iznimno paradigme)
5.	čuvanje svake kvantitetske opreke izvan naglašenoga sloga	**ne** (iznimno **da**, ovisno o podrijetlu govornika)
6.	čuvanje naglasnih preinaka u paradigmi	**da** (iznimno **ne**, ovisno o podrijetlu govornika)

Iz tabličnoga je prikaza vidljivo da se u emisiji *Govorimo hrvatski* ne govori dosljedno ni visokim ni neutralnim varijetetom. Prve tri točke presudne su određivanju varijetetnosti standarda na primjeru naglasne norme (četvrta je točka u uskoj vezi s drugom), ostale su još uvijek uvelike određene podrijetlom govornika. Pomicanje ili nepomicanje naglaska prema početku riječi u školovanih je govornika naglašeno u formalnim komunikacijskim situacijama. Suprotno tendencijama zabilježenim u pisanim priručnicima (u kojima popuštaju naglasku koji se pomiče ulijevo, ali ne i silaznome tonu izvan početnoga sloga) u situacijama porabe visokoga varijeteta čuva se pak uzlazni naglasak središnjega sloga tvorenica i ne provode se istoslogovne metatonije silaznih naglasaka, što su potvrdili i govornici u radijskoj emisiji (pa u njih očekivano: *istòvjetan*, *plavòkos*; *samoõbrana*, *poljoprȉvreda*, *svjetložût*; *atèntātor*, *nekoliko pòdātākā*). Odmak od visokoga varijeteta ide u smjeru pomicanja naglaska prema početku riječi složenica (*ȉstovjetan*, *plȁvokos*) te prema većemu broju kategorija riječi u kojih se javlja silazni ton izvan početnoga sloga (*atentâtor*, *nekoliko podâtākā*). Takav zaključak svjedoči o divergentnome odnosu sadašnjega kodeksa i probranoga uzusa te o različitim tendencijama razvoja naglasnoga sustava.

5. ZAKLJUČAK

Mjesta uporabe neutralnoga standarda: *mediji*, *javni nastupi*, *pedagoška praksa* opovrgavaju neutralnost propisane norme, naime ondje ju ne nalazimo. Govor jezikoslovaca u preslušanim emisijama Hrvatskoga radija nije, dakle, neutralan, on je amalgam višega, neutralnoga i nižega varijeteta (isprepleteno u komunikacijskim situacijama), što je posljedicom nekoliko čimbenika: ortoepski priručnik koji bi bio naglasno neutralan, neobilježen i općeprihvaćen ne postoji, izgovor nema temelja u kodeksu, naime sadašnji su priručnici između visokoga i neutralnoga varijeteta, bez jasnih kriterija razdiobe varijeteta, te, na koncu, ne postoji jasna preporuka kojim varijetetom valja govoriti u medijima. U ovome radu pošli smo od pretpostavke da jezik medija treba biti neutralan i da su značajke neutralnoga varijeteta specifične i opisive. Pomak prema višemu varijetetu nije neobičan u emisijama kojima je tema jezik i jezične dvojbe, a posebice jer ih vode jezikoslovci. Ono što može zbunjivati jest miješanje varijeteta u uporabi (ne postoji konsenzus jezikoslovne javnosti[17] o neutralnome varijetetu hrvatskoga standarda), a očekujemo, s druge strane, komunikacijsku adaptivnost. Naime, valja težiti govoru koji će u takvim emisijama biti bez brojnih naglasnih inačica, preplet različitih varijeteta, jer takav govor može zbunjivati slušatelje u bistrenju preporučenoga i preporučljivoga izgovora, posebice jer je sugovornik (gledatelj, slušatelj) izvan dinamičnoga procesa u tome komunikacijskome kanalu. Ni neutralnomu ni visokomu varijetetu nije definiran prostor uporabe, a sužava ga sve jača dominacija medija (radio i televizija) kojim se taba prestižni govorni varijetet.

Svaka komunikacijska situacija zahtijeva svoj zasebni model i tomu bi priručnici morali doskočiti. Zajednički nazivnik modelskih govornika mogao bi voditi neutralnome sloju standarda. U njegovu definiranju presudnu ulogu ima teorija akomodacija, teorija koja pokazuje od čega to sve odmiču i čemu se to primiču govornici kada govore u medijima, u javnim nastupima i u pedagoškoj praksi (kada se ponajviše očekuje *neutralni*, *referencijalni tip standardnog jezika*, i u pismu i u govoru), jer ne postoji jedna ortoepska realizacija za sve stilove/diskursne tipove/varijetete. Neutralni je varijetet točka kojoj se primičemo ili od koje odmičemo ovisno o komunikacijskoj situaciji.

---

[17] Procjena govornika prema načelima, primjerice, u HJS dala bi jedne rezultate, a prema načelima u NHKJ dobili bismo druge, stoga proizlazi da opis standardnoga naglašivanja ovisi o mjerilima koja pretegnu. U nas se za prestiž nadmeću jezični i izvanjezični čimbenici.

LITERATURA

Banković-Mandić, Ivančica, 2010. (Ne)prelaženje uzlaznih naglasaka na prethodni slog, u: *Proizvodnja i percepcija govora – zbornik radova*. Zagreb: FF press, str. 132–139.

Coulmas, Florian, 2005. *Sociolinguistics: The Study of Speakers' Choices.* New York: Cambridge University Press.

Ferguson, Charles, 1959. Diglossia. *Word*. 15: 325–340.

Garrett, Peter, 2010. *Attitudes to Language*. Cambridge University Press.

Garvin, Paul L., 1993. A conceptual framework for the study of language standardization. *International Journal of the Sociology of Language*. 100/101: 37–54.

Granić, Jagoda, 2003. Idealne govorne izvedbe – idealni govornici i idealni slušatelji. *Govor*. 20/1-2: 99–106.

Kalogjera, Damir, 2009. Iz diglosijske perspektive, u: *Jezična politika i jezična stvarnost / Language Policy and Language Reality*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, str. 551–558.

Kovačević, Marina; Badurina, Lada, 2002. Akademski stil, u: *Riječki filološki dani 4*. Rijeka: Filozofski fakultet, str. 189–206.

Lozić Knezović, Katarina; Galić Kakkonen, Gordana, 2010. Odnos crkvenoslavenskoga jezika i govornoga jezika u hrvatskome srednjovjekovlju. *Croatian studies review*. 6: 211–226.

Martinović, Blaženka, 2016. *Kodifikacija hrvatske naglasne norme (ili kako naši priručnici govore)*. (CLARC, usmeno izlaganje).

Matešić, Mihaela, 2013. Kako doista govori izvorni govornik hrvatskoga jezika?, u: *Zbornik Međunarodnoga suradnoga znanstvenoga skupa Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, str. 22–34.

Matešić, Mihaela, 2013. Odraz jezične uporabe u normativnim priručnicima hrvatskoga jezika, u: *Javni jezik kao poligon jezičnih eksperimenata*. Zagreb: Srednja Europa, str. 39–51.

Matešić, Mihaela; Plešković, Maša, 2014. Između elitizma i demokratizacije: standardni jezik u akademskoj zajednici, u: *Standardni jezici i sociolekti u 21. stoljeću*. Zagreb: Srednja Europa i HDPL, str. 23–42.

Mićanović, Krešimir, 2006. *Hrvatski s naglaskom*. Zagreb: Disput.

Milas, Mate, 2014. Prenošenje silaznoga naglaska na prednaglasnicu. Je li ispravno *Radim ù škōli.* ili *Radim u škôli*?. *Jezik*. 61/4-5: 131–139.

Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika, 1999. Zagreb: Matica hrvatska.

Pranjković, Ivo, 2010. *Ogledi o jezičnoj pravilnosti*. Zagreb: Disput.

Škarić, Ivo; Lazić, Nikolaj, 2002. Vrijednosni sudovi o hrvatskim naglascima. *Govor*. XIX/1: 5–34.

Škarić, Ivo; Varošanec-Škarić, Gordana, 2003. Stupanj tolerancije hrvatskih govornika na „pogrešne“ naglaske, u: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole.* Zagreb: FF press, str. 291–304.

Udier, Sanda Lucija; Gulešić Machata, Milvia, 2011. Kakvom jeziku poučavati neizvorne govornike? Viši i niži varijetet u poučavanju hrvatskoga kao inog jezika. *Nova Croatica*. V/5: 329–349.

Zgrabljić, Nada; Hršak, Sonja, 2003. Akcenti na Hrvatskome javnom radiju: Škarićeve teze na provjeri. *Govor*. 20/1-2: 133–147.

NORMATIVNI PRIRUČNICI I KRATICE (ABECEDNIM REDOM KRATICE):

GOHKJ

Babić, Stjepan i dr., 2007. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

HER

Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2002., ur. Lj. Jojić; R. Matasović. Zagreb: Novi Liber.

HG

Barić, Eugenija i dr., 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

HJS

Barić, Eugenija i dr., 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školske novine.

NHKJ

Vukušić, Stjepan; Zoričić, Ivan; Grasselli-Vukušić, Marija, 2007. *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

PHG

Raguž, Dragutin, 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.

PPGO

Babić, Stjepan i dr., 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, HAZU.

RHJ-LZ

Rječnik hrvatskoga jezika, 2000., ur. J. Šonje. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Školska knjiga.

ŠRHJ

Birtić, Matea i dr., 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

TB-GHJ

Težak, Stjepko; Babić, Stjepan, 2003. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

VRH

Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika, 2015., ur. Lj. Jojić. Zagreb: Školska knjiga.

THE ACCENTUAL NORM OF THE NEUTRAL VARIETY OF THE MODERN CROATIAN

Abstract

The recent sociolinguistic research in the Croatian language, following the Ferguson's theory on diglossia, tends to envisage two varieties of the Modern Croatian language.: a high(er) and a low(er) one (Kalogjera, 2009; Udier-Gulešić Machata, 2011; Matešić-Plešković, 2014). However, such an approach is not readily applicable to the spoken norm of the Croatian language; the present situation of the prescription (codex) of the accentual norm (scattered in non-orthoepical manuals), considered to be the higher variety, and of the usus, the everyday use which would be the lower variety, raises the question of the neutrality/markedness of both kinds of pronunciation. The research in the codex (Martinović, 2016) has shown that the speakers move away from it consciously, or even never move towards it, due to its lack of prestige, which is an important feature of the higher variety in the theory of diglossia. It arose the need to study the so-called middle variety in greater detail, i.e. in this case the neutral one, since we assume that this variety is not an amalgam of the lower and the higher ones, but rather an independent, describable and fully-fledged system, from which (by conscious moving from or towards it) the other varieties (higher or lower) have arisen. The neutral variety has been taken here as a reference point from which the accentual norm of the Croatian Standard language will be described; this requires a detailed list of characteristics, with which we will deal the most. The spoken corpus of the afore-mentioned idiom has been obtained from the HRT's radio programme *Govorimo hrvatski*. The main aim of this type of research is to lay the foundations for a normative orthoepical manual, which would be accentually neutral, unmarked and generally accepted by the public.

Keywords: neutral variety (register), accentual norm, codex, usus

Ljubica Josić
Leksikografski zavod Miroslav Krleža
Petra Glavor Petrović
ljubica.josic@lzmk.hr
petra.glavor@gmail.com

PROFESIJSKI ŽENSKI MOCIJSKI PARNJACI SA ZAVRŠETKOM OSNOVE NA MEKONEPČANIK *G* IZMEĐU NORME I UPORABE

Izvorni znanstveni rad

UDK 811.163.42'366.52
811.163.42'373.611

U radu se analiziraju profesijski ženski mocijski parnjaci sa završetkom osnove na mekonepčanik *g* da bi se ustvrdio put koji je u suvremenome normativnome jezikoslovlju prijeđen da bi, između tvorbene triplete, kao tzv. neutralan, standardno prihvatljiviji tvorbeni tip prevagnuo onaj s mocijskim sufiksom *-inja.* Raščlanjuju se poteškoće koje su se javile pri normativnome davanju prednosti tomu tvorbenomu tipu te se stoga izdvojena skupina imenica promatra u dijakronijsko-sinkronijskome presjecištu, s naglaskom na različitu uporabnu proširenost tvorbenih tipova. Nakon analize gramatičkih opisa tvorbene triplete te premisa rješenja zastupanih u normativnim raspravama, koje su glavninom autorski vezane uz promatrane gramatičke opise, rad se usmjerava na normom određen tvorbeni tip i njegovu uporabu u praksi te na razglobljivanje leksikografskih opisa ekscerpiranih primjera. Nastoji se ponuditi leksikografsko rješenje koje bi dalo precizniji odgovor na pitanje u kakvu je odnosu tripleta tipa *psihologica*, *psihologinja*, *psihološkinja* prema normi i uporabi, pri čemu bi zastupanje sviju tvorbenih tipova kao lema omogućilo vidljivost njihove (ne)proširenosti i omeđilo njihovo mjesto u sustavu standardnoga jezika.

Ključne riječi: mocijska tvorba, mocijski sufiksi, ženski mocijski parnjaci, standardni jezik, jezična norma, razgovorni funkcionalni stil hrvatskoga standardnog jezika

1. Prije analize profesijskih ženskih mocijskih parnjaka sa završetkom osnove na mekonepčanik *g* u odnosu na normu i uporabu valja razjasniti temeljnu terminologiju koja se rabi u ovome radu, a o kojoj u jezikoslovnoj literaturi postoje neusuglašena mišljenja. To se prije svega odnosi na *terminus technicus mocijski parnjak*, tj. *mocijski parnjaci*, a potom donekle i na termine *moviranje* i *mocijska*

tvorba. S tim u vezi valja naglasiti da se u hrvatskim jezikoslovnim radovima osim naziva *mocijski parnjaci* javlja i naziv *parne imenice*, odnosno latinski *nomina motta.* Barić (1987: 10) smatra da je naziv *mocijski parnjak*, odnosno u množini *mocijski parnjaci*, prikladniji od naziva *parne imenice* za koju se opredjeljuje Babić (1980: 87; 1990: 163; 2006: 83), jer se njime može označiti svaki od članova mocijskoga para te se može uključiti u terminološko tvorbeno gnijezdo oko osnovnoga pojma *mocija*.

Ženski su mocijski parnjaci imenice ženskoga roda nastale mocijskom tvorbom ili, prema Simeonu (1969: 858), *moviranjem*, obično jednosmjernim tvorbenim procesom od imenica muškoga roda. Glagolsku imenicu *moviranje*, kontaktološkoga njemačkoga, izvorno latinskoga podrijetla, Simeon definira kao tvorbu imenica ženskoga roda izvođenjem od oblika za muški rod pomoću posebnih nastavaka, implicirajući pritom karakteristiku takva tipa tvorbe – sufiksaciju. Unutar pridjevne natuknice *moviran*, nakon kratke definicije *razlučen prema rodu*, navodi naziv *movirani femininum* za imenicu ženskoga roda nastalu moviranjem, uz primjere *kuma* i *susjeda* (*ibid*), imenice ženskoga roda nastale izvođenjem od imenica muškoga roda mocijskim sufiksom *-a*.[1] Kako se u suvremenim gramatikama hrvatskoga jezika ne može pronaći potvrda uporabe naziva *moviranje*, kao ni *movirati* ili *moviran*, koje Simeon bilježi uz natuknicu *mocija*, tj. upućuje na nju pod natuknicom *movirati (nj. movieren) deklinirati neku riječ, osobito pridjev, prema određenom rodu jć – v. mocija* (*ibid*), ali je izostavlja (usp. Barić, 1987: 9), može se zaključiti kako se u suvremenoj hrvatskoj jezikoslovnoj terminologiji običava govoriti o *mociji*[2] kroz dvočlani naziv *mocijska tvorba* (usp. Pišković, 2011: 103).[3]

Definicija *mocije*, tj. *moviranja*, koju daje Simeon, u hrvatskim je suvremenim gramatikama modificirana dodavanjem važnoga razlikovnoga obilježja koje označava odnos dviju imenica u takvoj tvorbenoj vezi. Tako u *Gramatici hrvatskoga jezika* autori, govoreći o imenicama ženskoga roda koje su najčešće nastale dodavanjem sufiksa osnovama muškoga roda, navode da *takve imenice označuju*

---

1 Mocijski sufiks *-a* u tvorbi ženskih mocijskih parnjaka spada u slabije plodne sufikse (usp. Barić i dr., 2005: 311, Babić, 1995: 125).

2 Govoreći o mociji, u radu se ostavlja po strani *pridjevska mocijska tvorba* u kojoj se *mijenja samo rod*, a promatra se isključivo *imenička mocijska tvorba* (*moviranje*), kod koje se *izriče i spol* te se *od imenice jednoga spola tvori imenica supotnoga spola* (Barić, 1987: 9–10; v. i Silić, 2004).

3 Da je u uporabi bio proširenији naziv *mocija* od *moviranja,* potvrđuje i članak *Tvorba imena stanovnika od imena naselja i oblasti* P. Skoka. U obrazlaganju tvorbe etnika talijanske osnove na *-ino* i *-ano*, Skok (1954: 66) navodi *da tu prevladava mocija* -ac *i* -ka, a potom isti tip mocije veže uz neke druge tvorbene skupine.

ženske osobe istoga zanimanja, iste djelatnosti, istih osobina kao i imenice m. r., razlika je samo u oznaci spola. Takva se tvorba naziva parna *ili* mocijska tvorba*, a takve imenice* parne *ili* mocijske imenice (Težak, Babić, 1992: 156). Slična je definicija sadržana u *Hrvatskoj gramatici* Barić i suradnika (2005: 304), gdje se navodi da je *mocijska tvorba tvorba imenica jednoga roda od imenice drugoga roda s razlikom u spolu*, a i prema *Hrvatskome jezičnom savjetniku* (1999: 240) mocija se shvaća kao *izricanje spola*.

Mocijska se tvorba javlja u kategoriji imenica za oznaku osoba i životinja gdje prevladava tvorba ženskoga parnjaka te je muški parnjak najčešće osnovni član u tome tvorbenom procesu (usp. Barić, 1987: 10). Stoga se za mocijsku tvorbu običava navoditi da je njezin smjer takav da se imenica ženskoga roda tvori od imenice muškoga roda (dakako, s razlikom u spolu!), a obratni proces zabilježen je u izmjerivu broju imenica i više nije plodan. Tvorena imenica stoji u suprotnu odnosu s obzirom na spol s imenicom od koje je moviranjem nastala te je njezin mocijski parnjak, a one zajedno čine mocijski par. Postoje leksički i tvorbeni mocijski parnjaci. Kod leksičkih mocijskih parnjaka mocijski je odnos među netvorbenim imenicama značenjski suprotstavljenima po spolu, npr. *otac – majka* (usp. Barić i dr., 2005: 304; Barić, 1987: 11). Tvorbeni mocijski parnjaci nastaju mocijskom tvorbom (usp. Barić i dr., 2005: 304), a ako među njima postoji izravna veza govori se o pravim tvorbenim parnjacima (npr. *car – carica*) (usp. Barić, 1987: 10). No, postoje i semantički tvorbeni mocijski parnjaci kod kojih ne dolazi do mocijske tvorbe, iako su to mocijske imenice; ženski mocijski parnjak u tom slučaju nije izveden od svoga muškog parnjaka, već su oba člana izvedena od iste riječi, kao što su u primjeru mocijskog para *starica – starac* članovi mocijskoga para izvedeni od pridjeva *star* (usp. Barić i dr., 2005: 305). U tvorbi ženskoga mocijskog parnjaka sudjeluju sufiksi: *-a*, *-ica*, *-ka*[4], *-inja*, *-kinja*, od kojih je najplodniji sufiks *-ica* (usp. Barić i dr., 2005: 304, 310), dok u tvorbi muškoga mocijskog parnjaka sudjeluju sufiksi -(*a*)*c* i -(*a*)*k*, rjeđe *-an* (*ibid*). Među tvorbenim mocijskim parovima česte su profesijske imenice, imenice koje, unutar kategorije imenica za oznaku osobe, označuju zvanje ili zanimanje (usp. Barić, 1989: 13). *Ako imenica za mušku osobu ne znači samo vršitelja radnje, nego i zanimanje (profesiju) muške osobe, imenica za žensku osobu iste profesije čini s tom imenicom profesijski mocijski par* (Barić i dr., 2005: 310). Ženske se profesijske imenice javljaju kao parnjaci postojećim muškim likovima kada ih i zato što

[4] Taj je sufiks najplodniji u tvorbi ženskih mocijskih etnika (usp. Barić, 1987: 12).

ih priziva društvena stvarnost (usp. Barić, 1989: 15), a uz njih je vezano najviše normativnih problema.

U slučaju istraživanih ženskih mocijskih parnjaka sa završetkom osnove na mekonepčanik *g* (primjerice *psiholog – psihologica*, *psihologinja* i *psihološkinja*), riječ je o pravim tvorbenim mocijskim parnjacima, jer je veza među imenicama koje označavaju suprotni spol izravna, kako i izrazna tako i sadržajna, a muški član ulazi u potpunosti u sastav ženskoga člana. Ženski mocijski parnjaci te skupine sa svojim muškim mocijskim parnjacima čine profesijski mocijski par.

2. Ženski su mocijski parnjaci u našem jezikoslovlju od osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća bili obrađivani unutar nekoliko pristupa: gramatičkoga,[5] normativnoga,[6] leksikološkoga, tj. dijalektološkoga[7] i leksikografskoga,[8] prozodijskoga,[9] funkcionalnostilističkoga[10] i sociolingvističkoga,[11] zbog čega se može reći da je riječ o relativno dobro istraženoj kategoriji hrvatskoga jezika. O mocijskim se parnjacima u novije vrijeme sve češće govori iz aspekta tzv. rodne teorije pa se u jeziku, polazišnim razlikovanjem roda kao biološke i društvene kategorije,[12] kroz rodno motrište razlučuju obilježja muške i ženske varijante jezika[13] te uočavaju i analiziraju različite rodne stereotipne realizacije koje su, među ostalim, usko vezane i za gotovo donedavnu isključivu generičku uporabu profesijskih imenica muškoga roda.

Uslijed društvenih i tržišno-radnih promjena začetih početkom 20. stoljeća, brza razvoja znanosti i grananja novih znanstvenih disciplina, hrvatski se jezik, kao i drugi fleksijski jezici (usp. Bukarica, 1999: 6), suočio s popunjavanjem leksičkih praznina, tj. potrebom imenovanja vršiteljicā radnje posebnim nazivima,

---

5 O gramatičkim opisima mocijskih parnjaka unutar tvorbe riječi te raspodjeli mocijskih sufiksa u tvorbenim uzorcima vidi Babić (1995) i Barić (1988), a o mocijskoj tvorbi kao semantičkoj kategoriji razlučivoj od gramatičkih vidi Silić (2002) i Silić, Pranjković (2005) te Pišković (2011).

6 O mocijskim parnjacima unutar normativnog pristupa vidi Težak (1990), Babić (1980, 1999), Barić (1987/1988), Barić i dr. (1999), Opačić (2009). Također i Vince (1954/1955), Hraste (1956), Kramarić (1988) i dr.

7 O mocijskim parnjacima u kajkavskoj dijalektologiji vidi Štebih Golub (2008, 2012), Stolac, Soldo (2015).

8 O mocijskim parnjacima u hrvatskoj leksikografiji vidi Matas Ivanković (2006), Mihaljević, Štebih Golub (2010), Mihaljević (2013), Stolac, Soldo (2015).

9 O naglasku mocijskih parnjaka vidi Barić (1992), Delaš (2013).

10 Vidi Mahmutović Rakovac, Jozić (2009).

11 O mocijskim parnjacima sa sociolingvističkoga stajališta vidi Bratanić (2005), Granić (2005), Bertoša (2006), Heffer (2007), Glovacki-Bernardi (2008) i dr.

12 Vidi Heffer (2007), Glovacki-Bernardi (2008).

13 Vidi Granić (2005).

dokazujući da je standardni jezik u neprestanoj mijeni u kojoj odgovara na zahtjeve jezičnih zajednica ovisno o izvanjezičnom kao i o unutarjezičnom kontekstu. S obzirom na to da je u tvorbi ženskih profesijskih parnjaka pretežno bila riječ o imenicama stranih osnova te da ih je valjalo odgovarajuće gramatički opisati, poštujući tvorbene uzorke i njihovu sustavnost u hrvatskome jeziku, a zatečeno stanje u tvorbi domaćih riječi nudilo je nekoliko rješenja, gramatički su opisi tih imenica obuhvatili dvojake, gdjegdje i trojake mogućnosti. Ti su se gramatički opisi razlikovali izborom tvorbeno prihvatljivih i/ili prihvatljivijih tipova, uzimajući u obzir polazišno gramatičku sustavnost, potom različitu uporabnu proširenost pojedinih mocijskih sufiksa, tj. argument procesa ustaljivanja navika jezične zajednice, o čemu će biti riječi u sljedećim poglavljima.

3. U *Pregledu gramatike hrvatskoga književnog jezika za osnovne i druge škole* (Težak, Babić, 1973) kao i u *Priručnoj gramatici hrvatskoga književnog jezika* Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku (1979) ne navode se primjeri imenica sa završetkom osnove na mekonepčanik *g*. Navedeni su u *Gramatici hrvatskoga jezika: priručniku za osnovno jezično obrazovanje* (Težak, Babić, 1995: 156) gdje su uz sufiks *-inja* navedene imenice *arheologinja* i *psihologinja*, čime su se autori opredijelili za taj tvorbeni tip i tomu ostali dosljedni tematizirajući taj izbor u više navrata (više u 4. poglavlju).

U *Tvorbi riječi u hrvatskom književnom jeziku* Babić (1986: 251) objašnjava da *sufiks* -inja *najčešće dolazi na imenice m.r. koje označuju osobu, a osnove im završavaju na* k, g, h. *Takve izvedenice označuju žensku osobu:* (…) dramaturginja, pedagoginja, psihologinja, sociologinja... Navodi i da se *od imenica m. r. na* -log *imenice ž. r. počinju tvoriti u novije vrijeme sufiksima* -inja *i* -kinja *sa zamjenom* g/š *ispred* -kinja*: antropološkinja, pedagoškinja* (*ibid*: 253)*,* te pritom daje blagu sustavnu prednost sufiksu *-inja* koji se u tom trenutku proširivao. U novijem izdanju *Tvorbe riječi*, objašnjavajući sufiks *-ica* kod imenica sa završnim *g* i *h*, za koje dodaje da ih je malo, navodi i tip *pedagogica* uz napomenu da je *sustavnije pedagoginja* (Babić, 1991: 152)*.*

U *Hrvatskoj gramatici* za te se imenice ističe sljedeće: *sufiks* -ica *počinje dolaziti i na osnove sa završnim* g*:* meterolog – meterologica, pedagog – pedagogica*, slijedeći pritom tvorbeni uzorak* kolega – kolegica (Barić i dr., 2005: 310), odnosno *sufiks* -inja *najčešće dolazi na osnove muških osobnih imenica sa završnim* k*, rjeđe na koje druge. Uz tuđe osnove na* -g *alternira sa sufiksom* -ica (astrolog – astrologinja, pedagog – pedagoginja) (*ibid*: 311).

Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta (Silić, Pranjković, 2005) obrazlaže morfemsko ustrojstvo nekih mocijskih profesijskih parnjaka, opisujući ih kroz model vršitelja i vršiteljice radnje, obuhvaćajući pod nazivom vršitelj radnje sve glagole slične semantike poput *djelovati*, *raditi*, *baviti se* itd. Pritom se upozorava da su mocijski morfemi ti koji značе spol − muški i ženski, te da ih valja razlikovati od morfema roda. Spol karakterizira imenice u kojima morfemi sa značenjem muškoga spola stoje nasuprot morfemima sa značenjem ženskoga spola. *Na mjesto sufiksalnoga morfema -Ø- koji znači 'djelatnika' može doći sufiksalni morfem* -inj- *koji znači 'djelatnicu', pa tako dobivamo ustrojstva* etnologØØ *'djelatnik koji se bavi etnologijom' i* etnologinj(a) *'djelatnica koja se bavi etnologijom'* (Silić, Pranjković, 2005: 163). Tako na primjeru mocijskoga profesijskog para *psiholog-Ø-Ø i psiholog-inj-a* nasuprot prvomu nultomu morfemu *-Ø* koji znači 'onaj' (muška osoba) muškoga mocijskog parnjaka stoji morfem *-inj-* u ženskom mocijskom parnjaku koji znači 'ona' (ženska osoba), čime je uspostavljen suodnos muški spol : ženski spol. Takva se tvorba ustrojstva prema spolu naziva mocijskom tvorbom (*ibid*) iz čega proizlazi da se opreka po spolu smatra problemom mocije, a opreka po rodu problemom fleksije (Silić, 2004: 481). Tako nasuprot drugomu nultomu morfemu *-Ø* koji znači 'muški rod' stoji morfem *-a* sa značenjem 'ženski rod' te se uspostavlja suodnos 'muški rod': 'ženski rod'. Time se upućuje na razliku u značenju između spola, kategorije koje pripada leksikologiji, i roda, kategorije koje pripada gramatici, pa se zaključuje da je spol sociološki, a rod jezikoslovni ili, uže, gramatički pojam (usp. Silić, Pranjković, 2005: 171).

O samom izboru i prihvatljivosti određenog oblika pred nekim drugim, autori navode sljedeće: *Hoće li nasuprot morfemu -Ø,* -ac- *i* -ik- *sa značenjem 'muška osoba' biti morfem* -ic-*, morfem* -k- *ili morfem* -kinj-*, to ne ovisi o lingvističkim (gramatičkim), nego sociolingvističkim razlozima. (Sociolingvistički razlozi uvažavaju povijest standardnoga jezika, njegovu tradiciju, navike onih koji se njime služe, kulturu onih koji se njime služe itd.)* (*ibid*: 172). Drugim riječima, jezik kao sustav tako u slučaju ovdje promatranih imenica dopušta i prepoznaje trostruke jednakovrijedne mogućnosti, a jezik kao standard razlučuje prihvatljiviji tzv. neutralni oblik. Ovime prelazimo u područje normativne određenosti ženskih mocijskih profesijskih parnjaka završne osnove na *-g*.

4. Uz profesijske je imenice, među kojima se može naći najviše mocijskih parnjaka, u vezi s uporabom i izborom preporučljivoga ženskoga mocijskog parnjaka, nastala tvorbom od muškoga mocijskog parnjaka, povezano i najviše normativnih

problema (usp. Mihaljević, 2013: 361; Babić, 1999b: 142–144). U nastavku se daje pregled normativnih rasprava koje su vezane uz problem odabira odgovarajućega mocijskog sufiksa ženskoga profesijskoga mocijskog parnjaka sa završetkom osnove na mekonepčanik *g* te njegova uporaba u pisanoj i govornoj praksi.

Za prvu pojavu ženskih mocijskih parnjaka od osnova na *-g* u rječnicima Babić navodi riječ *kirurginja* potvrđenu u Klaićevu *Rječniku stranih riječi* 1958. (usp. Babić, 1999a: 110), te potom navodi da u svojoj tvorbenoj građi bilježi oblike *arheologinja* 1960. i 1972., *psihologinja* 1974., *sociologinja* 1974. i 1978., *antropološkinja* 1973., *pedagoškinja* 1963. i *teološkinja* 1976. Babić dodaje i da se u njegovoj građi do 1986. našla samo *pedagogica* 1983. *U razgovornome jeziku u Zagrebu, prvenstveno u školama, počele su se češće javljati imenice* pedagogica *i* psihologica*, a možda još koja* (*ibid*), riječi su kojima Babić objašnjava širenje toga oblika. Godine 1999., kada je članak objavljen, Babić smatra da je tip *psihologinja* normativan,[14] no dodaje i da u to vrijeme neki jezikoslovci nastoje nametnuti tip *psihologica* (*ibid*: 111).

Babić (1981) profesijske imenice sagledava iz aspekta tvorbenoga sustava i raspodjele pojedinih sufiksa, opisujući pritom imenice sa završetkom osnove na mekonepčanik *g* kroz njihove dublete, mocijske sufikse *-inja* i *-kinja*. Smatrajući da je raspodjela mocijskih sufiksa uvjetovana semantičkim, morfemskim i glasovnim razlozima (usp. Babić, 1995: 128), za sufiks *-inja* navodi da dolazi na osnove koje završavaju na *-k*, *-g*, *-h*: *arheologinja*, *psihologinja*, *sociologinja*, uz napomenu da postoji kolebanje između sufiksa *-inja* i *-kinja* ako osnovna imenica završava na *-log* pa postoje i imenične sufiksalne tvorbe *antropološkinja*, *pedagoškinja* i druge. Babić (1995: 131) dodaje kako su to sve novije imenice koje nisu navođene u rječnicima te da je, budući da su izvedenice od domaćih osnova na *-g* rijetke, a dvije običnije izvedene različitim sufiksima – *boginja* i *sluškinja*, kolebanje razumljivo. *Budući da su imenice na* -log *veoma česte, pa ako i tvorba od njih postane česta, vjerojatno će prevladati jedan sufiks* (*ibid*), ali danas, ističe, sve više prevladava tip s *-loginja*.

Barić (1987: 14) upućuje na kolebanja u uporabi ženskih mocijskih parnjaka skupine profesijskih imenica na završno *-g* kao posljedicu višestrukih tvorbenih

[14] U prilog svojoj tvrdnji, uz podatke iz svoje građe gdje bilježi *psihologinju* u 74 primjera, odnosno 85 %, *psihologica* u 7 primjera, odnosno 11,5 % i *psihološkinja* u 3 primjera, odnosno 3,5 %, navodi provjeravanje na tromilijunskom korpusu nastalom u razdoblju od 1993. do 1998. – *psihologinja* se javlja u 15 primjera što čini 93,75 %, *psihologica* 6,35 %, dok *psihološkinja* nije potvrđena.

mogućnosti, te upućuje na uporabnu govornu proširenost pojedinih tipova utvrđujući da je u govornoj praksi, učeničkoj, prevladao tip na *-ica* (*pedagogica*, *psihologica*). Slično tvrdi i Težak. Obrađujući temu izbora između triplete *pedagogica*/*pedagoginja*/*pedagoškinja*, navodi da su sva tri lika pravilna, dok je u zagrebačkim školama uvriježen *pedagogica*, a neslaganje nekih zbog podsjećanja na umanjenice, prema Težaku, ne bi trebao biti razlog za njegovo odbacivanje jer je i od tih imenica moguće tvoriti umanjenice. Pa ipak, on prednost daje *pedagoginji* jer je, kako kaže, *sufiks* -inja *jednoznačniji, stilski neutralniji, a ne izaziva danas glasovne promjene kao* -kinja *(š mjesto g)*" (Težak, 1991: 97).

S druge strane, govoreći o naglasku u mocijskim parovima, Barić (1992: 19–20) ističe da većina ženskih mocijskih parnjaka na mekonepčanik *g* tipa *psiholog*, *pedagog* još nije realizirana sa sufiksom *-ica*, implicirajući pritom društvenu stvarnost uporabe ženskih mocijskih parnjaka u skupini tzv. profesijskih imenica, ali bilježi da se malo-pomalo njihov broj povećava (*pedagogica*, *psihologica*, *meterologica*), pa tako u pregledu mocijskih parova s tvorbenim odnosom članova u skupini s leksičkim muškim članom *(# / -ica*) navodi primjer *pedagog* : *pedagogica*.

Činjenica da je u korpusu HBL-a,[15] od imenica čija osnova završava na *-g*, potvrđen samo ženski lik *pedagoginja* (usp. Babić, 1999c: 193), dok je za ostale imenice na *-g* potvrđen samo muški lik, ukazuje na tada prisutnu nesigurnost u izboru odgovarajućeg oblika ženskoga lika. U tom kontekstu razumljivo je da, unatoč Babićevoj tvrdnji o normativnosti lika *psihologinja* godine 1999., u *Hrvatskom jezičnom savjetniku,* objavljenom iste te godine, za ovdje promatrane imenice nalazimo da *osnove na* -log *imaju trojne likove na* -ica*,* -inja *i* -kinja*. Ženski mocijski parnjaci od osnova na* -log *pojava su novijega datuma, pa se ni jedan od ta tri lika još uvijek nije posve uvriježio. Lik na* -kinja *otpada zbog glasovnih promjena, a likovi na* -ica *i* -inja *podjednako su jednoznačni, sustavni i stilski neutralni (...), te ih stoga izjednačujemo (*psihologica = psihologinja*,* psihologinja = psihologica*). Vrijeme će, ne bude li sustavna medijskog nametanja, pokazati koji će od tih likova dobiti prevagu*" (HJS, 1999: 90).

Silić 2002. godine u radu *Mocijska tvorba u hrvatskome jeziku* navodi postojeće oblike *psihologica*, *psihologinja* i *psihološkinja*, dodajući i da sustav dopušta i oblik *psihološka*, te objašnjava kako *ne postoje načelno ni morfemi sa sadržajem „muška osoba" ni morfemi sa sadržajem „ženska osoba" koji bi bili predviđeni samo za ovaj ili onaj prethodni morfem. Može se samo reći da je ovaj ili onaj*

[15] Promatrani korpus čini 1. svezak iz 1983. i 4. svezak iz 1998.

morfem sa sadržajem „muška osoba“ ili sa sadržajem „ženska osoba“ uobičajen uz ovaj ili onaj prethodni morfem (...) razlozi su tomu u povijesti, kulturi, tradiciji i navikama, ali i u specifičnostima stručnoga nazivlja (Silić, 2002: 484).

Promatranju je jezične situacije zanimljivo dodati i stanje koje bilježi *Hrvatska jezična riznica*[16] za promatrane tipove imenice pa tako nalazimo: 5 pojavnica oblika *psihologica*, 164 pojavnice oblika *psihologinja* i 3 pojavnice oblika *pedagogica*, 77 pojavnica oblika *pedagoginja* te 2 pojavnice oblika *pedagoškinja*.

Matas Ivanković, odgovarajući na pitanje kada su prvi put zabilježene imenice za ženska zanimanja u hrvatskim rječnicima, tvrdi da je između oblika *pedagogica*, *pedagoginja* ili *padagoškinja i teorijski i u praksi prevladala* pedagoginja (Matas Ivanković, 2006: 33). Da je u prvome desetljeću 21. stoljeća posve proširen tvorbeni tip sa sufiksom *-inja* potvrđuju Babić (2006) i Opačić (2009). U članku objavljenom 2006. godine Babić ističe da je kod imenica na *-g* potpuno prevladao tip sa sufiksom *-inja* (usp. Babić, 2006: 84), a Opačić (2009: 393–399) u svojem jezičnom savjetniku u *Tablici s mocijskim parovima* navodi samo tvorenice sa sufiksom *-inja*: *psiholog – psihologinja*, *pedagog – pedagoginja*, *terminolog – terminologinja* itd. S tim korespondira mišljenje skupine autora, Bičanić, Frančić, Hudeček i Mihaljević, koji u *Pregledu povijesti, gramatike i pravopisa hrvatskoga jezika* (2013) navode da je od muških imenica na *-log* moguće izvesti dvije imenice za ženu vršiteljicu radnje, s tim da normativnu prednost imaju tvorenice tipa *psihologinja*, dok *psihologica* pripada razgovornomu funkcionalnom stilu (Bičanić i dr., 2013: 248).

Može se zaključiti kako je zagovaranje različitih normativnih rješenja vezanih uz profesijske ženske mocijske parnjake sa završetkom osnove na mekonepčanik *g* odražavalo razlike u opredjeljivanju za pojedini kriterij kao odlučujući. Neka od tih rješenja, pokazali smo, težila su dati prednost onomu tvorbenom tj. sufiksalnom tipu koji je dosljedan u odnosu na sustavnost gramatičkoga opisa (*-kinja / -inja*). Neka su upućivala na važnost uporabne proširenosti, ističući prevladavanje plodnoga sufiksa *-ica*, koji je svojom pretežnošću ovjeren i u tvorbenome sustavu. Naposljetku je normativno prevladao tip *-inja*, čime profesijski ženski mocijski parnjaci sa završetkom osnove na mekonepčanik *g* ilustriraju svu složenost prelaženja puta od uporabe do norme. Navedene se razlike mogu prepoznati i u obradbi te imenične skupine u leksikografskim opisima hrvatskoga jezika.

---

[16] Pojavnice su u najvećem broju zabilježene u tekstovima *Vjesnika* (od 2000. do 2007.), manji broj u *Glasu Koncila*, a tek poneki primjer je iz knjige ili časopisa u izdanju Školske knjige.

5. Iako u kroatističkoj literaturi postoje brojni radovi o mocijskoj tvorbi, oni koji se odnose na leksikografsku obradbu su u manjini (usp. Mihaljević, 2013: 362). Radi preglednosti donosimo tablični prikaz u kojem su, osim suvremenije jednojezične rječničke građe, navedeni i primjeri iz *Hrvatskoga jezičnog savjetnika* 1999., a zbog zanimljivosti dan je i prikaz propisanih parnjaka za muška i ženska zanimanja iz *Nacionalne klasifikacije zanimanja*, objavljene 2008. suradnjom Državnog zavoda za statistiku, Instituta za hrvatski jezik i književnost i Zavoda za zapošljavanje.

Pregledom rječničke građe hrvatskih jednojezičnika vidljivo je da se profesijske imenice ženskoga roda obično ne navode kao natuknice, već su najčešće navedene u zagradama uz profesijsku imenicu muškoga roda (usp. Anićev *Rječnik hrvatskoga jezika*,[17] *Rječnik hrvatskoga jezika* LZMK[18]), ili kao podnatuknice u sklopu grozda natuknice koja označava osnovnu riječ (usp. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*[19]). Pri navođenju ženskih mocijskih profesijskih imenica samo se u Anićevu *Rječniku hrvatskoga jezika* i u *Hrvatskome enciklopedijskom rječniku* upotrebljavaju odrednice za ograničenu uporabu, dok ih ostali rječnici, s obzirom na to da ni ne bilježe više oblika, ne koriste. Kao što je vidljivo u tabličnom prikazu, Anićev *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*[20] (2003) pritom pravi razliku upotrebljavajući odrednice *razg*. (razgovorno), *konstr*. (konstruirano), *žarg.* (žargon, žargonski), *neodom*. (neodomaćeno), *neob*. (neobično). Spomenimo ovdje i da u *Hrvatskome čestotnom rječniku* (1999) dolje promatranih ženskih profesijskih mocijskih imenica nema zabilježenih.

Novost u hrvatskoj leksikografskoj obradbi, kada je riječ o profesijskim mocijskim imenicama ženskoga roda, svakako jest da se ženski mocijski parnjaci navode i obrađuju kao samostalne natuknice, za što potvrde nalazimo u Institutovu *Školskom rječniku hrvatskoga jezika*[21] (2012) i *Velikome rječniku hrvatskoga standardnog jezika*[22] (2015). Pritom je, promatrajući dosad s normativnog stajališta problematične imenice ženskog roda tvorene od imenica muškoga roda sa završetkom osnove na mekonepčanik *g*, naveden samo jedan oblik od nekadašnje triplete – tip *psihologinja*.

---

17 U tablici označen kao Anić 1998.
18 U tablici označen kraticom RHJ.
19 U tablici označen kraticom HER.
20 U tablici označen kao Anić 2003.
21 U tablici označen kraticom ŠRHJ.
22 U tablici označen kraticom VRH.

	JEDNOJEZIČNICI						**JEZIČNI SAVJETNIK**	**ZAKONSKI PROPIS**
	opći				**školski**	**enciklopedijski**		
	Anić, 1998	**RHJ, 2000**	**Anić, 2003**	**VRH, 2015**	**ŠRHJ, 2012**	**HER, 2002**	**HJS, 1999**	**NKZ,[23] 2008**
psiholog	*konstr*. psihološkinja	psihologinja	psihologinja, psihološkinja *konstr. neob.*	psihologinja	psihologinja	psihologinja psihološkinja *konstr. neob.*	psihologica = psihologinja psihološkinja > psihologica, psihologinja	psihologinja
pedagog	*konstr*. pedagoškinja, *žarg*. pedagogica	pedagoginja	pedagogica *razg*., pedagoginja *neodom*., pedagoškinja *konstr*.	pedagoginja	pedagoginja	pedagogica *razg*. pedagoginja *neod*.[24] pedagoškinja *konstr*.	pedagoginja = pedagogica pedagoškinja > pedagogica, pedagoginja	pedagoginja

[23] Nacionalna klasifikacija zanimanja iz 2008. po kojoj su propisani parnjaci za muška i ženska zanimanja nastala je suradnjom Državnoga zavoda za statistiku, Instituta za hrvatski jezik i književnost i Zavoda za zapošljavanje.

[24] Odrednica *neod*. nije navedena u popisu odrednica, no vjerojatno se misli na „neodomaćeno“.

	JEDNOJEZIČNICI						JEZIČNI SAVJETNIK	ZAKONSKI PROPIS
	opći				**školski**	**enciklopedijski**		
terminolog	–[25]	–	terminologica	terminologinja	terminologinja	terminologica	terminologinja = terminologica terminološkinja > terminologica, terminologinja	profesijska ženska imenica te struke nije navedena
sociolog	*konstr. neob.* sociološkinja	sociologinja	sociološkinja *konstr. neob.*	sociologinja	sociologinja	sociološkinja *konstr. neob.*	sociologica = sociologinja sociologinja = sociologica sociološkinja > sociologica, sociologinja	sociologinja
dramaturg	ne navodi se ženski mocijski parnjak	dramaturginja	dramaturginja	dramaturginja	dramaturginja	ne navodi se ženski mocijski parnjak	dramaturgica = dramaturginja dramaturškinja > dramaturgica, dramaturginja	dramaturginja

[25] Crtica u ovom tabličnom prikazu označava da u rječniku ne postoji navedena natuknica ni muškoga ni ženskoga mocijskog parnjaka.

Pregledom tabličnog prikaza uočavaju se nedosljednosti pri obradbi ženskih mocijskih parnjaka u Anićevim rječnicima, na što su već upozorile Mihaljević i Štrebih Golub (usp. Mihaljević, Štebih Golub, 2010: 198; Mihaljević, 2013: 362). Nedosljednosti pri obradbi protežu se i na noviji *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Ono što je ispravljeno u *Velikom rječniku hrvatskoga jezika* jest zamjena odrednice *žarg* s odrednicom *razg*. Mihaljević, osvrćući se na Anićev primjer obradbe ženskoga mocijskog parnjaka, smatra da je riječ o pretjeranosti označavanja mocijskih ženskih parnjaka na *-ica* s odrednicom *žarg*, te da bi se prije te izraze moglo smatrati dijelom razgovornoga funkcionalnog stila standardnog jezika (usp. Mihaljević, 2013: 363; Mihaljević, Štebih Golub, 2010: 198), s čime se slažu i autorice.

S praksom nebilježenja mocijskih ženskih profesijskih imenica u leksikografiji kao samostalnih natuknica, kao što je vidljivo iz tabličnog prikaza, prestaje se s objavljivanjem Institutova *Školskog rječnika hrvatskoga jezika*.

6. Pregledom ženskih mocijskih parnjaka ovdje promatranih imenica u *Rječniku hrvatskoga jezika*, u izdanju Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža i Školske knjige, možemo zaključiti da je prednost dana obliku sa sufiksom *-inja* kao jedinom normativno prihvatljivom, s obzirom na to da se drugi oblici ni ne navode. Isto možemo zaključiti i za *Školski rječnik hrvatskoga jezika* i *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika.*

Kao što navodi Mihaljević, nesumnjivo je da o vrsti, opsegu i namjeni rječnika ovisi hoće li mocijske tvorenice u njemu biti navedene i obrađene kao posebne natuknice (usp. Mihaljević, 2013: 362). Potrebu i razloge za navođenjem ženskih mocijskih parnjaka kao samostalnih natuknica u leksikografskoj obradbi, naročito kad je riječ o jezičnim savjetnicima, odnosno savjetničkim rječnicima već je detaljno obrazložila Mihaljević, a neki od razloga koje navodi, poput nemogućnosti višestrukog naglašavanja u slučaju navođenja različitih sufiksa te nemogućnosti prikaza normativnih odnosa među mocijskim tvorenicama u slučaju nebilježenja ženskih profesijskih imenica kao samostalnih natuknica (usp. Mihaljević, 2013: 367–371; Mihaljević, Štebih Golub, 2010: 204), odnose se i na ženske profesijske mocijske parnjake imenica sa završetkom osnove na mekonepčanik *g*.

Iako se u najnovijem *Velikom rječniku hrvatskoga standardnog jezika* navodi da *se ne želi određivati što nije dobro upotrebljavati, tj. korisnika poučavati da neke riječi koje su česte u uporabi nisu dobre u standardnom jeziku, kako obično nalazimo u nekim jezičnim priručnicima, već se donosi sve ono što je izražajni potencijal hrvatske jezične zajednice uz sustavno naznačivanje funkcionalnih razina, upućivanja na standardni oblik ili navođenje sinonimije* (VRH, 2015: X), te da se riječi i pojmovi iz razgovornoga stila *obrađuju samo ako imaju veliku čestoću, dakle ako su svima razumljivi* (*ibid*), začuđuje što se kod ženskih profesijskih mocijskih parnjaka sa završetkom osnove na mekonepčanik *g* navodi samo tip s mocijskim sufiksom *-inja*.

Ono što svakako treba pohvaliti u novijoj leksikografiji jest obradba ženskih mocijskih parnjaka kao posebnih samostalnih natuknica. Zbog prisutnog kolebanja i nedoumica govornika hrvatskoga jezika pri izboru odgovarajućeg oblika u pisanoj pa tako i govornoj uporabi jezika, tim više zbog zabilježena neslaganja i u jezikoslovnim krugovima (usp. Babić, 1999a: 111), smatramo da bi u hrvatskim normativnim jednojezičnicima korisnicima bilo potrebno naznačiti zašto se prednost daje normativno prihvatljivijem obliku na *-inja* navođenjem i oblika na *-ica* kao samostalne rječničke natuknice uz korištenje odgovarajuće odrednice, u ovom slučaju odrednice *razg*, kojom bi se tako prikazala pripadnost razgovornomu funkcionalnom stilu. Također, u slučaju da to opseg, vrsta i namjena rječnika dopuštaju, mišljenja smo da bi bilo korisno naznačiti i neproširenu uporabu tipa na *-kinja*, naznačujući to odgovarajućom odrednicom.

Zaključujemo prijedlogom da se na tome ustraje u budućoj leksikografskoj praksi jer bi se takvom leksikografskom obradbom korisnicima, odnosno govornicima hrvatskoga jezika dali potrebni precizniji odgovori na to u kakvu su odnosu ti ženski mocijski parnjaci prema normi i uporabi.

IZVORI

Anić, Vladimir, 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Anić, Vladimir, 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Hrvatski čestotni rječnik, 1999. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2002. Zagreb: Novi Liber.

Hrvatski jezični savjetnik, 1999. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Školske novine, Pergamena.

Hrvatski školski rječnik, 2012. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Rječnik hrvatskoga jezika, 2000. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleže, Školska knjiga.

Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika, 2015. Zagreb: Školska knjiga.

http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/dodatni/378415.pdf (pristupljeno 1. 9. 2016.)

http://riznica.ihjj.hr/philologic/Cijeli.whizbang.form.hr.html (pristupljeno 1. 9. 2016.)

LITERATURA

Babić, Stjepan, 1980. Kako se kaže kad je žena sudac?. *Jezik.* 27/3: 86−87.

Babić, Stjepan, 1981. Sustav u mocijskoj tvorbi u suvremenom hrvatskom književnom jeziku. *Slavica helvetica*. Bern. 16: 33–46.

Babić, Stjepan, 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*: *nacrt za gramatiku*. Zagreb: JAZU, Globus.

Babić, Stjepan, 1990. Jezično pomuškarčivanje, u: *Hrvatska jezikoslovna čitanka*. Zagreb: Globus, str. 162−164.

Babić, Stjepan, [2]1991. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*: *nacrt za gramatiku*. Zagreb: HAZU, Globus.

Babić, Stjepan, 1995. Mocijska tvorba, u: *Hrvatski jučer i danas*. Zagreb: Školske novine, str. 123−132.

Babić, Stjepan, 1999a. Dva tvorbena normativna problema i njihova rješenja. *Jezik.* 46/3: 104−106.

Babić, Stjepan, 1999b. Tip artistica kao normativni problem. *Jezik.* 46/4: 142−144.

Babić, Stjepan, 1999c. Ženska zanimanja u Hrvatskome bibliografskome leksikonu. *Jezik.* 46/5: 191−193.

Babić, Stjepan, 2006. Hrvatski jezik, zakonodavstvo i ravnopravnost spolova. *Jezik.* 53/3: 81−86.

Barić, Eugenija i dr., 1979. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Barić, Eugenija i dr., 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školske novine.

Barić, Eugenija i dr., 2005. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

Barić, Eugenija, 1987. Mocijski parnjaci i njihova upotreba. *Rasprave Zavoda za jezik.* 13: 9−18.

Barić, Eugenija, 1987/1988. Kad *sudac* a kad *sutkinja*?. *Jezik.* 35/3: 85−88.

Barić, Eugenija, 1989a. Tvorbeni status ženskog mocijskog parnjaka. *Rasprave Zavoda za jezik.* 14: 43–49.

Barić, Eugenija, 1989b. Ženski mocijski parnjak kao funkcionalna komunikacijska kategorija. *Jezik.* 37/1: 12–21.

Barić, Eugenija, 1992. Naglasak u mocijskim parovima. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik.* 18: 17−42.

Bertoša, Mislava, 2001a. Feminizam u lingvistici – lingvistika u feminizmu: odabrane teme. *Suvremena lingvistika.* 51/52: 283−286.

Bertoša, Mislava, 2001b. Jezične promjene i feministička kritika. *Revija za sociologiju.* 32/1-2: 63−75.

Bertoša, Mislava, 2006. O jezičnoj transgresiji spolne/rodne binarnosti i lingvistici: sasvim površna razmišljanja, u: *Transgresija roda*. Zagreb: Ženska soba – CESI, str. 223−235.

Bičanić, Ante; Frančić, Anđela; Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2013. *Pregled povijesti, gramatike i pravopisa hrvatskoga jezika.* Zagreb: Croatica.

Bratanić, Maja, 2005. Mjesto žene u rječniku, u: *Jezik u društvenoj interakciji. Zbornik radova Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku*. Zagreb – Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, str. 37–46.

Bukarica, Milica, 1999. Rod imenica koje znače profesiju u hrvatskom i ruskom jeziku. *Suvremena lingvistika.* 25: 3−29.

Delaš, Helena, 2013. Naglasak u mocijskim parnjacima, u: *Hrvatska preskriptivna akcentologija*. Zagreb: Pergamena, str. 68–70.

Glovacki-Bernardi, Zrinjka, 2008. *Kad student zatrudni – rasprava o rodnoj perspektivi u jeziku*. Zagreb: Alfa.

Granić, Jagoda, 2005. Muške i ženske varijante jezika, u: *Jezik u društvenoj interakciji*. *Zbornik radova Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku*. Zagreb – Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, str. 193–204.

Heffer, Hrvoja, 2007. Biološka i društvena kategorija roda u rodnoj teoriji i rodna teorija stereotipa. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.* 33: 165−175.

Hraste, Mate, 1956. Tvorba imenica ženskoga roda od stranih imenica muškoga roda sa završetkom -t. *Jezik.* 5/4: 106–108.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2014. Jesu li učenice učenici, a članovi aktiva nastavnika i nastavnice?. *Hrvatski jezik* I/2: 5–11.

Kramarić, Ivica, 1988. Još jednom o sucu i sutkinji. *Jezik.* 35/4: 120−125.

Lewis, Kristian, 2014. Parnjaci kojima nema para. *Hrvatski jezik.* I/4: 8–11.

Mahmutović Rakovac, Alisa; Jozić, Ivana, 2009. Frekvencija i funkcija mocijskih parnjaka u novinskom diskursu, u: *Lingvistika javne komunikacije: sociokulturni, pragmatički i stilistički aspekti*. Zagreb – Osijek: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku – Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera, str. 85–95.

Martinović, Blaženka, 2015. Od jezičnog 'pomuškarčivanja' do jezičnog 'požen̆čivanja'. *Tabula.* 13: 91–110.

Matas Ivanković, Ivana, 2006. Kada su prvi put u hrvatskim rječnicima zabilježene imenice za ženska zanimanja?. *Jezik.* 53/1: 33–35.

Mihaljević, Milica, 2013. Mocijska tvorba kao leksikografski problem, u: *Od indoeuropeistike do kroatistike: zbornik u čast Daliboru Brozoviću*. Zagreb: HAZU, str. 361–373.

Mihaljević, Milica; Štebih Golub, Barbara, 2010. Mocijska tvorba u hrvatskome i srpskome jeziku, u: *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika*, sv. 1. Graz: Institut für slawistik der Karl-Franzens-Universität, str. 191–211.

Opačić, Nives, 2009. Tablica s mocijskim parovima, u: *Reci mi to kratko i jasno*. Zagreb: Znanje, str. 381–402.

Pišković, Tatjana, 2011. Mocija i mocijska tvorba, u: *Gramatika roda*. Zagreb: Disput, str. 102–113.

Radčenko, Marina, 2002. Mocijska tvorba u hrvatskom i ruskom jeziku. *Suvremena lingvistika.* 53/54: 195–203.

Silić, Josip, 2002. Mocijska tvorba u hrvatskome jeziku, u: *Riječki filološki dani* 5. Rijeka: Filozofski fakultet, str. 481−487.

Silić, Josip; Pranjković, Ivo, 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Simeon, Rikard, 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I−II. Zagreb: Matica hrvatska.

Skok, Petar, 1971−1973. *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.

Stolac, Diana; Soldo, Valentina, 2015. Tvorba naziva za vršitelje radnje u starijoj hrvatskoj kajkavskoj leksikografiji. *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 4, str. 71−87.

Štebih Golub, Barbara, 2008. Pravi tvorbeni mocijski parnjaci u kajkavskome književnom jeziku. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.* 34: 393−412.

Štebih Golub, Barbara, 2012. Imenice kojima se označuju osobe ženskoga spola u kajkavskome književnom jeziku, u: *Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst*. Poznań: Wydawnictwo poznańskiego towarzystwa przyjaciół, str. 43−53.

Težak, Stjepko, 1990. Pedagogica, pedagoginja ili pedagoškinja, u: *Hrvatski naš svagda(š)nji*. Zagreb: Školske novine, str. 96−97.

Težak, Stjepko; Babić, Stjepan, 1992. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Vince, Zlatko, 1954/1955. Drugarica direktor, gospođa profesor ili drugarica direktorica, gospođa profesorica. *Jezik.* 3/4: 113−118.

PROFESSIONAL FEMALE GENDER MARKINGS WITH WORD ROOT ENDING IN THE SOFT PALATE CONSONANT G BETWEEN THE NORM AND THE USAGE

Abstract

This paper analyses the professional female gender markings with word root ending in the soft palate consonant *g* with the goal of determining the path that contemporary normative linguistics had set in order for the gender marking suffix *–inja* to prevail, among the formational triplets as the so-called neutral, standardly accepted formational type. We analyse the difficulties that arose with choosing the formational type as a norm and so the separated group of nouns is observed in a diachronic-synchronic intersection, with the focus on the different outspread of the formational types' use. After the analysis of the grammatical descriptions of the formational triplets and solution premises given in the normative discussions that are mostly connected trough the author with the observed grammatical descriptions, the paper focuses on the formational type prescribed by the norm and its use in practice and on the detailed analysis of lexicographical descriptions of excerpted examples. We try to offer a lexicographical solution that would give a more precise answer to the question of the relation between the triplets of the type *psihologica, psihologinja, psihološkinja* according to the norm and use, where the advocation of all the normative types as dictionary entries would enable the visibility of the scope of their distribution and define their place in the system of the standard language.

Keywords: gender markings formation, gender marking suffixes, female gender markings, standard language, linguistic norm, conversational functional style of the Croatian tandard language

Ivana Matas Ivanković
Goranka Blagus Bartolec
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
imatas@ihjj.hr
gblagus@ihjj.hr

OBJEKTNE ALTERNACIJE U DATIVU I AKUZATIVU U HRVATSKOME JEZIKU

Izvorni znanstveni rad

UDK 811.163.42'366.54
811.163.42'367.625.1

Prijelazni glagoli prototipno otvaraju mjesto imenskoj riječi u akuzativu, a objekt u dativu primarno je svojstvo neprijelaznih glagola. Dativ ima značenje namjene (*kupiti komu što*), usmjerenosti (*zahvaliti komu*), koristi ili štete (*pomoći komu*). Akuzativ ima značenje dostizanja cilja, tj. granične direktivnosti (*uhvatiti koga*), vremena (*putovati sljedeći tjedan*), mjere (*čekati cijeli mjesec*), načina (*hodati ruku pod ruku*). Uz neke se glagole u hrvatskome pojavljuje i objekt u dativu i objekt u akuzativu neovisno o tome je li glagol primarno prijelazni ili neprijelazni. U radu će se obraditi dvadeset i jedan glagol s objektnim alternacijama u dativu i akuzativu, provjerit će se njihov opis u preskriptivnim i deskriptivnim priručnicima te će se na temelju korpusa prikazati njihova upotreba i distribucija. To su glagoli: *darovati/darivati*, *doći* (u značenju 'snaći, zadesiti, koštati'), *ići* (*ide mu kocka*, *ide ga kocka*), *izbjeći*, *krasti*, *krenuti*, *lagati*, *naučiti*, *nuditi*, *platiti*, *pomoći*/*pomagati*, *ponuditi*, *poslužiti*, *pripasti*/*pripadati*, *savjetovati*, *služiti*, *smetati*, *suditi*, *učiti*, *zapasti*, *zasmetati*.

Ključne riječi: akuzativ, dativ, prijelazni glagol, korpus, norma, objekt, rekcija, upotreba

1. UVOD: POSTOJEĆA TUMAČENJA DATIVA I AKUZATIVA

Objektne su alternacije primarno sintaktička pojava, temelje se na valencijskom potencijalu pojedinih glagola, ali su uvjetovane i značenjskim potencijalom glagola koji u osnovi označuje radnju transfera, premještanja ili prijenosa čega sa subjekta na objekt ili usmjerenost radnje na objekt. Uz glagole s navedenim značenjima alternirani objekt koji označuje osobu primarno dolazi kao prva objektna

dopuna (Zovko Dinković, 2007: 79). Istraživanjem na kojemu se temelji ovaj rad obuhvaćen je 21 glagol s prvom objektnom dopunom za osobu koja je podložna alternacijama u dativu i akuzativu, a jedino glagol *izbjeći* s obzirom na značenjski potencijal otvara mjesto objektnim dopunama koje uz živo (osobu) označuju i što neživo (*izbjeći kazni/kaznu*), dok uz glagole *učiti* i *naučiti* alternacija zahvaća drugu objektnu dopunu koja označuje neživo (*učiti koga matematiku/matematici*). Uz neke glagole (*darovati/darivati*, *služiti/poslužiti*, *nuditi/ponuditi*) uz alternirani prvi objekt dolazi i druga objektna dopuna u akuzativu ili instrumentalu koja najčešće označuje neživ sadržaj (hranu, predmet, okolnost, apstraktan sadržaj i sl.). Međutim, uz prvi objekt koji označuje osobu (ili skupinu osoba) česte su potvrde s objektima koji označuju neživo i temelje se na metonimijskom odnosu s osobom (ili skupinom osoba) umjesto koje stoje, npr. umjesto osobe često kao objekt dolaze imenice koje znače prostor, postupak, tijelo i sl.: *Grad Zagreb darovat će Budimpešti spomenik Miroslava Krleže.*, *...jedan od najznačajnijih kipara (...) darovao [je] svom rodnom Klanjcu vlastiti skulptorski opus...*, *Sud ne sudi državi niti njezinoj politici*., *...autokuće (...) često nude policiji različite modele vozila...*[1] Upotreba objekta u akuzativu umjesto u dativu uz glagole s primarno dativnom rekcijom temelji se na tumačenju da se postiže jači učinak glagola na objekt u akuzativu kao prototipnom padežu prijelaznih glagola kojima se označuje prijenos čega s agensa na recipijensa (Zovko Dinković, 2007: 74).

U suvremenim gramatičkim opisima padežnih značenja (Silić, Pranjković, 2005; Belaj, Tanacković Faletar, 2014) kao primarno značenje dativa navodi se usmjerenost prema cilju kao negranična direktivnost (Silić, Pranjković, 2005: 219) koja se, ovisno o značenjskom potencijalu glagola, ostvaruje kao namjena, smjer, korist, šteta, pripadnost (posvojnost), interes. Akuzativom se označuje dostizanje cilja, odnosno granična direktivnost (Silić, Pranjković, 2005: 223), pri čemu je objekt u akuzativu izravno uključen u radnju izraženu glagolom. Upravo se kriterij usmjerenosti koji se ostvaruje i u dativu i u akuzativu može izdvojiti kao značenjski potencijal koji uvjetuje objektne alternacije tih padeža. Na tome tragu Antonić (2004: 79–85) dativ u tome značenju određuje kao objektni direktivni dativ koji se pojavljuje uz različite semantičke skupine glagola, s inherentnim leksičkim značenjem direktivnosti (usmjerenosti ili upućenosti na objekt). Jednu skupinu čine konstrukcije s prijelaznim glagolima s dvostrukim objektom, u kojima se dativ kao indirektni objekt može tumačiti kao direktivni dativ jer pojam u dativu (osoba) nije

[1] Svi primjeri u ovome radu preuzeti su s korpusa hrWaC, a neki su primjeri zbog ekonomičnosti skraćivani i navode se samo ilustrativno.

samo objekt namjene ili upućivanja, već i neposredni primatelj objekta iskazana akuzativom.[2] Dativ je s obzirom na to obilježje neposredni korelat akuzativu (Antonić, 2004: 67–68),[3] a dolazi uz glagole transfera koji „označuju prijenos nekog objekta, u širem smislu, od pošiljaoca u osobnu sferu primaoca (adresata ili recipijenta)" (Palić, 2010: 49). Dakle, dativ kao primatelj pogođen je transferom u kojemu se iz sfere pošiljatelja objekt premješta u sferu primatelja (Palić, isto). Glagoli uz koje dolaze takvi dativni objekti jesu *darovati*, *nuditi*, *platiti*, *pomagati*, *ponuditi*, *poslužiti*, *savjetovati*, *služiti* koji u širem smislu pripadaju glagolima davanja (Palić, 2010: 51).[4] U skupini glagola s objektnim alternacijama kao što su *naučiti*, *učiti*[5] dativ je u funkciji druge rekcijske dopune, uz akuzativ koji je uz te glagole prva rekcijska dopuna. Pojam u dativu uvijek je neživ i označuje predmet glagolske radnje, dok je pojam u akuzativu uvijek živ i označuje objekt namjene, npr. *učiti Ivana matematici.* Osim uz prijelazne glagole uz koje ima obilježje direktivnosti dativ se pojavljuje i kao dopuna nekim neprijelaznim glagolima uz koje se ostvaruje kao izazivanje koristi ili štete, pomaganje, upućivanje osjećaja ili raspoloženja i sl.[6] Takvi su: *izbjeći*, *pomoći*, *smetati*, *suditi*, *zasmetati*. Uz njih također može doći akuzativ.

Od navedenih glagola sintaktički se razlikuju *doći*, *ići*, *krenuti*, *pripasti*, *stići*, *zapasti*, koji s dativom ili akuzativom dolaze samo u 3. licu.

---

2 Antonić (2004) osim objektnoga dativa, izdvaja još subjektni, predikatni, posesivni, prostorni direktivni dativ, instrumentalni dativ ili dativ sredstva, kauzalni dativ, dativ osnova ili kriterija, koncesivni ili dopusni dativ, etički i dativ u govornom činu zakletve i hvale.

3 Što se može povezati i s tumačenjem alternacije objektnoga dativa u objektni akuzativ koje iznosi Zovko Dinković (2007: 74): „More likely, the main difference between the two variants in Croatian lies in the affectedness of object – direct objects are the most affected entities in a transitive construction."

4 Palić (2010: 51) konstrukcije s takvim glagolima naziva konstrukcijama materijalnoga i nematerijalnoga transfera, sa sastavnicama inicijator ili pokretač transfera (živo) – glagol koji označuje transfer – materijalni predmet (pacijens) – dativni referent (živo).

5 Tu se ubraja i glagol *poučavati* koji nije obuhvaćen ovim istraživanjem.

6 Antonić (2004: 84) izdvaja i druga različita značenja objekta u dativu uz neprijelazne glagole: stremljenje, vjerovanje, praštanje, protivljenje, izlaganje, podčinjavanje i sl.

2. GLAGOLI S OBJEKTNIM ALTERNACIJAMA U NORMI I U UPOTREBI

Standardni je jezik „sustav uređen eksplicitnom (svjesnom, planskom) normom, tj. pravilima (pravopisom i gramatikom) i popisom (normativnim rječnikom)" (Frančić, Hudeček, Mihaljević, 2005: 19). Stoga se u opisu norme polazi od normativnih priručnika, opis objektnih alternacija potražile smo u savjetnicima, gramatikama i rječnicima, gdje se može izdvojiti nekoliko pristupa objektnim alternacijama u dativu i akuzativu: donose se obje rekcije bez normativne upute (npr. *nuditi*), prednost se daje jednom objektu (primjerice dativu uz *lagati*, *smetati*) ili se upućuje na razliku u značenju (npr. *pomagati*, *savjetovati*, *služiti*, *suditi*). Iako je u suvremenoj hrvatskoj literaturi (Zovko Dinković, 2007) obuhvaćeno samo osam glagola (tri osnovna glagola s pet vidskih parnjaka: *darovati*, *darivati*, *podariti*, *nuditi*, *ponuditi*, *služiti*, *poslužiti*, *posluživati*) koji podliježu objektnim alternacijama u dativu i akuzativu, pretraga je pokazala da se objektne alternacije mogu proširiti i na druge glagole, a ovdje je obrađen dvadeset i jedan.[7] U nastavku će se usporediti postojeći opisi tih glagola i njihovih objektnih alternacija u preskriptivnim i deskriptivnim priručnicima hrvatskoga jezika s upotrebom tih glagola u jezičnoj praksi prema korpusnim potvrdama.[8] Pretraga je rađena na korpusu hrWaC s pomoću regularnih izraza,[9] prema kojima se pretraživao zadani glagol i prva imenica ili zamjenica slijeva i zdesna od glagola, a pretragom je obuhvaćeno prvih 300 potvrda, iz čega su se zatim ručno izdvajali primjeri s dativom i primjeri s akuzativom.[10] Rezultati su uspoređivani s postojećim normativnim priručnicima hrvatskoga jezika: savjetnicima (Pavešić, 1971; Jonke, 1964; HJS) te gramatikama (Katičić, 1991) i rječnicima (RHJ, ŠKRJ, HJP).

---

[7] Glagoli su odabrani prema učestalosti, što znači da su uz neke glagole analizom obuhvaćena oba vidska parnjaka (npr. *darivati/darovati*, *nuditi/ponuditi*, *služiti/poslužiti*), a uz neke nisu. Sustavna analiza objektnih alternacija vidskih parnjaka nije tema ovoga rada iako bi i takvo istraživanje donijelo plodne rezultate jer glagoli s obzirom na vid imaju različite rekcije i različita značenja. Primjerice, parnjaci *posluživati* i *poslužiti* imaju različit rekcijski i značenjski potencijal.

[8] Ovdje se ne raspravlja o tome zašto se s aspekta norme propisuje određena upotreba.

[9] Regularni izraz izgledao je ovako: [lemma="infinitiv"][tag="N.*"|tag="P.*"]|[tag="N.*"|tag="P.*"][lemma="infinitiv"].

[10] U relativno slobodnom redu riječi kakav je u hrvatskome objekt nema strogo fiksirano mjesto, ali teži glagolu, zbog čega smo se odlučile za ovakav pristup. S obzirom na relativno slobodan red riječi i na to da nije rađena detaljna analiza svake rečenice, broj dobivenih primjera treba uzimati kao okvirni pokazatelj.

Darovati/darivati

Pregledani savjetnici ne donose tumačenja o preporučenim rekcijama uz glagole *darovati* i *darivati*, dok suvremeni rječnici bilježe sljedeće rekcije: RHJ uz glagole *darovati* i *darivati* kao prijelazne glagole navodi tri rekcije: *koga*, *koga čime*, *komu što*. HJP kao rekciju navodi samo *što* i ne donosi primjere ni s akuzativnim ni s dativnim objektima, a u ŠKRJ-u potvrđena je rekcija *komu što* (*darovati/darivati komu knjigu/knjige*), dok rekcija *koga čime* nije zabilježena. Glagolom *darovati/darivati* i prvim objektom u značenju primatelja koji podliježe alternaciji u dativu i akuzativu izražava se namjena. Za glagol *darovati* prema korpusnim potvrdama omjer dativa prema akuzativu jest 82 : 12, dok se za glagol *darivati* ta razlika mijenja, odnos dativa i akuzativa iznosi 39 : 47.[11] Uz alternirani objekt u dativu ili akuzativu glagoli *darovati* i *darivati* otvaraju mjesto i drugomu objektu kojim se označuje ono što se daruje ili je darovano. Primjeri upotrebe pokazuju dvije rekcije: *komu što* (*Isus (...) dariva učenicima svu svoju ljubav*…, *Županija je odlučila darovati učenicima jedno osobno računalo*) i *koga čime* (*I ove su godine sv. Nikola i Krampus došli u Dom darivati učenike šibom i čokoladom*…, *JANAF d. d. odlučio je darovati učenike prvih razreda osnovnih škola (...) majicama i kapama*…). Uz primatelja u akuzativu osim primjera u kojima se navodi objekt koji se daruje u instrumentalu, česte su potvrde bez toga drugog objekta: *Zaista [je] prekrasan osjećaj darivati djecu i one kojima je najpotrebnije*...).[12] Izostavljanjem objekta u instrumentalu naglašava se sam proces darivanja, a nije važno što se konkretno daruje. U konstrukcijama s objektom u dativu moguće je zaključiti da se osim čina darivanja ističe i konkretan čin u kojemu je izražen i primatelj i objekt primanja.

Iz izvora nije vidljivo da norma daje prednost određenoj rekciji, a omjer dativa i akuzativa mijenja se ovisno o svršenosti/nesvršenosti glagola. Izostavljanje objekta u instrumentalu naglašava proces, a ne konkretan čin.

---

[11] Što se podudara s potvrdama prema Zovko Dinković (2007: 77–78).

[12] Stolac (2016) dobro upozorava da samo akuzativna rekcija bez instrumentala katkad može biti višeznačna pa treba voditi računa o kontekstu, odnosno ako se upotrebljava samo objekt u akuzativu bez instrumentala, takva sintaktička konstrukcija treba biti jednoznačna jer katkad može zbunjivati (npr. *darovati djecu* može značiti da je netko nekomu darovao djecu, a može značiti da je netko djeci dao dar).

Doći

Glagol *doći* primarno je glagol kretanja koji je vrlo proširen u upotrebi te je dobio i druga značenja. Ovo je istraživanje ograničeno na značenje 'snaći' i 'stajati, koštati' u kojemu se između glagola *doći* i objektne dopune ostvaruje odnos koristi ili štete. Na HJP-u glagol *doći* nije zabilježen u navedenom značenju. Samo je u frazemu *doći će mu glave* zabilježena dativna rekcija. U ŠKRJ-u glagol *doći* u prijelaznom se značenju kao razgovorni oblik upućuje na glagol *stajati* u značenju 'imati cijenu'. RHJ ne bilježi navedeno značenje pa nema potvrda ni o alterniranim objektnim dopunama. Korpusna je pretraga, s obzirom na učestalost glagola i specifičnost traženoga značenja, sužena samo na 3. lice.[13] Objekt je najčešće osobna zamjenica. Jedan se primjer pojavljuje s akuzativom: *U konačnici, kada zbrojite sve njihove prednosti dođu vas i jeftinije*. i jedan s dativom u frazemskom značenju: *Hrvatski je u rukama Hrvata i samo mu oni mogu doći glave.*

Glagol *doći* sa značenjima 'snaći' i 'stajati, koštati' rijetko je opisivan u rječnicima, gdje je izdvojena upotreba u frazemu ili je naznačeno da pripada razgovornom stilu, što je potvrđeno i u korpusu.

Ići

Iako je primarno glagol kretanja, glagol *ići* ostvaruje se i u drugim značenjima. Ovim su istraživanjem obuhvaćena značenja 'biti nadaren za kakvu djelatnost, imati uspjeha u čemu' i 'biti namijenjen, ticati se'. Odnosom glagola *ići* i objektne dopune u tim se značenjima izražava korist ili šteta. U ŠKRJ-u u značenju 'biti nadaren za kakvu djelatnost' donosi se samo rekcija u dativu: *Matematika mu ide loše*., *Ide mu šport*., dok HJP u značenju 'biti namijenjen, ticati se' navodi primjer rekcije s akuzativom (*to je išlo mene*), a akuzativ je objektna dopuna i u frazemu *ide (ga) karta*.[14] RHJ u značenju 'razvijati se, napredovati' također navodi dativnu rekciju: *ide mu posao*. Iz korpusne je pretrage, kao i za glagol *doći*, isključeno 1. i 2. lice, a uz 3. lice najčešće se kao objektna dopuna pojavljuje osobna zamjenica. Potvrđena su tri primjera u dativu (*Posao im ide sjajno…*, *…ne ide vam pa ne ide…*, *Ide mi valjda kuhanje u 5. brzini.*). Potvrda za akuzativnu rekciju na prvih

[13] Regularni izraz za takve primjere izgledao je ovako: [lemma="infinitiv"&tag!="Vmr1."&tag!="Vmr2."][tag="N.*"|tag="P.*"]|[tag="N.*"|tag="P.*"][lemma="infinitiv"&tag!="Vmr1."&tag!="Vmr2."].

[14] Usp. HJP pod *ići*.

300 primjera nije bilo, iz čega se može zaključiti da su u upotrebi vrlo rijetke. No ipak takve potvrde postoje, primjerice, ciljanom pretragom 3. lica glagola *ići* i zamjenice *ga*[15] dobiju se primjeri kao *Nije ga išla karta…*, *rekla sam mu što ga ide…*, *...dat će svoj vinograd ljudima, koji će mu u svoje vrijeme dati plodove, što ga idu...*

U dvama je rječnicima navedena dativna rekcija te u jednom akuzativna, a takvo je stanje i u upotrebi: prevladava dativ, iako je primjera malo.

Izbjeći

Odnosom glagola *izbjeći* i objektne dopune izriče se korist. Prema Pavešićevu savjetniku „kao dopuna tome glagolu služi dativ", ali je u upotrebi sve češći akuzativ te: „Kako se ni jedan ni drugi padež ne protivi smislu glagola, može se upotrebljavati bilo koji od njih.". Katičić ga ubraja u prijelazne (1991: 99), a potom ga navodi u skupini glagola za koje tumači: „S objektom u dativu slažu se i neki glagoli koji izriču uklanjanje od kakvih neželjenih posljedica." (1991: 120). HJP donosi rekcije *što* (*izbjeći susret*, *izbjeći sukob*) i *komu* (*izbjeći rulji*), prema čemu se može zaključiti da se akuzativom označuju objekti za neživo, a dativom objekti za živo. U ŠKRJ-u i u RHJ-u ne navodi se nijedan primjer s rekcijom u dativu. Korpusni primjeri pokazuju da je na 137 primjera s akuzativnom rekcijom (*Ljudi bi izbjegli plaćanje poreza.*) pronađen samo 1 s dativnom (*...samo [je] jedna crnkinja uspjela izbjeći sudbini svojih sunarodnjaka i vratiti se na svoju afričku zemlju*.), na temelju čega se može zaključiti da je uobičajena akuzativna dopuna, a da je dativni objekt danas stilski obilježen.

Neki izvori kao normativnu prihvaćaju i dativnu i akuzativnu rekciju, a neki dativnu uopće ne bilježe. U upotrebi prevladava akuzativ.

Krasti

Odnosom glagola *krasti* i objektne dopune izriče se šteta. Uz glagol *krasti* u ŠKRJ-u i RHJ-u navode se samo primjeri u akuzativu koji označuje ono što je ukradeno, ali ne i onoga komu se što neovlašteno uzima (*krasti stoku*, *krasti novac*). HJP s rekcijom *komu što* navodi samo frazem *krasti bogu dane*. Na 28

---

15 Regularni izraz izgledao je ovako: [lemma="ići"&tag!="Vmr1."&tag!="Vmr2."][word="ga"]|[word="-ga"][lemma="ići"&tag!="Vmr1."&tag!="Vmr2."].

primjera s dativom (*...pomagač...odguruje pijanog vlasnika i krade mu auto.*), od kojih je velik broj primjera s frazemom *krasti bogu dane* (*Dakle, JA kradem Bogu dane i ponosim se time*.), pojavljuje se 7 s akuzativom koji označuje živo (pojedinca ili skupinu) kojemu se što uzima (*On je bio smijenjen zato što je počeo krasti strance.*). Upotreba objekta u akuzativu upućuje na uopćavanje značenja, pri čemu je u prvom planu sam čin krađe, a ne ono što se oduzima.

Iako se dativna rekcija ne navodi u nekim izvorima, u upotrebi je više primjera s dativom nego s akuzativom koji označuje onoga kojemu se što uzima. Izostanak drugoga objekta u prvi plan stavlja proces, a ne konkretan čin i predmet koji mijenja vlasnika.

Krenuti

Glagol *krenuti* primarno je glagol kretanja, ali se to osnovno značenje proširuje. Značenje ‘početi djelovati, raditi, poći’ oprimjereno s *krenuti nabolje* zabilježeno je u RHJ-u. U praksi se nalaze i primjeri koji odgovaraju značenju postizanja koristi ‘početi dobro obavljati kakvu djelatnost, početi biti uspješan u čemu’ kojim se otvara mjesto objektnoj dopuni koja označuje osobu kojoj je krenulo. To značenje nije zabilježeno u rječnicima. Korpusnom je pretragom obuhvaćeno samo 3. lice, te su dobivena tek tri primjera u tome značenju: 1 primjer s dativnom dopunom (*Ako meni krene... obećavam brdo pozitivnih i lijepih postova*.) i 2 primjera s akuzativom dopunom (*Ali čim sam vesela (...)*, *onda me krene.*, *...prekrižio je sve vulgarne rečenice, i potom me krenulo.*).

S obzirom na to da traženo značenje nije zabilježeno u rječnicima, ne može se reći da postoje normativna odstupanja u sintaktičkom obrascu u primjerima iz korpusa.

Lagati

Glagol *lagati* najčešće je spominjan glagol u vezi s odstupanjem upotrebe u odnosu na propis. Iako Pavešićev savjetnik navodi nekoliko rekcija te kao normativno prihvatljivu navodi i rekciju u akuzativu: „~ *kome*, govoriti kome laž, neistinu; ~ *o kome*, govoriti o kome laž; ~ *koga*, obmanjivati koga laganjem; ~ *na koga*, lažno optuživati koga; ~ *za nekim*, ogovarati koga.”, u svim drugim priručnicima (Katičić 1991, HJS, RHJ, HJP, ŠKRJ) prednost se daje objektnoj dopuni u dativu.

U korpusu je na 28 primjera u dativu (*Nisu vam lagali namjerno...*) potvrđen 31 primjer s akuzativnom dopunom (*Oni koji kažu da zbog ljubavi trpe, lažu sebe i druge.*). Iako Pavešić implicira razliku u značenju ('izgovarati, govoriti komu laži' s prvom objektnom dopunom u dativu i 'obmanjivati koga, dovoditi koga u zabludu' s prvom objektnom dopunom u akuzativu), riječ je, zapravo, o nijansi, koju u dobivenim primjerima s dativom i akuzativom nije lako uočiti, na što upućuje i Katičić.[16]

S obzirom na to da prednost u većini normativnih priručnika ima dativ, može se zaključiti da se upotreba, u kojoj je veći broj primjera u akuzativu, ne podudara s normativnim uputama.

Naučiti

Odnosom glagola *naučiti* i prve objektne dopune izriče se namjena ili korist. U značenju 'prenijeti komu svoje znanje, vještinu ili iskustvo' postoje dva objekta – osoba na koju se prenosi znanje i sadržaj koji je prenesen poučavanjem. Kao i uz glagol *učiti*, za razliku od drugih analiziranih glagola, uz glagol *naučiti* alternaciji podliježe druga objektna dopuna koja označuje što neživo (sadržaj koji je prenesen poučavanjem), dok je prva dopuna, ako se navodi, redovito u akuzativu. U HJP-u se navode rekcije *što*, *koga*, ne navodi se druga objektna dopuna s dativom. ŠKRJ glagol *naučiti* opisuje kao prijelazni s akuzativnom rekcijom (*naučiti engleski*, *naučiti đake čitati*, *naučiti dijete da svaku večer pere zube*), također se ne navodi rekcija s dativom. RHJ u navedenom značenju donosi rekciju *koga što* (*naučiti koga njemački*). U značenju 'naviknuti, prisiliti, uputiti' navodi se rekcija s dativnom dopunom na drugom mjestu (*naučiti koga poštenju*). S obzirom na to da se za glagol *naučiti* istražuje druga objektna dopuna, u korpusu je analiziran širi kontekst uz glagol, a ne samo prva riječ slijeva i zdesna. Na 8 dativnih primjera (*...vrijeme ju je naučilo strpljenju.*), 7 je potvrda s akuzativnim dopunama (*Računalna revolucija naučila nas je jednu vrlo važnu lekciju...*).

Iako je dativna dopuna navedena samo u jednom rječniku, dok se akuzativna navodi u svima, u korpusu se ona pojavljuje podjednako kao i akuzativna, čak i s jednim primjerom više.

---

[16] „U hrvatskom književnom jeziku glagol *lagati* upotrebljava se samo s objektom u dativu jer mu je značenje 'govoriti svjesno neistinu', a ne 'obmanjivati neistinama', pa po tom ulazi samo u značenjski razred glagola s objektom u dativu (v. t. 300-1), a ne i u značenjski razred prelaznih glagola (v. t. 228)." (Katičić, 1991: 133).

Nuditi

Odnosom glagola *nuditi* i prve objektne dopune koja označuje osobu izriče se korist ili namjena. Prema Pavešiću glagol *nuditi* „slaže se s akuzativom lica i instrumentalom stvari (nuditi koga čime, npr. brata trešnjama) ili, rjeđe, s dativom lica i akuzativom stvari (nuditi komu što, npr. bratu trešnje).”. Prema teorijskim tumačenjima (Palić, 2010: 53) uz glagol *nuditi* (i *ponuditi*), ako je objekt jelo ili piće, upotrebom konstrukcija s akuzativom i instrumentalom umjesto konstrukcija s akuzativom i dativom u prvi se plan stavlja primatelj (recipijent) u akuzativu, a radnja transfera te objekt transfera u instrumentalu potisnuti su u drugi plan. HJP kao ravnopravne donosi obje rekcije: *koga čime* i *komu što*. ŠKRJ *nuditi* određuje kao prijelazni u značenju ‘nagovarati koga da što uzme’ s primjerima *nuditi pićem* i *nuditi jelom* te ‘davati komu kakvu ponudu’ s primjerima *nuditi brak*, *nuditi posao*, *nuditi svoje usluge*, *nuditi robu na prodaju* te, iako se u primjerima ne navodi prava dativna/akuzativna dopuna koja se odnosi na primatelja radnje, prema opisu se može zaključiti da u tome značenju glagol *nuditi* otvara mjesto dvama objektima – primatelju i predmetu. RHJ donosi sličan opis: uz značenje ‘navoditi, nagovarati koga da što uzme’ oprimjerena je rekcija s prvom objektnom dopunom u akuzativu *koga čime* (*nuditi koga pićem*), a u značenju ‘davati komu ponudu’ donosi se rekcija *komu što* (*nuditi komu jelo*, *nuditi posao*, *nuditi komu kuću*, *nuditi svoje usluge*, *nuditi komu ruku*, *nuditi brak*). U 300 pregledanih primjera iz korpusa u 58 primjera potvrđena je dativna dopuna (*...nudimo vam novu aplikaciju zbirke propisa...*), a nema potvrda za akuzativnu dopunu koja označuje osobu kojoj se što nudi.

Na temelju primjera iz korpusa može se zaključiti da se razlikuje opis u priručnicima i upotreba prema korpusnim potvrdama.

Platiti

Odnosom glagola *platiti* i objektne dopune za osobu izražava se korist u značenju ‘dati komu plaću ili novčanu naknadu’. Rječnici upućuju samo na dativne dopune za osobu kojoj se plaća. HJP navodi rekcije *što* i *komu za što*. ŠKRJ uz glagol *platiti* donosi primjere za rekcije *što komu*, *koga*, *komu što* (*platiti honorare suradnicima*, *platiti radnike*, *platiti zaposlenicima višak radnih sati*). RHJ navodi primjer samo s akuzativnom dopunom za neživo u značenju sadržaja koji se komu plaća (*platiti odijelo*, *platiti račun*, *hotel*, *honorar*, *dug*). Korpusna je pretraga potvrdila 16 primjera za dopunu u dativu (*... to će vam uštedjeti naknadu*

koju bi platili agenciji za posredovanje u prometu nekretninama…), a zabilježen je samo jedan primjer s akuzativom (*Građani slabijeg imovnog stanja, koji ne mogu platiti odvjetnika mogu (…) zatražiti besplatnu pravnu pomoć.*).

S obzirom na to da u opisu nema čvrste upute kako bi u standardnom jeziku bilo pravilno, može se zaključiti da nema odstupanja od opisa u priručnicima te da u upotrebi prevladava dativ kao objekt za izražavanje primatelja radnje.

Pomoći/pomagati

Odnosom glagola *pomagati* i prve objektne dopune izriče se korist ili namjena. Razliku u rekciji Katičić (1991: 133) objašnjava razlikom u značenju: „Tako *pomagati nekomu* znači samo olakšavati mu kakav posao ili položaj, dok *pomagati nekoga* znači trajan odnos koji uključuje i zavisnost štićenikovu.". Na tome su tragu opisi u rječnicima. HJP navodi rekciju *komu* u značenju 'pridonijeti uspjehu ili učinku drugoga, ob. radom', a u značenju 'novcem i sl. pomoći u izdržavanju, podmirivanju troškova života itd.' navodi se rekcija *koga*. U ŠKRJ-u glagol *pomagati* opisan je kao neprijelazni s rekcijom u dativu u značenju 'biti komu od koristi ili činiti da mu bude lakše' (*pomagati djetetu u učenju*) te kao prijelazni s rekcijom *koga* u značenju 'davati komu financijsku pomoć' (*pomagati mlade umjetnike*). Sličan opis donosi i RHJ: u značenju 'pružati pomoć, biti od koristi' (*pomagati komu u radu*, *pomagati komu u životu*) glagol *pomagati* određuje se kao neprijelazni glagol s dativnom rekcijom te kao prijelazni s rekcijom *koga čime* u značenju 'pružati materijalnu pomoć, opskrbljivati' (*pomagati koga novcem*).[17] U korpusu je uz glagol *pomagati* izdvojen 121 primjer s dativom (*Projekt pomaže klijentu da riješi poseban problem*.) i 15 primjera s dopunom u akuzativu (*Jedno od naših usmjerenja jest pomagati kulturu*.). Dok se za primjere s dativom može zaključiti da imaju značenje 'biti komu od koristi ili činiti da mu bude lakše' (iako ima i primjera s neživim objektom: *Postoje različite metode koje pomažu izbacivanju sluzi iz pluća*...), primjeri s akuzativom većinom nemaju značenje 'davati komu financijsku pomoć'. Od 15 primjera s akuzativom samo ih 6 nedvosmisleno potvrđuje to značenje (*Tvrtka Studio Eda iz Samobora će financijski pomagati predvodnike zagrebačkih veslača…*), dok ostali imaju značenje navedeno

[17] Samardžija (1994: 51) za ovaj glagol navodi i zanimljiv dijakronijski podatak: „Usporedba stanja u jeziku Gundulićeva 'Osmana', rađena na temelju kompjutorske konkordancije ovog djela, sa stanjem u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku pokazuje samo jednu razliku u valentnosti i to kod glagola *pomoći*. Ovaj glagol u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku, uz nominativnu, otvara mjesto i dativnoj dopuni (pomoći *nekome*), dok u Gundulića umjesto dativne imamo akuzativnu dopunu (pomoći *mene*)."

uz dativnu rekciju (*Zeleni čaj je mnogo bolji i ima sastojke koji pomažu borbu protiv raka.*). Osim toga, financijsko pomaganje jedan je od oblika pomaganja i katkad je nemoguće razlučiti o kakvu je pomaganju zapravo riječ (*Županija pomaže pčelarima u raznim manifestacijama diljem Hrvatske*.).

Za svršeni parnjak *pomoći* rječnici donose jednake opise i rekcijske modele. Korpusnom pretragom za svršeni oblik *pomoći* potvrđena su 164 primjera s objektom u dativu (*Oni će vam pomoći pri odabiru...*), a s objektom u akuzativu potvrđeno je 6 primjera (*Pomogla nas je i Karlovačka županija s iznosom do 10.000 kuna*.), za koje se može reći da imaju značenje davanja financijske pomoći, osim u poslovici *Pomozi sirotu na svoju sramotu*.

Uz glagole *pomagati*/*pomoći* u upotrebi kao i u priručnicima zabilježene su obje rekcije. U literaturi se upućuje na razliku u značenju koja uvjetuje rekciju. U korpusu prevladava dativna, a za akuzativnu se kod nesvršenoga ne može reći da se dosljedno upotrebljava s propisanim značenjem.

Ponuditi

Odnosom glagola *ponuditi* i prve objektne dopune izriče se namjena ili korist. U vezi s glagolom *ponuditi* stariji su normativni priručnici složni. Prema Pavešiću „ponuditi koga čime ili, rjeđe, *komu što.* Usp. nuditi", a prema Jonkeu: „Postoji i kolebanje u rekciji glagola *nuditi*, *ponuditi koga čim* ili *komu što*, ali ipak radije bismo se priklonili rečenici: 'Ponudio sam ga vinjakom' nego 'Ponudio sam mu vinjak'." (1964: 166). U ŠKRJ-u se ne navode potvrde s prvom objektnom dopunom za osobu ni u akuzativu ni u dativu. Navode se samo primjeri s akuzativnom dopunom koja označuje neživo: *ponuditi ostavku*, *ponuditi knjige na prodaju*, *ponuditi pomoć*, *ponuditi ručak*, na temelju čega se može zaključiti da se podrazumijeva prva objektna dopuna u dativu. U RHJ-u je zabilježen primjer s prvom dativnom dopunom koja označuje osobu i drugom dopunom u akuzativu za neživo: *ponuditi komu robu*. HJP navodi obje dopune, i u akuzativu i u dativu: *koga*, *komu*, ali se ne navode primjeri. Korpusnom su pretragom na 100 primjera s dativnom dopunom (*…možemo vam ponuditi stručni nadzor…*, *Alternativa je ponuditi djeci neki hobi…*) potvrđena samo 2 primjera s akuzativnom dopunom (*Marko me ponudio pivom...*, *Ponudio me cigaretom*.).

U starijim priručnicima prednost se daje akuzativnoj rekciji, u suvremenima nema upute što je bolje, ali u praksi prevladava primatelj u dativu, što se može interpretirati kao pokazatelj promjene u vremenu.

Poslužiti

Odnosom glagola *poslužiti* i objektne dopune izriče se namjena ili korist. U normativnoj i deskriptivnoj literaturi nije zabilježena rekcija s dativom kao prvom objektnom dopunom. Katičić (1991) *poslužiti* nabraja u prijelaznim glagolima.[18] HJS *poslužiti koga* upućuje na *podvoriti*, a u rječnicima se nalaze samo primjeri s prvom objektnom dopunom u akuzativu. HJP bilježi samo rekcije *što* i *koga čime*/*čemu*, a ŠKRJ *koga čime* (*poslužiti goste kolačima*). RHJ navodi primjere s rekcijom *koga*, *što*, *koga čime* (*poslužiti piće*, *poslužiti obitelj jelom*, *poslužiti gosta*, *poslužiti kupce*). U korpusu na 7 primjera s prvom dopunom u dativu u značenju 'servirati komu što'[19] (*...koji će uz svijeće i ugodnu glazbu samo za ovu priliku gostima poslužiti poseban jelovnik*) dolazi 5 primjera s prvom akuzativnom dopunom (*Osoblje će vas prije jela poslužiti domaćim aperitivom.*).

U priručnicima nije zabilježen dativni objekt kao primatelj, dok se on u potvrđenim primjerima pojavljuje, čak i u više primjera nego akuzativ, što se može tumačiti kao odstupanje od opisa.

Pripasti/pripadati

Odnosom glagola *pripasti* i objektne dopune izriče se korist ili šteta. Pavešić (1971) navodi nesvršeni oblik *pripadati* te upućuje: „s dativom: *pripadati kome*, a *ne pripadati koga*.". U skladu su s time i primjeri u rječnicima. HJP navodi samo dativnu rekciju *komu*, *čemu*, a jednake su potvrde i u ŠKRJ-u, navodi se samo dativna rekcija: *Uvijek mi pripadne veći dio*. RHJ također donosi samo dativnu rekciju: *pripasti nasljednicima, pripala mu je uloga voditelja*. Na 80 primjera glagola *pripasti* s dativom te 124 primjera glagola *pripadati* s dativom nije pronađen ni jedan s akuzativom.[20]

Nepotvrđenost primjera s akuzativom pokazuje da je upotreba u skladu s normom.

---

[18] „Prelazni su i neki glagoli koji izriču tvarno ili duševno zahvaćanje kakva predmeta koji se pri tom ne mijenja. Takvi su (…) *suditi*, *poslužiti*, *nuditi*, *smetati*, *ometati*..." (Katičić, 1991: 97).

[19] Nisu izdvojeni primjeri s dativom u značenju 'biti koristan, dobro doći u čemu'.

[20] Tek ciljano pretraživanje korpusa ograničeno na pretragu *glagol* + *ga* daje 3 primjera na cijeli korpus (*Drago igra sjajno i zaslužio je da ga pripadne i ta velika čast da ponese Hajdukovu kapetansku traku.*, *...a čast da izvede „početni udarac" pripala ga je po logici generalove zavičajne adrese.*, *...više nego četvrtina stana koja bi ga pripala majčinom smrti*...).

Savjetovati

Dvovidni glagol *savjetovati* otvara mjesto objektnim dopunama u značenju namjene. Pavešić (1971) dopušta da „dopuna koja kazuje osobu kojoj se savjet daje može stajati u dativu i akuzativu (…) *savjetovati kome* znači: davati kome kakav savjet; *savjetovati koga* uzima se u značenju: pomagati koga i podupirati svojim savjetima, biti savjetnik.”. Katičić (1991) ističe razliku u značenju: „Tako i *savjetovati nekomu* znači samo ‘dati mu savjet’, a *savjetovati nekoga* uključuje i ‘biti mu savjetnikom’.”. HJP bilježi rekciju *koga*, *komu*, u ŠKRJ-u glagol *savjetovati* određuje se kao prijelazni, ali se navodi primjer s dativom *savjetovati prijatelju da ode*. U RHJ-u se jasnije definira razlika u značenju: uz definiciju ‘davati komu savjete, biti čiji savjetnik’ donosi se primjer s akuzativnom dopunom: *savjetovati prijatelja*, *savjetovati državnog poglavara*, a uz definiciju ‘dati komu savjet’ donosi se primjer s dativom: *to mi je savjetovao*, na temelju čega se može zaključiti da se rekcija razlikuje s obzirom na značenje, ali i s obzirom na glagolski vid. U korpusu je na 300 primjera zabilježena 91 potvrda s dativom, najčešće s osobnom zamjenicom: *savjetujemo vam*, *savjetuju nam*, *savjetujemo im*, *stručnjaci savjetuju vladama* i 77 s akuzativom: *…mi smo tu da vas savjetujemo…*, *Vlada savjetuje svoje građane…* Korpusna pretraga potvrđuje da je glagol *savjetovati* čest u administrativnom i publicističkom funkcionalnom stilu (*savjetovati Vladu*, *savjetovati sudstvo*, *savjetovati poduzeća*, *savjetovati kupca*, *savjetovati predsjednika*) te da su česte konstrukcije u kojima se umjesto zavisne objektne rečenice s *da* upotrebljava kraći oblik s akuzativom imenice koja označuje radnju: *savjetovati kupnju automobila*, *savjetovati pregled*, *savjetovati prodaju*, *savjetovati izbjegavanje hrane*, *savjetovati odabir kotla*, *savjetovati uvođenje dohrane*, *savjetovati zapošljavanje*.

I priručnici i korpus donose primjere i s dativom i s akuzativom. Odstupanje od norme može se iščitati jedino u odnosu na one priručnike koji glagolima s akuzativnom rekcijom daju značenje ‘obnašati savjetničku dužnost’ jer se ono ne nalazi u velikom broju primjera s akuzativom (prevladavaju primjeri kao *U sklopu ovog projekta imamo stručnjake koji će vas savjetovati o pisanju životopisa...*).

Služiti

Odnosom glagola *služiti* i objektne dopune izražava se korist ili namjena. Prema Pavešiću (1971) „*služiti* može imati uza se dopunu u dativu ili akuzativu, s malom razlikom u značenju. *Služiti nekome* znači: vršiti radnju (imati osobinu) i

time biti na korist onome kome je namijenjena, ali u određenim granicama; *služiti nekoga* znači: biti u službi, biti sluga u širem značenju riječi.". Katičić (1991) također navodi razliku u značenju: „Isto je tako u *služiti nekomu* izrečen samo prigodan odnos, dok *služiti nekoga* izražava trajan odnos slično kao *biti mu sluga*.". HJS umjesto glagola *služiti* u značenju 'servirati jelo ili piće' preporučuje *posluživati* ili *dvoriti*. U ŠKRJ-u u značenju 'biti dobrim ili prikladnim za što' glagol *služiti* određuje se kao neprijelazni s objektom u dativu (*Računalo mi služi pri učenju*.), a u značenju 'biti u čijoj službi, pomagati ili donositi korist' kao prijelazni s akuzativnom rekcijom (*služiti gospodara*), kao prijelazni je određen i u značenju 'donositi jelo ili piće pred koga' iako se u primjeru (*služiti za stolom*) ne navodi primatelj. HJP u značenju 'poslužiti, iznositi pred koga jelo ili piće' ima rekciju *što komu*, dok na petome mjestu navodi „(koga) a. (što komu), v. posluživati b. dvoriti". RHJ glagol *služiti* određuje kao prijelazni i neprijelazni: s dativom u značenju 'biti u čijoj službi…' (*služiti gospodaru*, *služiti kralju*, *služiti domovini*) te kao prijelazni s akuzativom u značenju 'obavljati obvezu, dužnost' (*služiti vojsku*, *služiti misu*). Ti rječnici ne donose uputu na glagole *posluživati* u značenju 'servirati jelo ili piće'. U korpusu je pronađeno 58 primjera s dativom (*tehnologija služi kvaliteti života* i u vjerskom značenju: *služiti Bogu, služiti Isusu*) i 10 s akuzativom (najčešće u višerječnim izrazima *služiti misu* ili *služiti kaznu* te u primjerima kao *zdravlje nije dugo služilo Penkalu*, *...dvorski glazbenik smjerno (je) služio gospodare...*).

Prema primjerima iz korpusa može se zaključiti da prevladava dativ te da nema odstupanja između priručnika i korpusa.

Smetati

Odnosom glagola *smetati* i objektnim dopunama izriče se šteta. Prema Pavešiću (1971) *smetati* se upotrebljava s dativom ili akuzativom; npr. *smetati gostima*, *smetati goste*. Katičić (1991: 133) razlikuje značenje s dativnom dopunom *smetati nekomu* koje se ostvaruje samo u određenoj situaciji i s obzirom na neku namjeru, dok s akuzativnom dopunom „*smetati nekoga* izriče da je smetnja zahvatila nečije biće pa ni sam u sebi više nema mira.". HJS upućuje na pravilnu dativnu dopunu („~ koga ili što → ~ komu ili čemu; to me smeta → to mi smeta"). HJP navodi dativnu rekciju, a *smetati koga* s akuzativom upućuje se na *ometati*. ŠKRJ navodi samo dativnu rekciju, a RHJ također propisuje prvu objektnu dopunu u dativu i navodi dva značenja: samo s dativnom dopunom glagol *smetati* određuje

se kao neprijelazni i znači ‘narušavati komu mir, udobnost, posao i sl.’ (*smetati komu*, *smetati čemu*), a s dopunom u akuzativu određuje se kao prijelazni u značenju ‘činiti nered, smetnju, uznemirivati, ometati’ (*smetati koga u čem*, *smetati što*). Korpusna je pretraga potvrdila 155 primjera s dativnom dopunom (*pčelaru smeta što (...) košnice s vremenom požute*) i 55 potvrda s akuzativnom dopunom (*...to nimalo ne smeta poklonike ovog hobija…*, *Ponekad će takve reakcije smetati vašu okolinu…*).

Prema gotovo trostruko većem broju potvrda s dativnom rekcijom može se zaključiti da praksa slijedi normu.

Suditi

Glagolom *suditi* s prvom objektnom dopunom u dativu ili akuzativu izriče se korist ili šteta. Pavešić (1971) tumači da se glagol *suditi* „od najstarijih vremena može dopunjavati dativom ili akuzativom, ali je danas u knjiž. jeziku običnija dopuna u dativu (*suditi komu*). Dopuna u akuzativu (*suditi koga*) bit će analoška pojava prema svršenom glagolu *osuditi*.” Katičić (1991) razliku u rekciji objašnjava razlikom u značenju: „*Suditi nekoga* zahvaća objekt dublje nego *suditi nekomu* jer znači ili ‘prosuđivati ga’ ili baš ‘voditi formalni sudski postupak’.”. Sva tri rječnika navode rekciju u dativu (*komu*) u neprijelaznom značenju ‘donositi sud ili procjenu’ i ‘voditi sudski postupak’, dok se akuzativna rekcija navodi samo u sportskom značenju (*suditi nogometnu utakmicu*). U korpusnim potvrdama u sportskom značenju prevladava upotreba objekta u akuzativu, dok je omjer dativne rekcije (npr. *…na ovom [se] sudu sudi pojedincima, a ne državama*, *...policajcima se sudi za sudjelovanje u ratnim zločinima*) u odnosu na akuzativnu rekciju (npr. *...suci su radi kukavičluka izbjegavali suditi dilere...* ili u vjerskome kontekstu: *suditi žive i mrtve*, *Bog ispravno sudi čovjeka*.) u primjerima sa značenjima ‘donositi sud ili procjenu’ i ‘voditi sudski postupak’ 58 : 31. Korpusna pretraga potvrdila je i upotrebu objekta u akuzativu uz glagol *suditi* u značenju ‘prosuđivati, procjenjivati, ocjenjivati’ (*nemam običaj suditi ljude na temelju prvog dojma*, *nemojte suditi ljude samo po tome…*) koja se ne navodi ni u jednom rječniku, nego se u tome značenju pojavljuje dopuna u lokativu s prijedlogom *o*: *suditi o društvenim zbivanjima*, *suditi o čijem postupku* (RHJ).

Iako je upotreba akuzativnoga objekta česta, u praksi ipak prevladava normom preporučena dativna rekcija.

Učiti

Glagol *učiti* u značenju ‘prenositi komu znanje’ otvara mjesto objektu kojim se izriče korist ili namjena. Kao i uz svršeni oblik *naučiti*, za razliku od drugih analiziranih glagola, u navedenom značenju alternaciji u dativu ili akuzativu podložna je druga objektna dopuna koja označuje neživo (sadržaj koji se komu prenosi). Pavešić (1971) jasno ističe da u značenju ‘poučavati’ glagol *učiti* „ima dopunu u akuzativu, a ne u dativu, npr. ‘Učio ga je matematiku, plivanje i sl.’, a ne: ‘Učio ga je matematici, plivanju i sl.’”. Takva se uputa donosi i u HJS-u (rekcija s drugom objektnom dopunom u dativu): rekcija *učiti koga čemu* upućuje se na rekciju s drugom objektnom dopunom u akuzativu: *učiti koga što*. HJP i ŠKRJ također navode samo rekciju s dvostrukim objektom u akuzativu: *koga što*, dok RHJ bilježi rekciju samo s akuzativom *koga*, a dativnu rekciju dopušta samo u značenju ‘utjecati na koga svojim primjerom ili savjetom, poučavati’ (*učiti koga dobru*, *učiti koga zlu*) pa se zaključuje da je u tome rječniku alternacija dativa i akuzativa uvjetovana značenjskom razlikom, ali da se u značenju ‘prenositi komu znanje’ propisuje samo rekcija s akuzativom.[21] Omjer dativne rekcije (*...bez obzira na to želite li ljubimca učiti trikovima ili ponašanjima koje ćete koristiti u svakodnevnom životu.*) u odnosu na akuzativnu rekciju (*Prva generacija u Pučišćima uči klesarski zanat još 1946. godine.*) iznosi 18 : 32, pri čemu se u većini primjera ne pojavljuje prva dopuna u akuzativu koja označuje živo.

Kao predmet učenja u većem se broju primjera pojavljuje akuzativ, što norma i preporučuje, iako treba reći da u većini primjera s predmetom u akuzativu (neživo) nije naveden primatelj u akuzativu (živo).

Zapasti

Istraživanjem je obuhvaćeno samo prijelazno značenje glagola *zapasti* kojim se izriče šteta ili korist ‘postati čijim vlasništvom, pasti u dio’, dok druga značenja (‘zaći’, ‘pasti u velikoj količini’ i ‘dospjeti u bezizlazan položaj’) nisu istražena. Potvrde pokazuju da se glagol *zapasti* u prijelaznom značenju upotrebljava samo u 3. licu. U pregledanim savjetnicima ne navodi se normativna preporuka u vezi s

[21] Korpusna je pretraga potvrdila i česte primjere s drugom objektnom dopunom s prijedložno-padežnim izrazom u lokativu (*učiti o komu / o čemu*).

rekcijom ovoga glagola, a u rječnicima su zabilježene sljedeće rekcije: HJP: *koga* ili *komu*, ali se u primjeru navodi samo akuzativna rekcija (*da je dobro ne bi mene (nas) zapalo*). ŠKRJ i RHJ u ovome značenju navode samo akuzativnu rekciju (*Zapao me je veći dio*., *to ga je zapalo*), a nema potvrda za dativnu rekciju pa se može zaključiti da se s normativnoga gledišta prednost daje objektu u akuzativu. Na 27 primjera s akuzativom (*...pa ako Vas zapadne da sijete sjeme, činite to savjesno, svjesno i sa znanjem...*) pojavljuju se dva upitna s dativom (*...sticajem okolnosti (...) zapao mi je 7 januar / sijechanj...*, *Zapao mi je, u razmišljanju koje dijelim s vama, jedan detalj.*), pri čemu treba napomenuti da se zbog podudaranja oblika u pretrazi pojavio velik broj primjera s glagolom *zapaliti*.

Zasmetati

Glagol *zasmetati* kao neprijelazni glagol otvara mjesto dativu štete. U savjetnicima se ne opisuje glagol *zasmetati*, ŠKRJ ne navodi glagol *zasmetati*, HJP navodi rekciju *komu*, *čemu* bez primjera, dok RHJ navodi primjere samo s dativnim objektima (*zasmetati komu u poslu*, *to mi je zasmetalo*). U rječnicima nema potvrda o objektu u akuzativu. Korpusne su potvrde pokazale sljedeći omjer: 133 primjera s objektom u dativu (*Zasmetala nam je pozicija okidača na vrhu aparata...*) i 109 primjera s objektom u akuzativu (*...nemojte dopustiti da vas zasmeta svaki zvuk izvana...*).

Premda je i akuzativni objekt frekventan, može se zaključiti da uz glagol *zasmetati* i u upotrebi, iako ne dominantno, prevladava opisom preporučena dativna rekcija.

3. ZAKLJUČAK

Poticaj za pisanje ovoga rada bili su glagoli koji uza se mogu imati objekt u dativu ili u akuzativu. Dosad je problematika alternacije dativa i akuzativa obrađena na manjem broju glagola (usp. Zovko Dinković, 2007), no glagola uz koje dativ i objekt alterniraju ima više. Budući da uz neke od njih postoji normativna preporuka (npr. *lagati*), cilj je bio istražiti kakav je odnos norme prema ostalim glagolima koji do sada nisu bili iscrpnije obrađivani. U tu svrhu opisi i upute u normativnim priručnicima uspoređeni su s upotrebom tih glagola (za to je odabran rad na korpusu, i to na hrWaCu, koji je s obzirom na vrstu prikupljenih tekstova

najbliži svakodnevnomu govoru). Iako je u prvom planu bio odnos norme i upotrebe, istraživanje je pokazalo da je riječ o složenoj temi koja ima velik teorijski potencijal za dublja semantička i strukturna istraživanja.

Dativ i akuzativ padeži su koji pokrivaju različita značenja, a prema potvrdama iz prakse uz neke glagole ti padeži alterniraju kad primarno označuju direktivnost (usmjerenost ili upućenost) radnje na objekt. Alternirani objekt primarno je osoba ili metonimijski sadržaj koji stoji umjesto osobe. Uz nekoliko njih alternira objekt koji označuje samo neživo (*učiti koga čemu/što*). Isto tako, izostavljanje nekih rečeničnih dijelova dovodi do male promjene u značenju koja se može protumačiti i kao razlika između apstraktnoga i konkretnoga, pri čemu se izostavljanjem objekta koji označuje neživo naglasak stavlja samo na provođenje kakve radnje izražene glagolom (*darovati/darivati učenike*, *savjetovati građane*), dok se navođenjem toga objekta konkretiziraju i čin i sam objekt radnje (*darovati*/*darivati što učenicima*/*djeci*, *savjetovati što prijatelju*/*kolegi*).

Ovo istraživanje pokazalo je da među priručnicima postoje velike sličnosti, ali i neke razlike. U savjetnicima se ne nalaze svi glagoli, u rječnicima se nalaze gotovo svi (osim *zasmetati* u ŠKRJ-u), ali neka značenja pojedinih glagola (koji su obuhvaćeni zbog značenja direktivnosti) nisu zabilježena (npr. *krenuti*). Isto tako, nisu zabilježene sve rekcije određenih glagola, što ne znači nužno da su one koje nisu zabilježene normativno neprihvatljive (npr. u ŠKRJ-u uz glagol *nuditi* u značenju ‘nagovarati koga da što uzme’ u primjeru se ne navodi osoba, nego samo predmet u instrumentalu, iako je glagol određen kao prijelazni i iz opisa je jasno da se uvijek odnosi na živo). Neki izvori razliku u rekciji tumače razlikom u značenju, dok neki ne bilježe razliku u značenju (primjerice uz *smetati* Katičić, RHJ i HJP navode i razliku u značenju, a ŠKRJ je ne bilježi). Postoje i neke razlike u opisu u starijim priručnicima u odnosu prema novijima. Primjerice, prema Pavešiću glagol *smetati* „dopunjuje se dativom ili akuzativom”, dok HJS preporučuje dativnu rekciju kao normativno prihvatljiviju: „~ koga ili što → ~ komu ili čemu; to me smeta → to mi smeta”. Glagol *nuditi* prema Pavešiću češće dolazi s akuzativom lica, suvremeni rječnici i gramatike nisu preskriptivni, a u upotrebi je češći dativ.

S obzirom na navedene razlike koje postoje u opisima u normativnim priručnicima, nije jednostavno napraviti usporedbu norme i upotrebe koja bi bila jednoznačna i primjenjiva na sve pregledane glagole, no moguće je izvesti nekoliko zaključaka:

1. Uz neke glagole razlika u padežu objekta tumači se kao razlika u značenju (npr. *pomagati*, *savjetovati*, *služiti*, *smetati*, *suditi*). Iako detaljna značenjska analiza nije bila predmet ovoga rada, može se reći da upotreba ne slijedi uvijek tu raspodjelu.

2. Zbog nesustavnih opisa u pregledanim priručnicima za neke je glagole teško utvrditi podudara li se upotreba s normom ili odstupa od nje. Takvi su: *darovati/darivati*, *doći*, *izbjeći*, *krenuti*, *naučiti*, *nuditi*, *platiti*. Uz neke glagole iz ove skupine u upotrebi prevladava određena rekcija, npr. akuzativna uz glagol *izbjeći* te dativna uz glagole *nuditi* i *platiti*.

3. Uz neke glagole postoji normativna restrikcija u upotrebi padeža i upotreba je u skladu s njom. Takvi su glagoli *ići*, *krasti*, *ponuditi*, *pripasti*/*pripadati*, *učiti*, *zapasti*, *zasmetati*.

4. Uz neke glagole postoji normativna restrikcija u upotrebi padeža, ali primjeri ne slijede preporuku: norma akuzativ uz glagol *lagati* tretira kao nepravilnu upotrebu, a akuzativ se pojavljuje u više primjera; uz glagol *poslužiti* u normativnim priručnicima uglavnom se preporučuje akuzativ, dok u upotrebi u manjem broju prevladava dativ.

Prilog 1. Tablica s prikazanim rekcijama u priručnicima i omjerima dobivenima iz korpusa. Padežna pitanja prepisana su iz rječnika ili su apstrahirana na temelju primjera koji se navode u rječniku.

	Priručnici	D : A
darovati/darivati	**HJP** što **RHJ** koga, koga čime, komu što **ŠKRJ** komu što	82 : 12 / 39 : 47
doći	**HJP** komu (doći će mu glave) **RHJ** - **ŠKRJ** prijel./neprijel. v. stajati	1 (frazem) : 1
ići	**HJP** komu, koga **RHJ** komu **ŠKRJ** komu	3 : 0

	Priručnici	D : A
izbjeći	**HJP** što, komu, koga **RHJ** što **ŠKRJ** što, koga **Katičić** koga, što, komu, čemu	1 : 137
krasti	**HJP** što; komu što u frazemu **RHJ** što **ŠKRJ** što	28 : 7
krenuti	**HJP** nema to značenje **RHJ** nema to značenje **ŠKRJ** nema to značenje	1 : 2
lagati	**HJP** što, komu **RHJ** komu **ŠKRJ** komu **Pavešić** komu *'*zn. 1*'*, o komu, koga *'*zn. 2*'*, na koga, za nekim **Katičić** komu **HJS** ~ komu (o komu / čemu)	28 : 31
naučiti	**HJP** što, koga **RHJ** koga što **ŠKRJ** što, koga što	8 : 7
nuditi	**HJP** koga čime, komu što **RHJ** koga čime 'zn. 1', komu što 'zn. 2' **ŠKRJ** čime 'zn. 1', što 'zn. 2' **Pavešić** koga čime, komu što **Katičić** koga čime, komu što	58 : 0
platiti	**HJP** što, komu za što **RHJ** što **ŠKRJ** što, što komu, koga, komu što **Pavešić** što	16 : 1

	Priručnici	D : A
pomagati/pomoći	**HJP** komu *'*zn. 1*'*, koga *'*zn. 2*'* **RHJ** komu u čem *'*zn. 1*'*, koga čime *'*zn. 2*'* **ŠKRJ** komu *'*zn. 1*'*, koga *'*zn. 2*'* **Katičić** komu *'*zn. 1*'*, koga *'*zn. 2*'*	121 : 15 (6) / 164 : 6
ponuditi	**HJP** što, koga, komu **RHJ** komu što **ŠKRJ** što **Pavešić** koga čime, rjeđe komu što **Jonke** radije koga čime nego komu što	100 : 2
poslužiti	**HJP** što, koga čime, čemu **RHJ** koga, što, koga čime **ŠKRJ** koga čime **Katičić** koga, što **HJS** koga > podvoriti	7 : 5
pripasti/pripadati	**HJP** komu, čemu **RHJ** komu **ŠKRJ** komu **Pavešić** pripadati komu, a ne pripadati koga	80 : 0 / 124 : 0
savjetovati	**HJP** koga, komu **RHJ** koga **ŠKRJ** prijel., ali komu da... **Pavešić** komu *'*zn. 1*'*, koga *'*zn. 2*'* **Katičić** komu *'*zn. 1*'*, koga *'*zn. 2*'* **HJS** koga, čemu **Pavešić** komu, koga	91 : 77
služiti	**HJP** što komu, koga **RHJ** komu *'*zn. 1*'*, što *'*zn. 2*'* **ŠKRJ** komu *'*zn. 1*'*, koga *'*zn. 2*'* **Pavešić** komu *'*zn. 1*'*, koga *'*zn. 2*'* **Katičić** komu *'*zn. 1*'*, koga *'*zn. 2*'* **HJS** → posluživati, komu 'zn. 1', koga 'zn. 2'	58 : 10

	Priručnici	D : A
smetati	**HJP** komu, smetati koga v. ometati **RHJ** komu *'*zn. 1*'*, koga u čem, što *'*zn. 2*'* **ŠKRJ** komu, čemu **Pavešić** komu, koga **HJS** koga ili što → ~ komu ili čemu **Katičić** komu *'*zn. 1*'*, koga *'*zn. 2*'*	155 : 55
suditi	**HJP** koga, komu, sp. što **RHJ** komu, sp. što **ŠKRJ** sp. što, neprijel. nema primjera **Pavešić** komu, koga, običnije komu **Katičić** komu *'*zn. 1*'*, koga *'*zn. 2*'*	58 : 31
učiti	**HJP** što, koga što **RHJ** koga, koga čemu *'*zn. 2*'* **ŠKRJ** koga što **Pavešić** koga što, a ne koga čemu **HJS** koga čemu → koga što **Katičić** koga što	18 : 32
zapasti	**HJP** koga ili komu, u primjeru koga **RHJ** koga **ŠKRJ** koga	27 : 2
zasmetati	**HJP** nema primjera **RHJ** komu u čemu, komu **ŠKRJ** nema taj glagol	133 : 109

POPIS KRATICA

RHJ = Šonje, Jure, ur., 2001. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", Školska knjiga.

ŠKRJ = Birtić i dr., 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Školska knjiga.

HJP = *Hrvatski jezični portal*. http://hjp.znanje.hr/.

HJS = Barić i dr., 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

LITERATURA

Antonić, Ivana, 2004. Sintaksa i semantika dativa. *Južnoslavenski filolog*. 60: 67–97.

Belaj, Branimir; Tanacković Faletar, Goran, 2014. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika: Imenska sintagma i sintaksa padeža (Knjiga prava)*. Zagreb: Disput.

Birtić, Matea i dr., 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Školska knjiga.

Frančić, Anđela; Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2005. *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Hrvatski jezični portal. http://hjp.znanje.hr/.

Katičić, Radoslav, 1991. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU, Globus, Nakladni zavod.

Jonke, Ljudevit, 1964. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Palić, Ismail, 2010. *Dativ u bosanskome jeziku.* Sarajevo: Bookline.

Pavešić, Slavko, ur., 1971. *Jezični savjetnik s gramatikom*. Zagreb: Matica hrvatska.

Samardžija, Marko, 1994. Valentnost i semantičke mijene hrvatskih glagola. *Fluminensia.* 6/1–2: 49–5.

Silić, Josip; Pranjković, Ivo, 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

Stolac, Diana, 2016. Darovati. *Govorimo hrvatski*. Hrvatski radio (emitirano 6. prosinca 2016.).

Šonje, Jure, ur., 2001. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", Školska knjiga.

Zovko Dinković, Irena, 2007. Dative Alternation in Croatian. *Suvremena lingvistika.* 63: 65–83.

KORPUS

hrWaC – Croatian web corpus. http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/

OBJECT ALTERNATIONS IN DATIVE/ACCUSATIVE IN CROATIAN

Abstract

Transitive verbs in Croatian require direct object in accusative. Object in dative is treated as property of intransitive verbs. Dative has a meaning of purpose (*kupiti komu što 'to buy something to someone')*, directionality (*zahvaliti komu 'to thank someone'*), benefit or harm (*pomoći komu 'to help someone'*). Accusative has the meaning of reaching the objective, i.e. limited directive (*uhvatiti koga* 'to catch someone'), time (*putovati sljedeći tjedan* 'to travel next week'), measure (čekati cijeli mjesec 'to wait the whole month'), manner (*hodati ruku pod ruku* 'to walk arm in arm'). Some verbs can have the object in dative and in accusative. In this paper we examine 21 verb with alternations in dative and accusative with their descriptions in prescriptive and descriptive reference books. Based on the corpus we will show their usage and distribution.These verbs are *darovati/darivati* 'to give', *doći* 'to come' (in the meaning 'to cost, to befall'), ići 'to go' (in the meaning 'to be successful at something'), *izbjeći* 'to avoid', *krasti* 'to steal', *krenuti* 'to move, to start', *lagati* 'to lie', *naučiti* 'to teach', *nuditi* 'to offer', *platiti* 'to pay', *pomoći*/*pomagati* 'to help', *ponuditi* 'to offer', *poslužiti* 'to serve', *pripasti*/*pripadati* 'to belong', *savjetovati* 'to advise', *služiti* 'to serve', *smetati* 'to annoy', *suditi* 'to judge', učiti 'to teach', *zapasti* 'to get to someone', *zasmetati* 'to get in the way'.

Keywords: accusative, dative, transitive verbs, corpus, norms, object, valency

Lana Hudeček
Milica Mihaljević
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
lhudecek@ihjj.hr
mmihalj@ihjj.hr

NORMATIVNI PROBLEMI U JEZIKOSLOVNOME NAZIVLJU (PRIMJENA STANDARDNOJEZIČNIH NORMATIVNIH PRAVILA I TERMINOLOŠKIH NAČELA)[1]

Izvorni znanstveni rad

UDK 811.163.42'373.421
811.163.42'373.46

U radu će se analizirati kako i na kojim razinama općejezična norma hrvatskoga standardnog jezika utječe na jezikoslovno nazivlje. Polazište za analizu su školski udžbenici, priručnici, pravopisi, gramatike i rječnici, ali i znanstveni radovi u kojima se govori o jezikoslovnome nazivlju. Slična je analiza provedena 2006. godine, pa će se u radu pokazati je li od tada došlo do promjene norme koja utječe na jezikoslovno nazivlje te je li došlo do usustavljivanja jezikoslovnoga nazivlja. Problemi će se pokazati na svim jezičnim razinama: pravopisnoj (npr. *predmetci*/*predmeci*, *fonološka opreka* / *fonološka oprjeka*), morfološkoj (*nepostojano a* / *nepostojani a*), sintaktičkoj (*ciljni jezik* / *jezik cilj*, *točka zarez* / *točka sa zarezom*), tvorbenoj (*glagoljički*/*glagoljični*, *dvotočka/dvotočje*) te najviše na leksičkoj razini, na kojoj su još uvijek prisutni brojni sinonimni parovi i nizovi, katkad u odnosu internacionalizam – domaća riječ (*proklitika – prednaglasnica*, *refleks jata – odraz jata*), ali i domaća riječ – domaća riječ (*usklik – uzvik*) ili internacionalizam – internacionalizam (*alternacija – vokalizacija*). Dodatni je problem u tome što je često riječ o bliskoznačnicama ili o riječima koje kod različitih autora imaju različito značenje.

Ključne riječi: jezikoslovno nazivlje, nazivlje, norma, sinonimija

[1] Ovaj je rad izrađen na projektu *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik* (IP-2016-06-2141), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

1. UVOD

Nesustavnost temeljnoga jezikoslovnog nazivlja može se uočiti na svim jezičnim razinama: pravopisnoj, morfološkoj, sintaktičkoj, tvorbenoj i leksičkoj. Na to često upozoravaju i učitelji i nastavnici hrvatskoga jezika jer ta nesustavnost dovodi do problema posebno pri sastavljanju pitanja za državnu maturu i za natjecanje iz hrvatskoga jezika. Nesustavnost i nenormiranost nazivlja uočava se i u nerazgraničavanju i nesustavnoj uporabi istoznačnih i bliskoznačnih naziva, uporabi različitih naziva za isti pojam u različitim udžbenicima, uporabi različitih naziva u osnovnoj i srednjoj školi, uporabi različitih naziva u visokoškolskim udžbenicima i znanstvenim radovima itd. Navodimo nekoliko primjera sinonimnih parova i nizova u temeljnome jezikoslovnome nazivlju: *zamjena l s(a) o*, *alternacija l/o*, *vokalizacija*, *alternacija l sa o*, *zamjena l s o*; *afrikate*, *poluzatvorni suglasnici*, *sliveni suglasnici*, *slivenici*, *polupregradnici*, *prekidni tjesnačnici*; *osobne/lične zamjenice*; *usklik*, *uzvik*; *gramatički/oblikotvorni/oblični/relacijski/fleksijski morfem*; *nezavisno složene rečenice*, *nezavisnosložene rečenice*; *ekonim*, *ojkonim*; *naziv*, *ime*; *vlastito ime*, *ime*.[2]

Zasad ne postoji odgovarajući normativni terminološki priručnik (rječnik, mrežni rječnik, baza podataka ni leksikon) u kojemu bi se normiralo hrvatsko jezikoslovno nazivlje. Dosad su objavljeni ovi terminološki rječnici (leksikoni) koji obuhvaćaju i natuknice na hrvatskome jeziku: Simeon (1969), Trask (2005), *Slovník slovanské lingvistické terminologie* 1977. – 1979., Rittgasser, Kolenić (2012), Rittgasser, Kolenić (2013).

Iscrpna analiza navedenih priručnika nalazi se u radu *Normiranje hrvatskoga jezikoslovnog nazivlja* (u tisku). Za potrebe ovoga rada možemo ponoviti zaključak iz toga rada da su objavljeni priručnici uglavnom deskriptivni, najčešće i samo prijevodni te se u njima ne uspostavlja nikakav normativni odnos među istoznačnim i bliskoznačnim nazivima, a upravo je istoznačnost i bliskoznačnost (uz semantičke praznine) temeljni normativni problem jezikoslovnoga nazivlja. Sinonimi se katkad nalaze i unutar jednoga rada, udžbenika ili priručnika, a iznimno su česti u različitim udžbenicima ili priručnicima.[3]

Stoga ćemo u ovome radu jezikoslovno nazivlje analizirati po jezičnim razinama te pokazati neke normativne odnose s pomoću terminoloških načela. Posebna

[2] Više primjera vidi u radu Hudeček, Mihaljević, Vidović (2006).

[3] Više vidi u Mihaljević (2007).

se pozornost posvećuje pitanju kako općejezična norma utječe na normiranje jezikoslovnoga nazivlja.

2. KORPUS

Hrvatsko se jezikoslovno nazivlje nalazi u rječnicima, udžbenicima, monografijama, priručnicima i znanstvenim radovima. Budući da zasad ne postoji reprezentativni korpus jezikoslovnih tekstova ni normativni rječnik jezikoslovnoga nazivlja, za ovaj je rad sastavljen priručni korpus koji se sastoji od terminoloških i općih rječnika, znanstvenih, znanstveno-popularnih i stručnih radova u kojima se analizira jezikoslovno nazivlje, školskih udžbenika te kurikula za hrvatski jezik. Posebno ćemo se osvrnuti na neke nazive zabilježene u radovima Hudeček, Mihaljević, Vidović (2006) i Birtić (2006).

3. METODOLOGIJA

Pristup obradi građe u ovome je radu deskriptivno-preskriptivan.[4] Metodologija je vođena građom i podređena opisu građe te se uvodi kombinirani pristup primjeren svakomu pojedinom problemu. Takav je pristup potaknut tzv. osnovnom lingvističkom teorijom (*basic linguistic theory*) (Dixon, 1997, 2010, 2012 i Dryer, 2006), koju su u svojim radovima na staroslavenskoj građi u Hrvatskoj afirmirale Ana Kovačević (2016: 72) i Ana Mihaljević.[5] „Osnovna lingvistička teorija posebno naglašava da svaki jezik treba opisivati u zadanostima njegovih vlastitih posebnosti i karakteristika, a ne mu nametati okvire, koncepte i teorije stvorene ili temeljene na proučavanju drugih jezika. Ona je i neformalna teorija jezične forme, u smislu da se kloni strogoga formalizma, polazeći od pretpostavke da se i bez njega jezične pojave mogu dovoljno precizno opisati. Jezična analiza u okviru osnovne lingvističke teorije uključuje i semantička promišljanja te uvođenje terminologije uspostavljene za slične pojave u drugim jezicima." (Kovačević, 2016: 72). Takav se deskriptivan pristup kombinira s normativnim pristupom bečke (vusterijanske) terminološke škole.

---

4 Više o odnosu preskriptivnoga i deskriptivnoga pristupa vidi u Hudeček i Mihaljević (2015: 299–307) i Mihaljević (u tisku).

5 Ana Mihaljević, izlaganje *Sintaksa hrvatskoglagoljskih tekstova prevedenih s latinskoga*, Lingivistički krug, 7. ožujka 2016.

Prvi je korak u analizi deskriptivan i utemeljen na korpusu. Normiranje nazivlja u nekoj struci započinje deskriptivnom analizom. Iz korpusa se ispisuju nazivi te se razvrstavaju po jezičnim razinama i značenjima. Deskriptivnom analizom utemeljenom na korpusu utvrđuje se postojanje brojnih sinonimnih parova i nizova, koji se katkad nalaze i u istome tekstu. Nakon toga slijedi predlaganje normativno najprihvatljivijih rješenja (preporučenoga naziva) s pomoću terminoloških načela i općejezičnih norma.

4. PRIMJENA OPĆEJEZIČNE NORME NA JEZIKOSLOVNO NAZIVLJE

Terminološki problemi postoje na svim jezičnim razinama. Pokazat ćemo to na nekoliko primjera iz rada Hudeček, Mihaljević, Vidović (2006: 105) koji su aktualni i danas:

fonologija	zamjena l sa o, alternacija l/o, vokalizacija, alternacija l sa o; afrikate, poluzatvorni suglasnici, sliveni suglasnici, slivenici, polupregradnici, prekidni tjesnačnici; izgovorna cjelina, izgovorni skup; nenaglašena riječ, nenaglasnica; prednaglasnica, proklitika, prepozitivna atonička riječ, prislonjenica
morfologija	osobne/lične zamjenice; usklik, uzvik; posesivne/posvojne zamjenice; govorna osoba, govornik, prvo glagolsko lice; sugovorna osoba, sugovornik, drugo glagolsko lice; negovorna osoba, negovornik, treće glagolsko lice; gramatički/oblikotvorni/oblični/relacijski/fleksijski morfem; rječotvorni/derivacijski/leksički/tvorbeni morfem
sintaksa	nezavisno složene rečenice, nezavisnosložene rečenice; zavisno složene rečenice, zavisnosložene rečenice; diskurs, diskurz
leksikologija	sastavnica, sastojnica; označilac, označitelj; vlastita/osobna imena

U ovome ćemo radu za razliku od navedenoga rada, u kojemu su nazivi analizirani prema jezičnim razinama na koje se naziv odnosi, analizirati razine na kojima se mogu riješiti terminološki problemi te pokazati kako općejezična norma na svim jezičnim razinama utječe na normiranje jezikoslovnoga nazivlja te kako pomaže u utvrđivanju preporučenoga naziva.

4.1. Pravopisna razina

Utjecaj je općejezične norme na jezikoslovno nazivlje najočitiji na pravopisnoj razini. Dio pravopisnih dvostrukosti u jezikoslovnome nazivlju proizlazio je iz postojanja više pravopisnih praksa. Godine 2013. uveden je *Hrvatski pravopis* kao jedinstveni pravopis koji se upotrebljava u svim školama, na kojemu su pisani svi odobreni školski udžbenici, na kojemu se provodi državna matura i natjecanje iz svih predmeta te polažu stručni ispiti iz svih predmeta. Navodimo nekoliko primjera jezikoslovnih naziva (u obzir se uzimaju i njihovi oblici) u kojima iz opće pravopisne norme proizlazi preporučeni naziv.[6]

pravopisno pravilo ili rječnička potvrda (prema *Hrvatskome pravopisu* iz 2013.)	**sinonimi**	**preporučeni naziv**
Iza pokrivenoga *r* piše se *e* (a ne *je*) (str. 19)	fonološka opreka, fonološka oprjeka	fonološka opreka
	popredloženje, poprjedloženje	popredloženje
	jezična pogreška, jezična pogrješka	jezična pogreška
str. 249	istovrijednica, istovrednice, istovrjednice	istovrijednica
Piše se *t* ili *d* u oblicima imenica muškoga roda koje završavaju na *-dak*, *-tak*, *-dac*, *-tac* u kojima je samoglasnik *a* nepostojan (str. 16)	predmeci, predmetci	predmetci
str. 325	nezavisno složena rečenica, nezavisnosložena rečenica	nezavisnosložena rečenica
str. 473	zavisno složena rečenica, zavisnosložena rečenica	zavisnosložena rečenica
str. 463	višestrukosložena rečenica	višestruko složena rečenica

[6] Više o utjecaju *Hrvatskoga pravopisa* na nazivlje vidi u Hudeček, Mihaljević (2015a).

4.2. Morfološka razina

Nepostojani a i *nepostojano a*

Na morfološkoj razini postoji dvojba između naziva *nepostojano a* i *nepostojani a*, *nepostojano e* i *nepostojani e* te *slogotvorno r* ili *slogotvorni r*. Ta se dvojba može svesti na pitanje: Kojega su roda *a*, *e* i *r* u navedenim nazivima? Odgovor se na to pitanje može naći u općejezičnome rječniku, npr. *Školskome rječniku hrvatskoga jezika*, u kojemu se nalaze ove natuknice:

slovo	glas
a[1] *im. s.* <*neskl.*> prvo slovo hrvatske abecede	**a**[2] *im. m.* <*neskl.*> srednji niski otvornik ◇ **nepostojani** ~ *gram.* **1.** otvornik *a* koji postoji samo u nekim oblicima iste riječi, dok se u drugim oblicima gubi **2.** glasovna promjena u kojoj dolazi do gubljenja ili pojavljivanja otvornika *a* u nekim oblicima riječi
e[1] *im. s.* <*neskl.*> deveto slovo hrvatske abecede	**e**[2] *im. m.* <*neskl.*> prednji srednji otvornik ◇ **nepostojani** ~ *gram.* **1.** otvornik *e* koji postoji samo u nekim oblicima iste riječi, dok se u drugim oblicima gubi **2.** glasovna promjena u kojoj dolazi do gubljenja ili pojavljivanja otvornika *e* u nekim oblicima riječi
r[1] *im. s.* <*neskl.*> dvadeset treće slovo hrvatske abecede	**r**[2] *im.* <*neskl.*> usni alveolarni treptajni zvončani zatvornik

Iz analize je jasno da je u navedenim primjerima riječ o glasu, a ne o slovu. Dakle, preporučeni su nazivi *nepostojani a*, *nepostojani e* i *slogotvorni r*.

Pravila kraćenja i *pravila skraćivanja*

U generativnoj se morfologiji upotrebljavaju nazivi *pravila kraćenja* i *pravila skraćivanja* kao istovrijednice engleskomu nazivu *truncation rules* (prema Birtić, 2006: 15). U slučaju da je glagolska imenica tvorena od neprefigiranoga temeljnog nesvršenog glagola istoznačna s glagolskom imenicom tvorenom od prefigiranoga nesvršenog glagola tvorenoga od svršenoga glagola, prednost se

najčešće daje imenici tvorenoj od neprefigiranoga glagola, dakle u ovome je slučaju preporučeni naziv *pravila kraćenja*.

4.3. Sintaktička razina

Na sintaktičkoj razini često se postavlja pitanje treba li prednost dati ustrojstvu *pridjev + imenica* ili ustrojstvu *imenica + imenica u genitivu*.[7] Da bismo odgovorili na to pitanje, treba razlikovati slučajeve u kojima je riječ o istoznačnim ustrojstvima od slučajeva u kojima je riječ o raznoznačnim svezama.

Zalihosna pravila i *pravila zalihosti*

U generativnoj se morfologiji upotrebljavaju nazivi *zalihosna pravila* i *pravila zalihosti* kao istovrijednice engleskomu nazivu *redundancy rules* (prema Birtić, 2006: 15). Da bismo odredili kojemu nazivu dati prednost, možemo primijeniti savjet koji se nalazi u knjizi *555 jezičnih savjeta*:

„Pravilo prema kojemu se u hrvatskome standardnom jeziku prednost daje izrazu ustrojstva *pridjev + imenica* pred izrazom ustrojstva *imenica + imenica u genitivu* (npr. izrazu *telefonski broj* ili *kožna bolest* pred izrazima *broj telefona* ili *bolest kože*) ne treba primjenjivati u svim slučajevima. To pravilo nikako ne treba primjenjivati ako dva izraza o kojima je riječ nemaju isto značenje, npr. *medijska pismenost* znači ‘pismenost za medije’, a *pismenost medija* ‘pismenost koju imaju mediji’, *radni praznik* ‘praznik na koji se radi’, a *praznik rada* ‘praznik kojim se slavi rad’.” (Blagus Bartolec i dr., 2016: 92).

Dakle, *zalihosna pravila* i *pravila zalihosti* nemaju isto značenje, *zalihosna pravila* pravila su koja su zalihosna, a *pravila zalihosti* pravila su koja se odnose na zalihost. U jezikoslovnome nazivlju preporučeni je naziv *pravila zalihosti* jer on značenjski odgovara.

Uvjet prve projekcijske razine i *uvjet prve razine projekcije*

U Birtić (2006: 14) spominju se istoznačni nazivi *uvjet prve projekcijske razine* i *uvjet prve razine projekcije* za engleski naziv *first order projection condition*. Odgovor na pitanje je li bolje upotrijebiti naziv *projekcijska razina* ili *razina projekcije* možemo naći u radu Hudeček, Kereković, Mihaljević (2016: 159), u

[7] Više o tome vidi u Hudeček, Kereković, Mihaljević (2016).

kojemu se uz imenicu *razina* spominje ovo pravilo: „Zamjena genitiva pridjevom nije potrebna ni kad je riječ o nekim drugim imenicama koje nisu nužno u tvorbenoj vezi s glagolima, ali otvaraju mjesto dopuni u genitivu; u ustrojstvu *imenica + imenica u genitivu* imenica u nominativu označuje da što pripada čemu (označenom imenicom u genitivu) kao svojstvo ili mogućnost, a naziv ustrojstva *pridjev + imenica* ima općenito značenje vrste čega.". Uz imenicu *razina* spominju se nazivi *razina leta*, *razina mora*, *razina mulja*, *razina oblaka*, *razina vode*, *razina zvuka*. Dakle, u našemu primjeru preporučeni bi naziv bio *razina projekcije*.

Rječna osnova* i *osnova riječi

U Birtić (2006: 12) nalaze se i istoznačni nazivi *pretpostavka o rječnoj osnovi*, *pretpostavka o rječnoj tvorbenoj osnovi* i *pretpostavka o riječi kao tvorbenoj osnovi* kao prijevod engleskoga naziva *word based hypothesis*. U istome se radu navode i istoznačni nazivi *pravilo desne glave riječi* i *pravilo desne rječne glave* kao prijevod engleskoga naziva *righthand head rule*. Odgovor na pitanje je li bolje upotrijebiti naziv *rječna osnova*[8] ili *osnova riječi* te *glava riječi* ili *rječna glava* možemo također pronaći u radu Hudeček, Kereković, Mihaljević (2016: 161):

„Zamjena genitiva pridjevom nije potrebna kad je riječ o genitivu cjeline. Kao što imenica *dio* otvara mjesto genitivu (*dio nasljedstva*, *dio torte*, *dio pozornosti*), tako i svaka imenica kojom se označuje dio čega otvara mjesto imenici (skupini) u genitivu kojom se označuje cjelina kojoj pripada. Stoga, iako se u pregledanome korpusu mogu naći i potvrde poput *zrakoplovno krilo*, *kočnička papuča, dizalični lanac, propelersko vratilo, turbinska lopatica* (uz *krilo zrakoplova, papuča kočnice*, *lanac dizalice*, *vratilo propelera, lopatica turbine*), smatramo da u označavanju odnosa dio – cjelina treba pri uspostavi naziva prednost dati nazivima s genitivom."

Dakle, i u ovome slučaju prednost treba dati nazivima ustrojstva *imenica + imenica u genitivu osnova riječi* i *glava riječi*.

4.4. Tvorbena razina

Mnogi sinonimni nazivi u jezikoslovnome nazivlju nastali su različitim tvorbenim postupcima.

---

[8] Naziv *rječna osnova* (*pretpostavka o rječnoj osnovi*, *pretpostavka o rječnoj tvorbenoj osnovi*, *pretpostavka o riječi kao tvorbenoj osnovi*) spominje Birtić (2006: 10) kao hrvatski naziv za *word based hypothesis* (Arnoff, 1976.).

Teoretska lingvistika i *teorijska lingvistika*

Na studiju lingvistike u Zadru studenti biraju između triju smjerova od kojih je jedan *Teoretska lingvistika* (http://www.unizd.hr/lingvistika/Studijskiprogrami/tabid/3503/Default.aspx).

Na Filozofskome fakultetu u Zagrebu predavao se kolegij *Teorijska lingvistika*. U jezičnome savjetniku *555 jezičnih savjeta* nalazi se i ovaj savjet:

teoretski i teorijski Pridjevi i prilozi *teorijski* i *teoretski* razjednačili su se u hrvatskome standardnom jeziku tako da pridjev *teorijski* znači ‘koji se odnosi na teoriju’ (npr. *teorijska fizika*, *teorijska matematika*, *teorijska elektrotehnika*, *teorijski pristup*, *teorijski pregled*, *teorijsko polazište*), prilog *teorijski* ‘s pomoću teorije’ (*Problemu ćemo pristupiti i obraditi ga teorijski.*), a prilog *teoretski* ‘u teoriji, u pretpostavci’ (*To je teoretski tako.*). Pridjev *teoretski* u značenju ‘koji se odnosi na teoriju’ ne pripada hrvatskomu standardnom jeziku (pa mu ne pripadaju ni izrazi *teoretska fizika*, *teoretsko polazište* itd.), a pripada mu u značenju ‘koji postoji samo u teoriji, u pretpostavci’ (*teoretska mogućnost*).

teorijski ‘koji se odnosi na teoriju’ (pridjev)	teorijska fizika, teorijska matematika, teorijska elektrotehnika, teorijski pristup, teorijski pregled, teorijsko polazište
teorijski ‘s pomoću teorije’ (prilog)	Problemu ćemo pristupiti i obraditi ga teorijski.
teoretski ‘koji postoji samo u teoriji, u pretpostavci’ (pridjev)	teoretska mogućnost
teoretski ‘u teoriji, u pretpostavci’ (prilog)	To je teoretski tako.

(Blagus Bartolec i dr., 2016: 476)

Primjenom toga savjeta lako možemo zaključiti da bi naziv lingvističke discipline trebao biti *teorijska lingvistika*, a ne *teoretska lingvistika*.

Neuralne mreže i *neuronske mreže*

Neurolingvistika je dio neuroznanosti. U tekstovima iz neurolingvistike često se pojavljuje pridjev *neuralni* kao prvi element sveze uz imenice *cijev*, *mreža*,

sustav, *teorija*, *terapija*, *znanost*. Uz svezu *neuralna mreža* pojavljuje se i sveza *neuronska mreža*. U jezičnome savjetniku *555 jezičnih savjeta* nalazi se ovaj savjet:

bakterijalna infekcija > bakterijska infekcija Jedno od načela jezičnoga posuđivanja glasi: ako već treba preuzeti koju riječ iz drugoga jezika, ne treba preuzimati i riječi koje su od nje izvedene, nego ih treba izvoditi iz hrvatske posuđenice (ako smo već posudili imenicu, pridjev treba izvesti od nje prema pravilima hrvatske tvorbe, a ne iz stranoga jezika posuditi i pridjev). U hrvatski smo jezik tako npr. preuzeli riječ *bakterija*, ali pridjev izvodimo po pravilima hrvatske tvorbe prema kojima se osnovi dodaje nastavak *-ski* ili *-ni*. Stoga hrvatskomu standardnom jeziku pripada pridjev *bakterijski*, npr. *bakterijska infekcija*, *bakterijska upala*, a ne pripada mu pridjev *bakterijalni*, preuzet prema engleskome *bacterial*, npr. *bakterijalna infekcija*, *bakterijalna upala* (Blagus Bartolec i dr., 2016: 29).

Primjenom toga savjeta na gornji primjer jasno je da bi naziv trebao glasiti *neuronske mreže*.

Primjenom toga savjeta možemo zaključiti da od imenice *neuron* treba tvoriti pridjev *neuronski*, a ne *neuralni*, te je preporučeni naziv *neuronska mreža*.

Označilac i *označitelj*

Označilac ili *označitelj* dio je jezičnoga znaka koji se sastoji od slijeda glasova koji tvore morfem, riječ ili skupinu riječi. U knjizi *555 jezičnih savjeta* nalazi se ovaj savjet:

poslužitelj i poslužilac Imenica *poslužitelj* znači ‘osoba koja poslužuje’. Prema toj se imenici tvori i imenica *poslužiteljica*, koja znači ‘žena koja poslužuje’. Imenica *poslužilac* istoznačnica je naziva *server* i znači ‘računalo koje poslužuje podatcima i programima druga računala’.

poslužitelj/poslužiteljica stroja
mrežni poslužilac

(Blagus Bartolec i dr., 2016: 360)

Primjenom toga savjeta (*označilac*/*označitelj* nije čovjek nego što neživo) na navedeni sinonimni par možemo zaključiti da je preporučeni naziv *označilac*.

4.5. Leksička razina

Na leksičkoj razini uočavamo mnogo sinonima domaćega i stranoga podrijetla (npr. *deklinacija – sklonidba*, *konjugacija – sprezanje*). Takve ćemo nazive analizirati govoreći o primjeni prvoga terminološkog načela na jezikoslovno nazivlje. Katkad dolazi i do sinonimije domaćih naziva, npr. *uzvik* i *usklik*.[9] U tome se slučaju također s pomoću terminoloških načela bira preporučeni naziv ili se nazivi značenjski razjednačuju.[10]

5. PRIMJENA TERMINOLOŠKIH NAČELA NA JEZIKOSLOVNO NAZIVLJE

U ovome poglavlju oprimjerit ćemo sva terminološka načela.

Domaće riječi imaju prednost pred stranima

U skladu s tim načelom u navedenim ćemo primjerima prednost dati hrvatskim nazivima:[11]

	preporučeni naziv
aspekt	vid
augmentativ	uvećanica
deklinacija	sklonidba
direktni objekt	izravni objekt
komparacija	stupnjevanje
konjugacija	sprezanje
nepalatal	nenepčanik
neutralan red riječi	neobilježeni red riječi
palatal	nepčanik
partikule	čestice, riječce
proklitika	prednaglasnica
refleks jata	odraz jata

[9] U dokumentu *Nacionalni kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik*. *Prijedlog*. 2016. upotrebljavaju se nazivi *uzvik* (2016: 83) i *usklik* (2016: 82).

[10] O tim nazivima vidi u Daković (2006).

[11] Više primjera za ovo načelo vidi u Hudeček, Mihaljević (u tisku).

Nazivi latinskoga i grčkoga podrijetla imaju prednost pred nazivima iz živih jezika

Nazivi oblikovani prema latinskome ili grčkome imaju prednost pred nazivima preuzetim iz engleskoga, francuskoga, njemačkoga itd.

Umjesto naziva *klauza* prema engleskome *clause*, koji se još uvijek pojavljuje posebno u tekstovima koji govore o engleskoj sintaksi, bolje je upotrijebiti naziv *klauzula* (prema latinskome). Ipak, najbolje je upotrijebiti domaći naziv *surečenica* bez obzira na to je li riječ o hrvatskoj ili engleskoj sintaksi.

U nazivlju generativne morfologije (prema Birtić, 2006: 14) pojavljuje se i naziv *filtar* prema engleskome *filter* (Halle, 1973). Na odabir između naziva *filtar* i *filter* može se primijeniti općejezično pravilo navedeno u savjetniku *555 jezičnih savjeta*:

filter > filtar Riječ *filtar* dolazi od latinskoga *filtrum*. Pri preuzimanju imenica iz latinskoga nastavak se *-um* u pravilu izostavlja, npr. *aditorij*, *kurikul*, *metal*, *studij*. Budući da tako dobivena osnova završava na tri suglasnika (*ltr*), umeće se nepostojani *a*, pa dobivamo riječ *filtar*. Riječ *filter* preuzeta je iz njemačkoga i engleskoga. Budući da u hrvatskome jeziku prednost imaju internacionalizmi preuzeti iz grčkoga ili latinskoga jezika u odnosu na riječi preuzete iz suvremenih/živih jezika, u hrvatskome standardnom jeziku prednost se daje liku *filtar* pred likom *filter*. Riječ *filtar* sklanja se ovako: N *filtar*, G *filtra*, DL *filtru*, A *filtar*, I *filtrom*, mn. N *filtri*, G *filtara*, DLI *filtrima*, A *filtre* (Blagus Bartolec i dr., 2016: 138).

Proširenији i korisnicima prihvatljiviji naziv ima prednost pred manje proširenim

Na temelju načela proširenosti prednost se daje nazivima *glagolsko lice*, a ne *glagolska osoba* te *osobne zamjenice*, a ne *lične zamjenice* iako bi sustavnije bilo da se dosljedno upotrebljavaju nazivi *glagolska osoba* i *osobna zamjenica* ili *glagolsko lice* i *lična zamjenica*.

Naziv *posuđenica* u hrvatskome se jeziku upotrebljava u značenju ‘riječ ili koja druga sastavnica stranoga podrijetla koja je više ili manje prilagođena jezičnomu sustavu jezika u koji je posuđena’. U istome se značenju upotrebljava i riječ *primljenica* (npr. Stolac, Morić-Mohorovičić, 2014: 384), koja točnije opisuje što se događa kad riječ iz jednoga jezika dođe u drugi. Ona se u njemu primi, ali je jezik primalac ne treba vratiti jeziku iz kojega ju je primio.

Istim se načelom može opravdati uporaba naziva *istovrijednica* iako bi jezično točniji bio naziv *jednakovrijednica* (potvrđen npr. u članku http://www.matica.hr/vijenac/567/Siguran%20most%20%20izme%C4%91u%20dva%20jezika/) (ili čak *jednakovrednica*).

Zbog istoga se načela u *Hrvatskome pravopisu* daje prednost nazivu *pravopisni znakovi* pred nazivom *razgodci* i *rečenični znakovi* te se ukida nefunkcionalna razlika između *pravopisnih* i *rečeničnih znakova* (*razgodaka*).

Naziv mora biti usklađen sa sustavom i normama hrvatskoga standardnog jezika

Naziv mora biti usklađen s pravopisnim, naglasnim, fonološkim, morfološkim, tvorbenim, leksičkim i sintaktičkim sustavom hrvatskoga standardnog jezika. Navodimo nekoliko primjera:

nepreporučeni naziv	**preporučeni naziv**
dijalektalni, dijalekatski	dijalektni
dvotočje	dvotočka
forenzična lingvistika	forenzička lingvistika
jezik cilj	ciljni jezik
materinji jezik	materinski jezik
točka-zarez	točka sa zarezom
trodimenzionalni prikaz dinamike samoglasnika	trodimenzijski prikaz dinamike samoglasnika
zamjena l sa o	zamjena l s o

Kraći nazivi imaju prednost pred duljim

Pri primjeni toga pravila treba imati u vidu da 1. i 4. pravilo imaju prednost pred ovim pravilom, pa se često daje prednost duljemu domaćem nazivu pred kraćim stranim nazivom. Prednost se katkad daje duljemu nazivu i zbog toga jer

je kraći naziv premetaforičan. Od toga se načela može odstupiti i ako ustrajanje na njemu daje nepotpun sustav.[12]

nepreporučeni naziv	**preporučeni naziv**
generalizacija o odnosu redanja između složenica i afiksa	generalizacija o poretku složenica i afiksa
jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe, jednačenje zapornika po tvorbenom mjestu	jednačenje po mjestu (tvorbe)
jednačenje šumnika po zvučnosti, jednačenje suglasnika po zvučnosti	jednačenje po zvučnosti
prefiksalna tvorba	prefiksacija
sufiksalna tvorba[13]	sufiksacija

Naziv od kojega se lakše tvore tvorenice ima prednost

Prema ovome načelu naziv od kojega se lakše tvore tvorenice ima prednost pred onime od kojega se ne mogu tvoriti tvorenice. Ipak, katkad treba dati prednost domaćemu nazivu koji ne može pokriti potrebu cijeloga tvorbenog gnijezda.

nepreporučeni naziv	**preporučeni naziv i njegove tvorenice**
neuralna znanost	neuroznanost, neuroznanstvenik, neuroznanstvenica
prefiksalna tvorba	prefiksacija – prefiksacijski
spoj riječi	sintagma – sintagmatski
sufiksalna tvorba	sufiksacija – sufiksacijski

12 Više o tome vidi u Hudeček, Mihaljević (2012).

13 U korist davanja prednosti nazivima *sufiksacija* i *prefiksacija* pred nazivima *sufiksalna tvorba* i *prefiksalna tvorba* govori i 4. terminološko načelo jer se nazivi *sufiksacija* i *prefiksacija* bolje uklapaju u tvorbeni sustav; od imenica *sufiks* i *prefiks* pridjevi bi trebali biti *sufiksni* i *prefiksni.*

Treba izbjegavati da naziv unutar istoga terminološkog sustava ima više značenja

Iako se polisemija u nazivlju nikad ne može posve ukinuti, treba je izbjegavati kad je god to moguće. Navodimo nekoliko primjera. U jezikoslovnome nazivlju riječ *veznik* ima dva značenja. Tom se riječju opisuje i vrsta riječi i sintaktička funkcija riječi ili skupine riječi. Veznik kao sintaktička jedinica, član funkcionalnoga razreda, nije nužno jednorječan. Takva nepoželjna višeznačnost mogla bi se razriješiti tako da se nazivu *veznik* pridruži samo prvo značenje (vrste riječi), a da se riječi ili skupine riječi koje imaju sintaktičku funkciju povezivanja nazovu kako drukčije, npr. *vezna sredstva*.

Dva značenja imaju i nazivi *namjerna rečenica*, *mjesna rečenica*, *vremenska rečenica*, *subjektna rečenica* itd. jer se njima označuje i čitava zavisnosložena rečenica i njezin dio, zavisna rečenica. Ta se višeznačnost često razrješuje uvođenjem naziva *(zavisna/glavna) surečenica*, kojim se označuje rečenica u sastavu složene rečenice te se tako jasno razlikuje npr. *namjerna rečenica* (zavisnosložena rečenica) od *namjerne surečenice* (zavisna rečenica).

Pod nazivom *posvojni pridjev*[14] podrazumijevaju se katkad samo pridjevi na *-ov*, *-ev*, *-in* (koji u pravilu označavaju pripadanje živomu posjedovatelju), a katkad se u tu skupinu uključuju i odnosni pridjevi (pridjevi na *-ski*, *-čki*, *-nji*, *-ji*…). Bilo bi logično da se pridjev *posvojni* i u svezi *posvojni pridjev* i u svezi *posvojni genitiv/dativ* upotrebljava u istome značenju. Ako se posvojnost u posvojnome genitivu vezuje uz živoga posjedovatelja, tako bi trebalo biti i u posvojnome pridjevu, što bi tvorbeno ograničilo značenjsku skupinu posvojnih pridjeva na pridjeve tvorene sufiksima *-ov*, *-ev*, *-in* (i to ne sve*: tvrtkin*, *Vladin* itd.; ali ti se pridjevi mogu metonimijski protumačiti kao skup živih posjedovatelja).

U *Hrvatskome pravopisu* uvedena je razlika između *kratica* i *pokrata*. To je učinjeno kako bi se razlikovale dvije posve različite pojave koje su obje nazivane *kraticama*. Kratica je skraćena riječ u pisanju, npr. *dr.*, *gđa*, *gđica*, *br.*, *jd.*, *tzv.* Kratice se najčešće pišu s točkom na kraju i ne sklanjaju se. Pokrata (akronim) je riječ koja se piše velikim slovima, nastala je kraćenjem višerječnoga naziva ili

[14] Na to da se nazivu *posvojni pridjev* i *posvojni genitiv* pridaje u normativnim priručnicima različito značenje u nekoliko svojih radova implicitno ili eksplicitno upozorava Branko Kuna (1999, 2001), a o tome nazivu iscrpno govore i Lana Hudeček, Snježana Kereković i Milica Mihaljević u radu *Skupine* imenica + imenica u genitivu *i* pridjev + imenica *u znanstvenome nazivlju* (2016).

imena, npr. *DNK*, *HNK*, *IHJJ*. Pokrate nemaju na kraju točku, najčešće se izgovaraju slovkajući i sklanjaju sa spojnicom.

Nazivi *nepostojani a* i *nepostojani e* višeznačni su jer označuju:

1. sam glas *a* ili *e* koji je nepostojan

2. glasovnu promjenu u kojoj dolazi do gubljenja ili pojavljivanja samoglasnika *a* ili *e* u nekim oblicima riječi. U drugome je značenju bolje upotrebljavati nazive *alternacija a/∅* i *alternacija e/∅*.[15]

U *Hrvatskome pravopisu* razgraničuju se i nazivi *višečlan* i *višerječan*. *Višečlan* je onaj koji se sastoji od više sastavnica koje ne moraju nužno biti riječi, npr. *Anamarija*, *Ana-Marija*, *Ana Marija*, *višerječan* je onaj koji se sastoji od dviju ili više riječi, npr. *Ana Marija*.

Nazive se ne smije bez valjana razloga mijenjati

Ako jedan naziv već ima određeno značenje, ne treba istomu nazivu davati nova značenja te ako je jednomu značenju pridružen jedan naziv, ne treba mu pridružiti drugi. Ovo je načelo blisko 3. načelu te bismo i ovim načelom mogli objasniti davanje preporuke nazivima *posuđenica* i *istovrijednica*.

U hrvatskome se upotrebljava naziv *naziv* kao zamjena za internacionalizam *termin*. Taj je naziv dobro prihvaćen, proširen u struci i među jezikoslovcima i među stručnjacima različitih struka koji se bave nazivljem. Međutim, neki su stručnjaci u istome značenju počeli upotrebljavati naziv *nazivak*.[16] Taj je naziv također dobro tvoren u hrvatskome jeziku, ali dovodi do nepotrebne sinonimije, pa je bolje upotrebljavati već prihvaćeni naziv.

U generativnoj i kognitivnoj lingvistici sve se češće engleski naziv *concept* prevodi posuđenicom *koncept* umjesto hrvatskim nazivom *pojam*. Uz njih se upotrebljavaju i pridjevi *konceptualni* (ne *konceptni*) i *pojmovni*. Katkad se ravnopravno upotrebljavaju i jedan i drugi naziv, npr. Birtić (2006: 11) navodi nazive *leksička pojmovna struktura* i *leksička konceptualna struktura* kao prijevode za engleski *lexico-conceptual structure*. Smatramo da bi domaćemu nazivu *pojam* trebalo dati prednost.

---

15 Više o tome vidi u Mihaljević, Horvat (2007).

16 Vidi http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60954.

Naziv ima prednost ako odgovara pojmu kojemu je pridružen i odražava svoje mjesto u pojmovnome sustavu

Naziv ima prednost pred drugim istoznačnim nazivima ako odgovara pojmu kojemu je pridružen i odražava svoje mjesto u pojmovnome sustavu.

Primjeri iz korpusa pokazuju da se pridjevi *glagoljički*, *glagoljski* i *glagoljični* pojavljuju u istim svezama, najčešće u vezi s riječima *tekst*, *pismo*, *spomenik*, *brevijar*, *misal*, *rukopis*, *pergamena*, *spis*. Sva se tri pridjeva upotrebljavaju u istome značenju ‘koji se odnosi na glagoljicu, koji je pisan glagoljicom’. Pri donošenju odluke o tome kojemu od tih triju pridjeva treba dati prednost, na prvome mjestu treba voditi računa o sustavnosti, tj. o tome da postoje i pridjevi kojima se označuje da se što odnosi na druga pisma, ćirilicu i latinicu: pridjevi *ćirilski*, *ćirilični*, *ćirilički*, (*latinski*), *latinični*, *latinički*. Odlučujući o tome kojemu od ta tri pridjeva treba dati prednost, treba nastojati izgraditi sustav pridjeva sa značenjem ‘koji se odnosi na pismo (glagoljicu/ćirilicu/latinicu)’. Pridjev *glagoljski* iz prvoga niza izveden je od glagola *glagoljati*, pridjev *ćirilski* od imenice (imena *Ćiril*), pridjev *latinski* od imenice (imena *Latini*). Ti su pridjevi odnosni, prema tome tvorbeno značenje pridjeva *ćirilski* i *latinski* bilo bi ‘koji se odnosi na Ćirila, koji je stvorio Ćiril’, ‘koji se odnosi na Latine, koji su stvorili Latini’. Pridjev *glagoljski* ne uklapa se u taj sustav jer je nemoguće uspostaviti tvorbenu definiciju: ‘koji se odnosi na x’. Pridjevi iz drugoga niza tvoreni su od naziva pisma (*glagoljica*, *ćirilica* i *latinica*) i sufiksa *-ski*. Oni su valjano izvedeni, ali u tvorbi hrvatskoga standardnog jezika pravilo je da se, kad je moguće od iste osnove izvesti pridjeve sufiksima *-ski* i *-ni* (koji se značenjski ne razlikuju), prednost daje pridjevima izvedenim sufiksom *-ni*.

pismo	**sinonimni niz**	**preporučeni naziv**
glagoljica	glagoljički, glagoljični, glagoljski	glagoljični
ćirilica	ćirilski, ćirilički, ćirilični	ćirilični
latinica	latinski, latinički, latinični	latinični[17]

[17] Više o tome vidi u Hudeček, Mihaljević, Vukojević (2010:119–122).

Primjena više terminoloških načela

Terminološka se načela ne mogu primjenjivati mehanički te je moguće primijeniti više terminoloških načela na jedan primjer. Treba napomenuti da su terminološka načela često u sukobu te bismo prema jednome načelu dali prednost jednomu članu terminološkoga para ili niza, a prema drugome drugomu članu. Posebno treba biti oprezan s načelom proširenosti jer je često, posebno u novijim teorijama, strani naziv proširreniji, ali to nije razlog da se ne pokuša izgraditi domaće nazivlje. Posebno treba istaknuti važnost četvrtoga terminološkog načela jer nazivlje pripada standardnomu jeziku. Često se na isti naziv može primijeniti više terminoloških načela. Prikazat ćemo to na tri primjera. Birtić (2006: 12) navodi da se *word based hypothesis* prevodi kao *pretpostavka o rječnoj osnovi*, *pretpostavka o rječnoj tvorbenoj osnovi* i *pretpostavka o riječi kao tvorbenoj osnovi*. Primjenom četvrtoga načela, kako je gore pokazano, prednost se daje nazivu *osnova riječi* pred nazivom *rječna osnova*. Primjenom trećega načela prednost se daje nazivu *pretpostavka o osnovi riječi* pred nazivom *pretpostavka o tvorbenoj osnovi riječi* i *pretpostavka o riječi kao tvorbenoj osnovi*.

Birtić (2006: 12) također navodi da se engleski naziv *word structure autonomy condition* prevodi kao uvjet *autonomije/nezavisnosti/samostalnosti/autonomnosti strukture riječi* i *uvjet autonomije/nezavisnosti/samostalnosti/autonomnosti rječne strukture*. Već smo pokazale da bismo primjenom četvrtoga načela prednost dali nazivu *struktura riječi*. Primjenom prvoga načela prednost bismo dali riječi *nezavisnost* ili *samostalnost* pred *autonomija* ili *autonomnost*, pa bi preporučeni naziv bio *uvjet nezavisnosti/samostalnosti strukture riječi*.

Za istu su glasovnu promjenu potvrđeni nazivi *zamjena l s(a) o*, *zamjena l > o*, *vokalizacija*, *alternacija l/o*. Primjenom prvoga terminološkog načela naziv *zamjena l s o* ima prednost pred nazivima *vokalizacija* i *alternacija l/o*. Primjenom četvrtoga terminološkog načela naziv *zamjena l s o* ima prednost pred nazivom *zamjena l sa o*. Primjenom trećega i šestoga terminološkog načela naziv *vokalizacija*, od kojega je moguće tvoriti pridjev *vokalizacijski*, ima prednost. Primjenom devetoga terminološkog načela može se dati prednost nazivu *alternacija l/o*, koji tvori skladan sustav s nazivima *alternacija a/∅* i *alternacija e/∅*.

6. ZAKLJUČAK

Hrvatski je jezik najvažniji predmet u svim osnovnim i srednjim školama te jedan od triju obvezatnih predmeta na državnoj maturi. S jezikoslovnim se nazivljem učenici susreću i pri učenju stranih i klasičnih jezika, a ono dijelom ulazi i u opći jezik te u druge srodne struke, npr. komunikologiju, defektologiju, antropologiju, psihologiju. Međutim, za hrvatski jezik ne postoji suvremeniji terminološki objasnidbeni rječnik jezikoslovnoga nazivlja od Simeonova *Enciklopedijskoga rječnika lingvističkoga nazivlja*, koji je objavljen davne 1969. godine, i prijevoda Traskova leksikona *Temeljni lingvistički pojmovi* objavljenoga 2005. godine, koji je prijevodni leksikon te ne obuhvaća sve teme ni nazive potrebne za hrvatski jezik. Ne postoji ni terminološka baza hrvatskoga jezikoslovnoga nazivlja. Osim toga, hrvatski je jezik iznimno loše zastupljen u *Slovníku slovanské lingvistické terminologie*, kojim se još uvijek služe strani slavisti. Stoga smo ovim radom željele upozoriti na važnost normiranja hrvatskoga jezikoslovnog nazivlja te s jedne strane pokazati kako nam terminološka načela mogu pritom dati korisne smjernice, a s druge kako je važno normiranje nazivlja provoditi sustavno. Zato bi bilo najbolje jezikoslovno nazivlje uključiti u program *Struna*.[18] Jezikoslovno će se nazivlje djelomično normirati i u okviru *Hrvatskoga mrežnog rječnika – Mrežnika*, čija je izrada započela u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. *Mrežnik* će biti normativni rječnik čija je važna sastavnica i normativno određivanje istoznačnih naziva, pa će projekt potaknuti i daljnje prikupljanje, usustavljivanje i normiranje nazivlja.

IZVORI

Birtić, Matea i dr., 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Školska knjiga.

Birtić, Matea, 2006. Nazivlje u generativnoj morfologiji. *Filologija.* 46-47: 1–18.

Brbora, Sanja, 2006. Jezikoslovno nazivlje u udžbenicima. *Filologija.* 46-47: 35–48.

Dujmović-Markusi, Dragica; Pezar Pavić, Terezija, 2014. *Fon-Fon 2*, udžbenik hrvatskog jezika za drugi razred gimnazije. Zagreb: Profil.

[18] Više o projektu vidi na adresi http://struna.ihjj.hr.

Dujmović-Markusi, Dragica; Pezar Pavić, Terezija, 2014. *Fon-Fon 3*, udžbenik hrvatskog jezika za treći razred gimnazije. Zagreb: Profil.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2014. Jezikoslovno nazivlje u Klaićevu *Rječniku stranih riječi* i *Novome rječniku stranih riječi* (Bratoljub Klaić i Školska knjiga). *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.* 40/2: 309–325.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica; Vidović, Domagoj, 2006. Sinonimni parovi i nizovi u temeljnome jezikoslovnom nazivlju. *Filologija.* 46-47: 101–122.

Jozić, Željko i dr., 2013. *Hrvatski pravopis.* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Mihaljević, Milica; Horvat, Marijana, 2007. Glasovne promjene: nepostojano *a* i *e* (problematizacija naziva, definicija i međuodnosa glasovnih promjena). *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.* 33: 289–304.

Mihaljević, Milica, 2007. Međuudžbenička i unutarudžbenička sinonimija i nepodudarni terminološki sustavi, u: *Komunikacija u nastavi hrvatskoga jezika.* Zagreb: Naklada Slap i Agencija za odgoj i obrazovanje, str. 65–83.

Muhvić-Dimanovski, Vesna; Skelin Horvat, Anita, 2006. O riječima stranoga podrijetla i njihovu nazivlju. *Filologija.* 46-47: 203–215.

Nacionalni kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik. *Prijedlog.* 2016. http://mzos.hr/datoteke/1-Predmetni_kurikulum-Hrvatski_jezik.pdf (pristupljeno 20. ožujka 2017.).

Rittgasser, Stefan; Kolenić, Ljiljana, 2012. *Hrvatsko-njemački rječnik jezikoslovnoga nazivlja / Kroatisch-deutsches Wörterbuch linguistischer Termini.* Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

Rittgasser, Stefan; Kolenić, Ljiljna, 2013. *Njemačko-hrvatski rječnik jezikoslovnoga nazivlja*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

Simeon, Rikard, 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkoga nazivlja*. Zagreb: Matica hrvatska.

Slovník slovanské lingvistické terminologie / Словарь славянской лингвистической терминологии / Dictionary of slavonic linguistic terminology I–II, 1977-1979. Prag: Academia Praha.

Stolac, Diana; Morić-Mohorovičić, Borana, 2014. Pomorsko nazivlje u rječnicima Dragutina Antuna Parčića i Adolfa Bratoljuba Klaića. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.* 40/2: 381–395.

LITERATURA

Blagus Bartolec, Goranka i dr., 2016. *555 jezičnih savjeta.* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Daković, Sybilla, 2006. Uzvici u slavenskim jezicima i pitanje terminologije. *Filologija.* 46-47: 67–76.

Hudeček, Lana; Kereković, Snježana; Mihaljević, Milica, 2016. Skupine *imenica + imenica u genitivu* i *pridjev + imenica* u znanstvenome nazivlju. *Jezikoslovlje.* 17/1-2: 145–167.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2008. Veznička sinonimija i antonimija u hrvatskoj leksikografiji. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.* 34/1: 167–199.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2015. Relations between Description and Prescription in Croatian Language Manuals, u: *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko, str. 299–307.

Hudeček, Lana; Milica Mihaljević, 2015a. Croatian Orthographic Manual and Standardization of Terminology, u: *Термінологічний вісник: Збірник наукових праць 3(1).* Kijev: Інститут української мови НАНУ, str. 36–52.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, [3]2012: *Hrvatski terminološki priručnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica; Vukojević, Luka, 2010. *Jezični savjeti*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, (u tisku). Normiranje hrvatskoga jezikoslovnog nazivlja, u: *Međunarodni slavistički kongres, Beograd 2018. Zbornik članova hrvatske delegacije.* Zagreb.

Kovačević, Ana, 2016. *Negacija od čestice do teksta*. Zagreb: Staroslavenski institut.

Kuna, Branko, 1999. Norma i posvojni genitiv bez odredbe. *Jezik.* 47/1: 1–9.

Kuna, Branko, 2001. Odnos adnominalnoga genitiva i pridjeva, u: *Drugi hrvatski slavistički kongres*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, str. 503–509.

Mihaljević, Milica, (u tisku). Terminologija kao deskriptivna ili preskriptivna znanost – stanje u Hrvatskoj, u: *Zbornik radova sa skupa Slovenska terminologija danas.* Beograd.

Trask, Robert Lawrence, 2005. *Temeljni lingvistički pojmovi.* Zagreb: Školska knjiga.

NORMATIVE PROBLEMS IN LINGUISTIC TERMINOLOGY (APPLYING THE STANDARD LANGUAGE RULES AND TERMINOLOGICAL PRINCIPLES)

Abstract

In the paper the authors analyse on what levels the rules of Standard Croatian influence the linguistic terminology. The starting point for the analysis are textbooks, manuals, grammar books and dictionaries as well as scientific works dealing with the linguistic terminology.A similar analysis was carried out in 2006, and in this paper the authors will show whether there has been a change in the norm since then and whether it influenced the linguistic terminology and whether the systematisation of the linguistic terminology happened in the meantime. Problems will be shown at all language levels: spelling (e.g. predmetci/predmeci, fonološka opreka / fonološka oprjeka), morphological (e.g. nepostojano a / nepostojani a), syntactic (e.g. ciljni jezik / jezik cilj, točka zarez / točka sa zarezom), formative (glagoljički/glagoljični, dvotočka/dvotočje), and mostly at lexical level, where numerous synonym pairs and sequences are still present, sometimes in the context of internationalism vs. domestic word (proklitika – prednaglasnica, refleks jata – odraz jata), but also domestic word vs. domestic word (usklik – uzvik) or internationalism vs. internationalism (alternacija – vokalizacija). An additional problem is that these are often very close words or words that by different authors have different meanings.

Keywords: linguistic terminology, terminology, standard language, synonyms

Maja Glušac
Barbara Majdenić
Filozofski fakultet u Osijeku
mglusac@ffos.hr
barbara.majdenic@yahoo.com

SINONIMNI NIZOVI POPRIJEDLOŽENIH VREMENSKIH INSTRUMENTALA U HRVATSKOME JEZIKU

Izvorni znanstveni rad

UDK 811.163.42'367.633
811.163.42'373.421

U radu se polazi od pretpostavke da su sekundarni prijedlozi značenjski potpuniji, odnosno *jednoznačniji* od primarnih prijedloga pa stoga preciznije označuju odnose. Na temelju te pretpostavke, kao i opisa prijedloga u gramatikama, rječnicima i jezičnim savjetnicima, objašnjava se pojava prijedložne sinonimije i sinonimičnih nizova poprijedloženih instrumentala vremenskoga značenja: *tijekom*, *tokom*, *tečajem*; *sredinom*, *polovicom*, *polovinom*; *krajem*, *koncem*, *svršetkom* i *prilikom*, *prigodom*, *povodom*. Na građi *Hrvatskoga nacionalnog korpusa* istražuje se učestalost uporabe pojedinoga prijedloga te se zaključno pojava prijedložne sinonimije dovodi u vezu sa sintaktičkim obilježjima, normativnim ograničenjima, učestalošću uporabe i stupnjem gramatikalizacije pojedinoga prijedloga.

Ključne riječi: sinonimi, sinonimni nizovi, prijedlozi, poprijedloženi instrumentali

1. UVOD

Sinonimija se javlja na svim jezičnim razinama[1] i u svim oblicima jezičnoga raslojavanja, stoga je i jedna od najbolje proučavanih semantičkih kategorija (Petrović, 2005: 13, 60). Istraživanja su sinonimije najčešće usmjerena na leksičku

[1] O sintaktičkoj sinonimiji i metodološkim načelima njezina istraživanja vidi u Stolac (2007). O sinonimnim i homonimnim spojevima riječi, tj. o gramatičkoj sinonimiji na razini sintagmema vidi u Silić, Pranjković (2005: 266–267).

sinonimiju (usp. Petrović, 2005: 96), a u posljednje se vrijeme u tome kontekstu promatraju i nepunoznačne riječi (usp. Hudeček, Mihaljević, 2008a). O prijedložnoj je sinonimiji u hrvatskome jezikoslovlju dosta pisano – u pojedinim se radovima izrijekom opisuju sinonimija i sinonimičnost[2] prijedloga, dok se u drugima one neizravno dotiču pri opisu prijedloga prema podudaranju (pod)značenja.[3] Sve navedeno upućuje na zaključak da je prijedložna sinonimija vrlo česta i „veoma bogata" (Hudeček, Mihaljević, 2008a: 215).

Usporedba teorijskih pristupa sinonimiji upućuje na različite tvrdnje i nesuglasice.[4] Kriterijem se za određivanje sinonimije vrlo često uzima kontekstualna zamjenjivost,[5] tj. podudarnost riječi po značenju i po uporabi, no vrlo je mali broj riječi koji se mogu smatrati pravim (apsolutnim,[6] potpunim) sinonimima – istoznačnicama. Stoga se sinonimima smatraju i riječi kod kojih se prepoznaju različiti stupnjevi bliskoznačnosti. Međutim, i pojam se bliskoznačnosti u jezikoslovaca različito shvaća: „Čini se da jezikoslovci nazivom bliskoznačnost pokrivaju tri vrste semantičkih odnosa među riječima: sinonimičnost među pojedinim značenjima višeznačnica, zatim sinonimičnost među riječima koje nisu zamjenjive u svim kontekstima zbog semantičkih i sintaktičkih zapreka u njihovoj leksičkoj spojivosti ili zbog različitih konotativnih značenja, ali i sličnost ili bliskost značenja pojedinih riječi." (Tafra, 2005: 222). Dok je u prvim dvama slučajevima

---

2 Sinonimija je pojava u sustavu, a sinonimičnost je pojava u kontekstu (na sintagmatskoj razini). Usp. Petrović (2005: 13).

3 Brojni su radovi u kojima se opisuju i uspoređuju različiti prijedlozi, ovdje izdvajamo one koji su citirani u ovom radu: Glušac (2013), Glušac, Rišner (2016), Matas Ivanković (2005, 2013, 2014), Popović (1966), Pranjković (2001), Rišner (2016), Šarić (1999, 2006).

4 Usp. Težak (1990: 16–17), Samardžija (1995), Tafra (1995, 2005), Petrović (2005).
Različite su i podjele sinonima: primjerice S. Težak razlikuje *prave* sinonime (istoznačnice na standardnojezičnoj i stilskoj razini), sličnoznačnice, varijantne sinonime, tuđice i sinonimne tvorbene i padežne oblike; M. Samardžija razlikuje sinonime prema zamjenjivosti u kontekstu (istoznačnice i bliskoznačnice) i prema prepoznatljivosti u kontekstu (općejezični i kontekstualni).

5 O tome B. Petrović kaže: „Iako se zamjenjivost u kontekstu vrlo često uzima kao osnovni kriterij za određivanje sinonimičnosti leksičkih jedinica, ipak je važnije utvrditi kakvo mjesto zauzimaju u leksičkom sustavu, određeno prije svega značenjskim tipom i mjestom njegove realizacije." (Petrović, 2005: 15). Zamjenjivost u kontekstu kao kriterij i „test sinonimnosti" propituje i Lj. Šarić: „…ta pretpostavka stvara ozbiljan metodološki problem: tko je u stanju provjeriti sve moguće kontekste, i kako se to može napraviti? Tu je zadaću nemoguće izvesti. Čak i kada bi se apsolutna zamjenjivost mogla dokazati, to bi izazvalo novi problem: kako bi se moglo objasniti što je 'pravi' ili bolji izbor između više mogućnosti? Sama mogućnost izbora bez naznaka o tome što bi izbor trebalo voditi nije temelj nikakvoj kognitivnoj odluci." (Šarić, 2011: 313).

6 „Apsolutni ili pravi sinonimi riječi su koje se podudaraju i po značenju i po uporabi, koje imaju isto i denotativno i konotativno značenje, istu priopćajnu i komunikacijsku i uporabnu vrijednost." (Hudeček, Mihaljević, 2008b: 204). Takvi se sinonimi javljaju uglavnom na razini terminologije; npr. *naglasak – akcent*, *jezikoslovlje – lingvistika.* Istraživanja pokazuju da „temeljno hrvatsko jezikoslovno nazivlje nije uređeno, usustavljeno i međusobno usklađeno te da se pojavljuje mnogo istoznačnih naziva, tj. da se pojavljuju sinonimni parovi ili čak nizovi." (Hudeček, Mihaljević, Vidović, 2006: 102).

zaista riječ o sinonimiji (u drugome slučaju o sinonimiji u širem smislu jer se ostvaruje u većini konteksta, a samo u nekima postoje zaprjeke), u trećem slučaju Tafra smatra da je riječ o kvazisinonimiji, odnosno bliskoznačnosti.[7] Nadalje, Tafra smatra da stupnjevanje bliskosti dovodi u pitanje mogućnost određenja koliko takve riječi „moraju biti blizu istoznačnicama, a da budu dovoljno udaljene od raznoznačnica" (Tafra, 2005: 224) – iz čega zaključuje da se sinonimičnost „ne može stupnjevati pa da neke riječi budu malo više sinonimi od drugih. Ili su dvije riječi sinonimi ili nisu." (Tafra, 2005: 224).

U radu se poprijedloženi instrumentali stoga promatraju kao sinonimi u najširem smislu, tj. sinonimima se smatraju i prijedlozi koji nisu zamjenjivi u svim kontekstima zbog semantičkih i sintaktičkih ograničenja u njihovoj leksičkoj spojivosti ili zbog različitih konotativnih značenja. Polazi se od pretpostavke da se za određenje sinonimnih odnosa, osim zamjenjivosti u kontekstu, u obzir moraju uzeti vremenska, prostorna i funkcionalna raslojenost, značenjske osobitosti[8] te priopćajna i uporabna vrijednost. Cilj je rada odgovoriti na pitanje u kojoj je mjeri pojava sinonima i sinonimnih nizova poprijedloženih vremenskih instrumentala povezana s poprjedloženjem pojedinoga prijedloga i leksičkim značenjem imenice od koje je preobrazbom nastao, zatim sa stupnjem gramatikalizacije, značenjskim proširenjima, učestalošću uporabe, sintaktičkim ograničenjima i normativnim preporukama. Sinonimni se nizovi vremenskih[9] prijedloga *tijekom – tokom – tečajem*, *polovicom – polovinom – sredinom*, *krajem – koncem – svršetkom* i *prilikom – prigodom – povodom* opisuju u odnosu na:

– sintaktičke osobitosti (ovisno o tome izriče li se prijedložnim izrazom vrijeme izravno – odrednicama vremenskoga značenja; ili neizravno – odrednicama koje nemaju vremensko značenje: najčešće glagolskim i odglagolnim imenicama, a zatim i imenicama koje označuju kakav događaj, pojavu, stanje, bolest i dr.)

---

[7] I dok M. Samardžija (1995) postavlja kriterije za definiranje bliskoznačnica, B. Tafra (2005: 225) bliskoznačnost smatra paronimijom, tj. semantičkim odnosom dviju ili više riječi iste vrste, iste tvorbene porodice, bliska značenja, ali međusobno isključive u istom kontekstu.

[8] U suvremenim se raspravama u pitanje dovodi postavka tradicionalne lingvistike da su dvije riječi sinonimi ako imaju isto značenje. Više o tome u Blaževac, Vajs (1999: 53–55). O značenju kao mogućnosti i ostvaraju u kontekstu iz perspektive kognitivne lingvistike više u Šarić (2011).

[9] Sinonimni se nizovi mogu uspostaviti i kod poprijedloženih instrumentala drugih značenja, primjerice značenja sredstva: *pomoću – putem – posredstvom* (usp. Matas Ivanković, 2013). Kod poprijedloženih instrumentala prostornoga značenja sinonimima se mogu smatrati prijedlozi *diljem* i *širom* (npr. *diljem svijeta – širom svijeta*).

– odnos članova sinonimnog niza (na temelju sintaktičkih obilježja, kontekstualne zamjenjivosti i značenjskih osobitosti)

– normativni status u suvremenom hrvatskom jeziku (suvremena se normativna određenja u radu ne uspoređuju s normativnim određenjima starijih jezičnih razdoblja jer se sve do početka 20. stoljeća o poprijedloženim instrumentalima nije ni pisalo, a normativnim se određenjima hrvatskih vukovaca od početka 20. stoljeća preporučivalo zamijeniti ih drugim izrazima, prijedložnim ili besprijedložnim, ili prilozima[10])

– učestalost uporabe u *Hrvatskom nacionalnom korpusu*. Budući da se korpusnom pretragom potvrđuje velik broj pojavnica promatranih oblika, u istraživanju i analizi ograničen je broj promatranih primjera: podatci koji se iznose u nastavku rada temelje se na analizi prvih tristo primjera prijedložne uporabe svakoga poprijedloženoga instrumentala.

Osim toga, radom će se pokušati objasniti još dvije nedorečenosti. Pođe li se od postavke da prijedlozi imaju leksičko značenje neovisno o kontekstu te da su sekundarni prijedlozi *jednoznačniji* od primarnih prijedloga jer „izrazitije i preciznije iskazuju i neke odnose obuhvaćene značenjem pravih prijedloga: jednom riječju – upotpunjavaju i izoštravaju jezični iskaz“ (Popović, 1966: 220), pa stoga prijedložna sinonimija omogućuje da se na različite načine označi isti odnos, odnosno da se izražavanje učini raznovrsnijim, nameću se sljedeća pitanja: ako su sekundarni prijedlozi *jednoznačniji* i preciznije izriču odnose, zbog čega uopće dolazi do pojave sinonimije i sinonimičnosti takvih *jednoznačnijih* prijedloga i je li raznovrsnost izražavanja jedini razlog tomu? Osim toga, istraživanjem će se provjeriti i primjenjivost tvrdnje o sinonimnim nizovima prema kojoj je jedan član u sinonimnom nizu dominantan, stilski neutralan, s najvećim opsegom značenja (svojim značenjem pokriva cijeli niz), „dok su ostale riječi sinonimnog niza stilski obilježene riječi pa bi se to trebalo vidjeti i u njihovoj leksikografskoj obradbi“ (Mihaljević, 2001: 192). I konačno, radom će se provjeriti je li uopće opravdano govoriti o sinonimnim nizovima poprijedloženih vremenskih instrumentala kakvima se ti prijedlozi najčešće određuju u rječnicima.[11]

---

[10] Takve se napomene mogu pronaći u opisima V. Rožića, J. Florschütza i T. Maretića. O tome više u Glušac (2012: 102–118).

[11] Usp. Anić (2003), Birtić i dr. (2012), Jojić ur. (2015), Šarić, Wittschen (2010), Šonje ur. (2000).

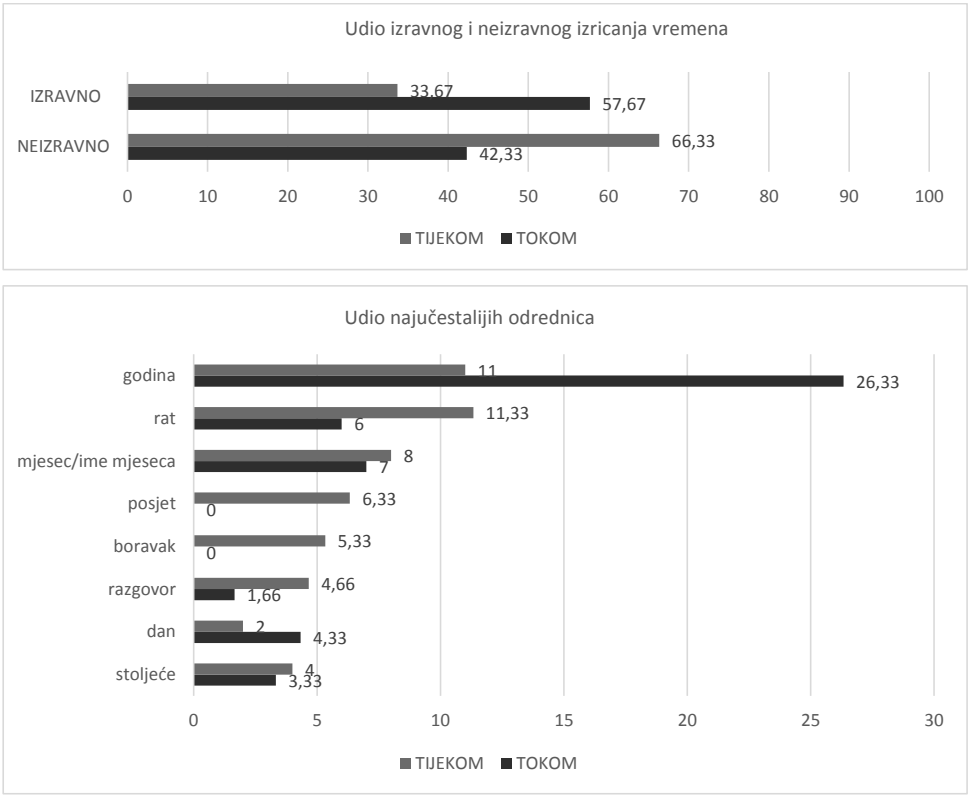
2. POPRIJEDLOŽENI VREMENSKI INSTRUMENTALI

Dosadašnja zapažanja o poprijedloženim instrumentalnima[12] upućuju na velike neujednačenosti u njihovu broju, a razlog je tomu ponajprije nezavršeni proces gramatikalizacije – zbog čega dio instrumentalnih oblika zadržava kategorijalna svojstva imenica (npr. *Nisam zadovoljen krajem filma.* i *Vratili smo se krajem siječnja.*). Budući da dio instrumentalnih oblika može pripadati i trima vrstama riječi – imenicama, prijedlozima i prilozima – potrebni su kriteriji prema kojima se može provjeriti pripadnost određenoj vrsti riječi: prijedlog se nalazi u prijedložnom izrazu (ispred imenske riječi), a prilog je najčešće značenjski povezan uz glagol, dok se imenica od prijedloga razlikuje mogućnošću uvrštavanja sročnoga atributa – uz instrumentale nepoprijedloženih imenica moguće je uvrstiti atribut, a uz poprijedložene nije. Iako kod dijela promatranih vremenskih poprijedloženih instrumentala proces gramatikalizacije nije u potpunosti završen (npr. *prvom/drugom polovicom godine*), u ovome se radu u obzir uzimaju oni primjeri u kojima se prema navedenim kriterijima potvrđuje njihova prijedložna uporaba – dakle uporaba u prijedložnome izrazu uz imenske riječi u genitivu. Od ukupno trinaest poprijedloženih vremenskih instrumentala samo *početkom* nema sinonime, dok bi se kod ostalih (na temelju opisa u literaturi) mogli uspostaviti tročlani sinonimni nizovi: *tijekom – tokom – tečajem*, *polovicom – polovinom – sredinom*, *krajem – koncem – svršetkom* i *prilikom – prigodom – povodom*.

2.1. *Tijekom, tokom, tečajem*

Prijedlozima *tijekom*, *tokom* i *tečajem* označuje se vrsta istodobnosti u kojoj se osobito naglašuje protjecanje/protežnost vremena: događaj se odvija istodobno/paralelno s vremenskim odsječkom ili događajem označenim odrednicom. Takvo se značenje naziva krozvremenost ili *protemporalnost* (Pranjković, 2001: 15).

[12] O tome osobito u Rišner, Glušac (2016).

Slika 1. *Zastupljenost odrednica u izrazima s prijedlozima* tijekom *i* tokom

Usporedba sintaktičkih obilježja prijedloga *tijekom* i *tokom* pokazuje da se prijedlogom *tijekom* vrijeme češće izriče neizravno, a prijedlogom *tokom* češće je izravno izricanje vremena. Budući da se tim prijedlozima ističe vremenska protežnost, pri izravnom su izricanju vremena najučestalije odrednice koje označuju dulji vremenski odsječak, a zatim i imenice *tjedan* i *dan*:

Za prosječnog čovjeka čudna i nepojmljiva, smrt je bila česta tema i inspiracija likovne umjetnosti ***tijekom stoljeća****.*; ***Tijekom godine*** *organiziraju se i brojne atraktivne priredbe kao što su Valentinovo, karnevalske svečanosti, Anin bal i Topličko ljeto.*; *...oni koji barataju brojkama u košaru ne trpaju sve što građanima* ***tijekom mjeseca*** *treba.*; *Iako su* ***tijekom dana*** *mogući novi razgovori, mirni prosvjed u organizaciji Stožera za zaštitu prava prognanih radnika „Borova" trebao bi početi sutra u sedam sati.*

Glavno obilježje ***tokom 20. stoljeća*** *je porast udjela Hrvata, no taj se opći proces prostorno i vremenski različito odvijao,...*; *Koliko Zagrepčani čitaju* ***tokom***

godine *i nose li knjigu na more?*; *Kada je riječ o slobodnim radnim mjestima,* ***tokom prva četiri mjeseca ove godine*** *prijavljeno je 1.945 slobodnih radnih mjesta,…*; *Očekivali smo zato da će* ***tokom ovog tjedna*** *biti poznata imena stručnjaka koji će raditi na tekstu zakona.*

Ostale se odrednice vremenskoga značenja potvrđuju u manjem broju primjera (*desetljeće*, godišnja doba, *sat*, *noć*, *razdoblje*, *vrijeme* i dr.):

Autori projekta žele pokazati kako kulturna zbivanja u Zagrebu ne moraju zamrijeti ***tijekom ljeta*** *te ujedno iskoristiti prekrasan prostor zagrebačkoga Jaruna na kojemu se može okupiti oko 2000 ljudi.*; ***Tijekom večeri*** *postignut je rekord u prodaji djela šest suvremenih slikara, među kojima Roya Lichtensteina, Barnetta Newmana, Davida Hockneya i Morrisa Louisa.*; *Proteklih nekoliko dana, posebice* ***tijekom vikenda*** *stanovnike svih dijelova grada uznemirile su poslijepodnevne detonacije.*

Normalni uvjeti rada na pojedinom radnom mjestu su uvjeti koji su prisutni u pravilu ***tokom cijelog radnog vremena****, koje diktira tehnološki proces i njemu odgovarajuća organizacija rada, odnosno koji su uobičajeni na takvim radnim mjestima.*; *Margot Honecker u svojoj knjizi govori o socijalnoj jednakosti građana DDR-a i pritom uporno zaboravlja da je njemačka javnost* ***tokom proteklog desetljeća*** *bila dobro informirana o luksuznom stilu života koji su vodili njezina obitelj i partijski moćnici.*; *Pripremu tako velike količine tradicionalnog prvosvibanjskog specijaliteta kuhari hotela Opera započeli su još u utorak predvečer i nastavili* ***tokom noći****.*

Pri neizravnom je izricanju vremena s obama prijedlozima najučestalija odrednica *rat* (s prijedlogom *tijekom* u 17,08 % primjera, a s prijedlogom *tokom* u 14,17 % primjera neizravnoga izricanja vremena):

Misija je ***tijekom rata*** *u Hrvatsku i BiH zaputila 450 kamiona pomoći.*

U Hrvatskoj trenutačno oko 20 ljudi radi na prikupljanju dokaza o genocidnim zločinima u Hrvatskoj ***tokom rata****.*

Od ostalih su odrednica pri neizravnom izricanju vremena najčešće glagolske i odglagolne imenice i odrednice koje označuju kakav događaj:

Tijekom boravka u Puli *gost je obišao vrijedne spomenike, a predstavili su mu ih u ime Grada Pule dogradonačelnik Armando Debuljuh, Atilio Krizmanić i Davor Mandić te u ime Arheološkog muzeja direktor Željko Ujčić*

i Kristina Džin.; ***Tijekom posjeta*** *potpisani su protokoli o suradnji između dviju država na području znanosti i tehnologije te visokoga školstva i priznavanja sveučilišnih studija i diploma.*; ***Tijekom manifestacije*** *podnesena su izlaganja u okviru teme "Kultura i znanost kao mostovi u Europi - Kultura kao posrednik".*

Na pitanje je li ***tokom razgovora s Vladinim dužnosnicima*** *dogovorio kakva ulaganja u Hrvatsku, Soros je kazao da o tome nije bilo riječi, jer poslovni aranžmani zaklada mogu biti etički upitni.*; *Ako bi se gradonačelnici i župani skrupulozno pridržavali tih pravila, ne bi mogli obavljanjem svoje dužnosti* ***tokom kampanje*** *stjecati prednost pred izbornim konkurentima.*; *Zahtjev za ostvarivanje prava na zaštitni dodatak uz mirovinu može se podnijeti* ***tokom postupka*** *ili nakon završetka postupka za ostvarivanje prava na mirovinu.*

Prijedlog *tečajem* potvrđuje se vrlo rijetko, u samo šest primjera (od ukupno 195 pojavnica), od kojih se dvama primjerima vrijeme izriče neizravno (odrednicom *mirovni proces*), a ostalo su primjeri izravnoga izricanja vremena s odrednicama *vrijeme* (dva primjera), *stoljeće* i *tisućljeće*:

U posljednje vrijeme, ***tečajem mirovnog procesa****, Tuđman je od nas često tražio da provodimo ono što zahtijeva međunarodna zajednica, međutim sada sam se uvjerio da njegova politika ipak teži secesiji BiH.*; *Odgovor je u književnopovijesnoj činjenici o kontinuitetu petrarkizma i recepcija Petrarkine poezije u Hrvatskoj* ***tečajem više od pola tisućljeća****, koji je uz to obilježen stanovitim posebnostima u odnosu na druge zemlje.*

Budući da se sva tri prijedloga potvrđuju s istim odrednicama, zamjenjivi su u svim kontekstima,[13] primjerice:

Između borika i tamnozelene hladovine, ***tijekom vremena*** *izrasla su hotelska zdanja koja diskretnim pročeljima jamče mir i dobar provod.*; *Počeli smo tvrditi da smo bili Europa i prije Europe, da smo moralniji od Europe, da smo autentičniji od Europe, i zapravo smo* ***tokom vremena*** *opet stvorili jedan negativni imidž.*; *Uvjereni smo da će novo izdanje Judite, istumačeno Mogušev im Rječnikom,* ***tečajem vremena*** *učiniti da Marulićev leksik, u suvremenom hrvatskom izričaju, bude još nazočniji.*

[13] *Tijekom* i *tokom* Lj. Popović (1966: 210) smatra leksičkim dubletama.

*U samom središtu te prebogate doline izrasla je i srednjovjekovna Požega koja se **tijekom stoljeća** mijenjala, da bi u današnjoj slici grada zadržala najizrazitije svoje barokne arhitektonske karakteristike.*; *Glavno obilježje **tokom 20. stoljeća** je porast udjela Hrvata, no taj se opći proces prostorno i vremenski različito odvijao, što je ilustrirano primjerima pojedinih hrvatskih gradova.*; *Ona je tek čestica remediteraniziranja hrvatske književnosti, poglavito pjesničkog temperamenta i oblika, za što su neprijeporno zaslužni Tresić, Nazor, Begović, Nikolić, a njih će slijediti **tečajem cijeloga 20. stoljeća** i drugi južnjaci, na čelu s tada nadolazećim Augustinom Ujevićem.*

Međutim, uzmu li se u obzir uporabna vrijednost i vremenska raslojenost, kao i norma suvremenoga hrvatskog jezika, prijedlozi *tečajem*, *tijekom* i *tokom* nisu istovrijednice. Razlog tomu može se tražiti i u vezi s leksičkim značenjima imenica od kojih su ti prijedlozi nastali. Imenica *tečaj* u suvremenom hrvatskom jeziku označuje 'kratku izobrazbu izvan redovitoga školskog sustava' te 'dnevnu vrijednost valuta ili vrijednosnih papira' (Šonje ur., 2000: 1243) te se u tim značenjima instrumentalni oblik nije gramatikalizirao. Nastanak se prijedloga *tečajem* treba promatrati u odnosu na značenja *protjecanja* kakvima se određuje u starijim rječnicima; primjerice u Akademijinu se rječniku (1962–1966, XVIII: 147–148) imenica *tečaj* opisuje sljedećim značenjima: „a) tok, tijek, kretaće čega, kurs b) tok, tečeće kakve vode c) okretaće kakvog kola d) trajaće kakvoga vremenskoga toka e) trajaće, razvijaće, napredovaće kakvoga posla, parnice f) trajaće, vršeće kakvoga učeća, škole.". Takva raščlamba osnovnoga značenja imenice *tečaj* pogodovala je i nastanku prijedloga *tečajem* u značenju krozvremenosti. Međutim, u suvremenom se hrvatskome jeziku taj prijedlog vrlo rijetko rabi te se smatra zastarjelicom.[14]

Iako se prijedlozi *tijekom* i *tokom* u suvremenom hrvatskom jeziku na temelju kontekstualne zamjenjivosti mogu smatrati istovrijednicama, normativna određenja ipak prednost daju prijedlogu *tijekom.* Imenica *tijek* označuje 'jednoliko gibanje, micanje, prolaženje, tečenje', a imenica *tok* 'put kojim protječe tekućica' (Šonje ur., 2000: 1254, 1260). Dakle, *tijek* se odnosi na protjecanje, micanje, a *tok* na mirovanje, statičnost. Budući da je vremenu svojstveno gibanje,

[14] Normativno ograničavajući poprijedložene instrumentale vremenskoga značenja, hrvatski su vukovci početkom 20. stoljeća navodili i primjere s prijedlogom *tečajem* (*tečajem čitave zime* → *prošle zime*, *tečajem noći* → *noću*) (usp. Glušac, 2012: 105). Budući da se s vremenom uporaba prijedloga *tečajem* smanjivala, već se u *Jezičnom savjetniku s gramatikom* (Pavešić ur., 1971: 283, 286) napominje da se *tečajem* više ne upotrebljava te je umjesto njega običniji izraz *u toku* ili prijedlog *tokom*. U suvremenim se gramatikama *tečajem* ne navodi, ali nalazimo ga u Anićevu rječniku, ali određenog kao prilog (?!).

protjecanje, dinamičnost, za obilježavanje je vremenskih odnosa normativno prihvatljiv samo prijedlog *tijekom* (Barić i dr., 1999: 193). Nasuprot tomu, u Raguževoj se *Praktičnoj gramatici* (1997: 133) pak navodi da je prijedlog *tokom* nepotrebno mijenjati u *tijekom* „kako se to radi u posljednjih nekoliko godina". O izrazitoj učestalosti prijedloga *tijekom* svjedoče i druge napomene: primjerice B. Tafra (2005: 206) spominje ga kao *leksičku izrabljenicu* u hrvatskim javnim medijima, dok I. Pranjković (2001: 97) objašnjava da se taj prijedlog osobito učestalo rabi nakon 1990. godine zato što se prije smatrao „»pretjeranim«, nepoćudnim kroatizmom.". I korpusna pretraga potvrđuje vrlo veliku učestalost prijedloga *tijekom* (ukupno 81 014 pojavnica), dok se *tokom* potvrđuje znatno manje (ukupno 692 pojavnice).

Sa stajališta jezične ekonomije uporaba je prijedloga *tijekom*, *tokom* i *tečajem* uz vremenski genitiv ili umjesto vremenskih priloga pleonastična te se preporučuje njihovo izostavljanje: *tijekom prošle godine* → *prošle godine*, *tijekom današnjega dana* → *danas* (Dulčić ur., 1997: 254; Barić i dr., 1999: 193; Silić, Pranjković, 2005: 210).[15]

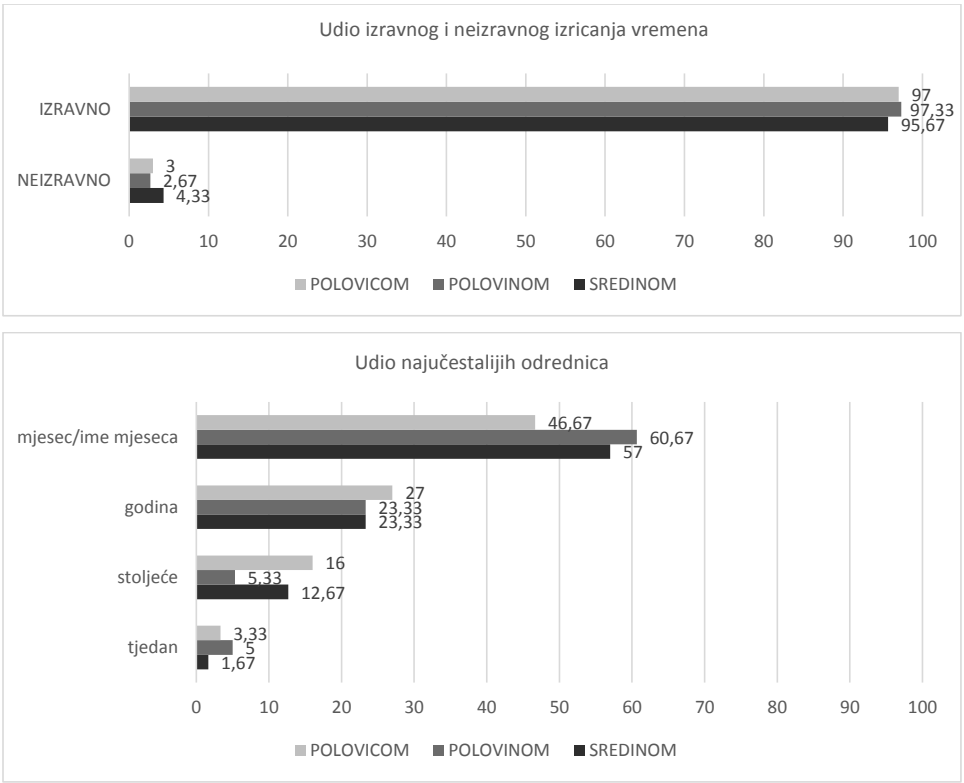
2.2. *Polovicom, polovinom, sredinom*

Prijedlozi *polovicom, polovinom* i *sredinom* označuju vrijeme koje se odnosi na središnji dio vremenskog odsječka označenog odrednicom, stoga se određuju značenjem sredvremenosti ili *centrumtemporalnosti*[16] (Pranjković, 2001: 16).

---

[15] Prijedlog *tijekom* navodi i J. Silić među primjerima „vidljivih pleonazama" koji su „rezultat neznanja jezika iz kojih riječ ili izraz što čini pleonazam dolazi ili rezultat pridavanja različita značenja različitim riječima ili izrazima s istim značenjem." (Silić, 2006: 37). Uzimajući u obzir funkcionalnu raslojenost standardnoga jezika, Silić napominje: „Nećemo dakle biti protiv toga da onaj kojemu je svojstveno kaže da se to i to dogodilo *tijekom prošle godine*, ali protiv toga ako se to pokuša nametnuti kao jedini način izražavanja odnosa o kojemu je riječ u hrvatskome standardnom jeziku kao cjelini – ako se onome kojemu to nije svojstveno (ma na koji način) onemogući da kaže da se to i to dogodilo *prošle godine*." (Silić, 2006: 38).

[16] U svojoj podjeli vremenskih podznačenja I. Pranjković (2001: 16) podznačenje sredvremenosti ne oprimjeruje prijedlozima *polovicom* i *polovinom*, a ti se prijedlozi ne navode ni u *Gramatici hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (Silić, Pranjković, 2005).

Slika 2. *Zastupljenost odrednica u izrazima s prijedlozima* polovicom*,* polovinom *i* sredinom

Usporedba sintaktičkih obilježja triju prijedloga pokazuje velike podudarnosti: svima se vrijeme najčešće izriče izravno, a najučestalije su odrednice *mjesec*, imena mjeseci, *godina* i *stoljeće*, dok se ostale odrednice, koje također označuju veće vremenske odsječke, javljaju u manjem broju (*vijek*, *tisućljeće*, *desetljeće*, godišnja doba, *tjedan*):

Polovicom listopada *naša je klizačica nastupala na Memorijalu Karla Schäfera, jakom natjecanju u Beču, gdje je bila četvrta.*; *Opatija je tako već* ***polovicom osamdesetih godina 19. stoljeća*** *postala poznato mondeno turističko mjesto na obali Kvarnera.*

Prema njezinim riječima, Vukasović ne isključuje svoju kandidaturu, a odluku o tome trebao bi objaviti ***polovinom tjedna****.*; *Istina je da smo odlično ušli u prvenstvo, a onda smo* ***polovinom jeseni*** *imali malu krizu koja nas je stajala boljeg plasmana, tvrdi Bjelica.*

***Sredinom stoljeća**, u Rijeci je s djelovanjem započela i moderna kemijska industrija te lijevanje i obrada metala.*; *Postoje naznake da bi francuski parlament **sredinom mjeseca** mogao ratificirati Sporazum, a ubrzo bi SSP trebala ratificirati i Belgija, što bi mogao biti signal još neopredijeljenim članicama EU-a da i one krenu tim putom.*

Korpusnom se pretragom ne potvrđuju odrednice koje označuju manje vremenske odsječke (npr. *minuta*, *sekunda*). Svim se trima prijedlozima vrlo rijetko vrijeme izriče neizravno, primjerice:

*Kad smo već kod Pivovare, spomenimo zanimljiv detalj zabilježen **polovicom obilaska pogona** iz kojih godišnje izađe 30 milijuna boca piva.*; ***Polovicom drugog dijela** Zagreb je izborio tri gola prednosti, potom povećao na četiri, no onda je zaredao pogreške.*

*Tek **polovinom trudnoće**, u svibnju, na pregledu u brodskoj bolnici rekli su im da će se "dvostruko ponoviti", tj. da Mirta nosi dvojke.*; ***Polovinom nastavka** Vulićevi su nogometaši propustili nekoliko izrazitih prigoda, a u dva navrata domaćeg vratara Ivicu Marića od nove kapitulacije spasila je vratnica.*

***Sredinom koncerta** pozornicu je prepustio orkestru koji je u dvije instrumentalne izvedbe iskoristio prigodu odati poštovanje još jednom velikanu kubanske glazbe koji je poput Ferrera svoju novu mladost doživio zahvaljujući sudjelovanju u projektu Buena Vista Social Club, a poslije i vlastitim albumima, klaviristu Rubenu Gonzalezu.*; *Što se tiče eventualnog novog tehničkog ustroja Vlade, o tome se, kazao je, ne raspravlja, jer se, prema Račanovu mišljenju, „**sredinom mandata** ne rade koncepcijske promjene državne uprave i izvršne vlasti".*

Značenjska je osobitost tih prijedloga[17] ta što označuju vrijeme koje se odnosi na središnji dio označen odrednicom; pri tome se obuhvaća i samo središte, kao i vrijeme oko njega. Kontekstualnu zamjenjivost svih triju prijedloga potvrđuju primjeri s istim odrednicama, primjerice:

*Mlak početak godine neće nagovijestiti ništa obećavajuće, ali **polovicom godine** dolazi preokret.*; *Vjerujem da će knjižara biti otvorena **polovinom godine**.*; *Nadolazeći val nasilja mogao bi ugroziti i povijesne izbore koji bi se trebali održati **sredinom godine**.*

[17] Prijedlog *sredinom* jedini je vremenski poprijedloženi instrumental koji ima i prostorno značenje. Takvi se primjeri uporabe potvrđuju i u *Hrvatskom nacionalnom korpusu*: *sredinom zaljeva/ceste/rijeke/Jadrana.*

Međutim, iako se zamjenom drugim dvama prijedlozima u svakome navedenom primjeru ne bi promijenilo značenje sredvremenosti, ipak se može govoriti i o značenjskim nijansama – uzrok je tomu u leksičkom značenju imenica od kojih su ti prijedlozi nastali. Imenice *polovica* i *polovina* sinonimi su koji označuju 'jedan od dvaju jednakih dijelova cjeline' (Birtić i dr., 2012: 521),[18] stoga se i prijedlozi *polovicom* i *polovinom* mogu smatrati istovrijednicama zamjenjivim u svim kontekstima. Od suvremenih ih rječnika kao sinonime navodi samo Anić, ali nepravilno određene kao prilozi. Razlike pak postoje kod prijedloga *sredinom.* Imenica *sredina*, između ostalog, označuje 'ono što se nalazi oko polovice',[19] stoga prijedlog *sredinom* ima uže vremensko značenje nego prijedlozi *polovicom* i *polovinom.* U primjeru

Sva nastojanja da se to izmijeni, ili barem odradi ***polovicom godine****, dosad nisu urodila plodom.*

izraz *polovicom godine* može značiti dvoje: prvo, vrijeme oko sredine godine (te je u tom značenju i zamjenjiv prijedlogom *sredinom*), i drugo, vrijeme koje obuhvaća (gotovo) cijelu (prvu ili drugu) polovicu godine – u tom je značenju zamjena prijedlogom *sredinom* ograničena zbog njegova užeg značenja. Ta se značenjska nijansa potvrđuje i primjerima u kojima nije došlo do značenjskoga pomaka te su *polovicom* i *polovinom* imenice:

Kako je izvijestio klupski direktor Bartol Kaleb, sve su pojedinosti uglavljene, a ugovor će biti potpisan ***drugom polovicom kolovoza****, kad će se momčad okupiti i započeti pripreme za novu sezonu.*

Nasuprot navedenim rječničkim opisima u kojima su imenice *polovica* i *polovina* sinonimi nalazimo rječnička određenja u kojima se spomenute imenice različito definiraju ovisno o djeljivosti onoga na što se odnose. S obzirom na različito određena leksička značenja polaznih imenica različito se pristupa i poprijedloženim instrumentalima *polovicom* i *polovinom.* Imenica *polovica* označuje 'jedan od dva prepolovljena jednaka dijela', a *polovina* označuje 'pola od količine, od stvari ili pojma bez obzira na to je li dijelno ili nije' (Šonje ur., 2000: 876; Anić, 2003).

---

[18] U *Školskome* je *rječniku* (Birtić i dr., 2012: 521) navedenim značenjem opisana imenica *polovica*, kod koje se upućuje i na sinonim *polovina*; dok se pri opisu imenice *polovina* upućuje na imenicu *polovica.* I u *Rječniku* se *sinonima* pri opisu imenice *polovica* navodi sinonim *polovina* (Šarić, Wittschen, 2010: 347).

[19] Značenje imenice *sredina* u *Školskom rječniku* (Birtić i dr., 2012: 730) opisuje se na sljedeći način: „1. središnji dio čega [~ *igrališta*; ~ *sobe*], 2. unutrašnji dio čega [~ *kruha*, ~ *lubenice*], 3. ono što se nalazi oko polovice [~ *svibnja*; ~ *školske godine*], 4. društvo u kojem se tko kreće i uvjeti kojima je okružen u životu i radu [*radna* ~; *utjecaj sredine*].".

U vezi su s uporabom tih dviju imenica u časopisu *Jezik* polemizirali autori *Hrvatskog jezičnog savjetnika* i Stjepan Babić (Babić, 2000: 152–155; Babić, 2001: 40; Hudeček, Mihaljević, Vukojević, 2001: 37–39). Naime, S. Babić smatra da *polovina* znači isto što i *polovica* te kritizira napomene u *Savjetniku* prema kojima treba uporabno razgraničiti *polovicu* i *polovinu* ovisno o značenju odrednica s kojima se upotrebljavaju: prema tomu opisu *polovica* se preporučuje uz imenice koje označuju što djeljivo – predmet (*polovica štapa*), što apstraktno (*polovica života*) ili tvar (*polovica pijeska*); *polovina* se preporučuje uz što nedjeljivo – uz imenice koje označuju uređeno brojivo mnoštvo jedinka (*polovina stanovništva*) ili vremenska razdoblja (*polovina stoljeća*). Ondje gdje nije sasvim jasno značenje odrednice, autori *Savjetnika* preporučuju uporabu *polovice* (Hudeček, Mihaljević, Vukojević, 2001: 37–38). S. Babić pak upozorava na to da je sve, ovako ili onako, djeljivo te da je *polovica* u hrvatskoj leksičkoj normi dugo imala posvemašnju prednost pred *polovinom.* Osim toga, u *Savjetniku* se opisuje samo prijedlog *polovicom* uz primjer *polovicom mjeseca počinju skijaška natjecanja* (Barić i dr., 1999: 189).

Unatoč ponuđenim (mogućim) značenjskim razlikama između imenica *polovica* i *polovina*, a onda i prijedloga *polovicom* i *polovinom*, rezultati korpusne pretrage uporabe tih dvaju prijedloga ipak potvrđuju da značenjske razlike nema, ti se prijedlozi rabe s istim odrednicama, a jedina je razlika u njihovoj učestalosti. Naime, korpusnom je pretragom utvrđena mnogo učestalija uporaba prijedloga *polovicom* (776 pojavnica) u odnosu na *polovinom* (381 pojavnica) – što je u skladu i s Babićevim tvrdnjama da je *polovica* u hrvatskoj leksičkoj normi imala prednost pred *polovinom*, ali i napomenama iz *Savjetnika.*

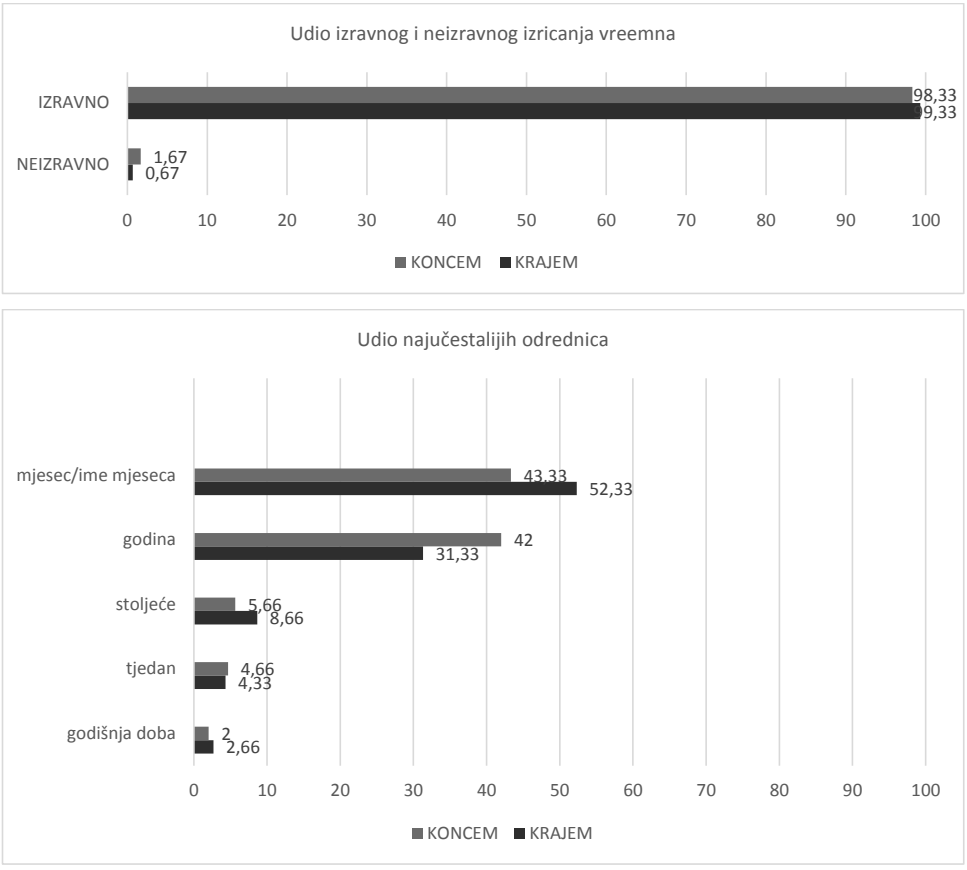
Pojavnica se *sredinom* pak potvrđuje u mnogo većem broju primjera (ukupno 5 684 puta) te je taj prijedlog najučestaliji u uporabi.

2.3. *Krajem, koncem, svršetkom*

Prijedlozi *krajem*, *koncem* i *svršetkom*[20] označuju vrijeme koje se odnosi na završni dio vremenskog odsječka označenog odrednicom, stoga se određuju

[20] Sinonimni niz prijedloga za oznaku ekstremalne (završne) temporalnosti mogao bi se dopuniti i četvrtim članom, primjerice oblikom *završetkom.* Međutim, gramatikalizacija oblika *završetkom* nije prepoznata ni u jednom promatranom rječniku, a kao prijedlog se ne navodi ni u promatranoj literaturi. Iako se ni *svršetkom* kao prijedlog ne nalazi u rječnicima, uzet je u obzir kao prijedlog jer se navodi u literaturi: „U funkciji prijedloga dolaze poprijedloženi oblici imenica *početak, kraj, svršetak, konac* i sl.“ (Pranjković, 2001: 16).

značenjem završne temporalnosti (*ekstremalne temporalnosti*[21] – Pranjković, 2001: 16).

Slika 3. *Zastupljenost odrednica u izrazima s prijedlozima* krajem *i* koncem

Svršetkom se u prijedložnoj uporabi javlja samo 33 puta, od čega je devet primjera izravnoga izricanja vremena, a 24 primjera neizravnoga izricanja vremena. Usporedba sintaktičkih obilježja triju prijedloga pokazuje velike podudarnosti prijedloga *krajem* i *koncem*, od kojih se pak znatnije razlikuju sintaktička obilježja prijedloga *svršetkom*. Osobito je to izraženo u odnosu izravnoga i neizravnoga izricanja vremena. Prijedlozima *krajem* i *koncem* vrijeme se uglavnom izriče izravno, odrednicama koje označuju veće vremenske odsječke (*godina*, *mjesec*, imena mjeseci, godišnja doba, *tjedan*):

[21] Značenje ekstremalne temporalnosti u opisima I. Pranjkovića (2001) obuhvaća i značenje završne temporalnosti, kao i značenje početne temporalnosti.

*Tečaj eura **krajem godine** kretao se iznad dolara pa bi svaku našu cijenu morali umanjiti za oko 36 posto.*; ***Krajem ljeta** predstoji nam i gostovanje na festivalu Ulysses s predstavom Marat – Sade.*

*Današnji izgled dvorac dobiva preuređenjem iz srednjovjekovne utvrde **koncem 19. stoljeća**.*; *Otkad se fortepiano vratio kući, prvi se put iz njega širio pomalo arhaičan, srebrnast i prilično tih zvuk na koncertu održanom **koncem srpnja** u atriju Kneževa dvora.*

*A mi, gospođe i gospodo, pripadamo književnom društvu starom 103 godine, društvu čiji su članovi bili svi važniji hrvatski književnici koji su stvarali **svršetkom 19. stoljeća** i u 20. stoljeću.*; *I u HEP-u su zabrinuti, a i strahuju da bi takvo stanje moglo potrajati do nove hidrološke godine koja nastupa **svršetkom listopada**.*

Korpusna pretraga potvrđuje manji broj primjera neizravnoga izricanja vremena:

***Krajem sezone** osječki HNK se vraća Henriku Ibsenu i njegovoj »Heddi Gabler«, a režirat će ju Ivica Kunčević.*

*Tek je **koncem rata**, prigodom susreta splitskih i šibenskih kazalištaraca, vođa zagrebačke družine uspio "preoteti" Marottija i odvesti ga u Šibenik gdje je, kako napominje, suprotno njihovim željama da se za Zagreb pripreme nekim komadom domaćeg autora, viša instanca odredila ruskog autora za zagrebački nastup.*

*Isto kao što je Draganji i njegovoj obitelji teško prihvatiti da uza sva njegova odličja i rekorde u Hrvatskoj zasad nije pronašao ni jednog jedinog sponzora i da mu je **svršetkom studija** i istekom američke stipendije plivačka karijera ozbiljno dovedena u pitanje.*

Kontekstualnu zamjenjivost svih triju prijedloga potvrđuju primjeri s istim odrednicama:

*Prvenstvo se nastavlja tek **krajem veljače**, točnije 26. veljače kada u Gospino polje dolazi Alkar.*; *Zavod za telekomunikacije je po isteku tog roka, **koncem veljače**, poslao dopis Vijeću za radio i televiziju u kojem tvrdi da se privatizacija Trećeg programa mora odgoditi dok se ne završi projekt digitalizacije frekvencija, odnosno cjelokupnog medijskog prostora.*; ***Svršetkom veljače** stigla je uredništvu iz Gruža prva pjesma s potpisom Vjekoslava Ivanovića.*

Zbog velike sličnosti u sintaktičkim obilježjima prijedlozi *krajem* i *koncem* zamjenjivi su u svim kontekstima te se mogu smatrati istovrijednicama, dok se

razlike u uporabnoj vrijednosti i značenju uočavaju kod prijedloga *svršetkom*. Naime, sem protežnosti koji je prisutan u izrazima s prijedlozima *krajem* i *koncem* u izrazima s prijedlogom *svršetkom* ne dolazi do izražaja, a pretpostaviti se može da je uzrok tomu u leksičkom značenju imenica od kojih su ti prijedlozi nastali. Imenice *kraj* i *konac* znače 'završetak, svršetak' (Šonje ur., 2000: 474, 497), a u značenju se imenice *svršetak* to osobito ističe: 'granica trajanja; trenutak kada što prestaje' (Šonje ur., 2000: 1212). Dakle, u izrazima s prijedlogom *svršetkom* istaknutije je značenje završenosti,[22] kao i obuhvaćanje krajnje granice koju označuje odrednica, dok je u izrazima s prijedlozima *krajem* i *koncem* istaknutije značenje vremena koje se približava krajnjoj točki označenoj odrednicom, ali nužno ne mora obuhvatiti i samu odrednicu, primjerice:

> ***Svršetkom rata u Iraku*** *pojavljuje se najveći izazov za zemlje Europske unije, naročito one koje su nastojale spriječiti rat u Iraku.*

U navedenom bi primjeru zamjena prijedlozima *krajem* i *koncem* promijenila značenje izraza: iz širega je konteksta jasno da u navedenom primjeru izraz *svršetkom rata* označuje vrijeme neposredno nakon završetka rata, dok bi izraz *krajem/koncem rata* u toj rečenici mogao značiti i vrijeme koje se približava samom kraju rata.

Razlike među prijedlozima *krajem*, *koncem* i *svršetkom* osobito su izražene kada se promatra njihova učestalost. Korpusnom su pretragom zabilježene 53 pojavnice oblika *svršetkom*, od čega je samo 33 prijedložne uporabe. Pojavnica *koncem* javlja se 1 015 puta, a pojavnica *krajem* čak 10 391 put. Iako su dakle time obuhvaćeni i primjeri u kojima je riječ o imenicama, ipak se na temelju tako velike razlike može zaključiti da je u suvremenom hrvatskom jeziku najučestaliji prijedlog *krajem*, manje je učestao prijedlog *koncem*, a prijedlog *svršetkom* rabi se rijetko.

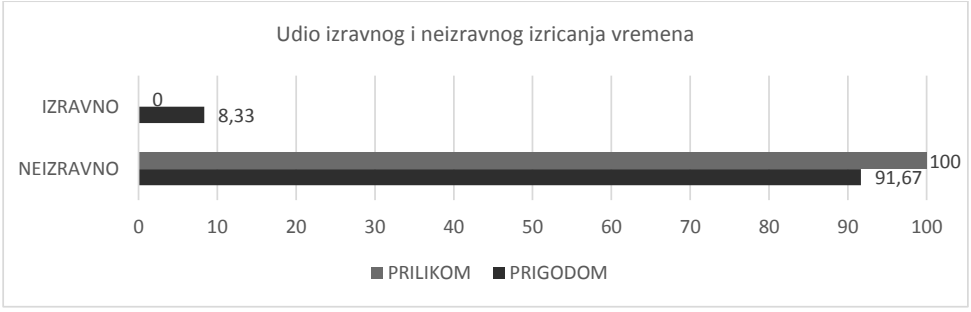
Normativnih ograničenja uporabe triju prijedloga za oznaku završne temporalnosti nema, a leksikografski su opisi neujednačeni te time ujedno potvrđuju i rezultate korpusne pretrage. Naime, prijedlozi *koncem* i *svršetkom* nisu zastupljeni ni u jednome promatranom rječniku, a *krajem* se kao prijedlog nalazi u Anića, dok je u *Školskome rječniku* (Birtić i dr., 2012: 263), kao i u *Velikom rječniku hrvatskoga standardnog jezika* (Jojić ur., 2015), nepravilno određen kao

[22] Potvrđuje se to i određenjima leksičkih značenja ostalih srodnih riječi: *svršenost* – 'stanje onoga što je svršeno'; *svršeno* – 'završeno, gotovo'; *svršeni* – 'kojemu je svršila radnja'; *svršiti* – 'dovesti do kraja; dokončati, završiti, dovršiti' (Šonje ur., 2000: 1212).

prilog s primjerima prijedložne uporabe (*krajem godine/stoljeća*). S obzirom na korpusne razlike u zastupljenosti, može se zaključiti da je prijedlog *koncem* na putu da postane zastarjelica, a zbog slabe uporabe i sintaktičke dvoznačnosti gramatikalizacija oblika *svršetkom* nije prepoznata i zbog toga nije zastupljen u rječnicima.

2.4. *Prilikom, prigodom, povodom*

Prijedlozi *prilikom* i *prigodom* označuju vrstu istodobnosti na temelju koje se jedan vremenski odsječak ili događaj povezuje s drugim. Budući da se događaj smješta u približno vrijeme označeno odrednicom, njima se izriče posebna vrsta okovremenosti (*cirkumtemporalnosti*) koja se naziva prigodna temporalnost (Pranjković, 2001: 15).

Slika 4. *Zastupljenost odrednica u izrazima s prijedlozima* prilikom *i* prigodom

Usporedba sintaktičkih obilježja potvrđuje velike podudarnosti učestalosti izravnoga i neizravnoga izricanja vremena, a sinonimičnost se tih dvaju prijedloga potvrđuje primjerima u kojima se javljaju s istim odrednicama:

Interes da BAT uđe na hrvatsko tržište potvrđen je i prije nekoliko dana ***prilikom posjeta britanskog ministra trgovine gospodina Wilsona****.*; *Grčki je ministar* ***prigodom posjeta*** *potvrdio zainteresiranost i inicijativu za izgradnjom autoceste koja bi najdužom dionicom prolazila upravo kroz Hrvatsku, a spojila bi Trst s Peleponezom.*

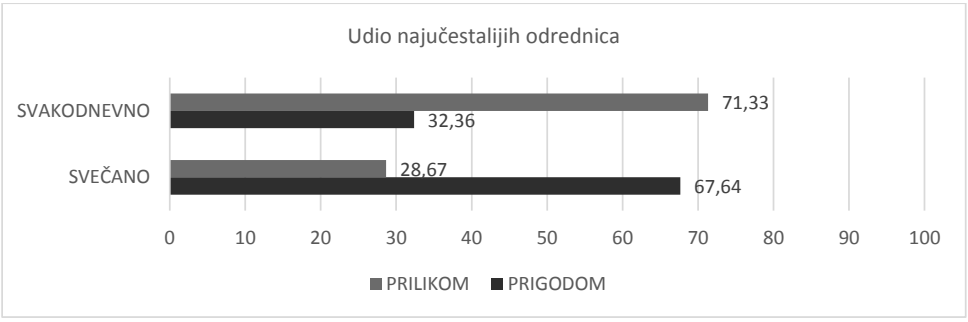
Prvi pokušaj propao je zbog navodnog nepravilnog prebrojavanja članstva ***prilikom dolaska na skupštinu****.*; *Primjerice,* ***prigodom dolaska stranih delegacija*** *ne bi bilo prometnog kolapsa u središtu grada što bi, u slučaju da je predsjednička rezidencija na Gornjem gradu, bila nužnost.*

Tim se prijedlozima najčešće označuje podudarnost u vremenu (istodobnost), a osobitost je njihove uporabe i mogućnost izricanja uzročno-posljedičnoga odnosa:

*Podsjetimo, **prilikom nevremena u ožujku**, pod udarima bure od 80 km/h i temperaturom od 1ºC i snijeg, popucale su čelične cijevi i vijci koji su nedavno zamijenjeni novima.*

*Grobovi su slučajno otkriveni **prigodom kopanja temelja za uglovnicu** (projekt: arh. Hinko Bauer) u kojoj je trebao biti smješten auto-salon FIAT, dok se danas ondje nalazi pivnica Medvedgrad.*

Iako se sinonimičnost tih dvaju prijedloga potvrđuje i rječničkim opisima, korpusna pretraga potvrđuje pojedine napomene prema kojima postoje značenjske razlike između njih utemeljene na sintaktičkim obilježjima (usp. Silić, Pranjković, 2005: 219; Matas Ivanković, 2014: 184). Naime, uz prijedlog *prigodom* učestalije su odrednice koje označuju kakvu manifestaciju, prigodu, svečan događaj i slično (npr. *obljetnica*, *otvorenje*, *svečanost*, *proslava*, *obilježavanje*, *promocija*, *izložba*, *inauguracija* i dr.), a uz prijedlog *prilikom* uglavnom dolaze odrednice koje označuju bilo kakav događaj, pa čak i nepovoljan splet okolnosti (npr. *kupovina*, *hranjenje*, *gradnja*, *registracija*, *provjera*, *nevrijeme*, *napad*, *nesreća*, *nezgoda* i dr.).

Slika 5. *Udio najučestalijih odrednica u izrazima s prijedlozima* prilikom *i* prigodom

Primjerice:

***Prigodom proslave tisućite godišnjice hrvatskog kraljevstva**, 1925. godine, Zagrebačka pivovara proizvela je crno "Tomislav pivo".*; *Više od 80 dizajnera iz 23 europske zemlje "ukrstilo" je koplja na velikoj izložbi na kojoj su **prigodom svečanosti otvorenja** i proglašeni najbolji radovi.*; *Dvadeset godina poslije, **prigodom izgradnje pruge od Siska preko Sunje do Dobrljina**, u kolodvoru Sisak sagrađen je i teretni kolodvor, čime je Sisak bio prvi grad u Hrvatskoj u kojem je željeznički putnički prijevoz bio odijeljen od teretnoga.*

Do nesreće je došlo kada je na njega pao komad suhe grane koja se odlomila ***prilikom rušenja stabla****.*; *U blizini Samobora, u selu Otruševcu, zanimljiva je Grgosova špilja, duga samo tridesetak metara. Špilju je 1973. otkrio vlasnik zemljišta, vapnar Josip Grgos,* ***prilikom miniranja stijene*** *radi potrebe za kamenom.*; *HSS je* ***prilikom nesporazuma između gradske i županijske organizacije*** *zauzeo vrlo pragmatična i prihvatljiva stajališta koja se temelje na načelima demokratičnosti i statutarnosti.*

Navedena se raspodjela odražava i u učestalijem izravnom izricanju vremena prijedlogom *prigodom* pri čemu se najčešće javlja odrednica *blagdan*:

Obje gradske fešte, splitska i trogirska, zabilježene su u srednjovjekovnim statutima i drugim dokumentima po kojima se može zaključiti kako je u oba slučaja uz vjerska obilježja trgovanje imalo važnu ulogu ***prigodom blagdana gradskih zaštitnika****.*; *Akcija Turističke zajednice grada Osijeka, nazvana "Osijek očima gostiju" a organizirana* ***prigodom Dana grada****, otkrila je u utorak skupini Osječana mnoge nepoznate detalje, povijesne i ljubavne priče koje naš grad skriva, a za koje mnogi ne znaju.*

Korpusna pretraga potvrđuje mnogo učestaliju zastupljenost prijedloga *prilikom* od *prigodom* (*prilikom*: ukupno 26 830 pojavnica, *prigodom*: ukupno 7 393 pojavnice). Takvi su rezultati u nesuglasju s pojedinim normativnim preporukama o njihovoj uporabi u kojima se prednost daje prijedlogu *prigodom* jer je imenica *prigoda* i sama značenjem vezana uz vrijeme što se potvrđuje korijenom riječi *god*, za razliku od imenice *prilika* koja u svojemu korijenu ima oblik *lik*, tj. vezana je za likovnost, prostornost te je stoga i značenjski raznovrsnija (Težak, 1999: 243-247).[23]

Rječnički opisi, kao i pojedini gramatički opisi, prijedloge *prilikom* i *prigodom* smatraju sinonimima, ali upućuju i na njihovu sinonimnost s prijedlogom *povodom.* Primjerice, u *Rječniku* se *hrvatskoga jezika* (Šonje ur., 2000: 915) prijedlog *povodom* objašnjava i prijedlozima *prigodom* i *prilikom*, a u Anićevu rječniku samo prijedlogom *prigodom.* U tim se rječnicima pri opisu prijedloga *prilikom* upućuje na prijedlog *povodom.* I u *Rječniku sinonima hrvatskoga jezika* (Šarić, Wittschen,

[23] U navedenom savjetu Težak ne govori o prijedlozima *prilikom* i *prigodom*, nego o imenicama *prilika* i *prigoda* u vremenskim izrazima *tom prilikom* i *tom prigodom.* Iako navodi da su oba izraza pravilna, prednost daje izrazu *tom prigodom.* Navedeni je savjet primjenjiv na prijedloge *prilikom* i *prigodom* jer su nastali gramatikalizacijom instrumentalnih oblika tih imenica.

2010: 376) kod priloga (?!) *prilikom* navode se sinonimi *prigodom* i *povodom.* Na sinonimiju prijedloga *povodom* i *prigodom* ukazuje i D. Raguž (1997: 131).

Međutim, osobitost je izraza s prijedlogom *povodom* prepletanje vremenskog i uzročnog značenja: odrednica u genitivu označuje i vrijeme događanja i uzrok, tj. povod događanja. Takvo se značenje stoga u nekih jezikoslovaca naziva uzrokom povoda, odnosno uzročnom temporalnošću:[24] „Uzrok povoda tijesno je povezan s kategorijom vremena već i time što je svaki povod neki događaj koji se odvija u vremenu, pa ga možemo smatrati nekom vrstom vremenskog uzroka." (Pranjković, 2001: 23). Izrazima s tim prijedlogom može se izreći i istodobnost pri čemu se označuje vrijeme u granicama odrednice, ali i raznovremenost pri čemu se označuje vrijeme prije ili poslije vremena označenoga odrednicom (npr. *rečeno je u četvrtak povodom sjednice u petak*). Stoga teže preciziranje vremenskoga značenja „pokazuje da vremensko određenje u takvim primjerima i nije primarno već samo sekundarno koje se razvilo iz primarnog značenja koje izriče povod događaja, u povodu, prilikom." (Matas Ivanković, 2014: 172).

Uporaba triju prijedloga s istom odrednicom pokazuje da se o njihovoj istovrijednosti može govoriti u primjerima u kojima je primarno uzročno značenje, primjerice:

No, dok ne dođe do službene potvrde ovih gostovanja valja napomenuti da će već 18. ožujka u zagrebačkom Aquariusu nastupiti skandinavska jazz atrakcija Beady Belle, također ***povodom rođendana Radija 101****.*; *Ove je godine nominiran za tri nagrade Grammy za nastup sa svojim zborom i orkestrom, a* ***prigodom rođendana*** *primio je telegram od ruskoga predsjednika Vladimira Putina,…*

2.5. Izostanak prijedložne sinonimije – *početkom*

Prijedlogom[25] *početkom* označuje se vrijeme koje se odnosi na početak vremenskog odsječka označenog odrednicom te se određuje značenjem početne (*ekstremalne*) temporalnosti. U odnosu na pojavu sinonimije poprijedloženih vremenskih

[24] Uzrok povoda I. Pranjković (2001: 23) smatra podvrstom uzroka razloga jer je to „tzv. nedjelujući uzrok koji posljedicu ne izaziva, nego uz druge uzroke pomaže njezinoj realizaciji.".

[25] U suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika, Anićevu i *Školskom rječniku*, *početkom* se određuje kao prilog, dok ga u Šonjinu rječniku nema.

instrumentala, jedino prijedlog *početkom* nema sinonimni par; istoznačni su mu sekundarni prijedlozi (poprijedloženi prijedložni izrazi) *u početku* i *na početku*. Pri pokušaju odgovaranja na pitanje zašto je izostala pojava prijedložne sinonimije potrebno je sagledati sinonime imenice *početak*. U *Rječniku sinonima* (Šarić, Wittschen, 2010: 338) uz imenicu *početak* navedeni su sljedeći sinonimi: *početni/prvi dio*, *prvo vrijeme/razdoblje*, *začetak*, *zametak*, *nastajanje*, *nastanak*, *postajanje*, *postanak*, *prvi koraci*, *ishodište*, *polazna/početna točka*, *polazište*, *osnova*, *zora*, *praskozorje*, *u prvo vrijeme*, *uvod*, *od abecede*, *alfa i omega*, *prvo i posljednje*; nef. *start*. Uzmu li se u obzir samo imenice od kojih bi poprjedloženjem instrumentalnoga oblika mogao nastati prijedlog, dobiva se sljedeći popis: *začetak*, *zametak*, *nastajanje*, *nastanak*, *postajanje*, *postanak*, *ishodište*, *polazište*, *osnova*, *zora*, *praskozorje*, *uvod* i *start.* Nadalje, treba sagledati i rječnički opis imenice *početak* u odnosu na ostale imenice. *Početak* znači „1) nastanak onoga što dalje traje, ishodište: *~ svijeta, ~ rata, ~ života* 2) prvi dio pripovijedanja, izlaganja, uvod: *~ romana, ~ govora* 3) prvo razdoblje onoga što je postojalo: *~ srednjega vijeka* 4) osnove čega: *~tci znanja*“ (Šonje ur., 2000: 848–849). Tako određena značenja imenice *početak* obuhvaćaju značenja svih navedenih (sinonimnih) imenica kojima rječnička određenja pokazuju suženija značenja[26] u odnosu na značenja imenice *početak*:

zametak – ‘1. prvi razvojni stadij organizma nakon oplodnje; embrij, 2. *pren.* početak’ (Šonje ur., 2000: 1396),

nastanak – ‘nova pojava čega, početak postojanja’ (Šonje ur., 2000: 656),

postanak – ‘1) pojava nepostojećega, početak pojave 2) *biol.* nastanak i podrijetlo živih oblika’ (Šonje ur., 2000: 899),

ishodište – ‘točka, mjesto, situacija odakle se ishodi, polazi; početna točka, polazište, početak’ (Šonje ur., 2000: 365),

polazište – ‘1) mjesto s kojega se polazi 2) premisa od koje se polazi u nekom razmatranju ili istraživanju, polazna točka u pregovorima i sl.’ (Šonje ur., 2000: 873),

osnova – ‘1) ono na čem što stoji, na čem se što gradi, tvori, stvara; temelj, podloga, baza 2) *ling.* dio riječi koji preostaje kad se odbiju obilični nastavci

[26] To je istaknuto i u samom rječniku poretkom sinonima u sinonimnim nizovima. O tome autorice rječnika u uvodnome dijelu napominju: „Sinonimi u sinonimnim nizovima nisu poredani abecedno. U određivanju poretka nastojala se uzimati u obzir značenjska bliskost s natuknicom: riječi značenjski bliže natuknici smještene su prije riječi značenjski udaljenijih od nje.“ (Šarić, Wittschen, 2010: 12).

3) u tkanju tkanine, uzdužne niti koje se dopunjuju potkom poprečno' (Šonje ur., 2000: 776),

zora – '1) rano jutarnje svjetlo; osvit 2) *pren.* početak' (Šonje ur., 2000: 1433),

praskozorje – '1) *poet* osvit, zora 2) *pren.* prvi, rani stadij čega' (Šonje ur., 2000: 923),

uvod – '1) tekst kojim se na početku knjige uvodi čitatelj u sadržaj knjige; proslov 2) početni dio teksta ili izlaganja kojim se čitatelj ili slušatelj uvodi u temu 3) opći pojmovi struke potrebni za njezino razumijevanje' (Šonje ur., 2000: 1330),

start – '1) *šp.* a) početak utrke ili mjesto s kojeg utrka počinje, polazište b) prvi nastup u natjecanju c) zaustavljanje lopte i početak njezina vođenja 2) *film.* početni dio filmske vrpce na svakoj roli filma, koji nosi informacije o naslovu filma i rednom broju role' (Šonje ur., 2000: 1175).

Dakle, razlozima nepojavljivanja prijedložne sinonimije, odnosno izostanka poprjedloženja instrumentala drugih imenica kojima bi se označila početna temporalnost može se smatrati uže leksičko značenje navedenih imenica (tj. značenjsko udaljavanje od imenice *početak*), kao i *određenija* značenja vezana za pojedino područje – biologiju, sport, lingvistiku (npr. *zametak*, *start*, *osnova*), ali i velika sintagmatska ograničenja, osobito pri izravnom izricanju vremena (npr. **zametkom stoljeća*, **nastajanjem godine*, **nastankom tjedna*, **postajanjem stoljeća*, **postankom veljače*, **ishodištem ljeta*, **polazištem sata*, **osnovom godine*, **zorom dana*, **praskozorjem vremena*, **uvodom godine*, **startom proljeća*). Od sviju navedenih imenica značenjski najbliža imenici *početak* imenica je *začetak* koja se i određuje značenjem 'početak' (te je u sinonimnome nizu u rječniku sinonima navedena na prvome mjestu), ali i značenjem imenice *zametak* (*embrij*).

3. ZAKLJUČAK

Hrvatski jezik ima vrlo bogat sustav prijedložnih izraza vremenskoga značenja, stoga pojava prijedložne sinonimije ne iznenađuje.[27] No, korpusna analiza, kao i pregled i usporedba gramatičkih i leksikografskih opisa poprijedloženih in-

[27] U obzir svakako treba uzeti i druge primarne i sekundarne prijedloge kojima bi se mogli upotpuniti sinonimni nizovi poprijedloženih instrumentala; primjerice *tijekom*, *tokom*, *tečajem*, *u tijeku*, *u toku*, *za vrijeme*, *u vrijeme*, *u doba*, *pri*, *kod*, *za*, *kroz*, *preko*, *duž*.

strumentala, potvrdili su činjenicu da je bolje govoriti o sinonimičnosti takvih prijedloga – dakle pojavi u kontekstu.

Pođemo li od postavke da prijedlozi imaju leksičko značenje neovisno o kontekstu te da su sekundarni prijedlozi *jednoznačniji* od primarnih prijedloga, da izrazitije i preciznije iskazuju pojedine odnose, odnosno da su *specijalizirani* za izricanje pojedinoga značenja, nameće se pitanje opravdanosti pojave prijedložne sinonimije i sinonimičnosti – koja se u ovome radu pokušala objasniti na poprijedloženim instrumentalima. Dosadašnji odgovori na to pitanje razlogom smatraju raznolikost izražavanja (Popović, 1966: 219), no takvo je objašnjenje nedostatno. Korpusna je pretraga potvrdila da zamjenjivost u kontekstu može potvrditi istovrijednost svih triju članova niza. Međutim, uzimanje u obzir i drugih okolnosti – normu, funkcionalnu i vremensku raslojenost, značenje,[28] gramatikaliziranost te učestalost uporabe – pokazuje različite odnose svih triju članova niza. S obzirom na navedeno, ili pak u odnosu na jednu od navedenih činjenica, u promatranim se nizovima uvijek jedan član nameće kao dominantan:

– *tijekom – tokom – tečajem*: *tijekom* je najučestaliji te mu i norma daje prednost (u odnosu na *tokom*), *tokom* je normom određen kao nepravilan, a *tečajem* je zastarjelica koja se u suvremenom hrvatskom jeziku rijetko rabi;

– *polovicom – polovinom – sredinom*: (pojedinim) normativnim preporukama prednost se daje prijedlogu *polovicom* koji je i učestaliji; *sredinom* se značenjski razlikuje;

– *krajem – koncem – svršetkom*: prijedlog je *krajem* učestaliji od prijedloga *koncem* koji se ne opisuje u suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika pa se može zaključiti da teži pasivnom sloju jezika; *svršetkom* se značenjski razlikuje i nije posve gramatikaliziran;

– *prilikom – prigodom – povodom*: prijedlog je *prilikom* znatno učestaliji, a normativni opisi prednost daju pojedinom prijedlogu ovisno o značenju odrednice koja uz njih dolazi.

Dakle, zaključiti se može da na pojavu prijedložne sinonimije (i sinonimičnosti) utječu različiti čimbenici: sintaktička obilježja/ograničenja, normativna ogra-

[28] „Svaki govornik intuitivno prihvaća da prilagodba značenja riječi ovisi o situacijskim ograničenjima – ograničenjima koja nameću kotekst i kontekst. U kontekstu je mnoštvo enciklopedijskih informacija koje kazuju zašto je neki iskaz različit od nekog drugoga, a kontekst pobliže određuje što određeni iskaz znači.“ (Šarić, 2011: 310).

ničenja, učestalost uporabe te stupanj gramatikalizacije, odnosno udaljavanje/zadržavanje leksičkoga značenja riječi od koje su preobrazbom nastali.

LITERATURA

Anić, Vladimir, 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Babić, Stjepan, 2000. *"Polovica"* ili *"polovina"* kao pitanje?. *Jezik.* 47/4: 152–155.

Babić, Stjepan, 2001. Još malo o *polovici* i *polovini*. *Jezik*. 48/1: 40.

Barić, Eugenija; Hudeček, Lana; Koharović, Nebojša; Lončarić, Mijo; Lukenda, Marko; Mamić, Mile; Mihaljević, Milica; Šarić, Ljiljana; Švaćko, Vanja; Vukojević, Luka; Zečević, Vesna; Žagar, Mateo, 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školske novine.

Blaževac, Krešimir; Vajs, Nada, 1999. Sinonimija i jednojezični rječnik. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 25: 47–76.

Birtić, Matea; Blagus Bartolec, Goranka; Hudeček, Lana; Jojić, Ljiljana; Kovačević, Barbara; Lewis, Kristian; Matas Ivanković, Ivana; Mihaljević, Milica; Miloš, Irena; Ramadanović, Ermina; Vidović, Domagoj, 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Školska knjiga.

Dulčić, Mihovil, ur., 1997. *Govorimo hrvatski. Jezični savjeti.* Zagreb: Hrvatski radio, Naklada Naprijed d. d.

Glušac, Maja, 2012. *Izricanje vremena u osječkim novinama prve polovice 20. stoljeća (1902. – 1945.)*. Doktorski rad. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku.

Glušac, Maja, 2013. Jesu li prijedlozi *poslije* i *nakon* istovrijednice?. *Jezik*. 60/5: 176–189.

Glušac, Maja; Rišner, Vlasta, 2016. O uporabi i značenju sekundarnih prijedloga nastalih gramatikalizacijom imenica. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 42/2: 409–442.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2008a. Sinonimija i antonimija nepunoznačnih riječi u hrvatskoj leksikografiji, u: *Da go vidime Ohrid*, Zbornik radova s XIV. Međunarodnoga slavističkog kongresa. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Hrvatska sveučilišna naklada, str. 203–222.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, 2008b. Veznička sinonimija i antonimija u hrvatskoj leksikografiji. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 34: 167–199.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica; Vidović, Domagoj, 2006. Sinonimni parovi i nizovi u temeljnome jezikoslovnom nazivlju. *Filologija*. 46-47: 101–122.

Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica; Vukojević, Luka, 2001. Odgovor na članak S. Babića "Polovica" ili "polovina" kao pitanje?. *Jezik*. 48/1: 37–39.

Jojić, Ljiljana, ur., 2015. *Veliki rječnik hrvatskog standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Matas Ivanković, Ivana, 2005. Mjesto/umjesto/namjesto. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 31/1: 211–226.

Matas Ivanković, Ivana, 2013. Prijedlozi za izražavanje sredstva između norme i upotrebe: *kroz*, *pomoću*, *posredstvom*, *preko*, *putem*, *s pomoću*, *uz pomoć*. *Jezik*. 60/1: 10–25.

Matas Ivanković, Ivana, 2014. *Izražavanje prostora i vremena prijedlozima s genitivom u hrvatskom i ruskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Mihaljević, Milica, 2001. Terminološki rječnik i norma (uputnice, odrednice i normativne napomene u terminološkom rječniku). *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 27: 191–208.

Pavešić, Slavko, ur., 1971. *Jezični savjetnik s gramatikom.* Zagreb: Matica hrvatska.

Petrović, Bernardina, 2005. *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Popović, Ljubomir, 1966. Predloški izrazi u savremenom srpskohrvatskom jeziku. *Naš jezik*. XV/3-4: 195–220.

Pranjković, Ivo, 2001. *Druga hrvatska skladnja*, *Sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Raguž, Dragutin, 1997. *Praktična hrvatska gramatika.* Zagreb: Medicinska naklada.

Rišner, Vlasta, 2016. Jezik medija kao s(t)jecište različitih stilova, u: *Jezik medija nekada i sada*. Osijek: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Osijeku, str. 236–262.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1962.–1966., sv. XVIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Samardžija, Marko, 1995. *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Silić, Josip, 2006. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.

Silić, Josip; Pranjković, Ivo, 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta.* Zagreb: Školska knjiga.

Stolac, Diana, 2007. Sintaktička sinonimija, u: *Sintaktičke kategorije*, zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem *Hrvatski sintaktički dani* održanoga u Osijeku 11. i 12. svibnja 2006. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, str. 241–252.

Šarić, Ljiljana, 1999. Gramatikalizacija i sekundarni prijedlozi (*pomoću*, *s pomoću*, *uz pomoć*). *Riječ*: *časopis za filologiju*. 5/1: 81–95.

Šarić, Ljiljana, 2006. A preliminary semantic analysis of the Croatian preposition *u* and its Slavic equivalents. *Jezikoslovlje*. 7/1-2: 1–43.

Šarić, Ljiljana, 2011. Kognitivna lingvistika i sinonimija: teorija i leksikografska praksa. *Croatica et Slavica Iadertina*. VII/II: 305–325.

Šarić, Ljiljana; Wittschen, Wiebke, 2010. *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Šonje, Jure, ur., 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga.

Tafra, Branka, 1995. Sinonimija, u: *Jezikoslovna razdvojba*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 17–22.

Tafra, Branka, 2005. Bliskoznačni odnosi u leksiku, u: *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga, str. 213–227.

Težak, Stjepko, 1990. *Hrvatski naš svagda(š)nji*. Zagreb: Školske novine.

Težak, Stjepko, 1999. *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni*. Zagreb: Tipex.

SYNONYMOUS SEQUENCES OF PREPOSITIONALIZED INSTRUMENTALS OF TIME IN CROATIAN

Abstract

The present paper departs from a premise that secondary prepositions are semantically more complete, i.e. *less ambiguous* than primary prepositions and hence express relations more precisely. Based on that premise, as well as the description of prepositions in grammar books and language-manuals, this paper elaborates on the phenomenon of prepositional synonymy and synonymous sequences of prepositionalized instrumentals of time: *tijekom*, *tokom*, *tečajem* 'during'; *sredinom*, *polovicom*, *polovinom* 'in mid-'; *krajem*, *koncem*, *svršetkom* 'at the end of / late' and *prilikom*, *prigodom*, *povodom* 'on (the occassion of) / during'. Using the data from the *Hrvatski nacionalni korpus* the frequency of use of individual prepositions is explored and, finally, the phenomenon of prepositional synonymy is related to syntactic features, normative restrictions, frequency of use and the degree of grammaticalization of a particular preposition.

Keywords: synonyms, synonymous sequences, prepositions, prepositionalized instrumentals

Ana Mikić Čolić
Filozofski fakultet u Osijeku
amikic@ffos.hr

TVORBENI POSTUPCI U ŽARGONU: JEZIČNA KREATIVNOST I/ILI POSUĐIVANJE

Izvorni znanstveni rad

UDK 811.163.42'276
811.163.42'366

Žargon kao neformalni varijetet kojim se najčešće u govornom jeziku koristi neka društvena zajednica odlikuje spontana tvorba novih riječi. Lakoća nastanka novih izraza čini ga podložnim brzim promjenama, dok, s druge strane, u kontekstu društvenoga razvoja, socijalno-političkih promjena te utjecaja kulturoloških činitelja doprinosi ekspanzivnosti žargona i njegovom utjecaju na standardni jezik. Na temelju prikupljenoga korpusa utvrđeno je da su u hrvatskom žargonu najplodniji tvorbeni postupci skraćivanje, širenje riječi te sufiksacija. Skraćivanje podrazumijeva stapanje (*sprinternet*), univerbizaciju (*stambeni kredit* > *stambenjak*), skraćivanje višesložnih riječi (*mobitel* > *mobač*, *mobić*) te tvorbu skraćenica (*pozz*, *vjrj*), širenje riječi svojstveno je za slikovite izraze kojima se želi dodatno naglasiti neko obilježje, najčešće pogrdno (*primitivka* > *primitivkuša*, *mrak* > *mrakača*) dok sufiksacijom nastaju riječi za nove društvene uloge ili pojave (*eventuša*, *resortizacija*). U ovome radu, na temelju popisa i opisa plodnih tvorbenih postupaka i formanata u žargonu, pokušat će se utvrditi u kojoj su mjeri oni istovjetni onima u standardnom jeziku. Uspoređujući plodne tvorbene elemente, ispitat će se omjer onih koji se temelje na hrvatskoj tvorbenoj tradiciji (sufiksacija) i onih koji su u hrvatski preuzeti iz engleskoga (stapanje) te na taj način utvrditi je li i žargon zahvatila „globalizacija“ ili se govornici i dalje oslanjaju na kreativnost utemeljenu na domaćim tvorbenim postupcima i formantima.

Ključne riječi: žargon, tvorba riječi, stapanje, sufiksacija, skraćenice

1. UVOD

Polazeći od komunikacijskoga čina kao psihičkog procesa koji podrazumijeva odabir prikladne riječi za određeno mjesto u iskazu, za sugovornika te za društveni kontekst, jasno je da svaki od spomenutih dijelova samoga čina zahtijeva baš toj komunikacijskoj situaciji primjerene leksičke jedinice. Svakom su govorniku pritom na raspolaganju standardni i nestandardni idiomi. Za razliku od standardnoga idioma koji se tradicionalno u jezikoslovlju smatra prestižnim, nestandardni idiomi i dalje izazivaju prijepore i nedoumice, a prešutno se „održava na životu" i stereotip o tim idiomima kao *drugorazrednoj jezičnoj pojavi*[1] (Halonja, Mihaljević, 2012: 54). Takvo je stajalište iz sociolingvističke perspektive potpuno neprihvatljivo jer je „nerealno vjerovati da se identitet bilo koje jezične zajednice očituje isključivo na temelju strogo normiranoga standardnog jezika" (Kalogjera, 2008: 74). S druge strane, kao temeljni razlog nastanka, odnosno postojanja nestandardnih idioma ističe se upravo potreba članova neke društvene grupe da posebnim verbalnim sredstvima afirmiraju svoj identitet i potvrde pripadnost grupi (Bugarski, 2006). Dakle, dob, spol, profesija, razina obrazovanja te želja za drukčijim, ekspresivnijim izražavanjem utječu na nastanak idioma koji se u hrvatskom, ali i svjetskom jezikoslovlju najčešće nazivaju *žargon*, *sleng* i/ili *šatrovački*.

Iako se u literaturi ta tri naziva različito tumače, a mišljenja su jezikoslovaca prilično razjedinjena, čak i kontradiktorna, o čemu će biti riječi u sljedećem poglavlju, autori koji pišu o nestandardnim idiomima slažu se u jednome: takvi idiomi imaju specifičnu tvorbu riječi te rječnički sustav (Sabljak, 1981). U hrvatskome se jezikoslovlju pozornost do sada pridavala uglavnom leksičkoj razini u žargonu, odnosno popisivanju žargonskoga leksičkog inventara.[2] Cilj je ovoga rada, na temelju prikupljenoga korpusa, popisati i opisati plodne tvorbene postupke i formante u žargonu te utvrditi u kojoj su mjeri oni istovjetni onima u standardnom jeziku, odnosno ima li žargon doista svoju specifičnu tvorbu riječi. Nadalje, uspoređujući plodne tvorbene elemente, ispitat će se omjer onih koji se temelje na hrvatskoj tvorbenoj tradiciji (sufiksacija) i onih koji su u hrvatski preuzeti iz engleskoga (stapanje) te na taj način utvrditi je li i tvorbu u žargonu zahvatila

[1] Od te se tvrdnje mogu izuzeti prostorno određeni idiomi, odnosno dijalekti.

[2] Tvorbenom razinom bavila se Neda Pintarić u radu *Tvorbeni postupci u poljskom i hrvatskom razgovornom jeziku.*

„globalizacija“ ili se govornici i dalje oslanjaju na kreativnost utemeljenu na domaćim tvorbenim postupcima i formantima.

2. ŽARGON, SLENG ILI ŠATROVAČKI

Iako su, kao što je već rečeno, jezikoslovci prilično razjedinjeni u određivanju termina *žargon*, *sleng* i *šatrovački*, svi se slažu da je riječ o govorima užih skupina koji izlaze iz okvira standardnoga jezika, ali i dijalekta, te su mnogo slobodniji i u svom širenju agresivniji od bilo kojeg tipa jezika i govora (Sabljak, 1981). Neujednačenost u određivanju postoji i na leksikografskoj razini. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*[3] tako žargon određuje kao „govor šireg socijalnog kruga karakteriziran izrazima, značenjima i sintagmama koji ne pripadaju standardu i normi; podložan je pomodnosti, konkretizaciji i pojednostavljivanju“ te kao „govor užeg profesionalnog kruga, uvriježeni jezik određene struke koji se spontano razvio neovisno o službenom nazivlju, osobit po tome što je riječima preuzetim iz govornoga jezika pridodao nova značenja koja često nisu razumljiva onima izvan struke.“. Na kraju natuknice navedeno je da su jednakovrijednice ‹žargonu› *sleng*, *šatra*, *šatrovački govor*, *tajni jezik*. *Sleng* je u istom rječniku određen kao „govor zatvorenih društvenih krugova koji razumije samo jedna skupina govornika, „niža“ govorna varijanta unutar jednog jezika u kojem značenje riječi odstupa od općeprihvaćene semantičke vrijednosti.“. Ponovno su kao jednakovrijednice navedeni termini *šatrovački govor*, *žargon*. *Šatru*, odnosno *šatrovački* HER određuje kao „čergaški jezik“, odnosno kao „žargon manje društvene skupine.“. U Anićevu rječniku (1998) izostaje definicija *slenga*, dok se u *Rječniku stranih riječi* (2002) navodi kako je žargon „pokvaren govor, osobit govor, poseban govor nekog društvenog staleža.“.

Sabljak (1981: 5) šatrovački određuje kao „svaki iskonstruirani govor skupine ljudi, staleža ili klase koji se u svom specifičnom načinu sporazumijevanja nastoji odvojiti od standardnoga govora“, a prapočetak mu vezuje uz govor Roma koji su živjeli pod šatrama pa odatle i sam naziv. Drugome izdanju iz 2001. Sabljak mijenja naslov u *Rječnik hrvatskoga žargona* tumačeći kako zapravo ne postoji prikladan termin kojim se može obuhvatiti „svo jezično blago“ koje ne pripada standardnom jeziku, sugerirajući time da je žargon širi pojam od šatrovačkoga.

[3] U nastavku HER.

Bugarski (2006: 11–3) navodi kako žargon oscilira od jezika struke do jezika ulice te da se tim terminom podrazumijeva svaki neformalni i pretežno govorni varijetet nekog jezika koji služi za identifikaciju i komunikaciju unutar neke društveno određene grupe – po profesiji, socijalnom statusu, uzrastu – čije članove povezuje zajednički interes ili način života, a koji uz to može biti i teritorijalno omeđen. U skladu s navedenim određenjem, Bugarski žargon dijeli na stručni, subkulturni i omladinski. Jasna Melvinger (1989: 64) žargon određuje kao „ukupnost riječi i izraza u govoru predstavnika stanovitih društvenih skupina povezanih istim uvjetima života, istim zanimanjima ili istim interesima.“. Anita Skelin Horvat (2009: 5) odlučuje se za termin *sleng* tumačeći da je žargon govor malih kohezivnih grupa, dok je sleng jezik koji se od žargona razlikuje time što se može proširiti. U ovome radu odlučujemo se za termin ‘žargon’ jer ga smatramo uvriježenim te semantički najtransparentnijim u hrvatskome jezikoslovlju, a pod njim podrazumijevamo nestandardni leksik. Dakle, unatoč terminološkim neujednačenostima, svi se navedeni autori slažu da je riječ o nestandardnom leksiku koji karakterizira upotreba s ciljem identificiranja s nekom društvenom grupom i odvajanje od drugih društvenih grupa ili pak zbog težnje za novim originalnim i pomodnim načinom izražavanja (Melvinger, 1989). Taj leksički sloj na jezično-stilskoj razini ima svojstva kao što su leksička produktivnost, inovativnost, gramatička fleksibilnost, semantička ekspresivnost, metaforičnost i asocijativnost te humoristično poigravanje zvukom i značenjem (Bugarski, 2006). Skelin Horvat (2009: 45–6) pojašnjava kako nestandardni idiomi nastaju u urbanim sredinama jer one, za razliku od ruralnih, imaju mnoštvo različitih pravila i normi ponašanja, jezičnih i drugih. Upravo zbog toga, razvijaju se skeptični stavovi prema tradiciji i normama te potreba i želja za razbijanjem uvriježenih obrazaca ponašanja što se može postići upotrebom jezika koji obilježuje urbanost, specifičan odnos prema drugim jezičnim slojevima i pojavama, efemernost, kreativnost, neformalnost upotrebe i kolokvijalnost.

S jedne strane žargon je opisan izrazima kao što su „niža govorna varijanta“, „pokvaren govor“, dok su s druge strane tvrdnje o žargonu kao „preporoditelju i obnovitelju standardnoga jezika“ (Sabljak, 2001) te žargonu kao „jeziku u malom“, odnosno najvažnijem činitelju modernizacije standardnoga jezika čime se on prilagođava potrebama urbane kulture, odnosno upravo s pomoću žargona standardni jezik prati promjene u uvjetima života zajednice koja se njime koristi (Bugarski, 2009: 147). Sa stajališta tih dvaju oprečnih stavova, u nastavku će rada biti analizirana tvorba žargonskih riječi te će se utvrditi preuzima li žargon tvorbene obrasce i formante od standardnoga jezika ili obratno.

3. ANALIZA KORPUSA

Tvorbu riječi u žargonu karakterizira anonimnost, spontanost i kreativnost. Pritom treba imati na umu da se kreativnost ne očituje isključivo kroz pronalazak novih jezičnih elemenata, nego i na uporabi već postojećih na nove načine, što je zapravo i najvažnije obilježje jezičnog stvaralaštva u cjelini (Bugarski, 2009: 160). Na tragu tvrdnji o uvođenju novih „tvorbenih trendova" te inovativnog pristupa postojećim obrascima i formantima, pristupilo se prikupljanju žargonskih riječi slušanjem i zapisivanjem riječi u upotrebi, u medijima te u raznim društvenim krugovima i situacijama. Pintarić (2010: 93) upozorava da takav pristup čini popis individualnim, necjelovitim i teško dostupnim, ali s druge strane, pouzdanija, odnosno bolja metoda prikupljanja žargonskoga korpusa do sada nije utvrđena.

Na taj način prikupljen je korpus koji se sastoji od 160 žargonskih riječi koje će u nastavku rada biti klasificirane i opisane s tvorbenog stajališta. Važno je naglasiti da su sve pronađene riječi novijega postanja te potvrđene u uporabi.

Tri su temeljna plodna postupka u tvorbi žargonskoga leksika u korpusu: skraćivanje riječi, sufiksacija te proširivanje riječi. Izrazom *skraćivanje* obuhvaćeni su svi tvorbeni postupci kojima se postojeće riječi skraćuju, „rezanjem" ili skraćivanjem u kombinaciji sa sufiksacijom, zatim stapanje dviju riječi u jednu pri čemu se jedna ili obje riječi također skraćuju te univerbizacija, odnosno nastanak jedne riječi od višečlanog izraza. Proširivanje riječi vrši se najčešće dodavanjem sufiksa, kako bi se postigao specifičan stilski učinak, dok sufiksacija podrazumijeva nastanak nove riječi kombinacijom osnove i sufiksa koji može biti domaćega ili stranog podrijetla. Korpus u brojkama izgleda ovako:

Dakle, iz prvoga je grafikona razvidno da je najzastupljeniji postupak u tvorbi žargonizama iz korpusa skraćivanje (79 %), slijedi sufiksacija (17 %) te proširivanje (4 %). Imajući u vidu namjenu žargona te činjenicu da se njime koriste uglavnom mlađe generacije govornika, razumljiv je značajan broj skraćenih oblika. Drugi grafikon prikazuje omjer tvorbenih postupaka koji su u ovome radu označeni kao skraćivanje. Budući da je riječ o tvorbenom postupku preuzetom iz engleskoga jezika, indikativan je broj primjera nastalih stapanjem koji čine čak 40 % svih žargonizama nastalih skraćivanjem. Slijedi univerbizacija (26 %), potom skraćivanje u kombinaciji sa sufiksacijom (21 %) te tvorba skraćenica i rezanje koji su utvrđeni u 13 % primjera. Svi će tvorbeni postupci biti analizirani u nastavku rada.

3.1. Skraćivanje

Skraćivanje riječi u korpusu izvodi se na ovih pet načina: stapanjem, univerbizacijom, skraćivanjem u kombinaciji sa sufiksacijom, „rezanjem“ te tvorbom skraćenica. Svim je nabrojanim postupcima zajedničko nastojanje da se izraz ekonomizira, a razloge tome, smatra Pintarić (2010: 100–101) treba tražiti u brzini koju nameće suvremeni način života, lijenosti te želji da se osvježi, odnosno emotivno pojača dojam što ga govornik želi ostaviti na sugovornika.

3.1.1. Stapanje

Stapanje se može odrediti kao nastanak riječi od dviju (ili više) riječi. Iako je riječ o relativno novoj jezičnoj pojavi, stopljenice su stekle popularnost u široj javnosti.[4] Riječ je o tvorbenom modelu preuzetom iz engleskoga jezika u kojemu čak 5 do 10 % novih riječi nastaje upravo tim tvorbenim načinom. Marković (2009) stapanje vidi kao svojevrstan tvorbeni *krpež* koji ne ovisi o morfemima, nego o doživljaju riječi kao fonetskog materijala koji se – djelomično ili u cijelosti – može rezati, spajati i stapati (223–224), a stapanje, odnosno *blending* određuje kao „… tvorbu riječi kombiniranjem i fuzioniranjem neznačenjskih dijelova dviju (daleko najčešći slučaj, veoma rijetko triju) postojećih punoznačnica.“ (Marković, 2009: 228).

[4] Na mrežnoj stranici http://www.zargonaut.com/ broj novih riječi, posebno stopljenica, svakodnevno se povećava. Zanimljivo je primijetiti da je i samo ime stranice stopljenica: „žargonaut“.

Na temelju iznesenih definicija te na temelju primjera stopljenica u korpusu može se izvesti sljedeće određenje: stopljenice su riječi koje nastaju stapanjem najmanje dviju riječi i to na način da se stapaju dijelovi polazišnih riječi ili se uzimaju cijele riječi pri čemu dolazi do glasovnog preklapanja.

U korpusu je zabilježeno 47 stopljenica, a njihovom analizom utvrđeno je da se, prema strukturi, stopljenice u hrvatskom jeziku mogu se podijeliti u tri tipa:

a) stopljenice nastale od prvog dijela prve i drugog dijela druge riječi: *banka + automat > bankomat*, *čoksa + Božić > čoksić*, *ljevak + dešnjak > lješnjak*

b) stopljenice nastale uključivanjem jedne ili obiju riječi u cijelosti u novu riječ pri čemu može doći do glasovnog preklapanja: *rad + alkoholičar > radoholičar*, *web + seminar > webinar*, *bicikl + turizam > cikloturizam*, *kultura + turist > kulturist*, *aroma + magija > aromagija*, *sprint + internet > sprinternet, bicikl + „ball“* (lopta) *> cikolobal*, *ljetni + san > ljetnissan*, *čokolada + muuu* (onomatopejski izraz) *+ užitak > čokomužitak*, *Baumax + maksimalno > baumaximalno*, *fleksibilnost + sigurnost > fleksigurnost*

c) stopljenice u kojima je dio jedne riječi umetnut u drugu riječ koja ostaje netaknuta: *rurbanitet*, *filmozofija*, *knjigra*, *štrumfastično*, *Krašopis*, *Krašotice*, *Krašuljci*, *arteist*, *najmještaj*, *bananaccino*, *jagodaccino*, *šumjeće (tablete)*, *najvijač*, *slastistika*, *Piketa*, *bagatele 2*, *wellnesstinovo*

Na temelju pronađenih primjera, može se zaključiti da veću brojnost imaju tipovi s glasovnim preklapanjima što je i razumljivo s obzirom na registar iz kojega primjeri dolaze. Naime, uglavnom je riječ o prigodnim ludičkim novotvorbama u novinskom i marketinškom jeziku. Budući da u stopljenicama uvijek ili gotovo uvijek dolazi do rezanja fonološkog materijala jedne ili obiju riječi čime se izraz skraćuje i čini semantički učinkovitijim, često se upravo jezična ekonomija navodi kao prvi okidač za njihov nastanak. Ipak, za većinu se stopljenica ne može reći da u potpunosti doprinose ekonomičnosti izraza jer zahtijevaju dodatne napore za njihovu interpretaciju – bar u početku, dok govornici ne postanu svjesni njezina sastava i značenja koje se dobiva kombinacijom sastavnica. Čini se da se razlog nastanka stopljenica prikladnije može objasniti s pragmatičkog stajališta (Lehrer, 2003). Promotre li se ponovno registri u kojima se stopljenice najčešće javljaju – novinski stil, jezik reklame – kao razlog njihova nastanka nameće se ilokutorna snaga, odnosno učinak koji govornik želi postići na sugovornika te tako privući njegovu pozornost što posebno dolazi do izražaja u marketingu

kojemu je cilj izboriti se za pozornost te prestići konkurenciju. Stopljenice su, promatrane dakle s pragmatičkog stajališta, posebno prikladne jer cilj je svake reklame da gledatelji ili slušatelji zapamte, ako ne cijelu reklamu, onda bar detalj – jednu riječ koja će osigurati prepoznatljivost proizvoda i brenda u budućnosti. Dakle, marketinški stručnjaci ne žele brzu i automatsku reakciju na stopljenicu, nego upravo suprotno; upotrebom stopljenice žele navesti gledatelja i slušatelja na razmišljanje. Lehrer (2003) smatra da se gledatelj, odnosno slušatelj, nakon što interpretira stopljenicu, osjeća dobro jer je „pogodio bit" što za rezultat najčešće ima pozitivan stav prema reklamiranom proizvodu ili brendu (prema Mikić Čolić, 2015).

Posebnu pozornost zaslužuje stopljenica *bankomat* koja izvrsno oprimjeruje ekspanzivnost karakterističnu za žargonske riječi. Naime, ta je riječ poslužila kao tvorbeni model za mnoge riječi nastale analogijom upravo prema toj riječi – *redomat*, *platomat*, *kovinomat*, *artomat*, *vicomat*, *štosomat*, *platomat*, te najnovija iz reklame za TELE2, *ekipomat*. Naime, drugi dio stopljenice razvio se tako u vezanu leksičku osnovu te u navedenim primjerima ne govorimo više o stapanju, nego o slaganju. Riječ *bankomat* ujedno je i prva stopljenica koja je ušla u jedan hrvatski jednojezični rječnik (Anić, 1996: 30) što dokazuje da se u jeziku toliko uvriježila da su govornici izgubili svijest o njezinu podrijetlu.

Još jedan strukturni tip stopljenica sve je češći u hrvatskom jeziku, a njegova pojava uvjetovana je registrom u kojemu se one, kako je već naznačeno, najčešće pojavljuju – u marketingu (Mikić Čolić, 2015). Naime, Udier (2013: 184–185) ističe kako je videocentrizam naveo autore reklama na posezanje za vizualnim sredstvima u njihovu oblikovanju: slikama, dijagramima, grafikonima, fotografijama te letterističkim postupcima koji podrazumijevaju odabir i uporabu različitih modela i oblika grafema (fontova) te drugih znakova različite veličine i oblika. Na taj način konkretizira se tekst, odnosno jezik postaje vidljiv i grafički oblikovan. Letristički postupci dolaze do izražaja u ovim primjerima: *(sretan) Boschić (Bosch + Božić) barKA (bar + barka)* i *natjeČAJ (natječaj + čaj)*, *OLIĆan internet*, *NESkrivena aroma*, *PANorama*, *LEDOnardo*, *ONEtastičan* ('City center One'), *CROmpiri*, *CROpacabana*, *CAPPYsci*, dok se o dominaciji vizualnoga može govoriti i kod primjera kao što su ***cool****inarika*, *pod****room***, ***book****sa*, ***beer****tija*, ***free****lika*. Dakle, navedeni primjeri tek vizualno dobivaju svoj puni smisao te postaje jasno da je ponovno riječ o stopljenicama, odnosno riječima u kojima se stapaju dvije riječi koje mogu biti domaćeg ili stranog podrijetla.

Kada je riječ o registrima u kojima se stopljenice pojavljuju, već je utvrđeno da su to najčešće žargon mladih i reklame. Bugarski (2009: 198) primjećuje da se usporedo s brojnošću stopljenica povećava i njihova društvena afirmacija čemu posebno doprinosi još jedan „elitni" registar u kojemu su stopljenice sve češće, a to su nazivi projekata, manifestacija i festivala (*Kulturaljka*, *Pričigin*), naslovi knjiga (*Filmozofija*) te televizijskih emisija (*CROpacabana*).

3.1.2. Skraćivanje višečlanih izraza – univerbizacija

Univerbizaciju Pintarić (2010: 100) određuje kao skraćivanje naziva s dvije riječi u jednu izvedenicu. Dakle, taj postupak podrazumijeva, uz skraćivanje, i sufiksaciju. U korpusu je zabilježeno 30 primjera nastalih tim tvorbenim postupkom, a najplodniji univerbizacijski sufiksi jesu: *-jak*/*-njak*, *-ac*, i *-ka*.

a) Univerbizacija sufiksima *-jak*/*-njak*. Sufiksom *-jak* izvedenice se tvore od pridjeva koji završavaju na *-n*, dok izvedenica sa sufiksom *-njak* ima od imeničkih, pridjevnih i glagolskih osnova. Već na početku analize tih dvaju sufiksa može se utvrditi da je došlo do znatne promjene u njihovoj plodnosti. Babić (1991: 109) naime navodi da je riječ o slabo plodnim sufiksima, no broj pronađenih primjera upućuje na promjene u plodnosti koje su se dogodile u posljednjih dvadesetak godina. Tvorba ovim sufiksima u žargonu rezultira univerbiziranim riječima kojima je promijenjena stilska vrijednost kao u primjerima *minutnjak* ('jedna minuta'), *finjak*, *ozbiljnjak* ('fina' ili 'ozbiljna' situacija), *mračnjak* ('mračna' osoba). Univerbizacijom su nastali i ovi primjeri:

privatnjak > privatni liječnik

električnjak > električna gitara

robnjak > robna kuća

I ovdje se, kao i kod stapanja, može govoriti o utjecaju žargona novih medija na plodnost onih tvorbenih postupaka kojima se udovoljava potrebama za ekonomičnošću, jezgrovitošću, ali i domišljatošću u izražavanju. Iako se takvi izrazi smatraju izrazito stilski obilježenima i ograničenima na žargon mlađih generacija, broj pronađenih primjera koji su zabilježeni u rječnicima nameće zaključak da takve riječi sve češće pronalaze svoje mjesto i u općeuporabnom leksiku. Govoreći o univerbizaciji, Pintarić (2010: 95) navodi da se tim postupkom u hrvatskom jeziku dobivaju leksemi muškoga roda od pojmova ženskoga roda, no u ovome radu smatra se da tu tvrdnju treba uzeti sa zadrškom jer primjeri iz korpusa pokazuju da

to nije uvijek tako, odnosno da se podjednako skraćeni leksemi izvode i od izraza ženskoga, ali i muškoga roda:

pornjak > pornografski film

masnjak > veliki gnojni („masni“) prišt

zagrobnjak > zagrobni život

stambenjak > stambeni kredit

Iako se univerbizacija često povezuje sa zahtjevima novih medija koji nameću ograničenja u brzini i „prostoru“ predviđenom za poruku, Maretićevi (1963: 341) primjeri takvih tvorbi govore suprotno:

temeljnjak > temeljan (jak) čovjek

potkožnjak > potkožni prišt

crvenjak > crveno vino

Primjeri Maretićevih univerbiziranih oblika navode na zaključak da su novi mediji bili tek okidač za oživljavanje takvog načina tvorbe koji je bio plodan i tijekom 20. stoljeća. Iako se to nigdje izrijekom ne navodi, također se može zaključiti da su takvi primjeri i tada pripadali žargonu i razgovornom jeziku jer se, na primjer, mogućnost tvorbe univerbiziranih oblika ne navodi u Brabec-Hraste-Živković gramatici (1954: 163) koji navode isključivo mjesno značenje sufiksa *-njak*.

b) Univerbizacija sufiksom *-ac*. U otpridjevnoj tvorbi sufiksom *-ac* krate se osnove, i to uglavnom one preuzete od latinskih pridjeva na *-ivan*, *-alan* i *-aran*. Tako se u primjerima *agresivan* i *depresivan* gubi *-n* te nastaju oblici *agresivac*, *depresivac*… kod kojih se također može govoriti o univerbizaciji:

depresivac > depresivan čovjek

agresivac > agresivan čovjek

štedljivac > štedljiv čovjek

minimalac > minimalna plaća

aktualac > aktualni sat

U svim slučajevima može se govoriti o riječima koje su karakteristične za žargon, ali isto tako treba primijetiti da se skraćuju oni izrazi koji u novije vrijeme imaju veliku čestotnost (npr. *benzinac*, *bolonjac*) iz čega proizlazi da je ona obrnuto

proporcionalna s dužinom izraza. Također je razumljivo zašto se takvi oblici pojavljuju gotovo isključivo u žargonu mlađih generacija iz kojega se prelijevaju u razgovorni jezik te im se upotreba nakon toga širi među ostalim govornicima. Naime, upravo mlađi govornici svakodnevno „žive" s najvitalnijim dominirajućim kulturnim, civilizacijskim i političkim događajima što ih čini najaktivnijim i najkreativnijim tvorcima žargona.

c) Univerbizacija sufiksom *-ka*. Primjeri nastali univerbizacijom sufiksom *-ka* jesu:

kontrolka > kontrolni ispit

samostalka > samostalna država

totalka > totalna šteta na vozilu

dućanka > prodavačica u dućanu

profilka > profilna fotografija na Facebooku

bolonjka > studentica koja studira „po Bolonji"

I takvi izrazi uklapaju se u komunikacijske tijekove modernoga vremena u kojemu se teži za ekonomičnošću kako bi se uštedio prostor, ali i vrijeme. Za datiranje tvorbe žargonskih oblika na *-ka* poslužit će primjer *matorka* u značenju 'stara ženka u živadi' (Maretić, 1963: 347). Pretpostavlja se da su od takvih i sličnih oblika, semantičkim pomakom, odnosno metaforizacijom, nastali suvremeni žargonski oblici (*matorac*, *matorka*: 'star muškarac, žena'). Budući da se sufiks *-ka* ne izdvaja kao posebno plodan u Sabljakovu rječniku, može se zaključiti da je njegovo širenje pojava oživljena na temelju opisanih semantičkih pomaka u posljednjih deset godina.

3.1.3. Skraćivanje višesložnih riječi

U želji da se komunikacija skrati i ubrza ne krate se samo višečlani izrazi već i riječi koje se smatraju predugačkima. Pri tom tvorbenom postupku plodni su sufiksi *-ač* i *-ić*.

a) Skraćivanje sufiksom *-ač*. Tradicionalno se smatra da se imenice sa sufiksom *-ač* tvore uglavnom od glagolskih osnova, a od ostalih osnova rijetko. Međutim, žargonske riječi nastale tim sufiksom u korpusu nisu izvedene od glagola: *ap(ač)*, *bi(kač)*, *hel(kač)*, *mob(ač)* i *slat(kač)*. Riječ je o imenicama koje imaju okrnjenu imeničku osnovu, pripadaju isključivo žargonu te predstavljaju skraćene oblike

imenica *apaurin*, *biseksualac*, *helikopter*, *mobitel* te *sladoled* i tvorene su sufiksima *-ač* i *-kač*. Iako su takve riječi nakon što se pojave uglavnom ograničene na uporabu u određenim generacijskim ili društvenim skupinama, sve je više primjera koji su iz žargona prešli u razgovorni jezik te na taj način dostižu viši stupanj opstojnosti. Ujedno, tvorba imenica sufiksom *-ač* od imeničkih osnova predstavlja odmak od tvorbene tradicije jer takvi slučajevi nisu zabilježeni u ranijim tvorbenim opisima, kao ni u rječnicima gdje se *-ač* također opisuje kao isključivo odglagolski sufiks.[5] Primjećuje ih tek Birtić (2008: 63), napominjući da su takve imenice izrazito stilski obilježene. Skupini odimeničkih žargonizama na *-ač*, pridružena su i tri izraza na *-ać* – *ginkać*, *samkać*, *telkać* – za koje se u ovome radu smatra da su posljedica nerazlikovnosti između fonema *č* i *ć* te da je kod svih primjera riječ o istome sufiksu.[6] Imajući u vidu da je namjena riječi tvorenih odimeničkim osnovama skratiti, odnosno ekonomizirati izraz što se ne može reći za odglagolske imenice na *-ač*, nameće se zaključak da je u tim dvama slučajevima riječ o sufiksima koji isto zvuče, ali značenje im je različito.

b) Skraćivanje sufiksom *-ić*. Sufiksom *-ić* u korpusu su tvorene 22 imenice, koje su nastale od pokraćenih osnova, najčešće stranih, oblikom dužih imenica: *dezić*, *frižić*, *mobić*, *penzić*, *praksić* (‘praksiten’), *arhić* (‘arhitekt’), *gastić* (‘gastarbajter’), *gastrić* (‘gastroenterolog’), *profić, hetrić* (‘heteroseksualac’), *metrić* (‘metroseksualac’)… Takvim načinom tvorbe ne mijenja se značenje imenice, ali mijenja se njezina stilska vrijednost. Riječ je o tvorbi karakterističnoj za žargon, a odatle se takve tvorenice prelijevaju u razgovorni jezik. Ipak, postoje primjeri takvih riječi koje su ušle u opću uporabu (npr. *kafić*) te se svijest o njihovoj stilskoj obilježenosti kod govornika izgubila.

Kada je riječ o pronađenim primjerima na *-ić*, nekoliko obilježja tih žargonizama upućuje na zaključak da je riječ o vrlo plodnom načinu tvorbe te da će takvih imenica biti sve više:

I. sufiks *-ić* je i inače plodan,

II. imenice koje sudjeluju u tvorbi uglavnom su stranoga podrijetla, a njihov je priljev u sustav hrvatskog jezika stalan,

---

5 HER, sv. 1, str. 13.

6 U prilog tome govori i nedosljednost u bilježenju takvih imenica u Sabljakovu rječniku pa se tako u istom izdanju mogu pronaći oblici *limač* (2001: IX) i *limać* (2001: 118) u istom značenju.

III. skraćeni oblici riječi naišli su na plodno tlo u svijetu suvremenih medija koji neprestano nameću potrebu za ekonomičnošću i sažetošću.

Navedena obilježja nameću predviđanja da će takav način tvorbe novih imenica biti i dalje plodan te da će sve više takvih riječi ulaziti i u općeuporabni jezik, odnosno da se neće više zadržavati u okvirima žargona. Kao i skraćeni oblici na *-ač* o kojima je već bilo riječi (*mobač*, *slatkač*...), i oblici na *-ić* povezuju se sa šatrovačkim govorom. Nadalje, skraćeni oblici sa sufiksom *-ić* zabilježeni u korpusu također se i značenjem udaljuju od tvorbenih opisa u kojima se taj sufiks gotovo isključivo povezuje s deminutivnošću, dok u korpusu nije zabilježen nijedan takav primjer te svi predstavljaju skraćene oblike koji su snažno stilski obilježeni: *rotvić*, *helić*, *prezić*, *hemić(i)*, *psihić*...

3.1.4. Tvorba skraćenica i rezanje

Do pojave novih medija i novih načina na koje svakodnevno komuniciramo, skraćenice, kao obilježje uglavnom pisanoga jezika, nisu uzimane u obzir kada se govorilo o žargonu, odnosno varijetetu koji se, gotovo isključivo, *ostvaruje u govoru* (Skelin Horvat, Muhvić-Dimanovski, 2010: 338). Ipak, to se uvelike promijenilo pojavom brojnih aplikacija, društvenih mreža i tehnologija koje nam omogućuju brzu komunikaciju koja nikada ne prestaje i uvjetuje nastanak pisanih „tekstova" s vizualnim (emotikoni) te elementima govora koji se isprepleću, a granice se među vizualnim, govor(e)nim i pisanim fleksibiliziraju, pa čak i brišu. U takvom je tehnološkom okruženju očigledan porast uporabe skraćenica koje su postale jednom od važnih razvojnih tendencija suvremenoga jezika (Filipan-Žignić, 2012: 54). Tri su utvrđena modela nastanka skraćenica u hrvatskom jeziku: skraćenice nastale uzorkom početnih slova, skraćenice nastale uzorkom početnih slogova te one nastale kombinacijom tih dvaju uzoraka. Zanimljivo je primijetiti kako određen broj skraćenica zabilježenih u korpusu nije nastao nijednim od tih utvrđenih uzoraka. Na temelju primjera može se utvrditi novi uzorak koji bi mogao biti nazvan *suglasničkim*. Naime, riječ je o modelu koji podrazumijeva ispuštanje samoglasnika iz riječi ili izraza te na taj način nastaju oblici kao što su: *nmg* ('ne mogu'), *tnx* ('thanx'), *dns* ('danas'), *fb* ('Facebook'), *msm* ('mislim'), *vjrj* ('vjerojatno'), *plz* ('please'). Takvo je skraćivanje moguće zbog činjenice da oko zahvaća cijelu riječ jednako brzo kao i pojedino slovo.[7] U skladu s tim, bez obzira na izostavljanje samoglasnika, razumijevanje takvih oblika uglavnom nije dovedeno u pitanje.

[7] Svojim je istraživanjem čitljivosti to dokazao Cattell još 1885.

Na granicu slogovnog uzorka i rezanja mogu se uvrstiti ovi primjeri skraćenica iz korpusa: *odg* (‘odgovoriti’), *nezz* (‘ne znam’), *pozz* (‘pozdrav’), *pon* (‘ponedjeljak’), *por* (‘poruka’), dok bi primjeri rezanja bili *bespla*, *kaf* i *brija*. Dakle, riječ je doslovno o rezanju fonološkoga materijala koji se čini prilično nasumičnim, odnosno teško je utvrditi uzorak po kojemu se odbacuju zadnji dijelovi riječi. Slogovna granica također se ne poštuje pa se uvjetno može utvrditi da se iskorištava onoliko fonološkog materijala u riječi koliko je potrebno da bi se zadržala semantička transparentnost.

Iako će za utvrđivanje pravilnosti, odnosno uzoraka za nastanak takvih oblika trebati veći korpus, već je i iz ograničenog broja primjera razvidno da pri njihovu nastanku dominiraju *spontanost*, *površnost* i *prolaznost* (Filipan-Žignić, 2012: 160). Vratimo li se sada komunikacijskom činu kao psihičkom procesu s početka rada, može se utvrditi da skraćenice o kojima je u ovom poglavlju bilo riječi izvrsno oprimjeruju utjecaj kanala na poruku. Naime, njihov je nastanak motiviran isključivo medijem kojim se prenose. Treba također istaknuti da bez obzira na ekonomičnost koja se postiže rezanjem, odnosno odbacivanjem fonološkog materijala, u skraćenicama treba gledati primjere ludizma i jezične kreativnosti, a ne razaranja i uništavanja jezika.

3.2. Sufiksacija

Govoreći o plodnim sufiksima u žargonu, Bugarski (2009) ih dijeli na žargonske i na žargonizirane. Žargonski bi bili oni sufiksi koji su u standardnom jeziku slabo plodni ili neplodni, odnosno njima se tvore nove riječi isključivo u žargonu. To bi u hrvatskom jeziku bili sufiksi *-iška* (*cipeliška*, *superiška*), *-oš* (*bicoš*), *-ijaner* (*kosijaner*), *-otka* (*razvaljotka*), *-os* (*alkos*) i slični. Za razliku od izvorno žargonskih sufiksa, drugu skupinu čine žargonizirani sufiksi, odnosno oni koji su (bili) plodni u standardnom jeziku, no dolazi do nove ili obnovljene plodnosti, kao i do pojavljivanja novih tvorbenih formanata čiji su rezultat stilski obilježeni leksemi. Takvi sufiksi u velikom broju ekspresivnih i posebno žargonskih riječi i sami postaju nositelji specifične žargonske obojenosti, čak i neovisno o prirodi domaće ili strane osnove kojoj se dodaju (Bugarski, 2006: 44). O nekim od sufiksa koji bi se mogli označiti kao žargonizirani u hrvatskom jeziku već je bilo riječi u poglavlju o skraćivanju – to su sufiksi *-jak*/*-njak*, *-ić*, *-ac*, *-ač* i *-ka* – dok će o žargoniziranim sufiksima plodnima u sufiksalnoj tvorbi biti riječi u nastavku rada.

3.2.1. Sufiks *-uša*

Imenice sufiksom *-uša* izvode se od imenica, pridjeva i glagola s različitim značenjima, ali većinom stilski obilježenima. Imenice iz korpusa tvorene sufiksom *-uša* imaju ova značenja:

a) ženska osoba: *smotanuša*, *gaboruša*, *prostakuša*, *frikuša*, *sponzoruša*, *namiguša*, *koferuša*, *trenduša*, *posvuduša*, *eventuša*, *frikuša*, *dajkuša*, *likuša*, *ormaruša* (‘ženska osoba koja skriva svoju seksualnu orijentaciju *u ormaru’*), *pasatuša* (‘djevojka koja traži bogatog muža s dobrim autom’), *pokazuša*, *traktoruša* (‘muškobanjasta žena’), *šalteruša* (‘neljubazna ženska osoba koja radi na šalteru’)

a) nositelj osobine: *čmaruša* (‘ulizica’)

b) hrana: *podriguša*, *dočekuša* (‘piće dobrodošlice’), *krmeljuša* (‘prva jutarnja kava’)

c) predmet: *pederuša*

d) ostala značenja: *forvarduša*, *sačekuša*, *navlakuša*, *zastranuša* (‘frizura ćelavih muškaraca’).

Iako se sufiks *-uša* najčešće spominje u kontekstu dodavanja glagolskim osnovama (Birtić, 2008: 78), pronađeni primjeri sugeriraju da je njegova upotreba znatno proširena u odnosu na opisano stanje. U korpusu je 27 imenica izvedenih tim sufiksom. Dodavanjem sufiksa *-uša* sve su riječi dobile pogrdno značenje, a s obzirom na značenjske kategorije koje imaju imenice tvorene tim sufiksom, možemo ga nazvati izrazito „ženskim“.

Osim domaćim, sufiks se dodaje i posuđenim osnovama pa su tako zabilježeni primjeri *forvarduša* i *frikuša*. Potonji primjer predstavlja mocijski parnjak preuzetoj engleskoj imenici *freak* koja je prilagođena u hrvatski jezični sustav kao *frik* u značenju ‘čudna osoba, nakaza’. Iako se u Sabljakovu rječniku navode primjeri imenica sa sufiksom *-uša*, za razliku od već opisanih sufiksa karakterističnih za žargon sufiks *-uša* autor ne navodi među učestalijim žargonskim sufiksima u teorijskom dijelu, ni u izdanju iz 1981. ni u novijem izdanju iz 2001. godine. Pogled u gramatike hrvatskoga jezika sredine 20. stoljeća donosi također indikativne podatke. Naime, Brabec, Hraste i Živković (1954) ne navode taj sufiks, dok Maretić (1963: 365) navodi, između ostalih i ove primjere: *govoruša* (‘žena koja mnogo govori’), *pocikuša* (‘žena koja pocikuje’)... Može se, dakle, utvrditi da je tvorba

imenica na *-uša* oživljena u prvom desetljeću 21. stoljeća. Među imenicama na *-uša* u korpusu nije zabilježen nijedan primjer koji ne pripada žargonu, odnosno koji nema izrazito pogrdno značenje, što znači da je upravo žargon izvor takvim imenicama. Sufiks *-uša* ima specifičan „ton" i sam po sebi, neovisno o ekspresivnosti osnova kojima se dodaje, a dokaz tomu su i zvučni naslovi na portalima:

(1) Kako prepoznati *sponzorušu* i *koferušu*?[8]

(2) Vodič kroz *sponzoruše*, *posvuduše*, *eventuše*, *namiguše*...[9]

Brzina kojom nastaju takve imenice, te se nakon toga šire vrlo je velika. Širenjem imenica izvedenih sufiksom *-uša* u upotrebi, od žargona mladih do razgovornoga jezika, taj je sufiks s tvorbenih margina došao u središte pozornosti govornika zbog jake stilske obilježenosti, odnosno evidentne pogrdnosti koju riječi dobivaju njegovim dodavanjem te se može očekivati njegovo daljnje širenje u upotrebi.

3.2.2. Sufiks *-(iz)acija*

Sufiksom *-(iz)acija* izvedene su u korpusu četiri imenice načinjene isključivo od imeničkih osnova. Riječ je o sufiksu koji se u hrvatskom jeziku širi pod utjecajem engleskog jezika u kojemu je vrlo plodan, a njegovo prvotno dodavanje gotovo isključivo na osnove stranoga podrijetla sada sve više ustupa mjesto tvorbama s udomaćenim ili domaćim osnovama (*hadezeizacija*). Taj je sufiks u engleskom jeziku posebno plodan u kombinaciji sa sufiksom *-ize*, na primjer *categorization* (Bauer, 1983: 221), što je također preuzeto u hrvatski tvorbeni sustav. Povećanje plodnosti toga sufiksa može se pripisati konstantnom priljevu engleskih riječi koje ga imaju u svom sastavu, odnosno prestižu koji imaju engleske posuđenice u hrvatskom jeziku te se on počinje sve češće dodavati i osnovama koje nisu engleskoga podrijetla. Treba primijetiti da takvi žargonizmi sa sufiksom *-(iz)acija* dobivaju značenjsku nijansu koja se ne može primijetiti kod starijih riječi izvedenih tim sufiksom:

(3) *Apartmanizacija* bez granica: HDZ-ov zakon za *betonizaciju* obale.[10]

Navedeni primjer predstavlja naslov članka, a upravo su oni jedna od specifičnosti novinarsko-publicističkog stila. Naslov iz primjera može se označiti kao

---

8 Preuzeto 10. rujna 2016. s mrežne stranice http://www.tulumarka.com/blog/9691/kako-prepoznati-sponzorusu-i-koferusu.

9 Preuzeto 10. rujna 2016. s mrežne stranice http://www.dugirat.com/zanimljivosti/10014.html.

10 Preuzeto 18. studenoga 2012. s mrežne stranice http://www.nacional.hr/clanak/109718/hdz-ov-zakon-za-betonizaciju-obale.

nominalni[11] jer njime dominiraju imenske riječi i to upravo neologizmi – žargonizmi. Oni u navedenom primjeru imaju ove funkcije: njihovom upotrebom postiže se stilska raznolikost u odnosu na druge stilove te doprinose izazovnosti naslova jer su „snažni" i upadljivi. Sufiks *-(iz)acija* također nosi negativan predznak koji je posljedica takvih društvenih stavova o procesima opisanim navedenim primjerima. Da nije riječ o izdvojenim prigodnim tvorbama i značenjima, potvrđuju i sljedeći primjeri:

(4) Sada se isto namjenjuje cijeloj rivijeri, a *resortizacija* je ključna u oduzimanju resursa od lokalne zajednice.[12]

(5) ..., a kako je *konobarizacija* Hrvatske maksimalna vizija koju možemo dobiti od ove Vlade,...

(6) Inicijativa Čuvamo naš park: „Planirana je *betonizacija* četvrtine parka na Savici".[13]

Imajući u vidu pejorativnost koja se ne primjećuje kod većine starijih imenica na *-(iz)acija*, može se zaključiti da je kod sufiksa *-(iz)acija* došlo do semantičkog pomaka, odnosno do već spomenute žargonizacije. S obzirom na atraktivnost područja, odnosno njegovu zastupljenost u medijskom prostoru, uz koje su vezani gotovo svi pronađeni primjeri – turizam – može se očekivati da će se broj takvih imenica u budućnosti povećavati.

3.3. Proširivanje

Iako s formalne strane postupak suprotan skraćivanju, odnosno ekonomiziranju izraza karakterističnom za žargon, proširivanjem se, ali s učinkom na stilskom planu, također postiže jedna od funkcija žargona – slikovitost. Proširivanjem je u korpusu nastalo osam primjera: *gužvara* ('gužva'), *zimulja* ('zima'), *gaboruša*, *gabornjak* ('gabor'), *primitivkuša* ('primitivka'), *mrakača* ('mrak') i *filmčuga* ('film'). U svim pronađenim primjerima dodavanjem sufiksa ne mijenja se

[11] Novinski naslovi mogu biti nominalni, informativni i reklamni. Nominalnima se imenuje sadržaj, pa u njima jednu od glavnih uloga imaju nominalne (imenske) riječi (imenice i pridjevi). Informativnim se naslovima prenosi sadržaj, pa u njima dominiraju glagoli, odnosno glagolski oblici, dok se reklamnim naslovima nudi sadržaj, pa u njima glavnu ulogu imaju imperativi i poticajna sredstva (Silić, Pranjković, 2005: 383).

[12] Primjeri (4) i (5) preuzeti su 18. studenoga 2012. s mrežne stranice http://www.zelena-istra .hr /files / Clanak_ M.Kelava_Poziv_spe kulantima _u_Pulu.doc.

[13] Primjer (6) preuzet je 3. siječnja 2017. s mrežne stranice http://www.h-alter.org/vijesti/inicijativa-cuvamo-nas-park-planirana-je-betonizacija-cetvrtine-parka-na-savici.

značenje riječi, ali se ono emotivno pojačava i „osvježava“. Dakle, svi primjeri mogu se naći u upotrebi i bez sufiksa, no njihovo je značenje u tom slučaju znatno manje stilski obilježeno ili čak neobilježeno. Upravo u težnjama da se izraz udalji od standardnojezičnoga te da se izražavanje učini što slikovitijim i impresivnijim, koje ujedno predstavljaju temeljna načela suvremenog načina komuniciranja, mogu se tražiti razlozi nastanka proširenih oblika kojima se postiže, unatoč neekonomičnosti, upravo taj učinak.

4. ZAKLJUČAK

Analiza korpusa pokazala je da se žargon, u želji za što slikovitijim i jednostavnijim opisom, može usporediti s modom. Naime, moda se najčešće opisuje kao popularni stil, odnosno običaj koji prevladava u određenom trenutku, a njezin se smjer mijenja znatno brže nego kultura u cijelosti. Primijenimo li to određenje na odnos žargona i standardnoga jezika, uočava se da je situacija vrlo slična: dominantni trendovi u žargonu razvijaju se brže i uočljivije nego promjene u standardnom jeziku. Kada je riječ o nastanku žargonizama, utvrđeno je da oni nastaju trima temeljnim postupcima: skraćivanjem (pod kojim se podrazumijevaju stapanje, univerbizacija, skraćivanje i sufiksacija te rezanje i tvorba skraćenica), sufiksacijom i proširivanjem. Kao plodna tvorbena sredstva u korpusu nametnuli su se sufiksi *-ar* (*plastičar*), *-ac* (*benzinac*, *depresivac*) te sufiksi *-jak*/*-njak* kao najplodniji među njima (*pornjak*, *masnjak*, *stambenjak*, *zagrobnjak*). Nadalje, skraćivanjem višesložnih riječi te dodavanjem sufiksa načinjene su riječi *ginić*, *psihić*, *penzić*. Zanimljivo je primijetiti kako se žargon popunjava riječima koje nastaju izvođenjem sufiksima plodnima i u standardnom jeziku, dok nije uočen ni zabilježen veći broj primjera sa sufiksima koji se tradicionalno smatraju žargonskima. Proces suprotan opisanima, odnosno širenje, primijećen je u nekim riječima na *-uša* (*primitivkuša*, *mrakuša*). Pokušavajući datirati takve oblike, utvrđeno je da se navedeni sufiks ne ističe kao izrazito plodan u teorijskim opisima žargona s početka ovoga stoljeća te se isprva činilo da se njihova tvorba i širenje može pripisati isključivo novim medijima koji, ograničavajući vrijeme i „prostor“ nameću nove komunikacijske uzuse. Ipak, pogled u hrvatske gramatike iz sredine prošloga stoljeća koje bilježe takve primjere (*govoruša*, *pocikuša*, *matorka*) upućuju na zaključak da su novi mediji bili tek okidač za oživljavanje takvih tvorbi koje, očito, u podlozi imaju univerzalnu ljudsku težnju za kreativnim i slikovitim izražavanjem.

Stapanje se pak nametnulo kao prikladan način tvorbe žargonizama posebno u reklamama jer svojom ekskluzivnošću i inovativnošću privlače pozornost gledatelja. Budući da je riječ o hrvatskom jeziku neautohtonim tvorbenim formantima i obrascima, isprva se nameće zaključak da se te skupine bogate izravnim preuzimanjem stranih riječi, ali bitno je uočiti i sve češće reproduciranje tih obrazaca te njihovo prilagođavanje hrvatskom jezičnom sustavu.

Nakon analize i svih zaključaka nameće se odgovor na pitanje o specifičnosti žargonske tvorbe riječi i odnosa žargona i standarda postavljeno u uvodu ovoga rada. Žargon i standardni jezik ne mogu funkcionirati jedan bez drugoga te jedan drugome služe za razmjenu gramatičkog, odnosno tvorbenog materijala i uzoraka, dok s druge strane žargon kao najvitalniji dio jezika služi za popunjavanje praznih mjesta u rječniku standardnoga ili općeg jezika. Dvojba iz naslova ovoga rada – jezična kreativnost i/ili posuđivanje – također je, čini se, razriješena. Naime, iako korpus izražen u brojevima jasno nameće zaključak o posuđenom tvorbenom modelu kao dominantnom u tvorbi žargonizama, čak trećina svih primjera nastala je stapanjem, na razmišljanje o naoko nekritičkom preuzimanju engleskoga tvorbenog modela navode primjeri stopljenih riječi koje datiraju još iz sredine 20. stoljeća.[14] Kao primjer može poslužiti rusizam *profsojuz*, stopljenica nastala stapanjem prvoga dijela prve te cijele druge riječi: профсоюз – профессиональный союз. Dakle, može se utvrditi da stopljenice imaju univerzalniju narav te bi se njihov nastanak mogao protumačiti djelovanjem Zipfova zakona manjeg napora ili Martinetove jezične ekonomije, a plodnost takvoga načina tvorbe novih riječi u pojedinim jezicima ovisit će i o njihovim strukturnim obilježjima u smislu prisutnosti drugih dvaju tvorbenih modela – slaganja i kraćenja (Mikić Čolić, 2015). Na univerzalnu narav stapanja upućuje i primjer novotvorenice, odnosno jedne vrste okazionalizma koji je nastao na nastavi hrvatskoga jezika za strance kada su poljski studenti pogreškom *sunčane naočale* nazvali ‘sunčale’, dakle klasičnom stopljenicom nastalom od prvoga dijela prve i drugoga dijela druge riječi. Zbog svega navedenog, dvojbu iz naslova treba preoblikovati u tvrdnju – jezična kreativnost i posuđivanje! Vrijeme će pokazati koji će tvorbeni žargonski trendovi postati standardnojezični „klasici“!

[14] Da stopljenice nisu moderna pojava u hrvatskom jeziku, tvrde i autori *Hrvatskog rječnika stopljenica* Ivan Marković, Ivana Klindić i Iva Borković, govoreći o „150 godina hrvatskih stopljenica“: http://stilistika.org/hrvatski-rjecnik-stopljenica (pristupljeno 3. siječnja 2017.).

LITERATURA

Anić, Šime; Klaić, Nikola; Domović, Želimir, 2002. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Sani-plus.

Anić, Vladimir, [2]1996, [3]1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.

Babić, Stjepan, [2]1991, [3]2002. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Globus.

Bauer, Laurie, 1983. *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Birtić, Matea, 2008. *Unutarnja struktura odglagolskih imenica u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Brabec, Ivan; Hraste, Mate; Živković, Sreten, 1954. *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Bugarski, Ranko, 2006. *Žargon*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Bugarski, Ranko, 2009. *Evropa u jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Filipan-Žignić, Blaženka, 2012. *O jeziku novih medija*. Split: Matica hrvatska Ogranak Čakovec.

Halonja, Antun; Mihaljević, Milica, 2012. *Od računalnoga žargona do računalnoga nazivlja*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Hrvatska sveučilišna naklada.

Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2004. Zagreb: Jutarnji list, Novi liber.

Kalogjera, Damir, 2008. Identiteti, standardizirani i nestandardizirani, u: *Identitet jezika jezikom izrečen*. Zagreb: Srednja Europa, str. 73–78.

Lehrer, Adrienne, 2003. Understanding trendy neologisms. *Rivista di Linguistica*. 15/2: 371–384.

Maretić, Tomo, 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

Marković, Ivan, 2009. Tri nehrvatske tvorbe: infiksacija, reduplikacija, fuzija. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 35: 217–241.

Marković, Ivan; Klindić, Ivana; Borković, Iva, 2016. *Rječnik hrvatskih stopljenica*. http://stilistika.org/hrvatski-rjecnik-stopljenica (pristupljeno 3. siječnja 2017.)

Melvinger, Jasna, 1989. *Leksikologija*. Osijek: Pedagoški fakultet.

Mikić Čolić, Ana, 2015. Word formation od blends. *Mostariensia*. 19/2: 21–36.

Muhvić-Dimanovski, Vesna, 2001. Apokopa i afereza u funkciji jezične ekonomije. *Suvremena lingvistika*. 51–52: 191–202.

Pintarić, Neda, 2010. Tvorbeni postupci u poljskom i hrvatskom razgovornom jeziku. *Filologija*. 55: 89–104.

Sabljak, Tomislav, 1981. *Rječnik šatrovačkog govora*. Zagreb: Globus.

Sabljak, Tomislav, 2001. *Rječnik hrvatskoga žargona*. Zagreb: V.B.Z.

Silić, Josip; Pranjković, Ivo, 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

Skelin Horvat, Anita, 2009. *Hrvatski sleng kao odraz identiteta mladih*. Doktorski rad u rukopisu. Zagreb: Filozofski fakultet.

Skelin Horvat, Anita; Muhvić-Dimanovski, Vesna, 2010. Država u banani i mrak sniženja – žargonizmi u svakodnevnom jeziku, u: *Proizvodnja i percepcija govora*. Zagreb: FF Press, str. 337–361.

Udier, Sanda Lucija, 2013. Reklama kao prototip medijskoga teksta, u: *Jezik kao informacija*. Zagreb: Srednja Europa, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, str. 177–191.

WORD FORMATION PROCESSES IN JARGON: LINGUISTIC CREATIVITY AND/OR BORROWING

Abstract

As an informal variety in a spoken language most frequently used by a particular social community, jargon is characterized by spontaneous formation of new words. The ease new expressions are formed with makes it susceptible to quick changes, while, on the other hand, in the context of social development, socio-political changes and the influence of the social factors, this very ease also contributes to the natural expansivity of the jargon and its influence in the standard language. Based on the compiled corpus, the most productive word formation processes in the Croatian jargon were found to be those of abbreviation, word expansion and suffixation. Abbreviation involves blending (*sprinternet*), univerbisation (*stambeni kredit* > *stambenjak*), abbreviation of polysyllabic words (*mobitel* > *mobač, mobić*) and the formation of abbreviated forms (*pozz, vjrj*). Lexical expansion is characteristic to more creative expressions meant to additionally emphasize a feature, most frequently pejorative one (*primitivka* > *primitivkuša, mrak* > *mrakača*), whereas suffixation produces words intended to name new social roles or phenomena (*eventuša, resortizacija*). This paper lists and describes productive word formation processes and their results in an attempt to establish the extent to which these correspond to those in the standard language. By comparing productive formative elements, the paper tests the ratio of those based on word formation practices in Croatian (suffixation) to those borrowed into Croatian from English (blending) with the aim of establishing whether jargon has been affected by globalisation, or whether speakers still rely on creativity based on native formation processes and forms.

Keywords: jargon, word formation, blending, suffixation, abbreviations

Lidija Bakota
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku
lbakota@foozos.hr

LEKSIKOGRAFSKI OPIS POMODNICA U HRVATSKOME JEZIKU

Izvorni znanstveni rad UDK 811.163.42´374(038)

U radu se prikazuje zastupljenost pomodnih leksema u suvremenim hrvatskim jednojezičnim općeuporabnim rječnicima. Za analizu pomodnica kao rječničkih natuknica koristilo se sedam suvremenih hrvatskih jednojezičnih rječnika i dvije internetske rječničke baze. Ukupno je analizirano 75 pomodnih leksema, i to 20 leksema koji označavaju vrstu odjeće, 35 leksema koji označavaju vrstu obuće, 14 leksema koji označavaju vrstu frizure i 6 leksema koji označavaju različite pomodne predmete. Analiza je jednojezičnih rječnika hrvatskoga jezika pokazala priličnu nesustavnost uvrštanja pomodnica kao rječničkih natuknica, njihovo razmjerno veliko jednokratno pojavljivanje, različito dodjeljivanje normativnoga statusa pomodnice kao regionalne, zastarjele, razgovorne ili žargonske. Dio pomodnih leksema, obuhvaćenih ovim istraživanjem, ne bilježi ni jedan analizirani suvremeni hrvatski jednojezični rječnik. Da bi se utvrdilo je li dio analiziranih pomodnica dio jezične svijesti i jezične uporabe hrvatskih govornika, provedena je anketa na uzorku od 100 ispitanika. Istraživanje je pokazalo da je dio pomodnih leksema, koji nisu potvrđeni u jednojezičnim rječnicima, još uvijek u uporabi među ispitanim govornicima hrvatskoga jezika. Bilo bi dobro da se upravo one uvrste kao rječničke natuknice u neke nove buduće hrvatske leksikografske priručnike. U protivnom, dio pomodnih leksema zauvijek će nestati iz jezične svijesti i uporabe govornika, ali i iz hrvatskoga leksičkog korpusa.

Ključne riječi: leksik na prijelazu, pomodnice, rječnik hrvatskoga jezika

1. UVOD

Leksički se sustav hrvatskoga standardnog jezika dijeli na opći ili općeuporabni leksik i leksik ograničene uporabe. U općem se leksiku razlikuju dva osnovna sloja: sloj aktivnih leksema (aktivni leksik) i sloj pasivnih leksema (pasivni leksik). Aktivni leksik obuhvaća one lekseme kojima se u određenome razdoblju služi većina govornika hrvatskoga jezika. Pasivni leksik čine oni leksemi koji su

iz različitih razloga zastarjeli i koji se nalaze na rubu uporabe u nekom razdoblju. Leksiku ograničene uporabe pripadaju termini kojima se koristi uski krug ljudi specijaliziranih za određenu struku (Samardžija, 1995; Bičanić i dr., 2013).

Između aktivnoga i pasivnoga leksika nalazi se leksik na prijelazu. Leksiku na prijelazu pripadaju zastarjelice (leksemi koje upotrebljavaju još samo stariji govornici), oživljenice (leksemi koji su se vratili iz pasivnoga u aktivni leksik), novotvorenice (leksemi kojima se strana riječ zamjenjuje domaćom) te pomodnice (leksemi kojima se imenuju trenutne moderne pojave i pojmovi) (Samardžija, 1995; Bičanić i dr., 2013).

Pomodnice kao leksemi koji označuju kakvu pomodnu pojavu u određenome vremenu javljaju se naglo, brzo se šire, ali brzo i zastarijevaju. Ako ono što označavaju ostaje u općoj uporabi govornika određene sociokulturne zajednice, pomodnice postaju dijelom općeuporabnoga leksika, odnosno postaju opće imenice ili apelativi (Samardžija, 1995; Bičanić i dr., 2013).

Imenovanje kakva pomodnog predmeta često je zahvaćeno eponimizacijom odnosno procesom nastajanja naziva prema imenu neke osobe.[1] Tako nastali leksemi zovu se eponimi. Kada je riječ o pomodnicama, eponimima se mogu smatrati leksemi poput *isusovke*, *oksfordica*, *stavrosica*, *tuđmanica* kojima se imenuje određena vrsta obuće, *bekamica*, *biberica*, *elvisica*, *hitlerica*, *tarzanica* kojima se imenuju različite vrste frizura kao i leksem *lenonice* za imenovanje posebne vrste naočala.

Promjene su u jeziku vidljive na svim jezičnim razinama iako je, što se tiče standardnoga jezika, poželjno da one budu što manje zastupljene. Promjene se događaju zbog mijena izvanjezične stvarnosti i potreba za imenovanjem novih predmeta i ideja (Bičanić i dr., 2013). Na leksičkoj je razini sustav standardnoga jezika najotvoreniji i samim time najpodložniji promjenama. To se najviše ogleda u činjenici da, djelovanjem unutarjezičnih i izvanjezičnih čimbenika, leksemi mogu prelaziti iz aktivnoga leksika u pasivni ili obratno. Samardžija (1995) napominje da je riječ o dvama međusobno suprotnim procesima; o povećanju leksika novim leksemima i novim značenjima i o smanjenju aktivnoga leksika te da se čini gotovo nemogućim zabilježiti ukupnost svih riječi jednoga jezika. Kako govornici nekoga jezika ne mogu naučiti i u pamćenju zadržati sve lekseme svoga

[1] Više o eponimizaciji kao procesu oblikovanja stručne terminologije i procesu socijalnoga etiketiranja osobito kada je riječ o ideološkim i političkim sukobima i naravi političkoga poretka vidjeti: Ravlić (2005: 105–117; 2007).

jezika, nastaje potreba za njihovim popisivanjem i tumačenjem. Rječnikom možemo smatrati zbirku leksičkih jedinica o kojima su dane određene obavijesti koje su složene tako da su svakom korisniku lako i brzo dostupne (Samardžija, 1995: 91), odnosno „Rječnik je formalno-abecedno i pojmovno-sustavno uređen popis riječi i izraza preuzet iz pisanoga i govorenoga konteksta.“ (Petrović, 2005: 64).

Kada je riječ o leksiku na prijelazu, zanimljivim se čini istražiti u kojoj su mjeri hrvatski rječnici zabilježili pojavnost pomodnica kao rječničkih natuknica te, ako ih rječnici bilježe, koje im normativne odrednice dodjeljuju (kao zastarjelice, arhaizmi, regionalizmi ili žargonizmi). Jedan od zadataka istraživanja bit će utvrditi koje pomodnice suvremeni hrvatski jednojezični rječnici ne bilježe te metodom anketiranja potvrditi njihovo (ne)postojanje u jezičnoj svijesti i uporabi hrvatskih govornika.

2. LEKSIKOGRAFSKI OPIS POMODNICA U HRVATSKOME JEZIKU

Istraživanje je leksikografske građe bilo usmjereno na utvrđivanje zastupljenosti pomodnica kao rječničkih natuknica u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima te određivanju registra analizirane rječničke natuknice kao standardne ili substandardne (zastarjele, regionalne, razgovorne ili žargonske).

Koristili su se jednojezični rječnici hrvatskoga jezika koji prema svojoj funkciji i namjeni pripadaju općeobjasnidbenim rječnicima. Pretpostavka je da su izvorni govornici hrvatskoga jezika potencijalni korisnici takvih rječnika,[2] jer „su poglavito namijenjeni korisniku služeći mu kao izvor obavijesti te za provjeru i dopunu njegova vokabulara. Korisnik poseže za rječnikom iz različitih potreba: katkad iz neznanja ili nedoumice, katkad iz puke znatiželje, tražeći savjet ili obavijest.“ (Petrović, 2005: 64).

Za analizu zastupljenosti pomodnica u rječnicima koristilo se:

a) sedam leksikografskih priručnika u tiskanome obliku (tri općeuporabna rječnika – Anićev *Rječnik hrvatskoga jezika*, 2000; *Rječnik hrvatskoga*

[2] Barbara Kunzmann Müller navodi da, unatoč vrlo široko prihvaćenom mišljenju da su jednojezični rječnici ponajprije namijenjeni izvornom govorniku, ipak treba voditi računa kako će korisnici takvih rječnika sve češće biti i nenativni govornici. Više o tome vidjeti: Kunzmann Müller (1994: 69–79).

jezika, Šonje gl. ur., 2000; *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, 2015; dva školska rječnika – Anićev *Školski rječnik hrvatskoga jezika*, 2015; *Školski rječnik hrvatskoga jezika*, 2012; jedan enciklopedijski rječnik – *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2003)[3] i jedan specijalizirani – *Rječnik hrvatskih žargona* Tomislava Sabljaka, [3]2013 te

b) dvije internetske jezične baze (jedna opća – *Hrvatski jezični portal*[4] i jedna posebna – *Rječnik hrvatskog žargona – Žargonaut*).[5]

Ukupno je analizirana zastupljenost 75 pomodnica u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i u internetskim rječničkim bazama, i to:

- **20 riječi** koje označavaju **vrstu odjeće** (*arafatica*, *bokserice*, *dolčevita*, *dukserica*, *đubretarac*, *frontalac*, *hašomanka*, *kaprice*, *komandosica*, *lakostica*, *padobranke*, *palestinka*, *plisirka*, *pumperice*, *rolka*, *silejdžijka*, *spitfajerica*, *šorc*, *tanga* i *trapezice*)

- **35 riječi** koje označavaju **vrstu obuće** (*baletanke/balerinke*, *birke*, *blinzolke*, *borolete*, *borosane*, *brodarice*, *buce*, *cvičke*, *espadrile*, *forsice*, *gladijatorice*, *isusovke*, *japanke*, *kaubojke*, *koledžice*, *konversice*, *kripersice*, *kroksice*, *manolice*, *marte*, *mokasinke*, *mungosice*, *najkice*, *oksfordice*, *picolovke*, *platformice*, *sajmonice*, *salonke*, *starke*, *stavrosice*, *šimike*, *špagerice*, *špicoke*, *tuđmanice* i *zepe*)

- **14 riječi** koje označavaju **vrstu frizure** (*bitlsica*, *bekamica*, *biberica*, *dredzi/dreadlocksi*, *fudbalerka*, *hitlerica*, *irokeza*, *kleopatra*, *kokotica/elvisica*, *lonka/lonac frizura*, *nulerica*, *talijanka*, *tarzanica* i *zastranuša*)

- **6 riječi** koje označavaju **vrstu pomodnoga predmeta** (*avijatičarke*, *birkinica*, *cvikeršajbe*, *džozle*, *lenonice* i *pederuša*).[6]

Usporedbom mjere pojavljivanja pojedinoga pomodnog leksema kao rječničke natuknice u analiziranim rječnicima utvrdit će se koji su pomodni leksemi najzastupljeniji u analiziranim rječnicima, koji se javljaju sporadično, odnosno

---

[3] Radi preglednosti rječnici su hrvatskoga jezika imenovani na sljedeći način: ARJ – Anićev *Rječnik hrvatskoga jezika* (2000), RHJ – *Rječnik hrvatskoga jezika* (2000), HERJ – *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2003), ŠRJHJ – *Školski rječnik hrvatskoga jezika* (2012), VRJHJ – *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* (2015), AŠRJHJ – *Anićev školski rječnik hrvatskoga jezika* (2015), RJHŽT.S. – *Rječnik hrvatskoga žargona* Tomislava Sabljaka ([3]2013).

[4] http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search. Pribavljeno 15. 8. 2016. Navedena internetska jezična baza dalje u radu navodi se kao HJP.

[5] http://www.zargonaut.com/. Pribavljeno 15. 8. 2016. Navedena internetska jezična baza dalje u radu navodi se kao RJHŽ.

[6] Riječ je o predmetima koji označavaju vrstu naočala (*avijatičarke, cvikeršajbe, džozle* i *lenonice*) i vrstu torbe (*birkinica* i *pederuša*).

koje pomodne lekseme rječnici ne bilježe kao rječničke natuknice. Istraživanje leksikografske građe pokazat će koje se pomodnice normativno određuju kao zastarjele, arhaične, regionalne, razgovorne ili žargonske.

Da bi se utvrdilo jesu li pomodni leksemi, koji nisu potvrđeni kao rječničke natuknice u analiziranim suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima, još uvijek u uporabi među hrvatskim govornicima, konstruiran je anketni upitnik. Anketni je upitnik sadržavao sedam pomodnih leksema. Ispitanici su uz leksem zaokružili ono značenje koje misle da pripada imenovanoj pomodnici te kvačicom naznačili upotrebljavaju li navedenu pomodnicu u svome aktivnom rječniku. Ako pomodnicu više ne upotrebljavaju, ispitanici su stavili znak ✗. Ukupno je anketirano 100 ispitanika čija je prosječna dob 22 godine.

2.1. Zastupljenost pomodnica koje označavaju vrstu odjeće u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i u internetskim rječničkim bazama

Istraživanje je leksikografske građe, kao što je već rečeno, bilo usmjereno na utvrđivanje zastupljenosti pomodnica kao rječničkih natuknica u suvremenim hrvatskim jednojezičnim općeuporabnim rječnicima. Među postavljenim je zadatcima istraživanja bilo i određivanje registra analizirane rječničke natuknice.[7] Naime, zanimalo nas je imaju li odrednice, obuhvaćene ovim istraživanjem, strogo određeni registar (određuju li se kao zastarjelice, regionalizmi, razgovorni leksemi ili žargonizmi) ili je riječ o prelijevanju jedne odrednice u drugu.[8]

Analizom je obuhvaćeno ukupno 20 pomodnih leksema koji označavaju **vrstu odjeće**. Neki od leksema bili su češće u uporabi u 70-im, 80-im i 90-im godinama 20. stoljeća, poput *komandosice*, *lakostice*, *spitfajerice*, *dolčevite* i *trapezica*, dok dio analiziranih pomodnica označava suvremenu modnu pojavu poput *frontalca*, *tangi* i *silejdžijki*.

---

[7] U radu će se substandardne pojave, tj. varijeteti nazivati registrima analizirane rječničke natuknice.

[8] Bernardina Petrović (2005: 223) ističe kako odrednice kao metajezične činjenice moraju imati strogo određeno značenje i kako među njima sinonimija ne bi smjela biti dopustiva. To znači da je, na primjer, odrednica *lokalno* potrebna uz odrednicu *regionalno* samo ako prva ne znači ono što znači druga ili druga ono što znači prva. Više o tome vidjeti u: Petrović (2005).

Hrvatski jednojezični rječnici, kada je riječ o bilježenju pomodnica koje označavaju **vrstu odjeće**, najčešće bilježe sljedeće lekseme:[9]

bokserice (‘1. široke športske gaćice; 2. muške široke gaće s nogavicama otprilike do pola bedra; 3. ženske gaćice s nogavicama’ → boks1)[10] (ARJ, 2000: 75; RHJ, 2000: 90; HERJ, 2003: 133; VRJHJ, 2015: 100; RJHŽT.S., 2013: 69; HJP, 2009; RJHŽ, 2011)[11]

dolčevita (‘majica ili vunena vesta s okovratnikom koji priliježe uz vrat *usp*. Polo ovratnik; isto: *dolčevitka tal*. dolcevita, naziv prema Fellinijevu filmu *Slatki život* (*Dolce vita*) u kojem su se nosile takve majice’)[12] (RHJ, 2000: 199; HERJ, 2003: 263; VRJHJ, 2015: 216; HJP, 2009; RJHŽ, 2011)

pumperice (‘široke ispod koljena stegnute hlače, ne pokrivaju listove nogu; „pumphoze“ *njem*. Pumphose’)[13] (ARJ, 2000: 946; RHJ, 2000: 1021; HERJ, 2003: 1078; VRJHJ, 2015: 1250; RJHŽT.S., 2013: 358; HJP, 2009; RJHŽ, 2011)

O kakvom je praktičnom odjevnom predmetu riječ, govore i zapisana sjećanja o *pumpericama* Pavla Pavličića:

„U gornjem svome dijelu, oko struka, i dalje niz noge, one su bile posve iste kao i sve druge hlače: imale su sa strane džepove, imale su džepić za sat, imale su stražnji džep za novčanik, imale su gajke kroz koje se mogao provući pojas ili gumbe na koje su se mogli zakopčati hoztregeri. Njihova neobičnost počinjala je nešto niže. Jer one nisu završavale u visini članaka na nogama kao

---

9 U radu će se značenje pomodnice ponajprije preuzimati iz HERJ-a (2003) budući da je broj pomodnica kao rječničkih natuknica u navedenome općeuporabnom tiskanom rječniku najveći. Ako pomodnicu ne bilježi HERJ, definicija će rječničke natuknice biti preuzeta iz jednog od triju općeuporabnih rječnika hrvatskoga jezika, i to iz ARJ-a (2000), RHJ-a (2000) i VRJHJ-a (2015) odnosno iz RJHŽT.S.-a (2013). Iznimno, ako pomodnicu kao rječničku natuknicu ne donosi ni jedan od općih suvremenih hrvatskih jednojezičnika korištenih za potrebe ovoga rada, definicija će pomodnice biti preuzeta s internetskih rječničkih baza, odnosno s HJP-a (2009) i RJHŽ-a (2011).

10 Definicija je preuzeta iz VRJHJ-a (2015: 100). ARJ (2000: 75) uz natuknicu *bokserice* navodi i uputnicu *gege*, *sliperice*. Kao žargonizam riječ je zabilježena i u RJHŽ-u (2011).

11 Nakon definicije u zagradi se navode podatci u kojim je suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima navedeni leksem potvrđen, godina izdanja rječnika te broj stranice. Ako je pomodnica kao rječnička natuknica zabilježena u rječniku, u tabličnome je prikazu zastupljenosti pomodnica u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i internetskim rječničkim bazama stavljena oznaka +. Ako pomodnica nije zabilježena u analiziranome rječniku, stavljena je oznaka -.

12 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 263). RHJ (2000: 199) bilježi uz natuknicu *dolčevita* i oblik *dolčevitka*. Samo VRJHJ (2015: 216) natuknici *dolčevita* daje registarsku oznaku razgovornoga leksema. Kao žargonizam riječ je zabilježena i u RJHŽ-u (2011).

13 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 1078). U navedenome rječniku uz natuknicu *pumperice* navodi se registarska oznaka regionalizam. Istu oznaku navodi i HJP (2009) dok navedenoj riječi oznaku razgovornoga leksema dodjeljuje VRJHJ (2015: 1250). Kao žargonizam riječ je zabilježena u RJHŽT.S.-u (2013) i u RJHŽ-u (2011).

ostale hlače (kod kojih je završetak uvijek bio obilježen pompoznim manšetama), nego odmah ispod koljena: ondje su se nogavice širile u nekakvu napuhanu formu (valjda su se hlače zato i zvale pumperice), a bile su pričvršćene uz nogu gumom koja je bila u njih ušivena. Naravno, potkoljenice nisu mogle ostati gole, pa su se uz pumperice nosile osobite dokoljenke, u tonu s bojom hlača, a bile su načinjene od vune... nastanak pumperica i datira u doba kad su se građani počeli češće i masovnije baviti fizičkim aktivnostima. U pumpericama su oni odlazili na izlete, na nogometne utakmice, na hipodrom, a koji put i u ribičiju... prave pumperice pomalo su nestale. Nije ih uspjelo spasiti čak ni to što su ih u jednom trenutku bile prihvatile i žene (u rano doba uniseks-mode, kad su one vezale i kravate). Jer ukus se promijenio. Postalo je jasno da muškarci u tim hlačama izgledaju smiješno, a da žene imaju i druge mogućnosti da otkriju noge. Tako su pumperice zaboravljene toliko temeljito, da danas treba objašnjavati što su bile i što su značile.“[14]

Prema učestalosti bilježenja u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i internetskim rječničkim bazama slijede leksemi pomodnice:

komandosica (‘vrsta jakne nalik na vojničku s više praktičnih džepova i sl.’)[15] (HERJ, 2003: 592; RJHŽT.S., 2013: 217; HJP, 2009; RJHŽ, 2011); jakna je originalno dizajnirana 1965. godine za potrebe američke vojske tijekom borbi u planinama Južnog Vijetnama)[16]

lakostica (‘majica nazvana prema popularnoj marki Lacoste, zaštitni znak krokodil’)[17] (HERJ, 2003: 2012; RJHŽT.S., 2013: 239; HJP, 2009); kao što joj samo ime kaže, polo majica dizajnirana je da bi se nosila na igralištima za

14 http://www.matica.hr/vijenac/554/Pumperice/. Pribavljeno 15. 8. 2016.

15 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 592) koji natuknici *komandosica* daje oznaku razgovornoga leksema kao i HJP (2009). Kao žargonizam riječ je zabilježena u RJHŽT.S.-u (2013) i u RJHŽ-u (2011).

16 U radu se rječnička definicija analiziranih natuknica proširuje dodatnim semantičkim informacijama o leksemima koje uključuju ne samo znanje o jeziku nego i znanje o svijetu. Smatramo potrebnim da se pri opisu pojedinih pomodnih leksema rječnička definicija proširi semantičkom, enciklopedijskom definicijom koja, za razliku od rječničke, nije „definicija suženoga izbora vokabulara s obzirom na svoju svrhovitost.“ (Petrović, 2005: 230). Milena Žic Fuchs (1994) takvu definiciju određuje kao kognitivno-semantičku odnosno definiciju koja uključuje i ona znanja o svijetu koja često izostaju u leksikografskim definicijama. Ladislav Zgusta (1991) kaže da se pri određivanju značenja riječi govornik oslanja na znanje o stvarima koje postoje u izvanjezičnom svijetu uspostavljajući vezu između riječi i denotata. Budući da veza između riječi i denotata nije izravna, govornik između riječi i denotata uspostavlja designat odnosno „pojam o određenoj ‘stvari’, o denotatu, kako ga shvaćaju govornici nekoga jezika.“ (Zgusta, 1991: 33). Dakle, leksičke jedinice koje imaju jasno izdvojene denotate u izvanjezičnome svijetu mogu se opisivati tzv. ostenzivnim definicijama (riječ je o definiciji koja navodi primjer ili nekoliko primjera iz izvanjezičnoga svijeta).

17 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 656) uz naznaku da je riječ o razgovornome leksemu. Istu oznaku dodjeljuje i HJP (2009).

polo, no s vremenom je postala standardni dio opreme privatnih klubova, a onda se premjestila u školske odore; pojavila se i na teniskim terenima zahvaljujući upravo Reneu Lacosteu koji je zamolio prijatelja da mu dizajnira pamučnu majicu koju će moći nositi na terenu)[18]

spitfajerica (‘spitfajer-jakna kratka jakna napravljena po uzoru na pilotske, tamne boje s jarkom podstavom; omiljena odjeća navijačkih skupina; *spitfajerica* engl. *spitfire*, britanski borbeni zrakoplov iz 2. svjetskog rata’)[19] (HERJ, 2003: 1222; RJHŽT.S., 2013: 399; HJP, 2009); obično crne ili maslinastozelene boje; u žargonu se javlja i kao izraz *spitka* ili *bomber jakna*

šorc (‘kratke pripijene hlačice u ženskoj modi od 1970-ih 2. široke muške i ženske hlače, ob. sintetičke, za razne sportske aktivnosti *engl.* shorts ← short pants; kratke hlače’)[20] (HERJ, 2003: 1285; RJHŽT.S., 2013: 425; HJP, 2009.)

tanga (‘vrsta minijaturnih gaćica za žene i muškarce (ne pokrivaju stražnjicu; u modi krajem 20. st., *engl.* tang: jezičac’)[21] (ARJ, 2000: 1180; HERJ, 2003: 1306; VRJHJ, 2015: 1541; RJHŽT.S., 2013: 441)

trapezice (‘*trapez hlače* – hlače na kojima se nogavice šire od koljena prema stopalu u obliku trapeza, moderne 1970-ih’)[22] (HERJ, 2003: 1346; HJP, 2009; RJHŽ, 2011)

đubretarac (‘kaput tričetvrt duljine, s kapuljačom, kopčanjem na omče, oker boje’)[23] (HERJ, 2003: 293; HJP, 2009)

padobranke (‘vrsta ženskih gaćica koje su zbog svoje veličine suprotne tangama’)[24] (RJHŽT.S., 2013: 309; RJHŽ, 2011)

---

18 Prije nego što je napravljena *lakostica*, tenis se igrao u košuljama dugih rukava.

19 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 1222).

20 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 1285). U navedenome rječniku uz natuknicu *šorc* navodi se registarska oznaka regionalizam. Istu oznaku navodi i HJP (2009).

21 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 1306). Kao imenicu ženskoga roda u jednini navodi ju i ARJ (2000: 1180) dok VRJHJ (2015: 1541) donosi rječničku natuknicu u množini – *tange* kao i RJHŽT.S. (2013: 441).

22 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 1346) uz naznaku da je riječ o razgovornome leksemu. Istu oznaku dodjeljuje i HJP (2009). Kao žargonizam riječ je zabilježena i u RJHŽ-u (2011).

23 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 293) uz naznaku regionalno, zastarjelo. Istu oznaku dodjeljuje i HJP (2009).

24 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 309).

silejdžijka (‘vrsta potkošulje koje nose bilderi’)[25] (RJHŽT.S., 2013: 386; RJHŽ, 2011). Riječ je o majici sa širokim naramenicama nalik potkošulji; taj je poznati odjevni predmet popularizirao glumac Bruce Willis u filmu *Umri muški*

Pomodnicu *bitlsica* bilježe HERJ (2003: 99) i RJHŽT.S. (2013: 65), ali u značenju duge muške frizure, moderne od 1970-ih, a ne u značenju vrste odjevnoga predmeta. Leksem *rolka* bilježi samo RJHŽT.S. (2013: 375) i upućuje na natuknicu *dolčevita* kojoj se dodjeljuje značenje vrste majice s okovratnikom koji prilježe uz vrat. Leksem *plisirka* također je potvrđen samo u RJHŽT.S.-u (2013: 332) u značenju posebne suknje s puno preklopa koji se šire u obliku slova A.

Pomodnice *arafatica*, *dukserica*, *hašomanka*, *kaprice* i *palestinka* nisu potvrđene u analiziranim hrvatskim jednojezičnim općeuporabnim rječnicima. Njihovu pojavnost bilježi samo internetska baza žargona u hrvatskome jeziku (RJHŽ, 2011), i to u sljedećim značenjima:[26]

arafatica (‘velika bijela marama s karakterističnim crnim uzorkom kakvu je na glavi nosio Yasser Arafat, danas se često nosi umjesto šala oko vrata’)

duksa/hudica (‘vrsta majice s kapuljačom / topla majica s kapuljačom i patentnim zatvaračem’)[27]

hašomanka (‘jakna vojničkog tipa sivomaslinaste boje s našivenim džepovima, popularna 80-ih godina 20. stoljeća’)

kaprice (‘lagane ženske hlače dužine do tik ispod koljena’)

palestinka (‘marama koja se u našoj kulturi obično nosi oko vrata kao modni detalj; dizajn je podrijetlom iz arapskog svijeta gdje se nosi na glavi; navedimo još i to da su tradicionalno ovu maramu nosili palestinski seljaci koji su u 30-im godinama 20. stoljeća postali simbol palestinskog nacionalizma tijekom arapskog ustanka u Palestini (kada su se pobunili protiv velike imigracije Židova na ta područja); marama se 60-ih godina, kada se pokreće pravi pokret otpora u tom području, može vidjeti na glavi svakog Palestinca koji podržava Yassera Arafata’)

Pomodnica koja nije potvrđena ni u jednom analiziranom suvremenom hrvatskom jednojezičnom rječniku kao ni u internetskim rječničkim bazama je

---

25 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 386).

26 http://www.zargonaut.com/. Pribavljeno 15. 8. 2016.

27 U žargonu se hrvatskih govornika javlja još i oblik *dukserica*.

frontalac. Pomodnica *frontalac* označava vrstu ženskoga grudnjaka koji se otkopčava sprijeda.

Anketnim se upitnikom željelo utvrditi znaju li ispitanici značenje pomodnice *frontalac*. Ispitano je 100 govornika hrvatskoga jezika prosječne dobi 22 godine.

Pomodnica *frontalac* komunikacijski je neprohodna riječ[28] jer većina ispitanika ne prepoznaje značenje navedene riječi (vrsta grudnjaka koji se kopča naprijed) te navode kako riječ nije dio njihova aktivnoga rječnika. Od ukupno 100 anketiranih ispitanika najviše njih leksemu *frontalac* dodjeljuje značenje vrsta hlača (njih 39), potom vrsta naočala (njih 21), 18 ispitanika nije zaokružilo ni jedno od ponuđenih značenja dok je najmanje ispitanih (njih 14) leksemu dodijelilo značenje vrsta rublja.

Iz provedene se analize zastupljenosti pomodnica koje označavaju vrstu odjeće u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i internetskim rječničkim bazama te s obzirom na utvrđenu njihovu aktivnu uporabu među ispitanim govornicima hrvatskoga jezika mogu izvesti sljedeći zaključci:

- s obzirom na učestalost bilježenja pomodnoga leksema kao rječničke natuknice istraživanjem je utvrđeno da su *bokserice* leksem koji bilježi većina analiziranih hrvatskih jednojezičnih općeuporabnih rječnika
- dijelu analiziranih pomodnih leksema dodijeljene su odrednice *regionalno* ili *razgovorno* te su u rječnike uvrštene zbog svoje učestalosti i udomaćenosti u jeziku (*dolčevita*, *dukserica*, *đubretarac*, *komandosica*, *lakostica*, *pumperice*, *šorc* i *trapezice*)
- pomodnice *rolka* i *plisirka* potvrđene su samo u RJHŽT.S.-u (2013)
- pomodnica *frontalac* nije potvrđena ni u jednom analiziranom rječniku kao ni u internetskim rječničkim bazama
- leksem *frontalac* kao pomodnica prešao je iz jezičnoga korpusa leksika na prijelazu u pasivni leksik ispitanih hrvatskih govornika.

U tabličnome se prikazu pokazuje zastupljenost analiziranih pomodnica kojima se imenuje vrsta odjeće u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i u internetskim rječničkim bazama.

---

[28] Pod komunikacijski neprohodnom riječju podrazumijeva se ona riječ kojoj ispitanici, govornici hrvatskoga jezika, ne dodjeljuju točno značenje ili u anketnome upitniku ne zaokružuju ni jedno od ponuđenih značenja riječi.

Tablica 1. Zastupljenost pomodnica koje označavaju vrstu odjeće u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i u internetskim rječničkim bazama

	POMODNICA	POTVRDA U SUVREMENIM HRVATSKIM JEDNOJEZIČNICIMA I U INTERNETSKIM RJEČNIČKIM BAZAMA								
VRSTA ODJEĆE		Suvremeni hrvatski jednojezičnici							Internetske rječničke baze	
		opći			školski		enciklo-pedijski	posebni	HJP (2009)	RJHŽ (2011)
		ARJ (2000)	RHJ (2000)	VRJHJ (2015)	ŠRJHJ (2012)	AŠRJHJ (2015)	HERJ (2003)	RJHŽT.S. (^{3}2013)		
	arafatica	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	bitlsica	-	-	-	-	-	+	+	-	-
	bokserice	+	+	+	-	-	+	+	+	+
	dolčevita/dol-čevitka	-/-	+/+	+ razg./-	-/-	-/-	+/-	-/-	+/-	+/-
	dukeserica/ duksa/hudica	-	-	-	-	-	-	-	-	- / + / +
	đubretarac	-	-	-	-	-	+ reg. zast.	-	+ reg. zast.	-
	frontalac	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	hašomanka	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	kaprice	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	komandosica	-	-	-	-	-	+ razg.	+	+ razg.	+

	POMODNICA	POTVRDA U SUVREMENIM HRVATSKIM JEDNOJEZIČNICIMA I U INTERNETSKIM RJEČNIČKIM BAZAMA								
VRSTA ODJEĆE		Suvremeni hrvatski jednojezičnici							Internetske rječničke baze	
		općí			školski		enciklo-pedijski	posebni	HJP (2009)	RJHŽ (2011)
		ARJ (2000)	RHJ (2000)	VRJHJ (2015)	ŠRJHJ (2012)	AŠRJHJ (2015)	HERJ (2003)	RJHŽT.S. (^{3}2013)		
	lakostica	-	-	-	-	-	+ razg.	+	+ razg.	+
	padobranke	-	-	-	-	-	-	+	-	+
	palestinka	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	plisirka	-	-	-	-	-	-	+	-	-
	pumperice	+	+	+ razg.	-	-	+ reg.	+	+ reg.	+
	rolka	-	-	-	-	-	-	+	-	-
	silejdžijka	-	-	-	-	-	-	+	-	+
	spitfajerica	-	-	-	-	-	+ razg.	+	+ razg.	-
	šorc	-	-	+	-	-	+ reg.	+	+ reg.	-
	tanga	+	-	+	-	-	+	+	-	-
	trapezice	-	-	-	-	-	+ razg.	-	+ razg.	+

Iz tabličnoga je prikaza razvidna prilična nesustavnost uvrštanja pomodnica kao rječničkih natuknica, pokatkada i njihovo samo jednokratno pojavljivanje kao rječničke natuknice te različito dodjeljivanje normativnoga statusa pomodnice. Najčešće je analiziranim pomodnicama u tiskanim suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima dana *stilska odrednica razgovornoga leksema* (riječ koja pripada razgovornome jeziku, jeziku svakidašnjih životnih prilika, u kojemu književnojezična kultura i nije tako važna) i *područna (teritorijalna) odrednica regionalnoga leksema* (koji je karakterističan za većinu govora ili sve govore koji pripadaju istoj skupini). Kada je riječ o internetskim rječničkim bazama, analiziranim se pomodnicama najčešće dodjeljuje stilska odrednica *žargonizma* (leksema koji je u uporabi određene društvene skupine koja se hoće razlikovati od drugih). Dva su analizirana pomodna leksema vremenski određena kao *zastarjelice* (odnosno kao riječi koje se sve rjeđe rabe u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku i značajka su starijega naraštaja hrvatskih govornika).[29]

2.2. Zastupljenost pomodnica koje označavaju vrstu obuće u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i internetskim rječničkim bazama

Analiza je rječničkoga korpusa obuhvatila ukupno 35 pomodnih leksema koji označavaju **vrstu obuće**. Među njima su leksemi pomodnice koji su bili u uporabi od 60-ih do 90-ih godina 20. stoljeća (*cvičke*, *borolete*, *borosane*, *mokasinke*, *starke* i *šimike*) i leksemi koji označavaju suvremene modne pojave (*birke*, *forsice*, *marte*, *kripersice*, *kroksice*, *oksfordice* i *sajmonice*).

Hrvatski jednojezični rječnici, kada je riječ o bilježenju pomodnica koje označavaju **vrstu obuće**, najčešće bilježe sljedeće lekseme:

balerinke/*baletanke* (‘lagana ženska ljetna obuća slična baletnoj papuči’)[30] (ARJ, 2000: 42; HERJ, 2003: 85; VRJHJ, 2015: 61; AŠRJHJ, 2015: 17; HJP, 2009; RJHŽ, 2011)

[29] Više o razdiobi odrednica kao etimoloških, vremenskih, područnih (teritorijalnih), stilskih i terminoloških vidjeti u: Petrović (2005).

[30] Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 85). U rječnicima u kojima je potvrđena rječnička natuknica *balerinka* ili *baletanka* stoji oznaka razgovornoga leksema, osim u ARJ-u (2000: 42) koji uz leksem *baletanka* navodi značenja: ‘posebno i po pravilima izrađena papuča za plesanje klasičnog baleta 2. tome slična lagana ženska ljetna obuća’.

buce (‘vrsta kratkih čizama za snijeg obično od sintetskih materijala *engl.* boots = boot: čizma’)[31] (HERJ, 2003: 107; RHJ, 2000: 107; VRJHJ, 2015: 116; RJHŽT.S., 2013: 76; RJHŽ, 2011)

espadrile (‘vrsta ljetne lagane, platnene obuće’)[32] (HERJ, 2003: 323; VRJHJ, 2015: 278); ime su dobile prema nazivu za morsku travu *espart* koja je služila kao materijal od kojeg su se počele primarno izrađivati; naziv je više-manje nepromijenjen u svim jezicima

japanke (‘lagane ljetne sandale, ob. s najjednostavnijom oputom između prva dva nožna prsta’)[33] (ARJ, 2000: 365; RHJ, 2000: 408; HERJ, 2003: 521; VRJHJ, 2015: 504; AŠRJHJ, 2015: 174; RJHŽT.S., 2013: 191; HJP, 2009; RJHŽ, 2011); riječ je o tradicionalnoj obući u Japanu gdje se zovu *geta* uz koji supostoji i naziv *zōri* koji se koristi za ravne japanke, tradicionalno izrađene od rižine slame; u Indiji ih zovu *zračne sandale*, u Australiji ih zovu *thongs* (*tange*), Englezi i Amerikanci zovu ih *flip flops*, Slovaci ih zovu *žabky* (*promašaj*), a u Češkoj, Rusiji i Ukrajini zovu ih *vijetnamke*

kaubojke (‘kaubojske, teksaške čizme’)[34] (HERJ, 2003: 564; RJHŽT.S., 2013: 205; HJP, 2009)

koledžice (‘cipele, tip zatvorenih engleskih mokasina s niskom petom’)[35] (HERJ, 2003: 588; VRJHJ, 2015: 568; RJHŽT.S., 2013: 217; HJP, 2009; RJHŽ, 2011)

mokasina/mikasinka/mokasica (‘1. pov. lagana obuća sjevernoameričkih Indijanaca od štavljene kože, bez peta i vezica i bogato izvezena’, ‘2. obuća koja podsjeća na istoimenu obuću sjevernoameričkih Indijanaca’)[36] (ARJ, 2000: 548; RHJ, 2000: 608; HERJ, 2003: 757; ŠRJHJ, 2012: 327; VRJHJ, 2015: 762; AŠRJHJ, 2015: 266; RJHŽT.S., 2013: 268); mokasine su se pojavile davnih 20-ih godina 20. stoljeća, a svoju popularnost osobito dobivaju u pop-kulturi

---

31 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 154). RHJ (2000: 107) uz riječ *buca* navodi i da leksem pripada razgovornome registru.

32 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 323). Riječ bilježi još samo VRJHJ (2015: 278).

33 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 521). Riječ je zabilježena u svim analiziranim suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima osim u ŠRJHJ-u (2012).

34 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 564) uz oznaku da je riječ o razgovornome leksemu. Isto navodi i HJP (2009).

35 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 588) uz oznaku razgovornog i zastarjelog leksema. Istu oznaku leksemu dodjeljuje i HJP (2009) dok VRJHJ (2015: 568) navodi samo oznaku razgovornog leksema.

36 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 589). Riječ je zabilježena u svim analiziranim suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima osim u internetskim rječničkim bazama (HJP, 2009; RJHŽ, 2011).

kada su postale svakodnevna obuća čitave jedne generacije; danas ih se najviše pamti prema plesnom koraku *moonwalk* Michaela Jacksona

najkice (‘sportska obuća tvrtke Nike amer. engl. Nike, tvorničko ime’)[37] (HERJ, 2003: 785; RJHŽT.S., 2013: 281; HJP, 2009; RJHŽ, 2011)

salonke (‘cipele uz večernju ili svečanu odjeću’)[38] (RHJ, 2000: 1098; HERJ, 2003: 1157; VRJHJ, 2015: 1363; RJHŽT.S., 2013: 381; HJP, 2009; RJHŽ 2011)

starke (‘1. sportska obuća tvrtke Converse All Stars 2. niske ili visoke tenisice tvrtke All Stars izrađene od platna u živim bojama; popularne od 1940. do konca 20. stoljeća *engl.* all Stars, tvorničko ime proizvoda’)[39] (HERJ, 2003: 1233; RJHŽT.S., 2013: 403; RJHŽ, 2011); starke su postale osobito poznate nakon Drugoga svjetskog rata te su se počele proizvoditi u raznim varijantama; ubrzo su postale simbol mladenačkog bunta, a 1970-ih i 1980-ih postale su neizostavnim dijelom pank-rok kulture; kod nas se ta vrsta tenisica počela proizvoditi krajem 70-ih godina 20. stoljeća u vukovarskoj tvornici obuće Borovo; svoj su vrhunac popularnosti doživjele za vrijeme Univerzijade 1987. godine

šimike/šimi cipele (‘cipele dugačke i uske, šiljaste cipele kakve su bile u modi oko god. 1920.’)[40] (ARJ, 2000: 1152; VRJHJ, 2015: 1517; RJHŽT.S., 2013: 427); kod nas su bile popularne 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća, a zvali su ih još i *šimi-cipele* ili *špic-papci*; u modu su se nakratko vratile u 90-im godinama 20. stoljeća

špagerica (‘cipela ili papuča s potplatom pletenim od špage’)[41] (ARJ, 2000: 1161; RHJ, 2000: 1227; HERJ, 2003: 1286; ŠRJHJ, 2012: 769; VRJHJ, 2015: 1525; AŠRJHJ, 2015: 576; RJHŽT.S., 2013: 426; HJP, 2009; RJHŽ, 2011)

zepa (‘papuča od valjane vune; terluka tal. zeppa: podloga, umetak’)[42] (HERJ, 2003: 1489; RJHŽT.S., 2013: 489; HJP, 2009; RJHŽ, 2011)

---

37 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 785) uz oznaku da je riječ o razgovornome leksemu. Istu registarsku oznaku navedenome leksemu dodjeljuje i HJP (2009).

38 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 1157). Kao razgovorni leksem bilježe ga RJHJ (2000: 1098) i VRJHJ (2015: 1363). HERJ (2003: 1157) HJP (2009) leksem *salonka* smatraju standardnojezičnim.

39 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 1233) uz oznaku da je riječ o žargonizmu. Riječ je zabilježena u RJHŽT.S.-u (2013: 381) i u RJHŽ-u (2011).

40 Definicija je preuzeta iz VRJHJ-a (2015: 1517). Riječ još bilježi i ARJ (2000: 1152).

41 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 1286). Riječ je zabilježena u svim analiziranim suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima kao i u internetskim rječničkim bazama. Kao regionalizam *špagericu* označavaju HERJ (2003: 1286), AŠRJHJ (2015: 576) i HJP (2009).

42 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 1489) uz oznaku da je riječ o regionalizmu. Žargonizmom ga određuje RJHŽT.S. (2013: 489) i internetska rječnička baza RJHŽ (2011).

Dio je pomodnica koje označavaju vrstu obuće potvrđen samo u jednom tiskanom hrvatskom jednojezičnom rječniku (RJHŽT.S., 2013) i u jednoj internetskoj rječničkoj bazi (RJHŽ, 2011), i to:

gladijatorice/rimljanke (‘vrsta ljetnih sandala’)[43] (RJHŽT.S., 2013: 373; RJHŽ, 2011)

kroksice (‘popularne ljetne gumene klompe’)[44] (RJHŽT.S., 2013: 227; RJHŽ, 2011)

marte (‘kožne cipele/čizme na vezanje Dr. Martens, često ih nose pankeri, skinheadsi, navijači’)[45] (RJHŽT.S., 2013: 258; RJHŽ, 2011)

oksfordice (‘vrsta mokasinki raznog potplata s ukrasnim rupicama na kapici’)[46] (RJHŽT.S., 2013: 301; RJHŽ, 2011)

picolovke (vrsta kožnih čizama s oblim vrhom i kopčom, tzv. motorističke čizme’)[47] (RJHŽT.S., 2013: 323; RJHŽ, 2011)

platforme/platformice (‘vrsta cipela/čizama s vrlo debelim đonom’)[48] (RJHŽT.S., 2013: 331; RJHŽ, 2011)

sajmonice (‘vrsta cipela od antilopa, brušene kože, nazvana prema rokerima Simonu & Garfunkelu’)[49] (RJHŽT.S., 2013: 380; RJHŽ, 2011). Nazivaju se još i *pustinjske čizme*, *chukka čizme* ili *spenserice*

špicerice/špicoke (‘cipele s uskim vrškom; hlače s uskim nogavicama’)[50] (RJHŽT.S., 2013: 427; RJHŽ, 2011)

Pomodnicu *isusovke* od analiziranih suvremenih hrvatskih jednojezičnih rječnika bilježi samo RJHŽT.S. (2013: 187) u značenju ‘ljetne sandale s oputom

43 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 373).

44 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 227).

45 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 258). Prvi britanski pankeri, ljuti mladi Amerikanci i svi ostali buntovnici (bez razloga), kupovali su cipele Dr. Martens čiji je potplat otporan na sve poznate kiseline i otrove. Marc Jacobs dovodi ih na modne piste 1992. godine, a 2007. ponovno ih se može vidjeti na revijama modnih kuća Yamamoto i Chloe. Lakirane, karirane, visoke, niske, s potpeticom ili ravne, još su uvijek dio visokoga modnog društva kao i dijelom rokerskih klubova.

46 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 301).

47 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 323).

48 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 331).

49 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 380).

50 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 427).

između prva dva nožna prsta'. Riječ nije potvrđena u internetskim rječničkim bazama HJP (2009) i RJHŽ (2011).

Za dio se analiziranih pomodnica koje označavaju vrstu obuće nisu našle potvrde u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima. Njihovo postojanje kao dijela hrvatskoga leksičkog korpusa bilježi jedino internetska rječnička baza RJHŽ (2011). Riječ je o sljedećim pomodnicama:[51]

birke ('cipele marke Birkenstock')[52]

borosane ('ženske radne platnene cipele, najčešće tamnoplave boje, otvorene na prstima i peti, a vezane na zglobu vezicama; naziv je izveden od imena Borovo (Naselje) – imena predgrađa Vukovara gdje se nalazi tvornica koja ih je proizvodila; izrađene su za potrebe pripadnica radničke klase koja dugo stoji na nogama; borosane su bile jedan od jakih arhetipa socijalističkoga društva')

konversice ('obuća Converse All Stars; ob. sportska; platnene tenisice s gumenim džonom s potpisom All Star Convers proizvedene još davne 1917.')

kripersice ('cipele kakve nose rockabillyji, s debelim potplatom i kopčom s vanjske strane lista')

manolice ('cipele Manola Blahnika')[53]

mungosice ('vrsta dječjih cipela krajem 70-ih i početkom 80-ih godina 20. stoljeća')[54]

stavrosice ('crne cipele sa srebrnom kopčom, ime dobile prema pjevaču Jasminu Stavrosu koji ih je popularizirao')

tuđmanice ('staromodne gumene muške cipele za plažu')

Navodimo i one pomodnice koje imenuju vrstu obuće, a koje nisu zabilježene ni u jednome suvremenom hrvatskom jednojezičnom rječniku kao ni u internetskim rječničkim bazama: *blinzolke*, *borolete*, *brodarice*, *cvičke* i *forsice.* Značenja su navedenih pomodnica sljedeća:

---

51 http://www.zargonaut.com/. Pribavljeno 15. 8. 2016.

52 Birkenstock je proizvođač anatomske obuće s više od 230 godina iskustva u proizvodnji obuće.

53 Manolo Blahnik, kultni španjolski dizajner cipela, rođen je 1942. godine na Kanarskim otocima. Godine 1971. otvorio je svoju prvu malu trgovinu u Londonu; *manolice* u žargonu predstavljaju cipelu s visokom potpeticom.

54 Riječ je o cipelama domaće proizvodnje u tadašnjoj Jugoslaviji. Obično su se proizvodile u plavoj i smeđoj boji s dvjema nijansama, svjetlijom i tamnijom.

blinzolke/brinzolke/plimzolke (vrsta sportske obuće popularna sredinom 20. stoljeća)[55]

borolete (plavo-bijele ljetne natikače popularne u 80-im godinama 20 stoljeća; prepoznatljiv proizvod vukovarske tvornice Borovo; u vrijeme kada su se pojavile bile su najčešća obuća na jadranskim plažama)

brodarice (vrsta mokasina s gumenim potplatom i ukrasnim vezicama s četiri prednje rupice)

cvičke (školske papuče koje je proizvodila vukovarska tvornica Borovo u 80-im godinama 20. stoljeća; riječ je o mekim papučama s komadom gume na mjestu gdje bi inače bile vezice; obično su se proizvodile u crnoj boji)[56]

forsice (zagrebački slang izraz za model sportskih patika NIKE AIR FORCE)

Budući da analizirani suvremeni hrvatski jednojezični općeuporabni rječnici pomodnice *blinzolke*, *borolete*, *brodarice*, *cvičke* i *forsice* ne bilježe kao rječničke natuknice, daljnjim se istraživanjem željelo utvrditi znaju li ispitani govornici hrvatskoga jezika značenja navedenih pomodnica te jesu li one još uvijek dio njihova aktivnoga rječnika.

Pomodnica *blinzolke* komunikacijski je neprohodna riječ jer većina ispitanika ne prepoznaje njezino značenje uz naznaku kako riječ nije dio njihova aktivnoga rječnika. Naime, od ukupno 100 anketiranih ispitanika najviše njih leksemu *blinzolke* dodjeljuje značenje ženskih čarapa (njih 29), njih 10 misli da riječ označava vrstu čizama za svaki dan dok 20 ispitanika nije zaokružilo ni jedno značenje. Od 100 ispitanika njih 18 leksemu *blinzolke* dodjeljuje točno značenje – vrsta sportske obuće. Ni jedan ispitanik navedenu riječ ne upotrebljava u svome govorenju.

Pomodnica *borolete* ispitanicima je komunikacijski prohodna riječ jer većina ispitanika leksemu dodjeljuje točno značenje (vrsta ljetne obuće), njih 65. Ispitanici ipak navode kako riječ pripada dijelu njihova pasivnoga rječnika. Dio

---

55 Riječ je potvrđena u priči Davora Vukovića „Dan kada sam gledao slet u boji (jedna vukovarska priča): Gledam Ivicu kako zabija petu svoje blinzolke u zemlju i pravi rupu za klikere... Gurnem ruku u džep i izvadim par klikera...šarenih, jednobojnih, svakakvih...“. Pribavljeno 15. 8. 2016. s https://www.facebook.com/KnjizevnostUzivo/posts/151611941709544.
Pavao Pavličić u svojoj knjizi *Nevidljivo pismo* (1993.) spominje i inačicu *plimzolke*: „Tako sam, idući redom, u jednome času otvorio ormarić i otkrio u njemu kutiju. Bila je uska i duguljasta, imala je oblik kvadra, i na njoj je bila naljepnica. Na naljepnici je pisalo *Borovo* i 6 1/2, ali ja sam i ne pogledavši to točno znao čemu predmet služi: u takvim su se kutijama prodavale sportske papuče zvane *plimzolke* ili *brinzolke*.“ (Pavličić, 1993: 53).

56 Među školarcima u 80-im godinama 20. stoljeća *cvičke* su se još nazivale i *tihotapke*.

ispitanika (njih 19) riječi *borolete* pridružuje značenje vrsta jakne, osam ispitanika misli da je riječ o vrsti torbe, dok četiri ispitanika leksemu *borolete* dodjeljuje značenje vrsta ženske suknje. Četiri ispitanika nije zaokružilo ni jedno od ponuđenih značenja. Samo je jedan ispitanik potvrdio da je riječ dio njegova aktivnoga rječnika.

Pomodnica *brodarice* komunikacijski je neprohodna riječ jer većina ispitanika (njih 87) ne zna njezino značenje (vrsta obuće). Ispitanici misle da riječ imenuje vrstu ljetnih muških hlača (njih 39), vrstu kupaćih gaća (njih 23) odnosno vrstu sunčanih naočala (njih 7). Osamnaestoro ispitanika nije zaokružilo ni jedno od ponuđenih značenja. Samo 13 od ukupno 100 ispitanika leksemu *brodarice* dodjeljuje značenje vrste obuće. Riječ ne pripada aktivnom leksiku ispitanih govornika hrvatskoga jezika.

Pomodnica *cvičke* komunikacijski je neprohodna riječ jer većina ispitanika ne zna njezino značenje (vrsta obuće) uz naznaku kako riječ nije dio njihova aktivnoga leksika. Istraživanje je potvrdilo da od 100 ispitanika najviše njih leksemu *cvičke* dodjeljuje značenje vrsta ljetnih muških hlača (njih 39), 23 ispitanika misli da je riječ o vrsti kupaćih gaćica, sedmero njih misli da leksem označava vrstu sunčanih naočala. Samo 13 ispitanika leksemu *cvičke* dodjeljuje značenje vrsta obuće. Njih 18 nije zaokružilo ni jedno od ponuđenih značenja.

Pomodnica *forsice* komunikacijski je prohodna riječ jer joj većina ispitanika (čak njih 92 od 100 ispitanih) dodjeljuje točno značenje (vrsta sportske obuće) uz naznaku da je dio njihova aktivnoga rječnika. Osam ispitanika nije zaokružilo ni jedno od ponuđenih značenja. Riječ je dio aktivnoga leksika 62 ispitanih govornika hrvatskoga jezika.

Iz provedene se analize zastupljenosti pomodnica koje označavaju vrstu obuće u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i internetskim rječničkim bazama te s obzirom na utvrđenu njihovu aktivnu uporabu među ispitanim govornicima hrvatskoga jezika mogu izvesti sljedeći zaključci:

– leksemi *japanke* i *mokasinke* kao rječničke natuknice potvrđene su u većini analiziranih suvremenih hrvatskih jednojezičnih rječnika; leksemima *balerinka/baletanka*, *buce* i *najkice* dodijeljena je stilska odrednica razgovornoga leksema; leksemi *špagerice* i *zepa* u analiziranim suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima područno su (teritorijalno) određeni kao regionalizmi; stilska odrednica razgovornoga i vremenska odrednica zastarjeloga

leksema u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima dana je pomodnici *koledžice*; žargonizmi su kao stilska odrednica potvrđeni u internetskoj rječničkoj bazi RJHŽ (2011) (*birke*, *borosane*, *konversice*, *kripersice*, *manolice*, *mungosice*, *stavrosice* i *tuđmanice*) odnosno u RJHŽT.S.-u (2013) (*buce*, *rimljanke*, *isusovke*, *japanke*, *kaubojke*, *koledžice*, *kroksice*, *marte*, *mokasine*, *najkice*, *oksfordice*, *picolovke*, *platformice*, *sajmonice*, *salonke*, *starke*, *šimike*, *špagerice*, *špicerice*, *zepe*)

- pomodnice *blinzolke*, *borolete*, *brodarice*, *cvičke* i *forsice* nisu potvrđene ni u jednome analiziranom suvremenom hrvatskom jednojezičnom rječniku kao ni u internetskoj rječničkoj bazi
- leksem *forsice* komunikacijski je prohodna riječ i dio je aktivnoga leksika ispitanih govornika hrvatskoga jezika
- leksemi *blinzolke*, *borolete*, *brodarice* i *cvičke* ispitanicima su komunikacijski neprohodne riječi što znači da su iz nekadašnje aktivne jezične uporabe preko leksika na prijelazu prešli u pasivni jezični sloj suvremenih hrvatskih govornika.

U tabličnome se prikazu pokazuje zastupljenost analiziranih pomodnica kojima se imenuje vrsta obuće u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i u internetskim rječničkim bazama.

Tablica 2. Zastupljenost pomodnica koje označavaju vrstu obuće u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i u internetskim rječničkim bazama

	POMODNICA	POTVRDA U SUVREMENIM HRVATSKIM JEDNOJEZIČNICIMA I U INTERNETSKIM RJEČNIČKIM BAZAMA								
VRSTA OBUĆE		Suvremeni hrvatski jednojezičnici							Internetske rječničke baze	
		opći			školski		enciklo-pedijski	posebni	HJP (2009)	RJHŽ (2011)
		ARJ (2000)	RHJ (2000)	VRJHJ (2015)	ŠRJHJ (2012)	AŠRJHJ (2015)	HERJ (2003)	RJHŽT.S. ([3]2013)		
	balerinka/ baletanka	+ / -	- / -	+ / - razg.	- / -	+ / - razg.	+ / + razg.	-	+ / + razg.	+ / -
	birke	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	blinzolke	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	borolete	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	borosane	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	brodarice	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	buce	-	+	+	-	-	+ razg.	+	-	+
	cvičke	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	espadrile	-	-	+	-	-	+	-	-	-
	forsica	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	gladijatorice/ rimljanke	-	-	-	-	-	-	-/+	-	+ / -
	isusovke	-	-	-	-	-	-	+	-	-
	japanke	+	+	+	-	+	+	+	+	+
	kaubojke	-	-	-	-	-	+ razg.	+	+ razg.	-
	koledžice	-	-	+ razg.	-	-	+ razg. zast.	+	+ razg. zast.	+
	konversice	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	kripersice	-	-	-	-	-	-	-	-	+

	POMODNICA	POTVRDA U SUVREMENIM HRVATSKIM JEDNOJEZIČNICIMA I U INTERNETSKIM RJEČNIČKIM BAZAMA								
VRSTA OBUĆE		Suvremeni hrvatski jednojezičnici							Internetske rječničke baze	
		opći			školski		enciklo-pedijski	posebni	HJP (2009)	RJHŽ (2011)
		ARJ (2000)	RHJ (2000)	VRJHJ (2015)	ŠRJHJ (2012)	AŠRJHJ (2015)	HERJ (2003)	RJHŽT.S. ([3]2013)		
	kroksice	-	-	-	-	-	-	+	-	+
	manolice	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	marte	-	-	-	-	-	-	+	-	+
	mokasine/ mokasice	+	+	+	+	+	+	+	-	-
	mungosice	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	najkice	-	-	-	-	-	+ razg.	+	+ razg.	+
	oksfordice	-	-	-	-	-	-	+	-	+
	picolovke	-	-	-	-	-	-	+	-	+
	platformice	-	-	-	-	-	-	+	-	+
	sajmonice	-	-	-	-	-	-	+	-	+
	salonke	-	+ razg.	+ razg.	-	-	+	+	+	+
	starke	-	-	-	-	-	+ razg.	+	-	+
	stavrosice	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	šimike	+	-	+	-	-	-	+	-	-
	špagerice	+	+	+	+	+ reg.	+ reg.	+	+ reg.	+
	špicerice/ špicoke	-	-	-	-	-	-	+	+	+ špičoke
	tuđmanice	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	zepa	-	-	-	-	-	+ reg.	+	+	+

Iz tabličnoga je prikaza, kada je riječ o bilježenju pomodnica koje označavaju vrstu obuće, također razvidna prilična nesustavnost njihova uvrštanja kao rječničkih natuknica, i to u vremenskome rasponu od 15 godina (od 2000. do 2015.). Ponajviše je uočeno jednokratno uvrštanje pomodnica kao rječničkih natuknica kojima se imenuje vrsta obuće. Najčešće im se dodjeljuje stilska odrednica razgovornosti, a zatim područna (teritorijalna) odrednica regionalnoga. S obzirom na dodijeljeni normativni status rječničkih natuknica, može se primijetiti kako je vremenska odrednica (ona koja je očekivana kada je riječ o pomodnicama kao leksemima na prijelazu iz aktivnoga u pasivni leksik) dodijeljena samo jednoj rječničkoj natuknici (*koledžice*), i to s oznakom zastarjelice.

2.3. Zastupljenost pomodnica koje označavaju vrstu frizure u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i internetskim rječničkim bazama

Analiza je rječničkoga korpusa obuhvatila ukupno 14 pomodnica koje označavaju **vrstu frizure**. Neke su pomodnice bile u uporabi u 60-im i 70-im godina 20. stoljeća (poput *bitlsice*, *kokotice/elvisice*), neke su svoju najveću popularnost zadobile u 80-im i 90-im godinama 20. stoljeća (poput *fudbalerke*, *talijanke*, *lonac frizure*), a dio se pomodnica koje označavaju vrstu frizure javlja na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće (*bekamica* i *biberica*).

Potvrde pomodnicama koje označavaju **vrstu frizure** sporadično se pronalaze u suvremenim hrvatskim jednojezičnim općeuporabnim rječnicima. Budući da je riječ o imenovanjima vrsta frizura koje se javljaju u govoru mladih, ne iznenađuje činjenica da je najviše pomodnih izraza potvrđeno u RJHŽT.S.-u (2013) i/ili u internetskoj rječničkoj bazi RJHŽ (2011):

> *bekamica* (‘frizura po uzoru na Davida Backhama’)[57] odnosno ‘muška frizura u stilu nogometaša Davida Beckhama; tzv. „obrasla irokeza” jer sa strane glave kosa nije posve obrijana, a na vrhu nije preduga’)[58] (RJHŽT.S., 2013: 59; RJHŽ, 2011)

[57] Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 59).

[58] http://www.zargonaut.com/. Pribavljeno 15. 8. 2016.

biberica (‘muška frizura koju karakterizira velika i zalizana količina kose; naziv je dobila prema pjevaču Justinu Bieberu koji je popularizirao takvu vrstu frizure’)[59] (RJHŽ, 2011)

dredzi (‘predena, usukana kosa da se dobiju debeli zamršeni pramenovi’)[60] Naziv se javlja i u obliki *dreadlocksi* (RJHŽ, 2011)

fudbalerka (‘frizura s kraćom kosom na glavi i dužom na vratu’)[61] (RJHŽT.S., 2013: 146; RJHŽ, 2011). Riječ je o popularnoj vrsti frizure koju su proslavili europski nogometaši sredinom 80-ih godina 20. stoljeća Rudi Voller i Oliver Kahn; Nijemci su je nazivali *Vokuhila* – prema skraćenoj riječi *vorne – kurz hinten – lang* (naprijed kratko, natrag dugo); u Engleskoj su je nazivali *Mullet*, a kod nas se izraz za tu vrstu frizure javljao u nekoliko inačica: *fudbalerka*, *fudbalica* i *fujba* kao izrazito pogrdan naziv za *fudbalerku*; frizura se održala do početka 90-ih godina 20. stoljeća

hitlerica (‘frizura s kosom začešljanom na stranu (isto što i v. poštenjakuša), usp. hitlerovka’)[62] (RJHŽT.S., 2013: 175; RJHŽ, 2011)

irokez/irokeza/irokezica (‘pankerska frizura s obrijanom glavom i kosom u sredini začešljanom uvis, usp. irokezica’)[63] (RJHŽT.S., 2013: 184; RJHŽ, 2011)

kleopatra (‘vrsta ženske frizure nalik pažu, no nešto dulja, otprilike do ramena, ravno odrezana’)[64] (RJHŽ, 2011)

---

59 http://www.zargonaut.com/. Pribavljeno 15. 8. 2016.

60 http://www.zargonaut.com/. Pribavljeno 15. 8. 2016.

61 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 146).

62 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 175).

63 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 184). Tu slavnu frizuru prvi su nosili Indijanci iz plemena Mohawk koji su, pak, pripadali savezu plemena Indijanaca pod nazivom Irokezi. Tako su ti indijanski ratnici brijali glave da bi zastrašili svoje protivnike, a često su i čupali kosu ostavljajući pramenove samo na sredini. Frizura simbolizira pobunu i otpor prema onima koji su ih ponižavali uzimajući od poraženih ratnika njihov skalp. U novije vrijeme *irokeza* se najviše javlja uz pank pokret koji se javio 70-ih godina 20. stoljeća kao izraz bunta mlade generacije, a osim tradicionalne *mohawk* frizure postoje i razne inačice poput *bi-hawk* koja se sastoji od dviju paralelnih pruga ili *crosshawk* čija se pruga proteže od uha do uha. Tu su i *liberty spikes* odnosno šiljci napravljeni od kose koji se često bojaju, a vrlo je popularan postao *Chelsea hawk* odnosno irokez frizura sa šiškama koja je traženija među djevojkama. Irokez frizura ušla je i u Guinnessovu knjigu rekorda i to zahvaljujući Japancu Kazuhiru Watanabeu koji je ponosni vlasnik najveće irokeze na svijetu. Njegova frizura visoka je 1,18 m, a Kazuhiro kaže kako su mu potrebne čak tri bočice laka za kosu kako bi ju uredio. Da bi od svoje kose uopće mogao složiti takvu irokezu, morao ju je puštati 15 godina. Preuzeto 20. 8. 2016. s http://www.teen385.com/moda/moj-stil/irokeza-frizura-s-dugom-tradicijom-i-zanimljivom-povijesti.

64 http://www.zargonaut.com/. Pribavljeno 15. 8. 2016.

kokotica (‘frizura mladih iz 1950-ih’)[65] (VRJHJ, 2015: 566; RJHŽT.S., 2013: 216; RJHŽ, 2011); odnosno muška ili ženska frizura u stilu Elvisa Presleyja pri kojoj su šiške duže i oblikovane u oblu krijestu;[66] iako se frizura još naziva i *elvisica*, u toj inačici nije zabilježena u analiziranim rječnicima

lonac frizura (‘frizura koja izgleda kao da su osobu šišali tako što su joj stavili lonac na glavu i potom odrezali dio kose koja bi ostala nepokrivena; frizura se još zove i *lonka*’)[67] (RJHŽ, 2011)

nulerica (‘potpuno ošišana kosa, obrijana glava (ošišan na nulericu’)[68] (ARJ, 2000: 639; RHJ, 2000: 708; HERJ, 2003: 858; VRJHJ, 2015: 898; RJHŽT.S., 2013: 293; HJP, 2009; RJHŽ, 2011)

talijanka (‘vrsta uredne muške frizure’)[69] odnosno ‘muška frizura pri kojoj je kosa duža pri vrhu glave i pada do oko uha gdje je ravno odrezana, a po vratu kraća’[70] (RJHŽT.S., 2013: 440; RJHŽ, 2011)

zastranuša (‘frizura ćelavih muškaraca koji još imaju kose oko uha i puste ju s jedne strane da bi je mogli zalizati preko tjemena’)[71]

Leksem *tarzanica* za oznaku frizure koja je bila popularna u 80-im godinama 20. stoljeća potvrđen je samo u RJHŽT.S.-u (2013: 442). Riječ je o vrsti muške frizure koja se pojavila poslije Drugoga svjetskog rata po uzoru na tada vrlo popularne filmove o Tarzanu.

Iz provedene se analize zastupljenosti pomodnica koje označavaju vrstu frizure u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i u internetskim rječničkim bazama mogu izvesti sljedeći zaključci:

– pomodnice koje označavaju vrstu frizure suvremeni hrvatski jednojezični općeuporabni rječnici sporadično bilježe kao rječničke natuknice

---

65 Definicija je preuzeta iz VRJHJ-a (2015: 566) uz oznaku da je riječ o žargonizmu. Isto navodi i HJP (2009).

66 Definicija je preuzeta iz RJHŽ-a (2011).

67 http://www.zargonaut.com/. Pribavljeno 15. 8. 2016.

68 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 838). Riječ bilježe svi analizirani suvremeni hrvatski jednojezični rječnici osim ŠRJHJ-a (2012) i AŠRJHJ-a (2015).

69 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 440).

70 http://www.zargonaut.com/. Pribavljeno 15. 8. 2016. Frizura je nazvana prema zemlji podrijetla. Predvodnici su bili nogometaši Paolo Maldini i Francesco Totti dok je frizuru u 90-im godinama 20. stoljeća popularizirao američki glumac Jim Carrey.

71 http://www.zargonaut.com/. Pribavljeno 15. 8. 2016.

- budući da se izrazi za vrste frizura najčešće javljaju u govoru mladih, ne iznenađuje činjenica da se najviše potvrda za njihovo imenovanje pronašlo upravo u RJHŽT.S-u (2013) (*bekamica*, *fudbalerka*, *hitlerica*, *irokez/irokeza/irokezica*, *kokotica*, *talijanka*, *tarzanica*) odnosno u RJHŽ-u (2011) (*bekamica*, *biberica*, *dredzi*, *fudbalerka*, *hitlerica*, *irokeza*, *kleopatra*, *kokotica*, *lonka*, *talijanka* i *zastranuša*)
- u tiskanim suvremenim jednojezičnim rječnicima najviše je potvrda za pomodnicu *nulerica*.

U tabličnome se prikazu pokazuje zastupljenost analiziranih pomodnica kojima se imenuje vrsta frizure u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i u internetskim rječničkim bazama.

Tablica 3. Zastupljenost pomodnica koje označavaju vrstu frizure u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i u internetskim rječničkim bazama

	POMOD-NICA	POTVRDA U SUVREMENIM HRVATSKIM JEDNOJEZIČNICIMA I U INTERNETSKIM RJEČNIČKIM BAZAMA								
VRSTA FRIZURE		Suvremeni hrvatski jednojezičnici							Internetske rječničke baze	
		opći			školski		enciklo-pedijski	posebni	HJP (2009)	RJHŽ (2011)
		ARJ (2000)	RHJ (2000)	VRJHJ (2015)	ŠRJHJ (2012)	AŠRJHJ (2015)	HERJ (2003)	RJHŽT.S. (^{3}2013)		
	bekamica	-	-	-	-	-	-	+	-	+
	biberica	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	dredzi/ dreadlocks	- / -	- / -	- / -	- / -	- / -	- / -	-	- / -	+ / -
	fudbalerka	-	-	-	-	-	-	+	-	+
	hitlerica	-	-	-		-	-	+	-	+
	irokeza	-	-	-	-	-	+	+	-	+
	kleopatra	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	kokotica/ elvisica	- / -	- / -	+ / - žarg.	- / -	- / -	- / -	+/-	- / -	+ / - žarg.
	lonka/ lonac frizura	- / -	- / -	- / -	- / -	- / -	- / -	-/-	- / -	- / +
	mišji rep	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	nulerica	+	+	+	-	-	+	+	+	+
	talijanka	-	-	-	-	-	-	+	-	+
	tarzanica	-	-	-	-	-	-	+	-	-
	zastranuša	-	-	-	-	-	-	-	-	+

Iz tabličnoga je prikaza, kada je riječ o bilježenju pomodnica koje označavaju vrstu frizure, razvidno njihovo nesustavno i sporadično bilježenje kao rječničkih natuknica u suvremenim hrvatskim jednojezičnim općeuporabnim rječnicima. Najviše je potvrda navedenim leksemima u RJHŽT.S-u (2013) i u internetskoj rječničkoj bazi RJHŽ (2011).

2.4. Zastupljenost leksema koji označavaju različite vrste pomodnih predmeta u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i internetskim rječničkim bazama

Analiza je rječničkoga korpusa obuhvatila ukupno šest riječi koje označavaju različite **vrste predmeta** kojima se imenuje kakva modna pojava. Riječ je o dvama leksemima kojima se imenuje vrsta ženske odnosno muške torbe (*birkinica* i *pederuša*) i četiri leksema kojima se imenuju vrste naočala (*avijatičarke*, *cvikeršajbe*, *džozle* i *lenonice*).

Analiza je rječničkoga korpusa pokazala sporadično bilježenje pomodnih leksema koji označavaju vrstu torbe, i to:

birkinica (‘skupa, ručno rađena Hermesova torba, ime dobila prema Jane Birkin’)[72] (RJHŽ, 2011)

pederuša (‘vrsta sportske torbe koju muškarci nose oko pasa’)[73] odnosno ‘1. muška torbica koja se nosi na remenu oko pasa; 2. muška torbica na kratkom remenu koja se nosi u ruci; 3. svaka muška torbica’[74] (RJHŽT.S., 2013: 317; RJHŽ, 2011)

Rječnici također sporadično bilježe nazive za različite vrste naočala. Leksem *cvike/cvikeri/cvikeršajba* bilježi RJHŽT.S. (2013: 90) u značenju naočala. Internetska rječnička baza RJHŽ (2011) navodi sljedeća značenja leksema *cvikeršajbe*: ‘1. debele naočale; riječ je nastala kao spoj dviju riječi: cvikeri (naočale) i šajba (vjetrobransko staklo); 2. u jednini: osoba koja nosi debele naočale’.[75] Hrvatski jednojezični rječnici ne bilježe leksem *cvikeršajbe* nego leksem *cviker* u značenju ‘naočale koje se drže na nosu pomoću posebne kvačice, izvan upotrebe vise na vrpci’.[76]

---

72 http://www.zargonaut.com/. Pribavljeno 20. 8. 2016. Iako je riječ o najprestižnijem modnom dodatku današnjice, torba se prvi puta pojavila davne 1984. godine.

73 Definicija je preuzeta iz RJHŽT.S.-a (2013: 317).

74 http://www.zargonaut.com/. Pribavljeno 20. 8. 2016.

75 http://www.zargonaut.com/. Pribavljeno 20. 8. 2016.

76 Definicija je preuzeta iz HERJ-a (2003: 190) s naznakom da je riječ o regionalizmu. Riječ je potvrđena i u ARJ-u (2000: 112) i u RHJ-u (2000: 131).

Leksem *lenonice* potvrđen je u internetskim rječničkim bazama, tj. na HJP-u (2009) i RJHŽ-u (2011) u značenju: ‘naočale okruglih okvira ✧ prema imenu engleskog glazbenika Johna Lennona (1940. – 1980.), člana sastava The Beatles, koji je nosio takve naočale’[77] s naznakom da je riječ o razgovornome leksemu.

Leksem *džozle* bilježi samo RJHJT.S. (2013: 123) u značenju naočale.

Leksem *avijatičarke* nije potvrđen ni u jednom analiziranom tiskanom jednojezičnom rječniku hrvatskoga jezika kao ni u internetskim rječničkim bazama.

Anketnim upitnikom željelo se utvrditi je li leksem odnosno pomodnica *avijatičarke* danas komunikacijski prohodna riječ, odnosno prepoznaju li ispitanici njezino značenje i upotrebljavaju li ju aktivno u svome govorenju.

Pomodnica *avijatičarke* komunikacijski je neprohodna riječ jer većina ispitanika ne prepoznaje njezino značenje (vrsta naočala) i aktivno ju ne upotrebljava u svome govorenju. Naime, od ukupno 100 ispitanika njih 21 leksemu dodjeljuje točno značenje vrsta naočala. Njih 39 misli kako riječ označava vrstu hlača, četrnaestero ispitanika misli da riječ imenuje vrstu rublja odnosno njih osam vrstu obuće. Od 100 ispitanih njih 18 nije zaokružilo ni jedno od ponuđenih značenja.

Iz provedene se analize zastupljenosti pomodnica koje imenuju pomodne predmete (vrste torbi i naočala) u suvremenim hrvatskim jednojezičnim općeuporabnim rječnicima i u internetskim rječničkim bazama te s obzirom na utvrđenu njihovu aktivnu uporabu među ispitanim govornicima hrvatskoga jezika mogu izvesti sljedeći zaključci:

- suvremeni hrvatski jednojezični općeuporabni rječnici sporadično bilježe lekseme pomodnice kao rječničke natuknice kojima se imenuju vrste torbi i naočala
- istraživanje provedeno među govornicima hrvatskoga jezika pokazalo je da je pomodnica *avijatičarke* komunikacijski neprohodna riječ jer većina ispitanika ne prepoznaje njezino značenje (vrsta naočala) i aktivno ju ne upotrebljava u svome govorenju.

U tabličnome se prikazu pokazuje zastupljenost analiziranih pomodnica kojima se imenuje vrsta pomodnih predmeta (torbi i naočala) u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i u internetskim rječničkim bazama.

[77] Definicija je preuzeta s HJP-a, http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search. Pribavljeno 20. 8. 2016.

Tablica 4. Zastupljenost pomodnica koje označavaju vrstu pomodnih predmeta (torbi i naočala) u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima i u internetskim rječničkim bazama

	POMODNICA	POTVRDA U SUVREMENIM HRVATSKIM JEDNOJEZIČNICIMA I U INTERNETSKIM RJEČNIČKIM BAZAMA								
VRSTA PREDMETA		Suvremeni hrvatski jednojezičnici							Internetske rječničke baze	
		opći			školski		enciklo-pedijski	posebni	HJP (2009)	RJHŽ (2011)
		ARJ (2000)	RHJ (2000)	VRJHJ (2015)	ŠRJHJ (2012)	AŠRJHJ (2015)	HERJ (2003)	RJHŽT.S. ([3]2013)		
	avijatičarke	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	birkinica	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	cviker/cvikeri/ cvikeršajbe	+ / -	+ / -	- / -	- / -	- / -	+ / - reg.	+	- / -	- / +
	džozle	-	-	-	-	-	-	+	-	-
	lenonice	-	-	-	-	-	-	-	+ razg.	+
	pederuša	-	-	-	-	-	-	+	-	+

Iz tabličnoga je prikaza, kada je riječ o bilježenju pomodnica koje označavaju različite vrste torbi i naočala, razvidno njihovo nesustavno bilježenje kao rječničkih natuknica u suvremenim hrvatskim jednojezičnim općeuporabnim rječnicima i u internetskim rječničkim bazama. Njihovo postojanje danas potvrđuje tek dio hrvatskih govornika.

3. ZAKLJUČAK

Svjesni smo da svaki sastavljač rječnika mora imati selektivan odnos prema rječničkim natuknicama koje uvršta u leksikografsko djelo. Naime, preobilna rječnička građa može isuviše opteretiti opseg i namjenu rječnika. S druge pak strane, nebilježenje pojedinih leksema kao leksikografskih natuknica može dovesti do njihova trajnoga ispuštanja iz leksičkoga korpusa nekoga jezika, u našem slučaju, hrvatskoga. Iz provedenoga je istraživanja leksikografske građe suvremenih hrvatskih jednojezičnih općeuporabnih rječnika hrvatskoga jezika i internetskih rječničkih baza upravo razvidna prilična nesustavnost uvrštanja pomodnica kao rječničkih natuknica, pokatkada i njihovo samo jednokratno pojavljivanje te različito dodjeljivanje normativnoga statusa analiziranim rječničkim natuknicama. Kada je riječ o definiranju leksema pomodnica kao rječničkih natuknica, svjesni smo činjenice da opći (općeobjasnidbeni) i školski rječnici abecednoga ustroja nemaju enciklopedijske definicije koje se izvode i iz jezičnih i iz izvanjezičnih čimbenika i koje osim znanja o jeziku uključuju i mnoga druga znanja o svijetu. Moguće je, stoga, da leksikografske definicije u općeobjasnidbenim i školskim rječnicima, kada je riječ o pomodnim leksemima, korisnicima rječnika neće uvijek biti potpune.

S obzirom na broj zabilježenih leksema pomodnica, koji su obuhvaćeni ovim istraživanjem, treba istaknuti kako su one najzastupljenije u internetskoj rječničkoj bazi RJHŽ (2011) (ukupno 54 leksema od 75 analiziranih). Od analiziranih suvremenih hrvatskih jednojezičnih rječnika najviše pomodnih leksema bilježi RJHŽT.S. (2013) (43 pomodnice), HERJ (2003) (25 pomodnica) te VRJHJ (2015) (16 pomodnica).

Istraživanje je rječničke građe, nadalje, pokazalo i neujednačenost pri obradi rječničke natuknice s obzirom na određivanje normativnoga statusa pomodnica. Najviše je analiziranim pomodnicama u hrvatskim rječnicima dodijeljena stilska

odrednica pripadnosti žargonskome i razgovornome registru jezika. Slijede potom leksemi pomodnice koji su područno (teritorijalno) određeni kao regionalizmi, odnosno vremenski kao zastarjelice.

Pomodnice su, kao što je u uvodu rada rečeno, leksemi koji označuju kakvu pomodnu pojavu u određenome vremenu, javljaju se naglo, brzo se šire, ali brzo i zastarijevaju. Istraživanje koje je provedeno u svrhu ovoga rada pokazalo je kako su danas mnoge pomodnice još žive samo u sjećanju jednoga dijela hrvatskih govornika. Život je to leksema koji su od nekadašnje svakodnevne uporabe danas postali komunikacijski više ili manje neprohodni. Ako se tomu doda i njihovo nesustavno pojavljivanje u rječnicima, činit će se kao da dio pomodnih leksema nikada i nije postojao u svijesti i uporabi hrvatskih govornika.

IZVORI

Anić, Vladimir, 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*, 3. prošireno izdanje. Zagreb: Novi Liber.

Anić, Vladimir i sur., 2003. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.

Anić, Vladimir, 2015. *Anićev školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Znanje.

Birtić i dr., 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Školska knjiga.

Hrvatski jezični portal, u suradnji Novoga Libera i SRCA, 2009. http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search Pribavljeno 20. 8. 2016.

https://www.facebook.com/KnjizevnostUzivo/posts/151611941709544. Pribavljeno 15. 8. 2016.

http://www.teen385.com/moda/moj-stil/irokeza-frizura-s-dugom-tradicijom-i-zanimljivom-povijesti. Pribavljeno 20. 8. 2016.

http://www.matica.hr/vijenac/554/Pumperice/. Pribavljeno 15. 8. 2016.

Jojić, Ljiljana, gl. ur., 2015. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Sabljak, Tomislav, 2013. *Rječnik hrvatskoga žargona*, 3. dopunjeno izdanje. Zagreb: Profil.

Šonje, Jure, gl. ur., 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga.

Žargonaut – Rječnik hrvatskoga žargona, internetska baza žargona u hrvatskome jeziku, 2011. http://www.zargonaut.com/. Pribavljeno 20. 8. 2016.

LITERATURA

Bičanić i sur., 2013. *Pregled povijesti gramatike i pravopisa hrvatskoga jezika*. Zagreb: Croatica.

Kunzmann Müller, Barbara, 1994. Jednojezični rječnik i nenativni govornik. *Filologija*. 22-23: 69–79.

Pavličić, Pavao, 1993. *Nevidljivo pismo*. Zagreb: Znanje.

Petrović, Bernardina, 2005. *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Ravlić, Slaven, 2005. Eponimizacija ideološke promjene u hrvatskoj 1989 – 2005. *Anali hrvatskog politološkog društva*. 2/1: 105–117.

Ravlić, Slaven, 2007. *Eponimi u znanosti i politici. Prilozi sociologiji političke eponimizacije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.

Samardžija, Marko, 1995. *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika u XX. stoljeću, udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.

Zgusta, Ladislav, 1991. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: IP „Svjetlost“, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Žic Fuchs, Milena, 1994. Semantičke i leksikografske definicije. *Filologija*. 22-23: 275–280.

LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION OF FASHIONABLE LEXEMES IN CROATIAN LANGUAGE

Abstract

The paper explores the portion of the fashionable lexemes in the contemporary general Croatian monolingual dictionaries. To investigate their presence, dictionary entries in seven contemporary monolingual dictionaries of Croatian language and two online dictionary databases have been analysed. In total, 75 fashionable lexemes have been examined: 20 lexemes that denote various types of clothes, 35 lexemes denoting types of shoes, 14 lexemes denoting haircut styles and 6 lexemes referring to fashionable accessories. The results of the analysis suggest that there is no systematic approach when it comes to introducing fashionable lexemes as dictionary entries in the monolingual Croatian dictionaries. Also, relatively great number of them makes a single appearance in dictionaries. In addition, it happens that fashionable lexemes are given different normative status; some are listed as regional words, archaic words, conversational words or jargon. Some of the fashionable lexemes explored were not to be found in any of the analysed monolingual dictionaries of the contemporary Croatian language. In order to determine whether the analysed fashionable lexemes are part of the linguistic consciousness and usage among speakers of Croatian language, a survey has been conducted with 100 participants. The results show that some of the fashionable lexemes that have not been found in monolingual dictionaries are still in use among speakers of Croatian language. It is recommended to introduce those lexemes as dictionary entries into future hand books of Croatian lexicography. Otherwise, some of the fashionable lexemes will disappear forever from linguistic consciousness and would not be used by speakers nor would they remain a part of the Croatian language corpus.

Keywords: lexis evolution, fashionable lexemes, Croatian language dictionary